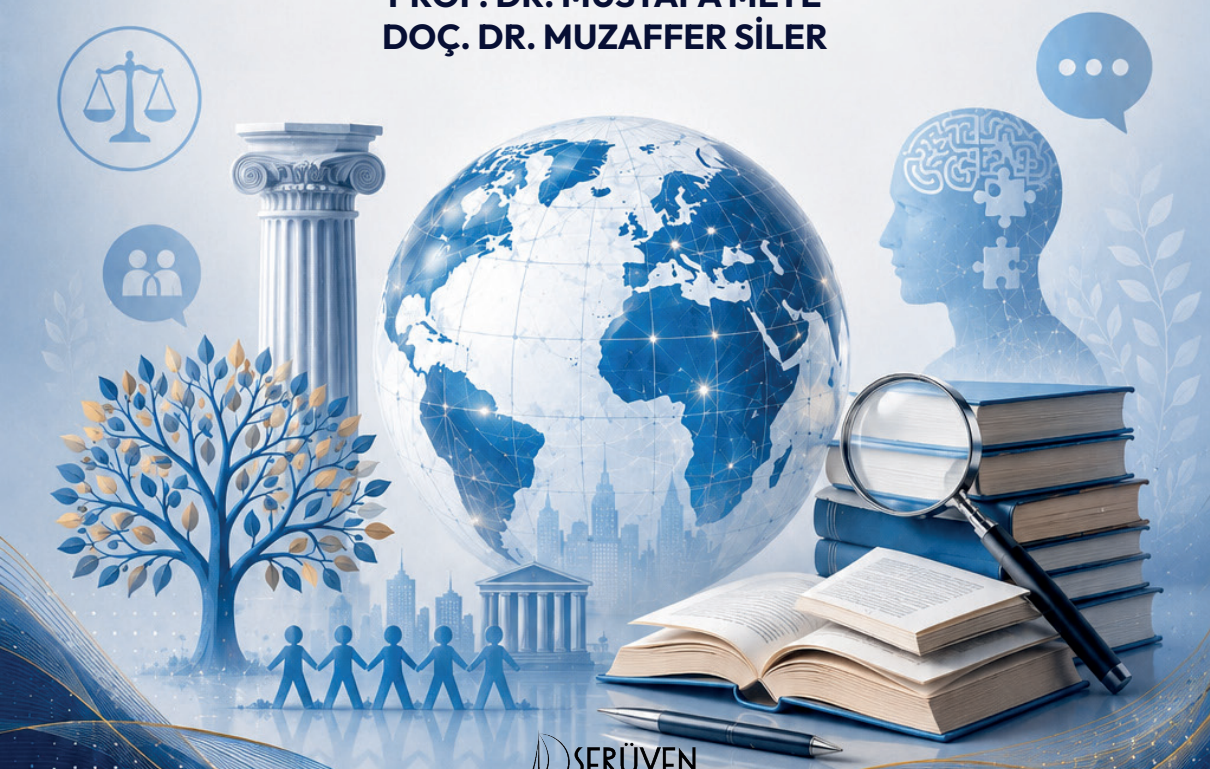
SOSYAL VE BEŞERÎ BİLİMLER

Alanında Uluslararası Güncel Yaklaşımlar

Haziran 2026

EDİTÖRLER

PROF. DR. MUSTAFA METE
DOÇ. DR. MUZAFFER SİLER

SERÜVEN YAYINEVİ

Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief • C. Cansın Selin Temana

Kapak & İç Tasarım / Cover & Interior Design • Serüven Yayınevi

İkinci Basım / Second Edition • © Eylül 2026

ISBN • 978-625-8810-63-9

© copyright
Bu kitabın yayın hakkı Serüven Yayınevi'ne aittir.
Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz. The right to publish this book belongs to Serüven Publishing. Citation can not be shown without the source, reproduced in any way without permission.

Serüven Yayınevi / Serüven Publishing
Türkiye Adres / Turkey Address: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak
Ümit Apt No: 22/A Çankaya/ANKARA
Telefon / Phone: 05437675765
web: www.seruvenyayinevi.com
e-mail: seruvenyayinevi@gmail.com

Baskı & Cilt / Printing & Volume
Sertifika / Certificate No: 47083

SOSYAL VE BEŞERÎ BİLİMLER ALANINDA ULUSLARARASI GÜNCEL YAKLAŞIMLAR

EDİTÖRLER

PROF. DR. MUSTAFA METE
DOÇ. DR. MUZAFFER SİLER

SERÜVEN
YAYINEVİ

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1

ÖĞRETMENLERİN OKUL GÜRÜLTÜ ALGILARININ BELİRLENMESİ 1

Rahime Nurseli NUGAY

Berna GÜR KURTALAN

BÖLÜM 2

AİLE İÇİ ŞİDDET: DEVLET POLİTİKASINDA ALINAN ÖNLEMLER VE SUNULAN HİZMETLER 19

Betül MUTLUÇ

BÖLÜM 3

TÜRKİYE'DE BİTKİSEL ÜRETİM ALANLARINDA YAŞANAN DEĞİŞİM VE BİTKİSEL ÜRETİM YAPISI 29

Fatime NAS

BÖLÜM 4

ANNE ÇALIŞANLARIN KARİYER CEZASI: TOPLUMSAL NORMLARDAN ÖRGÜTSEL SONUÇLARA 51

Gizem KARA

BÖLÜM 5

ENERJİ KOOPERATİFİ DİJİTAL PAYLARI (TOKENLERİ): DİJİTAL DÖNÜŞÜM ÇAĞINDA TOPLULUK TEMELLİ ENERJİ YÖNETİŞİMİ 67

Göktürk KALKAN

BÖLÜM 6

TÜRKİYE'DE ESNEK ÇALIŞMA: KURAMSAL ÇERÇEVE, TÜRLER VE HUKUKİ DÜZENLEMELER 81

Kemal SERBES

BÖLÜM 7

DUYGULARIN POLİTİKASI: SARA AHMED'İN FEMİNİST YAKLAŞIMI ÜZERİNE BİR İNCELEME 111

Mehmet Fatih IŞIK

BÖLÜM 8

KAMU ORMAN İŞLETMELERİNDE İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ RİSKLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ VE KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ 121

Kenan YILDIZ

Harun YAKA

BÖLÜM 9

İTFAİYE AÇISINDAN YANGIN RAPORLARI VE YANGIN KRİMİNAL İNCELEMESİ 135

Abdurrahman OLGUN

Uğur MAZLUM

BÖLÜM 10

TÜKETİM KÜLTÜRÜNDE KADIN BEDENİ: REKLAM SÖYLEMLERİ, BEDEN ALGISI VE SAĞLIK İLETİŞİMİ PERSPEKTİFİ 157

Zeynep SEFA

Esin ÇEBER TURFAN

Mahide DEMİRELÖZ AKYÜZ

BÖLÜM 11

GENÇLERDE SANAL KUMAR BAĞIMLILIĞI VE DÜRTÜSELLİK: GÜNCEL ARAŞTIRMALARIN DERLENMESİ 185

Özüm KILIÇASLAN

Elif ÜNAL

Yeliz KINDAP TEPE

BÖLÜM 12

KADINLARIN REKREASYON FAALİYETLERİNE KATILIMINDA TOPLUMSAL VE YAPISAL ENGELLER 209

Mehmet ÖZKESKİN

BÖLÜM 13

ÜNİVERSİTEYE İLK ADIMDA ORYANTASYON ÇALIŞMASI: BİLİNÇLİ FARKINDALIK TEMELLİ EĞİTİM PROGRAMI ETKİSİNİN İNCELENMESİ 229

Ayşe Şerife EKE

Uğur KAÇMAZ

Yeliz KINDAP TEPE

BÖLÜM 14

ÖZEL GEREKSİNİMLİ BİREYLER İÇİN AFET ANINDA AKILLI TAHLİYE SİSTEMLERİ: KAPSAYICI VE TEKNOLOJİK BİR YAKLAŞIM 249

Abdurrahman OLGUN

Uğur MAZLUM

BÖLÜM 15

İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ ÖNLEMLERİNİN ALINMAMASI NEDENİYLE ÇALIŞMAKTAN KAÇINMA HAKKI 263

Teoman AKPINAR

BÖLÜM 16

GÖÇ VE TURİZMİN KESİŞİMİNDE KENTSEL MEKÂNIN DÖNÜŞÜMÜ 293

Zeynep YILMAZ ŞİMŞEK

Bölüm 1

ÖĞRETMENLERİN OKUL GÜRÜLTÜ ALGILARININ BELİRLENMESİ*

Rahime Nurseli NUGAY[1]
Berna GÜR KURTALAN[2]

1 Öğretmen. Rahime Nurseli TUGAY, Çorum Milli Eğitim Bakanlığı, ORCİD: 0009-0005-7585-7062
2 Doç. Dr. Berna GÜR KURTALAN, Hitit Üniversitesi, Teknik Bilimler MYO, Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Bölümü, ORCİD: 0000-0002-0674-4612
* Milli Eğitim Bakanlığına Bağlı Okullarda Okul Gürültüsüne İlişkin Öğretmen Algılarının İncelenmesi: Çorum İl Örneği (Tez No. 10803420) [Yüksek lisans tezi, HİTİT ÜNİVERSİTESİ]. (Yazar: Rahime Nurseli TUGAY, Danışman: Doç. Dr. Berna GÜR KURTALAN)

GİRİŞ

Ses, bir kaynağın titreşimi sonucu oluşan ve bir ortam aracılığıyla yayılan mekanik dalgalar olarak tanımlanmaktadır. İnsan kulağı tarafından algılanabilen bu titreşimler, frekans ve şiddet gibi özelliklerine bağlı olarak farklı biçimlerde tanımlanmaktadır. Ses, günlük yaşamın doğal bir parçası olmakla birlikte bireyler üzerinde algısal ve psikolojik etkiler yaratabilmektedir. Güncel araştırmalar, sesin çevresel bağlama bağlı olarak bireylerde farklı bilişsel ve fizyolojik tepkiler oluşturabildiğini ortaya koymaktadır (Basner et al., 2021).

Eğitim ortamları yalnızca öğretim faaliyetlerinin yürütüldüğü fiziksel alanlar değildir; aynı zamanda bireylerin bilişsel, duyuşsal ve sosyal gelişimlerini şekillendiren çok boyutlu yapılar olarak değerlendirilmektedir. Bu ortamların niteliği, öğretim sürecinin etkililiğini ve öğrencilerin öğrenme deneyimlerinin kalitesini doğrudan etkilemektedir. Eğitim yapılarının fiziksel özellikleri, bu bütünün temel belirleyicilerinden biridir. Aydınlatma, ısıl konfor, havalandırma ve mekânsal düzenleme kadar akustik koşullar da öğretme-öğrenme sürecinin sağlıklı biçimde yürütülmesinde önemli rol oynamaktadır (Dockrell & Shield, 2021). Okullarda artan öğrenci yoğunluğu, sınıf mevcutlarının kalabalıklaşması ve bina tasarımlarında akustik düzenlemelerin yeterince planlanmaması, gürültü probleminin daha görünür hâle gelmesine neden olmaktadır. Yapısal tasarım özellikleri ve kullanılan malzemeler, sesin yayılımını ve sınıf içi anlaşılırlığı doğrudan etkileyebilmektedir (Tardini et al., 2022). Bu nedenle okul gürültüsü, yalnızca bireysel davranışlardan kaynaklanan geçici bir durum olarak değil, yapısal ve çevresel faktörlerle ilişkili çok boyutlu bir sorun alanı olarak ele alınmalıdır.

Eğitim ortamlarında ses, öğretim sürecinin temel araçlarından biridir. Öğretmenlerin anlatımı, öğrencilerin soruları ve sınıf içi etkileşimler ses yoluyla gerçekleşmektedir. Ancak sesin kontrolsüz biçimde artması durumunda, öğretim sürecini olumsuz yönde etkileyebilecek bir faktöre dönüşebilmektedir. Sınıf içi akustik koşulların konuşma anlaşılırlığı üzerindeki etkisi, öğrenme süreçlerinin niteliği açısından kritik bir değişken olarak değerlendirilmektedir (Dockrell & Shield, 2021). Bu bağlamda ses kavramı, gürültü kavramının anlaşılabilmesi açısından önemli bir başlangıç noktası oluşturmaktadır (Demir, 2018). Gürültü kavramı, fiziksel açıdan ses ile doğrudan ilişkili olmakla birlikte yalnızca ölçülebilir akustik özelliklerle açıklanamayacak kadar çok boyutlu bir yapıya sahiptir. Fiziksel anlamda gürültü, belirli bir ortamda istenmeyen, rahatsız edici ya da düzensiz sesler olarak tanımlanmaktadır (WHO, 2018). Gürültünün algılanma biçimi; bireyin yaşı, dikkat düzeyi, bulunduğu ortam, yaptığı etkinlik ve psikolojik durumu gibi birçok değişkene bağlı olarak farklılaşmaktadır. Özellikle eğitim ortamlarında öğrenme ve öğretme süreçlerinin bilişsel yoğunluğu dikkate alındığında, gürültünün algılanma düzeyi

ve oluşturduğu rahatsızlık daha belirgin hâle gelmektedir. Bu nedenle eğitim bağlamında gürültü, yalnızca belirli bir ses düzeyinin aşılması olarak değil; öğrenme sürecini olumsuz yönde etkileyen her türlü istenmeyen ses olarak ele alınmalıdır (Klatte et al., 2020). Gürültü; sinir sistemi, kardiyovasküler sistem, hormonal denge ve bilişsel süreçler üzerinde dolaylı ancak güçlü etkiler oluşturmaktadır (Basner et al., 2021). Eğitim ortamlarında gürültünün süreklilik göstermesi, bu etkilerin birikimli hâle gelmesine ve zaman içerisinde kronik sağlık sorunlarına dönüşmesine neden olabilmektedir. Özellikle çocuklar ve öğretmenler gibi uzun süreli maruziyet yaşayan gruplar açısından, gürültünün stres yanıt mekanizmalarını sürekli aktive ettiği ve bu durumun psikolojik iyi oluş üzerinde olumsuz sonuçlar doğurabildiği ifade edilmektedir (Stansfeld & Matheson, 2003; WHO, 2018). Eğitim ortamlarında maruz kalınan arka plan gürültüsünün dikkat ve bilişsel performans üzerindeki etkileri de sağlık kavramının yalnızca fiziksel değil, zihinsel boyutunun da dikkate alınmasını gerekli kılmaktadır (Klatte et al., 2013).

Eğitim ortamlarında gürültü, öğretmenlerin mesleki yaşamlarını doğrudan ve dolaylı biçimde etkileyen temel çevresel etmenlerden biri olarak değerlendirilmektedir. Öğretmenler, eğitim sürecinin planlanması, yürütülmesi ve değerlendirilmesinde merkezi bir role sahip olmaları nedeniyle, gürültünün olumsuz etkilerine en fazla maruz kalan gruplar arasında yer almaktadır. Okul ortamlarında ortaya çıkan gürültü, öğretmenlerin sınıf içi etkileşimlerini, öğretim süreçlerini, mesleki performanslarını ve psikolojik iyi oluşlarını çok boyutlu biçimde etkilemektedir (Dockrell & Shield, 2021; Fredriksson et al., 2021).

Gürültü düzeyinin yüksek olduğu sınıflarda öğretmenler, öğrenciler tarafından duyulabilmek ve sınıf içi iletişimi sürdürebilmek amacıyla seslerini normal konuşma seviyesinin üzerine çıkarmakta, bu durum ise ses telleri üzerinde sürekli bir baskı oluşturmaktadır (Radosz, 2022). Sınıf ortamındaki yüksek gürültü düzeyi, öğretmenlerin istemsiz olarak seslerini yükseltmelerine neden olmakta ve bu durum literatürde "sesin aşırı ve yanlış kullanımı" olarak tanımlanan bir süreci tetiklemektedir. Ses tellerinin uzun süreli ve yoğun biçimde kullanılması, ses tellerinde yorgunluk, tahriş ve mikroskobik hasarların oluşmasına yol açabilmektedir. Bu tür fizyolojik zorlanmalar başlangıçta geçici ses kısıklığı, ses yorgunluğu ve boğazda rahatsızlık hissi şeklinde ortaya çıkarken, uzun vadede kronik ses bozukluklarına dönüşebilmektedir (Smith et al., 1998; Radosz, 2022). Bununla birlikte, ses sağlığı sorunları öğretmenlerin mesleki doyumu ve psikolojik iyi oluşları üzerinde de önemli etkiler yaratmaktadır. Sürekli ses problemi yaşayan öğretmenler, ders anlatımını daha stresli ve zorlayıcı bir süreç olarak algılayabilmekte, bu durum ise mesleki motivasyonun azalmasına yol açabilmektedir. Yapılan çalışmalar, ses problemleri yaşayan öğretmenlerin iş doyumlarının daha düşük olduğunu ve mesleki tükenmişlik

risklerinin arttığını göstermektedir (Smith et al., 1998; Neitzel et al., 2021).

Gürültülü eğitim ortamlarında çalışan öğretmenler, ders süresince yalnızca öğretim etkinliklerine odaklanmakla kalmamakta; aynı zamanda sınıf düzenini sağlama, dikkat dağınıklığını kontrol etme ve etkili iletişimi sürdürme gibi ek bilişsel ve duygusal yüklerle baş etmek zorunda kalmaktadır (Dockrell & Shield, 2021; Fredriksson et al., 2021). Sürekli gürültüye maruz kalma durumu, öğretmenlerde zihinsel yorgunluk ve stres düzeyinin artmasına neden olmaktadır. Gürültü, dikkat süreçlerini kesintiye uğratarak öğretmenlerin sürekli olarak yeniden odaklanmalarını gerektirmekte ve bu durum bilişsel kaynakların hızla tükenmesine yol açmaktadır. Sonuç olarak öğretmenler ders sonunda kendilerini zihinsel açıdan yorgun ve tükenmiş hissedebilmekte, bu durum ise psikolojik dayanıklılığın zamanla azalmasına neden olmaktadır. Araştırmalar, çevresel gürültünün kronik stres düzeyini artırarak bireylerin psikolojik iyi oluşunu olumsuz yönde etkilediğini ortaya koymaktadır (Stansfeld & Matheson, 2003; Basner et al., 2021).

MATERYAL VE METOD

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın temel amacı, eğitim ortamlarında öğretmenlerin sınıf içi ve sınıf dışı gürültüye ilişkin algılarını incelemektir. Bu kapsamda öğretmenlerin okulda gürültü düzeyine yönelik algıları, gürültünün eğitim-öğretim üzerindeki etkileri, gürültünün öğretmenler üzerindeki etkileri ile gürültü kaynakları ve gürültüyü azaltmaya yönelik uygulamalara ilişkin algıları ele alınmıştır. Bu doğrultuda, gürültünün öğretmenlerin öğretim süreci, mesleki performansı, ses sağlığı ve psikolojik iyi oluşu üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı ilkokul, ortaokul ve lise kademelerinde görev yapan öğretmenler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise, Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı ilkokul, ortaokul ve lise kademelerinde görev yapan, gönüllülük esasına dayalı olarak araştırmaya katılmayı kabul eden toplam 102 öğretmen oluşturmaktadır. Örneklem belirlenirken, farklı okul türlerinde görev yapan öğretmenlerin görüşlerinin alınmasına özen gösterilmiştir.

Veri Toplama Aracı ve Süreci

Bu araştırmada veri toplama aracı olarak, araştırmacı tarafından geliştirilen ve çevrim içi ortamda uygulanan bir anket formu kullanılmıştır. Anket formu, öğretmenlerin okul ortamındaki gürültüye ilişkin algılarını; okulda gü-

rültü düzeyine yönelik değerlendirmelerini, gürültünün eğitim-öğretim süreci üzerindeki etkilerine ilişkin görüşlerini, gürültünün öğretmenler üzerindeki etkilerine yönelik algılarını ve gürültü kaynakları ile gürültüyü azaltmaya yönelik uygulamalara ilişkin değerlendirmelerini belirlemek amacıyla hazırlanmıştır.

Anket formunda yer alan ifadeler, 5'li Likert tipi ölçek kullanılarak hazırlanmıştır. Bu ölçek; 1 = Kesinlikle katılmıyorum, 2 = Katılmıyorum, 3 = Kararsızım, 4 = Katılıyorum, 5 = Kesinlikle katılıyorum şeklinde derecelendirilmiştir. Olumsuz ifade içeren maddelerde ise puanlama ters yönde yapılmış olup, 1 = Kesinlikle katılıyorum, 2 = Katılıyorum, 3 = Kararsızım, 4 = Katılmıyorum, 5 = Kesinlikle katılmıyorum şeklinde düzenlenmiştir.

BULGULAR

Araştırmaya katılan öğretmenlerin demografik özelliklerine göre dağılımları frekans ve yüzde değerleri Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. *Öğretmenlerin Demografik Özelliklerine İlişkin Dağılımı*

	Kategori	f	%
Cinsiyet	Kadın	60	58,8
	Erkek	42	41,2
Yaş Aralığı	31–40	18	17,6
	41–50	71	69,6
	55 ve üzeri	13	12,7
Mesleki Kıdem	6–10 yıl	6	5,9
	11–15 yıl	16	15,7
	16 yıl ve üzeri	80	78,4
Okul Türü	İlkokul	15	14,7
	Ortaokul	62	60,8
	Lise	25	24,5
İSG Eğitimi	Evet	9	8,8
	Hayır	93	91,2
Gürültü Eğitimi	Evet	40	39,2
	Hayır	62	60,8
Başvuru Durumu	Evet	99	97,1
	Hayır	3	2,9
Sağlık Problemi	Evet	82	80,4
	Hayır	20	19,6
Dış Çevre Gürültüsü	Evet	24	23,5
	Hayır	78	76,5
Gürültü Ölçümü	Evet	101	99,0
	Hayır	1	1,0
İşitme Kaybı	Evet	78	76,5
	Hayır	24	23,5
Geçici İşitme Kaybı	Evet	92	90,2
	Hayır	10	9,8
Toplam		102	100

Katılımcıların %58,8'inin kadın ve %41,2'sinin erkek öğretmenlerden oluştuğu görülmektedir. Öğretmenlerin büyük çoğunluğunun 41–50 yaş aralığında (%69,6) ve 16 yıl ve üzeri mesleki kıdeme (%78,4) sahip olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların %60,8'inin ortaokul kademesinde görev yaptığı tespit edilmiştir.

Bununla birlikte öğretmenlerin büyük bir kısmının iş sağlığı ve güvenliği eğitimi almadığı (%91,2) ve önemli bir bölümünün gürültüye ilişkin yeterli bilgilendirmeye sahip olmadığı (%60,8) görülmektedir. Katılımcıların %80,4'ünün gürültüye bağlı sağlık problemi yaşadığını ifade etmesi, gürültünün öğretmenler üzerindeki etkisinin yalnızca algısal değil, aynı zamanda fiziksel boyutta da hissedildiğini göstermektedir. Ayrıca öğretmenlerin %76,5'inin mesleğe bağlı işitme kaybı ve %90,2'sinin geçici işitme kaybı yaşadığını belirtmesi, okul ortamlarında gürültünün ciddi bir risk unsuru olduğunu ortaya koymaktadır.

Okulda Gürültü Düzeyine İlişkin Algılar

Araştırma bulguları incelendiğinde, öğretmenlerin %76,5'inin okuldaki gürültünün temel kaynağı olarak öğrenci davranışlarını gördüğü belirlenmiştir. Benzer şekilde, öğretmenlerin %85,3'ü koridorlar ve ortak alanların gürültünün yoğunlaştığı alanlar olduğu görüşünü paylaşmaktadır. Bu bulgular, gürültünün özellikle ders dışı zamanlarda ve ortak kullanım alanlarında daha belirgin hâle geldiğini göstermektedir.

Okulun fiziksel yapısının gürültü üzerindeki etkilerine ilişkin algılar değerlendirildiğinde, öğretmenlerin %70,6'sının sınıf büyüklüğü, akustik özellikler ve benzeri fiziksel koşulların gürültüyü artırdığı görüşüne katıldığı görülmektedir. Ayrıca öğretmenlerin %44,1'i, okulun fiziksel yapısının genel olarak gürültünün artmasına neden olduğunu belirtmiştir. Bu maddede kararsız kalan öğretmenlerin oranının görece yüksek olması, fiziksel koşullara ilişkin algıların öğretmenler arasında farklılık gösterebildiğini ortaya koymaktadır.

Sınıf mevcudunun fazla olmasının gürültü üzerindeki etkisine ilişkin bulgular incelendiğinde, öğretmenlerin %81,4'ünün bu durumun gürültüyü artırdığı görüşüne katıldığı belirlenmiştir. Okul genelindeki gürültü düzeyine ilişkin algılar değerlendirildiğinde ise öğretmenlerin %56,8'inin okullarında genel olarak gürültü düzeyinin yüksek olduğu görüşünü paylaştığı görülmektedir.

Ders sırasında sınıf içinde gürültü yaşandığını ifade eden öğretmenlerin oranı %46,1 olarak teneffüs zamanlarında okulda gürültünün belirgin biçimde arttığını düşünen öğretmenlerin oranı %84,4 olarak belirlenmiştir. Bu sonuçlar, gürültünün özellikle teneffüs zamanlarında ve öğrenci hareketliliğinin arttığı dönemlerde yoğunlaştığını göstermektedir. Bu başlık kapsamında elde edilen ayrıntılı bulgular Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. *Okulda Gürültü Düzeyine İlişkin Algılar*

	Kesinlikle Katılmıyorum f (%)	**Katılmıyorum f (%)**	**Kararsızım f (%)**	**Katılıyorum f (%)**	**Kesinlikle Katılıyorum f (%)**
Okuldaki gürültünün temel kaynağı öğrenci davranışlarıdır.	2,0	5,9	15,7	45,1	31,4
Koridorlar ve ortak alanlar gürültünün yoğunlaştığı alanlardır.	2,9	3,9	7,8	41,2	44,1
Okulun fiziksel yapısı (sınıf büyüklüğü, akustik özellikler vb.) gürültüyü artırmaktadır.	3,9	9,8	15,7	39,2	31,4
Okulun fiziksel yapısı gürültünün artmasına neden olmaktadır.	12,7	19,6	23,5	29,4	14,7
Sınıf mevcudunun fazla olması gürültüyü artırmaktadır.	4,9	7,8	5,9	30,4	51,0
Okulumda genel olarak gürültü düzeyi yüksektir.	10,8	25,5	5,9	38,2	19,6
Ders sırasında sınıf içinde gürültü yaşanmaktadır.	7,8	30,4	15,7	35,3	10,8
Teneffüslerde okulda gürültü belirgin şekilde artmaktadır.	7,8	3,9	3,9	37,3	47,1

Gürültünün Eğitim-Öğretime Etkilerine İlişkin Algılar

Araştırma bulguları incelendiğinde, öğretmenlerin önemli bir bölümünün okul ortamındaki gürültünün eğitim-öğretim sürecini olumsuz yönde etkilediği yönünde güçlü bir algıya sahip olduğu görülmektedir. Koridorlarda oluşan gürültünün dersleri olumsuz etkilediğini düşünen öğretmenlerin oranı %59,8 olarak belirlenmiştir. Bu ifadeye katılmayan öğretmenlerin oranı %28,4 iken, öğretmenlerin %11,8'i bu konuda kararsız kaldığını ifade etmiştir. Bu bulgu, ders sürecinin yalnızca sınıf içi koşullardan değil, okulun diğer alanlarında oluşan gürültüden de etkilendiğini göstermektedir.

Öğrencilerin dikkat düzeyine ilişkin bulgular değerlendirildiğinde, öğretmenlerin %89,2'sinin gürültünün öğrencilerin dikkatini olumsuz etkilediği görüşüne katıldığı görülmektedir. Bu oranın oldukça yüksek olması, öğretmenler

arasında bu konuda güçlü bir görüş birliğinin bulunduğunu göstermektedir. Benzer şekilde, gürültünün sınıf yönetimini zorlaştırdığını ifade eden öğretmenlerin oranı %87,2 olarak belirlenmiştir. Bu sonuç, gürültünün öğretmenlerin sınıf içi kontrolü sağlama ve öğretim sürecini düzenleme çabalarını olumsuz yönde etkilediğine işaret etmektedir.

Öğretmen–öğrenci iletişimi ve etkileşimine ilişkin bulgular da dikkat çekicidir. Öğretmenlerin %89,2'si, gürültünün öğretmen–öğrenci iletişimini olumsuz etkilediğini belirtirken; %86,3'ü gürültünün öğretmen–öğrenci etkileşimini olumsuz yönde etkilediği görüşünü paylaşmaktadır. Bu bulgular, gürültünün sınıf içi etkileşim süreçlerini zayıflattığını ve öğretmen ile öğrenci arasındaki iletişimin niteliğini olumsuz yönde etkilediğini göstermektedir.

Öğrencilerin akademik başarısına ilişkin algılar incelendiğinde ise öğretmenlerin %87,2'sinin gürültünün öğrencilerin akademik başarısını olumsuz etkilediği görüşüne katıldığı görülmektedir. Bu sonuç, öğretmenlerin gürültüyü yalnızca anlık bir dikkat veya iletişim sorunu olarak değil, öğrencilerin akademik performansı üzerinde de etkili bir faktör olarak değerlendirdiğini ortaya koymaktadır.

Genel olarak değerlendirildiğinde, öğretmenlerin okul ortamındaki gürültünün eğitim-öğretim sürecinin farklı boyutlarını olumsuz yönde etkilediği yönünde yüksek düzeyde bir algıya sahip oldukları görülmektedir. Gürültünün derslerin işlenişi, öğrencilerin dikkat düzeyi, sınıf yönetimi, öğretmen–öğrenci iletişimi ve öğrencilerin akademik başarısı üzerinde etkili olduğu, öğretmen görüşleri doğrultusunda ortaya konmuştur. Bu başlık kapsamında elde edilen ayrıntılı bulgular Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. *Gürültünün Eğitim-Öğretime Etkilerine İlişkin Bulgular*

	Kesinlikle Katılmıyorum f (%)	Katılmıyorum f (%)	Kararsızım f (%)	Katılıyorum f (%)	Kesinlikle Katılıyorum f (%)
Koridorlardaki gürültü dersleri olumsuz etkilemektedir.	8,8	19,6	11,8	39,2	20,6
Gürültü öğrencilerin dikkatini olumsuz etkilemektedir.	3,9	4,9	2,0	39,2	50,0
Gürültü sınıf yönetimini zorlaştırmaktadır.	5,9	5,9	1,0	34,3	52,9
Gürültü öğretmen-öğrenci iletişimini olumsuz etkilemektedir.	4,9	3,9	2,0	39,2	50,0
Gürültü, öğretmen–öğrenci etkileşimini olumsuz etkilemektedir.	3,9	6,9	2,9	36,3	50,0
Gürültü öğrencilerin akademik başarısını olumsuz etkilemektedir.	4,9	4,9	2,9	38,2	49,0

Gürültünün Öğretmenler Üzerindeki Etkilerine İlişkin Algılar

Araştırma bulguları incelendiğinde, öğretmenlerin büyük bir bölümünün okul ortamındaki gürültüyü sağlıkları açısından önemli bir risk unsuru olarak algıladıkları görülmektedir. Öğretmenlerin %80,4'ü, bugüne kadar gürültü ile ilişkili bir sağlık problemi yaşadığını ifade etmiştir. Bu bulgu, gürültünün öğretmenlerin mesleki yaşamları boyunca yalnızca geçici bir rahatsızlık değil, sağlıkla ilişkili bir sorun alanı olarak algılandığını ortaya koymaktadır. Benzer şekilde öğretmenlerin %76,5'i, mesleğe bağlı işitme kaybı yaşadıklarını düşündüklerini belirtmiştir. Bu oran öğretmenlerin önemli bir kısmının gürültünün işitme sağlığı üzerinde uzun vadeli etkiler oluşturabileceğine yönelik güçlü bir farkındalığa sahip olduğunu göstermektedir.

Öğretmenlerin gürültüye bağlı yaşadıkları sağlık sorunları içerisinde en dikkat çekici bulgulardan biri, geçici işitme kaybına ilişkindir. Araştırmaya katılan öğretmenlerin %90,2'si, okul ortamındaki gürültüye bağlı olarak geçici işitme kaybı yaşadığını ifade etmiştir. Bu yüksek oran, öğretmenlerin büyük çoğunluğunun gürültünün işitme sağlığı üzerinde kısa süreli ancak tekrar eden olumsuz etkiler oluşturduğunu düşündüklerini göstermektedir. Buna karşın, dış çevreden kaynaklanan gürültünün rahatsız edici olduğunu belirten öğretmenlerin oranının %23,5 ile sınırlı kaldığı görülmektedir. Bu durum, öğretmenlerin gürültüyü daha çok okul içi kaynaklı bir sorun olarak algıladıklarını düşündürmektedir.

Gürültünün öğretmenlerin fiziksel ve psikolojik durumları üzerindeki etkilerine ilişkin bulgular da oldukça dikkat çekicidir. Öğretmenlerin %83,4'ü, okul ortamındaki gürültünün kendilerini yorduğu görüşüne katıldıklarını belirtmiştir. Benzer şekilde öğretmenlerin %88,2'si, gürültünün ders sonrasında fiziksel yorgunluk hissetmelerine neden olduğunu ifade etmiştir. Bu bulgular, gürültünün öğretmenler üzerinde yalnızca ders sırasında değil, ders sonrasında da devam eden bir fiziksel yük oluşturduğunu göstermektedir.

Psikolojik boyut açısından değerlendirildiğinde, öğretmenlerin %85,3'ünün gürültünün stres düzeylerini artırdığı görüşüne katıldığı görülmektedir. Bunun yanı sıra öğretmenlerin %80,4'ü, gürültünün mesleki motivasyonlarını olumsuz etkilediğini belirtmiştir. Gürültünün uzun vadede mesleki tükenmişliğe yol açabileceğini düşünen öğretmenlerin oranı ise %81,4 olarak belirlenmiştir. Bu bulgular, öğretmenlerin gürültüyü yalnızca anlık bir çevresel sorun olarak değil, uzun vadede mesleki doyum, motivasyon ve sürdürülebilirlik üzerinde etkili olabilecek bir risk faktörü olarak algıladıklarını ortaya koymaktadır.

Bilişsel boyutta elde edilen bulgular da gürültünün öğretmenler üzerindeki etkilerini destekler niteliktedir. Öğretmenlerin %80,4'ü, gürültü nedeniyle ders sırasında dikkatlerini toplamakta zorlandıklarını ifade etmiştir. Ayrıca öğretmenlerin %82,3'ü, gürültü nedeniyle ders anlatımı sırasında seslerini yükselt-

mek zorunda kaldıklarını belirtmiştir. Bu durum, gürültünün öğretmenlerin ders sürecindeki bilişsel odaklanmalarını ve iletişim biçimlerini doğrudan etkilediğini göstermektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, araştırma bulguları öğretmenlerin okul ortamındaki gürültüyü hem sağlık hem de mesleki süreçler açısından önemli bir sorun alanı olarak algıladıklarını ortaya koymaktadır. Gürültünün öğretmenlerin işitme sağlığı, fiziksel yorgunluk, stres düzeyi, dikkat, mesleki motivasyon ve tükenmişlik algıları üzerinde belirgin etkiler oluşturduğu öğretmen görüşleri doğrultusunda belirlenmiştir. Bu bulgular, eğitim ortamlarında gürültünün yalnızca öğrenciler açısından değil, öğretmenlerin sağlık ve mesleki iyi oluşları açısından da ele alınması gereken çok boyutlu bir sorun olduğunu göstermektedir. Bu başlık kapsamında elde edilen ayrıntılı bulgular Tablo 4 ve Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 4. *Gürültünün Öğretmenler Üzerindeki Sağlık Etkilerine İlişkin Bulgular*

	Evet f (%)	**Hayır f (%)**
Bu güne kadar gürültü ile ilgili bir sağlık problemi yaşadınız mı?	80,4	19,6
Okulda dış çevreden kaynaklanan gürültünün sizi rahatsız ettiğini düşünüyor musunuz?	23,5	76,5
Okulunuzda mesleğe bağlı işitme kaybı yaşadığınızı düşünüyor musunuz?	76,5	23,5
Okuldaki gürültüye bağlı geçici işitme kaybı yaşadığınız oldu mu?	90,2	9,8

Tablo 5. *Gürültünün Öğretmenlerin Fiziksel ve Psikolojik Durumları Üzerindeki Etkilerine İlişkin Algılar*

	Kesinlikle Katılmıyorum f (%)	**Katılmıyorum f (%)**	**Kararsızım f (%)**	**Katılıyorum f (%)**	**Kesinlikle Katılıyorum f (%)**
Okuldaki gürültü öğretmen olarak beni yormaktadır.	5,9	8,8	2,0	31,4	52,0
Gürültü mesleki motivasyonumu olumsuz etkilemektedir.	43,9	11,8	3,9	30,4	50,0
Gürültü nedeniyle ders sırasında sesimi yükseltmek zorunda kalıyorum.	4,9	7,8	4,9	34,3	48,0
Gürültünün uzun vadede mesleki tükenmişliğe yol açabileceğini düşünüyorum.	3,9	11,8	2,9	30,4	51,0
Gürültü öğretmen olarak stres düzeyimi artırmaktadır.	3,9	8,8	2,0	32,4	52,9
Gürültü ders sonrası fiziksel yorgunluk hissetmeme neden olmaktadır.	2,9	6,9	2,0	28,4	59,8
Gürültü nedeniyle ders sırasında dikkatimi toplamakta zorlanıyorum.	3,9	9,8	5,9	43,1	37,3

Gürültü Kaynakları, Gürültüyü Azaltmaya Yönelik Uygulamalar ve İş Sağlığı ve Güvenliği Kapsamındaki Duruma İlişkin Bulgular

Araştırma bulguları, öğretmenlerin gürültünün kontrol altına alınmasında öğretmen ve öğrenci davranışlarının önemli bir rol oynadığına inandıklarını göstermektedir. Öğretmenlerin %79,4'ü, öğretmenlerin sınıf içi uygulamalarının gürültünün kontrolünde etkili olduğu görüşüne katıldıklarını ifade etmiştir. Benzer şekilde öğretmenlerin %88,2'si, öğrencilere gürültü konusunda farkındalık kazandırılmasının gürültüyle mücadelede gerekli olduğunu belirtmiştir. Bu bulgular, öğretmenlerin gürültü sorununu yalnızca fiziksel koşullarla sınırlı görmediklerini; öğretmen tutumları ve öğrenci davranışlarının gürültünün kontrolünde belirleyici olduğunu düşündüklerini ortaya koymaktadır.

Buna karşılık, öğretmenlerin mevcut düzenlemelerin gürültüyü azaltmadaki yeterliliğine ilişkin görüşleri daha olumsuz bir tablo ortaya koymaktadır. Öğretmenlerin %48,0'ı, okullarda mevcut kuralların gürültüyü azaltmada yeterli olmadığını ifade ederken; öğretmenlerin %25,5'i bu konuda kararsız kaldıklarını belirtmiştir. Mevcut kuralların gürültüyü azaltmada yeterli olduğunu düşünen öğretmenlerin oranının %26,5 ile sınırlı kaldığı görülmektedir. Bu durum, öğretmenlerin önemli bir bölümünün gürültüyle mücadelede mevcut uygulamaları yetersiz bulduğunu ve bu alanda daha etkili düzenlemelere ihtiyaç duyulduğunu düşündüklerini göstermektedir.

İş sağlığı ve güvenliği kapsamında elde edilen bulgular ise gürültünün kurumsal düzeyde ele alınma durumuna ilişkin önemli ipuçları sunmaktadır. Araştırmaya katılan öğretmenlerin yalnızca %8,8'i, iş sağlığı ve güvenliği eğitimi aldığını belirtirken; öğretmenlerin %91,2'si bu tür bir eğitim almadığını ifade etmiştir. Bununla birlikte öğretmenlerin %39,2'si, iş sağlığı ve güvenliği eğitimi sürecinde gürültünün meydana getirebileceği zararlar ve korunma yöntemleri hakkında bilgilendirildiklerini belirtmiştir. Bu bulgu, gürültüye ilişkin bilgilendirmenin sistematik ve yaygın bir eğitim sürecinden ziyade sınırlı ve düzensiz biçimde gerçekleştirildiğini düşündürmektedir.

Öğretmenlerin gürültüye ilişkin başvuru davranışları incelendiğinde, öğretmenlerin %97,1'inin gürültüden kaynaklı olarak iş güvenliği uzmanına veya okul yönetimine başvuruda bulunduğu görülmektedir. Bu yüksek oran, öğretmenlerin gürültüyü bireysel bir rahatsızlık olarak değil, çözülmesi gereken kurumsal bir sorun olarak algıladıklarını göstermektedir. Buna karşın, öğretmenlerin %99,0'ı, okul ortamında maruz kaldıkları gürültüye ilişkin herhangi bir maruziyet ölçümünün yapılmadığını ifade etmiştir. Bu durum, gürültünün öğretmenler tarafından önemli bir sorun olarak algılanmasına rağmen, gürültünün nicel olarak değerlendirilmesine yönelik uygulamaların oldukça sınırlı kaldığını ortaya koymaktadır.

Genel olarak değerlendirildiğinde, öğretmenlerin gürültünün kontrol altına alınmasında öğretmen ve öğrenci davranışlarının etkili olabileceğine inandıkları; ancak mevcut kuralların ve iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının gürültüyle mücadelede yetersiz kaldığını düşündükleri görülmektedir. Öğretmenlerin gürültüye ilişkin sorunları yönetime ve iş güvenliği uzmanlarına iletmelerine rağmen, gürültü maruziyetinin ölçülmesine ve sistematik önleyici uygulamaların hayata geçirilmesine yönelik çalışmaların sınırlı olduğu öğretmen algıları doğrultusunda ortaya konmuştur. Bu bulgular, eğitim ortamlarında gürültünün yalnızca bireysel önlemlerle değil, kurumsal ve sistematik yaklaşımlarla ele alınması gerektiğini göstermektedir. Bu başlık kapsamında elde edilen ayrıntılı bulgular Tablo 6 ve Tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 6. *İş Sağlığı ve Güvenliği Kapsamında Eğitim, Bilgilendirme, Başvuru ve Ölçüm Durumuna İlişkin Bulgular*

	Evet f (%)	**Hayır f (%)**
İş sağlığı ve güvenliği eğitimi aldınız mı?	8,8	91,2
İş sağlığı ve güvenliği eğitimi esnasında gürültünün meydana getireceği zararlar ve korunma yöntemleri hakkında bilgi verildi mi?	39,2	60,8
Gürültüden kaynaklı iş güvenliği uzmanı veya yönetime bir başvurunuz oldu mu?	97,1	2,9
Okulunuzda maruz kaldığınız gürültü maruziyeti ölçümü yapıldı mı?	1,0	99,0

Tablo 7. *Gürültüyü Azaltmaya Yönelik Uygulamalara İlişkin Algılar*

	Kesinlikle Katılmıyorum f (%)	**Katılmıyorum f (%)**	**Kararsızım f (%)**	**Katılıyorum f (%)**	**Kesinlikle Katılıyorum f (%)**
Öğretmenlerin sınıf içi uygulamaları gürültünün kontrolünde etkilidir.	2,0	8,8	9,8	46,1	33,3
Öğrencilere gürültü konusunda farkındalık kazandırılmalıdır.	2,9	3,9	4,9	35,3	52,9
Okuldaki mevcut kurallar gürültüyü azaltmada yeterlidir.	23,5	24,5	25,5	14,7	11,8

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırmada, öğretmenlerin okul ortamlarında maruz kaldıkları gürültüye ilişkin algıları; gürültünün eğitim-öğretim sürecine etkileri, öğretmenler üzerindeki mesleki ve sağlıkla ilişkili sonuçları ile iş sağlığı ve güvenliği boyutları çerçevesinde kapsamlı biçimde incelenmiştir. Elde edilen bulgular, okul gürültüsünün eğitim ortamlarında yaygın, süreklilik gösteren ve çok boyutlu bir sorun alanı olduğunu ortaya koymaktadır.

Araştırma sonuçları, öğretmenlerin büyük bir çoğunluğunun okullarda genel gürültü düzeyini yüksek olarak algıladığını göstermektedir. Özellikle teneffüs saatlerinde, koridorlarda ve ortak kullanım alanlarında gürültünün belirgin şekilde arttığı yönünde güçlü bir görüş birliği bulunmaktadır. Öğrenci davranışları, sınıf mevcudunun fazlalığı ve okul binalarının fiziksel ve akustik özellikleri, gürültünün temel kaynakları arasında öne çıkmaktadır. Bu bulgu, Astolfi ve ark. (2021), Tardini ve ark. (2022) ve Bulunuz ve Bulunuz (2021) tarafından yapılan çalışmalarda okul gürültüsünün fiziksel ve yapısal faktörlerle ilişkili olduğunu ortaya koyan sonuçlarla paralellik göstermektedir. Bu durum, gürültünün yalnızca bireysel davranışlardan değil, aynı zamanda okulun fiziksel ve organizasyonel yapısından kaynaklanan çok boyutlu bir sorun olduğunu göstermektedir.

Gürültünün eğitim-öğretim süreci üzerindeki etkileri değerlendirildiğinde, öğretmenlerin önemli bir bölümünün gürültünün öğrencilerin dikkatini olumsuz etkilediğini, sınıf yönetimini zorlaştırdığını ve öğretim sürecinin verimliliğini azalttığını belirttiği görülmektedir. Bu araştırmada elde edilen bu bulgu, Klatte ve ark. (2013), Peng ve ark. (2023) ile Dockrell ve Shield (2021) tarafından yapılan çalışmalarda gürültünün bilişsel süreçler ve öğrenme performansı üzerindeki olumsuz etkilerinin vurgulanmasıyla paralellik göstermektedir. Bu durum, gürültünün yalnızca çevresel bir rahatsızlık değil, öğrenme sürecini doğrudan etkileyen kritik bir değişken olduğunu ortaya koymaktadır.

Araştırmada gürültünün öğretmenler üzerindeki etkilerine ilişkin bulgular da dikkat çekicidir. Öğretmenlerin büyük bir kısmı, gürültü nedeniyle ders sırasında seslerini yükseltmek zorunda kaldıklarını, fiziksel yorgunluk yaşadıklarını ve stres düzeylerinin arttığını ifade etmiştir. Bu araştırmada elde edilen bulgular, Mealings (2022), Fredriksson ve ark. (2021) ve Persson Waye ve ark. (2020) tarafından yapılan çalışmalarda gürültünün öğretmenlerde stres, ses yorgunluğu ve mesleki yük oluşturduğunu ortaya koyan sonuçlarla uyumludur. Bu durum, öğretmen performansının yalnızca bireysel yeterliliklerle değil, çalışma ortamının fiziksel koşullarıyla da yakından ilişkili olduğunu göstermektedir.

Sağlıkla ilişkili bulgular incelendiğinde, öğretmenlerin önemli bir bölümünün gürültüye bağlı sağlık sorunları yaşadığını ifade ettiği görülmektedir. Bu çalışmada, özellikle geçici işitme kaybı yaşayan öğretmenlerin gürültüye ilişkin algılarının daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu bulgu, Radosz (2022) ve Basner ve ark. (2021) tarafından gürültü maruziyetinin bireylerin farkındalık düzeyini artırdığı yönündeki sonuçlarla paralellik göstermektedir. Ayrıca Martins ve ark. (2007) tarafından yapılan çalışmada da gürültünün işitsel sağlık üzerinde risk oluşturduğu belirtilmiştir. Bu durum, okul gürültüsünün yalnızca kısa süreli bir rahatsızlık değil, uzun vadeli sağlık riskleri doğurabilecek bir faktör olduğunu ortaya koymaktadır.

İş sağlığı ve güvenliği kapsamında elde edilen bulgular, okullarda gürültünün sistematik bir risk faktörü olarak yeterince ele alınmadığını göstermektedir. Bu araştırmada, gürültü maruziyetine yönelik ölçüm yapılmasının öğretmen algıları üzerinde anlamlı bir farklılık oluşturmadığı belirlenmiştir. Bu bulgu, **Kalıntaş (2022)** tarafından yapılan çalışmada bireylerin belirli değişkenlere göre İSG algılarında anlamlı farklılık bulunmaması ile paralellik göstermektedir. Bu durum, genel eğitimlerden ziyade hedefe yönelik bilgilendirmenin daha etkili olduğunu göstermektedir.

Ayrıca, öğretmenlerin gürültüye bağlı olarak iş güvenliği uzmanına veya yönetime başvuruda bulunmuş olmalarının algılar üzerinde anlamlı bir farklılık oluşturmaması, mevcut başvuru mekanizmalarının yeterince etkin olmadığını düşündürmektedir. Bu durum, gürültünün okul ortamlarında yaygın bir sorun olarak kabul edilmesine rağmen çözüm süreçlerinin kurumsal düzeyde yeterince etkili yürütülmediğine işaret etmektedir.

Bu araştırmadan elde edilen bulgular bütüncül olarak değerlendirildiğinde, okul gürültüsünün eğitim ortamlarında sistematik ve çok boyutlu bir sorun olduğu açıkça görülmektedir. Gürültü yalnızca öğrenme sürecini değil, aynı zamanda öğretmenlerin mesleki performansını, psikolojik iyi oluşunu ve fiziksel sağlığını etkileyen bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Bu nedenle, okul gürültüsünün azaltılmasına yönelik çalışmaların bireysel önlemlerle sınırlı kalmaması, kurumsal ve yapısal düzeyde planlanması gerekmektedir. Elde edilen sonuçlar, okul gürültüsünün azaltılmasına yönelik önleyici ve bütüncül yaklaşımların geliştirilmesinin gerekliliğini açıkça göstermektedir.

Bu araştırmadan elde edilen bulgular doğrultusunda, okul ortamlarında gürültünün azaltılmasına ve öğretmenlerin iş sağlığı ve güvenliğinin güçlendirilmesine yönelik aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir:

- Okul Binalarının Fiziksel ve Akustik Düzenlenmesi; Okullarda gürültünün önemli bir bölümünün yapısal ve mekânsal özelliklerden kaynaklandığı dikkate alındığında, sınıf içi ve ortak kullanım alanlarında akustik düzenlemeler yapılması gerekmektedir. Sınıflarda ses yutucu panellerin kullanılması, zemin kaplamalarının gürültüyü azaltacak materyallerden seçilmesi ve koridorlarda yankıyı önleyici düzenlemelerin yapılması, gürültü düzeylerinin düşürülmesine katkı sağlayacaktır.
- Sınıf Mevcutlarının Azaltılmasına Yönelik Düzenlemeler; Araştırma bulguları, sınıf mevcudunun fazla olmasının gürültüyü artıran önemli bir etken olduğunu göstermektedir. Bu nedenle sınıf mevcutlarının pedagojik ve fiziksel koşullar dikkate alınarak yeniden düzenlenmesi, gürültü düzeylerinin kontrol altına alınmasında etkili bir adım olacaktır.
- Öğrencilere Yönelik Gürültü Farkındalık Çalışmaları; Gürültünün temel kaynakları arasında öğrenci davranışlarının öne çıkması, öğ-

rencilerin bu konuda bilinçlendirilmesinin önemini ortaya koymaktadır. Okullarda rehberlik çalışmaları kapsamında öğrencilere gürültünün olumsuz etkileri anlatılmalı; sessiz davranışların öğrenme ortamına katkısı vurgulanmalıdır. Bu farkındalık çalışmalarının süreklilik göstermesi, okul genelinde ortak bir sessiz kültürün oluşmasına katkı sağlayacaktır.

- Öğretmenlere Yönelik İş Sağlığı ve Güvenliği Eğitimlerinin Güçlendirilmesi; Araştırma sonuçları, genel İSG eğitimlerinin tek başına yeterli olmadığını; gürültünün zararları ve korunma yöntemlerine özel bilgilendirmelerin daha etkili olduğunu göstermektedir. Bu nedenle öğretmenlere yönelik İSG eğitimleri, gürültüye özgü içerikler eklenerek yeniden yapılandırılmalıdır. Özellikle ses sağlığının korunmasına yönelik bilgilendirmeler ve pratik öneriler eğitim içeriklerine dâhil edilmelidir.
- Gürültü Maruziyetinin Düzenli Olarak Ölçülmesi ve İzlenmesi; Okullarda gürültü maruziyetinin belirli aralıklarla ölçülmesi ve bu ölçümlerin sonuçlarının öğretmenlerle paylaşılması önerilmektedir. Ölçüm sonuçlarına göre risk değerlendirmeleri yapılmalı ve gürültüyü azaltmaya yönelik önlemler planlı bir şekilde uygulanmalıdır. Bu yaklaşım, gürültünün iş sağlığı ve güvenliği kapsamında sistematik olarak ele alınmasına katkı sağlayacaktır.
- Başvuru ve Bildirim Mekanizmalarının Etkinleştirilmesi; Araştırmada, gürültüye bağlı olarak yapılan başvuruların öğretmen algıları üzerinde anlamlı bir etki oluşturmadığı görülmüştür. Bu durum, başvuru ve müdahale mekanizmalarının yeterince etkili işlemediğini düşündürmektedir. Okullarda gürültüye ilişkin bildirim süreçleri daha şeffaf, erişilebilir ve sonuç odaklı hâle getirilmeli; öğretmenlerin bu mekanizmalara güven duyması sağlanmalıdır.
- Öğretmen Sağlığının Korunmasına Yönelik Önleyici Uygulamalar; Gürültüye bağlı sağlık sorunlarının erken dönemde tespit edilebilmesi amacıyla öğretmenlerin periyodik sağlık kontrollerinin desteklenmesi önerilmektedir. Özellikle işitme sağlığına yönelik taramaların düzenli olarak yapılması, olası kalıcı sağlık sorunlarının önlenmesine katkı sağlayacaktır.
- Gelecek Araştırmalara Yönelik Öneriler; Bu çalışma öğretmen algılarıyla sınırlıdır. Gelecek araştırmalarda, okul gürültüsünün öğrenciler üzerindeki akademik, bilişsel ve psikososyal etkileri farklı yaş gruplarında ele alınabilir. Ayrıca ölçüm temelli çalışmalar ile algı temelli çalışmaların birlikte yürütülmesi, okul gürültüsünün etkilerinin daha kapsamlı biçimde ortaya konmasına katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Astolfi, A., Bottalico, P., & Barbato, G. (2021). Subjective and objective speech intelligibility investigations in primary school classrooms. *Applied Acoustics, 176*, 107874. https://doi.org/10.1016/j.apacoust.2020.107874

Basner, M., McGuire, S., & WHO Environmental Noise Guidelines Group. (2021). Auditory and non-auditory effects of noise on health. *The Lancet, 383*(9925), 1325–1332. https://doi.org/10.1016/S0140-6736(13)61613-X

Bulunuz, N., & Bulunuz, M. (2021). Teachers' perceptions of school noise and coping strategies in Turkish schools. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi, 26*, 171–197.

Demir, S. (2018). The relationship between psychological capital and stress, anxiety, burnout, job satisfaction, and job involvement. *Eurasian Journal of Educational Research*, *75*, 137-153.

Dockrell, J. E., & Shield, B. M. (2021). Classroom acoustics and its impact on children's learning and teacher wellbeing. *Applied Acoustics, 178*, 108013. https://doi.org/10.1016/j.apacoust.2021.108013

Fredriksson, S., Persson Waye, K., & Öhrström, E. (2021). Occupational noise exposure in educational settings and health outcomes. *International Journal of Environmental Research and Public Health, 18*(4), 1893. https://doi.org/10.3390/ijerph18041893

Kalıntaş, D. Ç. (2022). İş sağlığı ve güvenliğinde eğitimin önemi: Üniversite öğrencilerinin iş sağlığı ve güvenliği farkındalığı üzerine bir çalışma (Yüksek lisans tezi). Çankaya Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.

Klatte, M., Bergström, K., & Lachmann, T. (2013). Does noise affect learning? A short review on noise effects on cognitive performance in children. *Frontiers in Psychology, 4*, 578. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2013.00578

Klatte, M., Spilski, J., Mayerl, J., Möhler, U., Lachmann, T., & Bergström, K. (2020). Effects of classroom noise on cognitive performance and well-being in elementary school children: A field study. *International Journal of Environmental Research and Public Health, 17*(16), 5909. https://doi.org/10.3390/ijerph17165909

Martins, R. H. G., Tavares, E. L. M., Lima Neto, A. C., & Fioravanti, M. P. (2007). Occupational hearing loss in teachers: A probable diagnosis. *Brazilian Journal of Otorhinolaryngology, 73*(2), 239–244.

Mealings, K. (2022). Classroom acoustics and teacher wellbeing: The relationship between acoustic quality and occupational stress. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research, 65*(4), 1243–1256. https://doi.org/10.1044/2021_JSLHR-21-00563

Neitzel, R., Swinburn, T., & Hammer, M. (2021). Noise exposure and occupational health outcomes: A review. *Annual Review of Public Health, 42*, 299–317. https://doi.org/10.1146/annurev-publhealth-090419-102730

Persson Waye, K., Fredriksson, S., & Rylander, R. (2020). Noise exposure and teachers' stress and vocal symptoms. *Noise & Health, 22*(104), 1–9.

Radosz, J. (2022). Occupational noise exposure and hearing-related problems among teachers. *International Journal of Occupational Medicine and Environmental Health, 35*(2), 221–232. https://doi.org/10.13075/ijomeh.1896.01850

Smith, E., Gray, S. D., Dove, H., Kirchner, L., & Heras, H. (1998). Frequency and effects of teachers' voice problems. *Journal of Voice, 12*(4), 467–479. https://doi.org/10.1016/S0892-1997(98)80045-8

Stansfeld, S. A., & Matheson, M. P. (2003). Noise pollution: Non-auditory effects on health. *British Medical Bulletin, 68*(1), 243–257. https://doi.org/10.1093/bmb/ldg033

Tardini, V., Astolfi, A., Bottalico, P., & Barbato, G. (2022). Acoustic conditions in secondary schools and their effect on teaching activities. *Building and Environment, 207*, 108492. https://doi.org/10.1016/j.buildenv.2021.108492

World Health Organization. (2018). *Environmental noise guidelines for the European region*. WHO Regional Office for Europe.

Bölüm 2

AİLE İÇİ ŞİDDET: DEVLET POLİTİKASINDA ALINAN ÖNLEMLER VE SUNULAN HİZMETLER

Betül MUTLUÇ[1]

1 Betül MUTLUÇ, Yüksek Lisans Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi, Aile Danışmanlığı ve Eğitimi ABD, ORCID: https://orcid.org/0009-0008-0918-5933

1. GİRİŞ

Şiddet, insanlık tarihi kadar eski olmakla birlikte tanımlanması ve sınıflandırılması güç olan karmaşık bir olgudur. Toplumsal, kültürel ve tarihsel bağlamdan bağımsız ele alınamayan bu kavram; hangi davranışların şiddet sayılacağı, neyin meşru güç kullanımı neyin ihlal olduğu konusunda toplumdan topluma farklılık göstermektedir. Kocacık (2001)'a göre bir toplumda hangi davranışların şiddet olarak kabul gördüğü, o toplumun sosyal ve kültürel yapısıyla, benimsediği değer yargılarıyla doğrudan ilişkilidir.

Dünya Sağlık Örgütü (WHO), şiddeti kapsamlı biçimde tanımlamıştır. Bu tanıma göre şiddet; "bireyin kendisine yönelttiği ya da bir gruba, topluma yöneltilen yaralayıcı, ölümle sonuçlanabilen, psikolojik açıdan tahribata yol açabilecek, bireyin fiziksel ve psikolojik gelişimini olumsuz etkileyebilecek her türlü bilinçli kuvvet ya da güç ve baskı uygulayıcı eylemler" olarak ifade edilmektedir (WHO, 2002). Bu tanım, şiddeti yalnızca fiziksel zarar verme eylemiyle sınırlı tutmamakta; psikolojik tahribat ve gelişimsel olumsuz etkiler de kapsama dahil edilmektedir.

Şiddeti diğer kavramlardan ayırt eden en temel özellik kasıt unsurudur. Kaza ya da öngörülemeyen durumlardan farklı olarak şiddet, bilerek ve isteyerek gerçekleştirilen bir eylem biçimidir. Bu nedenle şiddet; hem bireysel bir tercih hem de toplumsal koşulların ürünü olarak değerlendirilmektedir. Şiddetin bu çok katmanlı yapısını kavramak, toplumsal düzeyde etkili müdahale ve önleme stratejilerinin geliştirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

2. AİLE İÇİ ŞİDDET KAVRAMI

Aile; bireylerin temel ihtiyaçlarının karşılandığı, sevgi ve güvenin inşa edildiği, toplumsal değerlerin kuşaktan kuşağa aktarıldığı temel bir kurumdur. Toplumsal yapının çekirdeği olan aile kurumu, bireyin beden ve ruh sağlığını doğrudan etkileyen bir işlev üstlenmektedir. Ancak bu kurum, zaman zaman şiddetin de beslendiği ve yeniden üretildiği bir zemine dönüşebilmektedir (Baygal, 2016).

Aile içi şiddet; aile bireylerinden birinin, ailenin diğer üyelerine yönelik kasıtlı olarak zarar verici eylemlerde bulunmasını ifade etmektedir. Vatandaş (2003) ve Baygal (2016)'a göre bu eylemler, yaralama, sakatlama, cinsel saldırı, öldürme gibi kolaylıkla tespit edilebilir somut davranışlardan; sözel, duygusal ve zihinsel şiddet gibi gizli ve tespit edilmesi son derece güç olan biçimlere kadar geniş bir yelpazede yer almaktadır.

Aile içi şiddetin toplumsal bir sorun olarak ele alınması oldukça yenidir. Uzun yıllar boyunca 'aile mahremiyeti' ve 'özel alan' söylemleri, bu şiddetin görünmez kalmasına zemin hazırlamıştır. Oysa Connell (1987) ve Martin (2004)'ın da vurguladığı üzere aile içinde, iş yaşantısında, eğitimde ve top-

lumsal yaşamın pek çok alanında toplumsal cinsiyet eşitsizliği gömülü olarak varlığını sürdürmekte; bu eşitsizlik, şiddeti besleyen yapısal bir faktör olarak işlev görmektedir.

2.1. Aile İçi Şiddet Türleri

Aile içi şiddet, biçim ve uygulama alanı bakımından farklı kategorilere ayrılmaktadır. Gürsoy ve Kocadaş (2017)'a göre bu şiddet türleri genel olarak fiziksel, psikolojik/duygusal, ekonomik ve cinsel şiddet olmak üzere dört ana başlık altında ele alınmaktadır. Şiddet türleri tek başlarına görülebildiği gibi çoğu zaman birbirini besleyen ve kapsayan bütünleşik bir örüntü oluşturmaktadır.

Fiziksel Şiddet: Aile içi şiddetin en görünür ve en sık karşılaşılan biçimidir. Tokat atmak, tekmelemek, yumruklamak, bağlamak, kesici aletlerle yaralamak, yakmak, işkence yapmak ve sağlık hizmetlerine erişimi engelleyerek bedensel zarara yol açmak bu kapsamda değerlendirilmektedir. Türkiye özelinde en ağır fiziksel şiddet biçimlerinden biri, töre ve namus gerekçesiyle uygulanan şiddettir; bu durum kadın cinayetleri istatistiklerinde çarpıcı biçimde yansımaktadır.

Psikolojik/Duygusal Şiddet: Fiziksel iz bırakmadığı için çoğunlukla göz ardı edilen, ancak bireyin ruh sağlığı üzerinde derinden tahribat yaratan bu şiddet türü; bağırma, küfür, hakaret, tehdit, küçük düşürme, sosyal izolasyon ve kişinin özgürlüklerini kısıtlama gibi eylemleri kapsamaktadır. Psikolojik şiddetin etkileri uzun vadeli travmalara, özgüven kaybına ve depresyona yol açabilmektedir.

Ekonomik Şiddet: Bireyin ekonomik bağımsızlığını ve karar alma süreçlerine katılımını ortadan kaldırmayı hedefleyen bu şiddet türü; para vermemek ya da kısıtlı vermek, aile gelir ve giderlerinden bilgi vermemek, çalışma özgürlüğünü engellemek ve gelire el koymak gibi biçimlerde tezahür etmektedir. Ekonomik şiddet, mağdurun şiddetten kaçmasını ve bağımsız bir yaşam kurmasını ciddi ölçüde güçleştirmektedir.

Cinsel Şiddet: Evlilik ilişkisi içinde dahi rıza dışı cinsel ilişkiye zorlamayı, cinsel organlara zarar vermeyi, zorla kürtaj ya da çocuk doğurmayı, fuhuşa zorlamayı ve cinsel içerikli baskı uygulamayı kapsamaktadır. Toplumsal tabu nedeniyle büyük ölçüde gizli kalan bu şiddet türü, mağdurların yardım aramasını özellikle zorlaştırmaktadır.

2.2. Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet

Kadına yönelik şiddet, aile içi şiddetin en yaygın ve en sistematik biçimlerinden birini oluşturmaktadır. Türkiye'de cinsiyet değişkenine göre yapılan araştırmalar, kadınların erkeklere kıyasla çok daha yüksek oranlarda şiddete

maruz kaldığını ortaya koymaktadır. Bu durum bireysel bir sorun olmanın ötesinde, kökleri toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dayanan yapısal bir soruna işaret etmektedir.

Kadınlar toplumsal yaşamın pek çok alanında şiddetle karşılaşabilmektedir; işyerinde, okulda, kamusal alanda olduğu gibi en mahrem alan sayılan ev içinde de bu riskle yüz yüze gelmektedirler. Karınca (2008)'nın da vurguladığı üzere ev içi şiddet, kendine özgü dinamikleriyle dışarıdan görülmesi ve müdahale edilmesi son derece güç bir nitelik taşımaktadır.

Şiddeti bildirmeme ya da yardım aramama davranışının ardında birden fazla etken yatmaktadır: aile mahremiyetini koruma kaygısı, eşin tehdidi, ekonomik bağımlılık, çocukların geleceğine ilişkin endişe ve yetkililerin etkili önlem almayacağına dair güvensizlik bunların başında gelmektedir. Dahası, şiddeti yetkili mercilere bildirdiği hâlde yeterli koruma sağlanamaması nedeniyle hayatını kaybeden kadınların varlığı, mevcut sistemin yapısal açıklarına dikkat çekmektedir.

Kadına yönelik şiddetin bireysel sonuçları da son derece ağırdır. Fiziksel yaralanmaların yanı sıra travma sonrası stres bozukluğu, depresyon, kaygı bozuklukları ve intihar eğilimi bu şiddetle doğrudan ilişkilendirilen psikolojik sonuçlar arasında yer almaktadır. Bu çok boyutlu tablonun bütüncül bir perspektifle ele alınması, etkili önleme ve müdahale stratejilerinin tasarlanması açısından zorunlu bir ön koşul niteliği taşımaktadır.

2.3. Çocuğa Yönelik Aile İçi Şiddet

Aile içi şiddetten doğrudan ya da dolaylı olarak en fazla etkilenen gruplardan biri çocuklardır. Araştırmalar, fiziksel şiddete maruz kalan annelerin çocuklarının da şiddete uğrama riskinin önemli ölçüde yükseldiğini ortaya koymaktadır. Şiddete doğrudan maruz kalmasa bile şiddete tanık olmak, çocukta derin psikolojik izler bırakmaktadır (Ünal, 2005).

Şiddet gören annede ortaya çıkan fiziksel ve psikolojik rahatsızlıklar, çocuğa sunulabilecek bakım kalitesini düşürmekte ve ihmale zemin hazırlamaktadır. Oysa çocuğun sağlıklı gelişimi için yalnızca temel fiziksel ihtiyaçlarının karşılanması yetmemektedir; sevgi, güvenli bağlanma ve tutarlı bir duygusal ortam da en az fiziksel bakım kadar belirleyici bir işlev görmektedir.

Aile içi şiddetin çocuklar üzerindeki en kalıcı ve tehlikeli etkilerinden biri, şiddetin normalleştirilmesidir. Lök ve diğerleri (2016)'ne göre aile içi ilişkileri şiddet üzerinden deneyimleyen çocuklar, zamanla bu örüntüyü ilişkilerin doğal bir parçası olarak içselleştirmektedir. Bozdağlı ve Polater (2022)'ın bulgularına dayanan araştırmalar ise şiddet uygulayan ebeveynle kurulan özdeşimin, çocuğun ileriki yaşlarda şiddetin faili olma riskini artırdığını göstermektedir. Bu bulgu, kuşaklar arası şiddet döngüsünün kırılmasında erken

müdahalenin taşıdığı kritik önemi gözler önüne sermektedir.

3. AİLE İÇİ ŞİDDETLE MÜCADELE

Aile içi şiddetle mücadele, bireysel düzeyde başlayan ancak toplumsal, kurumsal ve hukuki boyutlara uzanan çok katmanlı bir süreçtir. Bu mücadelenin etkin biçimde yürütülebilmesi için her şeyden önce şiddetin nasıl tanımlandığının, hangi toplumsal koşullar altında meşrulaştırıldığının ve hangi mekanizmalarla yeniden üretildiğinin anlaşılması gerekmektedir. Rittersberger Tılıç (1998)'ın da belirttiği üzere şiddet, toplumun meşru gördüğü bir amaç uğruna uygulandığında şiddet olarak algılanmaktan çıkabilmekte; bu durum müdahale süreçlerini ciddi ölçüde güçleştirmektedir.

Türkiye'de bu alanda atılmış önemli yasal adımlar mevcuttur. 6284 Sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun, koruyucu ve önleyici tedbir kararlarıyla şiddet mağdurlarına hukuki güvence sağlamayı amaçlamaktadır. İstanbul Sözleşmesi ise kadına yönelik şiddet ve ev içi şiddetle mücadelede uluslararası standartları belirleyen temel bir çerçeve sunmaktadır. Ne var ki yasal düzenlemelerin etkinliği, uygulama kapasitesi ve kurumlar arası koordinasyonla doğrudan ilişkilidir.

Bireysel müdahalenin ötesinde toplumsal duyarlılığın artırılması da aile içi şiddetle mücadelede belirleyici bir role sahiptir. Gürsoy ve Kocadaş (2017)'a göre şiddetin boyutlarının ve tetikleyici faktörlerinin doğru biçimde belirlenmesi, hem politika geliştirme süreçleri hem de topluma yönelik farkındalık çalışmaları açısından temel bir gereklilik oluşturmaktadır.

Tüm bu çabaların yanı sıra şiddetle mücadelede en temel dönüşümün, toplumsal zihniyette ve bireysel farkındalıkta gerçekleşmesi gerektiği unutulmamalıdır. Şiddeti olağanlaştıran, meşrulaştıran ya da görmezden gelen tutumlar değişmedikçe yasal ve kurumsal mekanizmaların işlevselliği sınırlı kalmaya devam edecektir. Bu nedenle şiddetin bir birey sorunu değil, toplumun bütününü ilgilendiren yapısal bir sorun olduğunun kabulü; etkili ve kalıcı bir mücadelenin ön koşulunu oluşturmaktadır.

3.1. Aile İçi Şiddetle Mücadelede Devlet Politikaları ve Sunulan Hizmetler

Aile içi şiddetle mücadele yalnızca bireysel düzeyde değil, ulusal ve uluslararası politikalar çerçevesinde ele alınması gereken yapısal bir sorun olarak kabul edilmektedir. Kadına yönelik şiddet, sadece ülke sınırları içinde değil dünya genelinde de bir insan hakları ihlali olarak tanımlanmış; bu nedenle uluslararası alanda bağlayıcı ve yol gösterici nitelikte çeşitli belgeler oluşturulmuş, devletler bu belgeler çerçevesinde yasal düzenlemeler yapmak ve hizmet sunmakla yükümlü kılınmıştır (Güven, 2026).

Uluslararası Mücadele

Kadına yönelik şiddetle uluslararası alanda mücadelenin temelleri, Birleşmiş Milletler'in 1979 yılında kabul ettiği Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW) ile atılmıştır. CEDAW, kadına yönelik ayrımcılık ve şiddeti kapsamlı biçimde ele alan ilk uluslararası hukuki belge niteliğini taşımakta; taraf devletleri kadına yönelik şiddetle mücadelede yasal düzenlemeler yapmakla yükümlü kılmaktadır. Türkiye bu sözleşmeyi 1985 yılında onaylamış, ardından 1990, 1997, 2005 ve 2008 yıllarında Birleşmiş Milletler'e düzenli raporlar sunmaya başlamıştır (Güven, 2026).

1993 yılında Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilen Kadına Yönelik Şiddetin Önlenmesine Dair Bildirisi, kadına yönelik şiddeti; ister kamusal ister özel alanda gerçekleşsin, kadınlara fiziksel, cinsel veya psikolojik zarar veren ya da verebilecek olan, cinsiyete dayalı her türlü şiddet eylemi olarak tanımlamış ve devletlerin bu alanda sorumluluk üstlenmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Uluslararası alanda en kapsamlı ve bağlayıcı düzenleme ise 2011 yılında Avrupa Konseyi tarafından hazırlanan ve Türkiye'nin ilk imzacısı olduğu İstanbul Sözleşmesi'dir. Bu belge; kadına yönelik şiddeti bir insan hakları ihlali ve ayrımcılık biçimi olarak tanımlamakta, taraf devletlere önleme, koruma, kovuşturma ve bütünleşik politikalar geliştirme yükümlülükleri getirmektedir.

Türkiye'de Mücadele

Türkiye'de aile içi şiddetle mücadele alanında yasal ve kurumsal düzenlemeler özellikle 2000'li yıllardan itibaren önemli bir ivme kazanmıştır. Bu alanda çıkarılan en temel yasal düzenleme, 2012 yılında yürürlüğe giren 6284 Sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun'dur. Söz konusu kanun; şiddete uğrayan ya da şiddete uğrama tehlikesi bulunan kadınları, çocukları, aile bireylerini ve ısrarlı takip mağdurlarını korumayı amaçlamakta; şiddet uygulamadan önce önleyici tedbirlerin alınmasını ön planda tutmakta ve şiddet uygulayan bireylerin rehabilitasyonunu da kapsamaktadır (Güven, 2026). Türkiye'de aile içi şiddetle mücadele politikaları önleme, koruma ve kovuşturma olmak üzere üç temel eksen üzerinde yürütülmektedir.

3.2. Önleme

Şiddetin önlenmesine yönelik politikalar; toplumsal farkındalığın artırılması, eğitim programlarının yaygınlaştırılması ve risk altındaki bireylerin erken dönemde tespit edilerek desteklenmesini kapsamaktadır. Kadına yönelik şiddetin önlenebilmesi için yalnızca bireysel müdahalelerin değil, toplumsal farkındalığın ve kurumsal işbirliğinin de sağlanması zorunlu görülmektedir (Güven, 2026).

ALO 183 Sosyal Destek Hattı

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı bünyesinde faaliyet gösteren ALO 183 Şiddetle Mücadele Hattı, aile, kadın, çocuk, engelli ve yaşlı bireylere yönelik destek hizmetlerinin sunulmasında önemli bir rol üstlenmektedir. Bu çağrı hattı aracılığıyla başvuru sahiplerine rehberlik ve danışmanlık hizmeti sağlanmakta; ihmal, istismar, şiddet olayları ile töre ve namus cinayetlerinin önlenmesine yönelik ihbarlar da değerlendirilmektedir. Vakaların aciliyet derecesine göre ilgili ilde görevli Acil Müdahale Ekip Sorumluları ya da kolluk kuvvetleri bilgilendirilmekte ve hızlı müdahale gerçekleştirilmektedir (Güven, 2026).

Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Ulusal Eylem Planı

2007 yılında yürürlüğe alınan Ulusal Eylem Planı, kadına yönelik şiddetle ilgili kamu politikalarının temelini oluşturmuş ve bu doğrultuda 2021-2025 yıllarını kapsayan IV. Ulusal Eylem Planı hazırlanmıştır. Plan; şiddeti önlemeye yönelik kurumsal koordinasyonun sağlanması, farkındalık kampanyalarının yürütülmesi ve hizmet kalitesinin artırılması gibi hedefleri kapsamaktadır (Güven, 2026).

Kadına Şiddete Sıfır Tolerans Kampanyası

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından yürütülen Kadına Şiddete Sıfır Tolerans Kampanyası, kadına yönelik şiddet konusunda toplumsal farkındalık oluşturmayı hedefleyen önemli bir girişimdir. Bu kampanya çerçevesinde kurumsal firmalar ve vakıflar da toplumsal cinsiyet eşitliği, şiddet türleri ve mağdurların yasal hakları konularında eğitimler vermiş; kadına yönelik şiddete karşı toplumun bütün kesimlerinde bilinçlenmeye zemin hazırlanmıştır (Güven, 2026).

3.3. Koruma

Şiddet mağdurlarının korunmasına yönelik politikalar; acil müdahale mekanizmalarını, güvenli barınma hizmetlerini ve psikososyal desteği kapsamaktadır. 6284 Sayılı Kanun, şiddete uğrayan ya da şiddet riskiyle karşı karşıya kalan bireylere yönelik koruyucu tedbirlerin hızla alınmasını zorunlu kılmış ve bu doğrultuda çeşitli kurumsal yapılar oluşturulmuştur (Güven, 2026).

ŞÖNİM (Şiddet Önleme ve İzleme Merkezleri)

6284 Sayılı Kanun kapsamında kurulan Şiddet Önleme ve İzleme Merkezleri (ŞÖNİM), şiddetle mücadele çalışmalarının yedi gün yirmi dört saat esasına göre yürütülmesini ve başvuruların tek bir merkezde toplanmasını sağlamaktadır. ŞÖNİM bünyesinde yer alan İlk Kabul Birimleri aracılığıyla şiddet mağduru kadınların başvuruları ilk aşamada değerlendirilmekte;

psikososyal ve ekonomik durumları analiz edilerek en fazla iki hafta süreyle geçici barınma imkânı sağlanmaktadır. Bu merkezler; psikososyal destek, hukuki danışmanlık, ekonomik yardım ve ilgili kurumlara yönlendirme hizmetlerini bir arada sunmaktadır (Güven, 2026).

Kadın Konukevleri

Kadın konukevleri; fiziksel, psikolojik, cinsel, ekonomik veya sözel şiddete maruz kalan kadınlara geçici barınma, koruma ve psikososyal destek sağlayan yatılı sosyal hizmet kuruluşlarıdır. Türkiye'de ilk devlet destekli kadın konukevleri 1990 yılında Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu bünyesinde İzmir ve Ankara'da açılmış; günümüzde ise Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı denetiminde toplam 149 kadın konukevi yaklaşık 3.600 kişilik kapasiteyle hizmet vermektedir. Bakanlık verilerine göre 2016 yılında yaklaşık 47.568 kişi kadın konukevlerinden yararlanırken bu rakam 2022 yılında 80.910 kişiye yükselmiştir (Güven, 2026).

KADES (Kadın Acil Destek Sistemi)

Emniyet Genel Müdürlüğü tarafından geliştirilen Kadın Acil Destek Sistemi (KADES), şiddet mağduru kadınlara dijital ortamda acil yardım sağlayan bir mobil uygulamadır. T.C. kimlik numarası ve aktivasyon kodu ile kullanıma açılan uygulama aracılığıyla kadınlar, akıllı telefonları üzerinden tek bir dokunuşla 155 Polis İmdat hattına ulaşabilmekte ve anlık konum bilgileri yetkili mercilerle paylaşılabilmektedir. Bu sistem sayesinde en yakın kolluk biriminin olay yerine yönlendirilmesi mümkün kılınmakta ve zamanında müdahale sağlanarak mağdurun güvenliği güvence altına alınmaktadır (Güven, 2026).

3.4. Kovuşturma

Şiddet faillerinin yargı önüne çıkarılması ve caydırıcı yaptırımların uygulanması mücadelenin kovuşturma boyutunu oluşturmaktadır. Etkin bir kovuşturma politikası, yalnızca faillerin cezalandırılmasını değil, aynı zamanda mağdurların yargı süreçlerine erişimini kolaylaştırmayı ve şiddetin yeniden yaşanmasını önlemeyi de kapsamaktadır (Güven, 2026).

6284 Sayılı Kanun Kapsamında Koruyucu ve Önleyici Tedbirler

6284 Sayılı Kanun, şiddet mağdurlarını korumaya yönelik kapsamlı hukuki araçlar sunmaktadır. Hâkimler tarafından verilebilen uzaklaştırma ve yaklaşmama kararları bu araçların başında gelmektedir. Bu kararlar; failin mağdurun yaşadığı mekâna, iş yerine veya okuluna belirli bir mesafeden fazla yaklaşmasını yasaklamakta, elektronik kelepçe uygulamasıyla denetlenebilmekte ve ihlal hâlinde hapis cezası öngörmektedir. Kanun, şiddetin gerçekleşmesini beklemeksizin önleyici tedbirlerin alınmasına olanak tanıması bakımından da önem taşımaktadır (Güven, 2026).

Barolar Aracılığıyla Ücretsiz Hukuki Danışmanlık ve Adli Yardım

Türkiye Barolar Birliği bünyesindeki kadın hakları merkezleri aracılığıyla şiddet mağdurlarına ücretsiz hukuki danışmanlık ve adli yardım hizmeti sunulmaktadır. Ekonomik güçlük içindeki mağdurların yargı süreçlerine erişimini kolaylaştırmayı hedefleyen bu hizmet, hukuki eşitsizliklerin giderilmesi ve mağdurların haklarına kavuşması açısından belirleyici bir işlev üstlenmektedir.

Kadına Yönelik Şiddeti Önlemede Kurumsal Düzenlemeler

Türkiye'de kadına yönelik şiddetle mücadelede sivil toplum kuruluşlarının da önemli katkıları bulunmaktadır. 1990'lı yıllarda kurulan Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı bu alandaki öncü yapılardan biri olarak öne çıkmaktadır. Vakıf, şiddet mağduru kadınlara hukuki destek, psikolojik danışmanlık ve barınma hizmeti sunmuş; kadınların kendi haklarını öğrenebilecekleri bir başvuru merkezi işlevi görmüştür. Kurumsal yapıların yanı sıra toplumsal duyarlılığın artırılması ve yasaların etkin biçimde uygulanması, kadına yönelik şiddetle mücadelede belirleyici unsurlar olarak öne çıkmaktadır (Güven, 2026).

KAYNAKÇA

Baygal, N. (2016). Aile içi şiddet. Sosyal Çalışma Dergisi, 1(1), 12-25.

Bozdağlı, E. ve Polater, A. (2022). Aile içi şiddete tanık olan çocuklarda davranış sorunları. Türk Psikoloji Dergisi, 37(1), 45-60.

Connell, R.W. (1987). Gender and power. Stanford University Press.

Gürsoy, E. ve Kocadaş, B. (2017). Aile içi şiddet türleri ve nedenleri. Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, 17(38), 9-30.

Güven, M. (2026). Kadına yönelik şiddeti önlemede devletin rolü [Yüksek lisans tezi]. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi.

Karınca, E. (2008). Kadına yönelik aile içi şiddet. T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü.

Kocacık, F. (2001). Şiddet olgusu üzerine. C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 2(1), 1-7.

Lök, N., Bademli, K. ve Canbaz, M. (2016). Aile içi şiddete maruz kalan çocukların ruh sağlığı. Psikiyatri Hemşireliği Dergisi, 7(2), 71-76.

Martin, P.Y. (2004). Gender as social institution. Social Forces, 82(4), 1249-1273.

Rittersberger Tılıç, H. (1998). Eşler arası şiddet. Amme İdaresi Dergisi, 31(1), 89-102.

Ünal, G. (2005). Aile içi şiddet. Aile ve Toplum Dergisi, 7(2), 1-10.

Vatandaş, C. (2003). Aile ve şiddet: Türkiye'de eşler arası şiddet. Aile ve Toplum Dergisi, 2(5), 4-20.

World Health Organization. (2002). World report on violence and health. WHO Press.

Bölüm 3

TÜRKİYE'DE BİTKİSEL ÜRETİM ALANLARINDA YAŞANAN DEĞİŞİM VE BİTKİSEL ÜRETİM YAPISI

Fatime NAS[1]

1 Dr. Fatime NAS, Bağımsız Araştırmacı ORCİD: 0009-0000-4025-8725

1.Giriş

Türkiye subtropikal iklimi sayesinde çok çeşitli bitkisel üretime uygun bir iklim yapısına sahiptir. Ülkemizde aynı anda dört farklı iklim yaşanabilmektedir. Ülkemizde yer alan bölgeler genel olarak değişik iklim yapılarını içlerinde barındırmaktadırlar. Değişik iklim yapılarından dolayı ülkemizde çok çeşitli bitkisel ürün yetişmesine uygun bir ortam yaratmaktadır. Ayrıca değişik bölgelerin içinde mikro iklim yapılarda söz konusudur. Mikro iklim yapısına sahip birçok bölgede daha önce pek fazla üretimi yapılmayan değişik bitkisel ürün üretimleri de gerçekleşmektedir.

Sahip olunan kaynakların etkin ve sürdürülebilir bir şekilde kullanılması, ekonomik kalkınmaya katkısı önem arz etmktedir. Ekonominin en önemli sektörlerinden olan tarımın en önemli unsuru olan toprak, diğer üretim faktörlerinden farklı olarak belirli sınırları olan ve böylece yeniden üretilemeyen niteliğinden dolayı, sürdürülebilir kullanımı büyük bir önem taşımaktadır (Onuncu Kalkınma Planı, 2014). Bununla birlikte üretim miktarı artışı için bitkisel ürünlerin en verimli koşulu gösterdiği alanlarda ekilmesi, birim alandan daha fazla verim elde edilmesi, uygun ekonomik yöntemlerin ortaya konması önem arz etmektedir (Durmuş ve Yiğit, 2014, s.4).

2. Bitkisel Üretim Alanında Yaşanan Değişim (2001-2021)

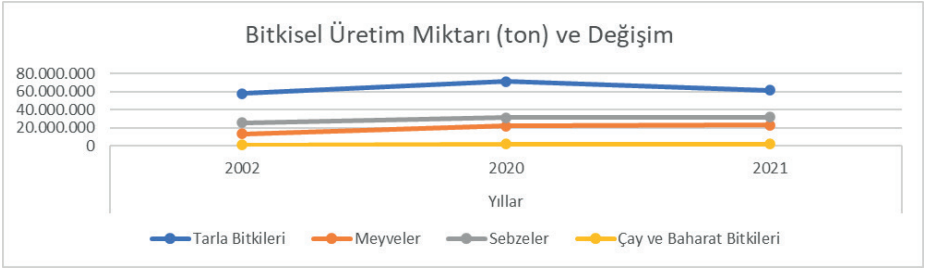
2002-2021 yıllarında bitkisel üretimi ürün bazında değerlendirildiğnde üretim miktarında geçekleşen oransal artışın, ürün gruplarına bağlı olarak büyük değişiklikler göstermektedir (Tablo 1). 2002 yılında tarla bitkileri üretimi 58.1 milyon ton iken bu rakam 2020 yılında 71 milyon tona çıktıktan sonra 2021 yılında 61.720 milyon tona düşmüştür. 2002-2021 dönemindeki tarla bitkilerindeki artış oranı %6,2 şeklinde gerçekleşmiştir. Nüfusta bu dönemdeki artış oranı %20 civarında olmasına karşılık tarla bitkilerindeki artışın %6,2 şeklinde gerçekleşmesi kişi başına düşen tarla bitkileri üretiminin yaklaşık %13,8 düştüğünü göstermektedir. Bu düşüşte, iklim koşulları, tarla ürünlerine verilen destekler, ülke içindeki nüfus hareketleri, uluslararası tarla ürünlerinin fiyatları gibi etkenler etkili olmuştur. İnceleme dönemi olan 2002-2021 döneminde meyveler üretimi miktar olarak 13,2 milyon tondan 23,1 milyon tona yükselmiştir. Oransal olarak artış %74,2 tekabül etmektedir (Tablo 1). Meyveler üretiminde gerek miktar gerekse oransal olarak gerçekleşen artış ciddi bir değişimi göstermektedir. Bu artışın gerçekleşmesinde birçok faktör rol oynamıştır. Bunlar arasında uluslararası (özellikle Rusya) talebinin artması, örtü altı tarımcılığın desteklenmesi, meyveciliğin iyi bir gelir getirmesi, tarımla uğraşan ulusal veya uluslararası şirketlerin bu alana ilgi duyması, meyveyi işletecek sanayi kuruluşlarının yaygınlaşması, tarımda yeni metotların uygulanması gibi bir çok faktör etkili olmuştur.

Tablo 1. *2002-2021 Bitkisel Üretim Miktarı (Ton) ve Değişim*

Ürün Grubu	Yıllar			Değişim (2020-2021) %	Değişim (2002-2021) %
	2002	2020	2021		
Tarla Bitkileri	58.124.519	71.362.848	61.720.345	-13,5	6,2
Meyveler	13.273.350	21.853.084	23.120.287	5,8	74,2
Sebzeler	25.823.567	31.177.124	31.753.466	1,8	23,0
Çay ve Baharat Bitkileri	884.700	1.732.684	1.782.310	2,9	101,5
Toplam	98.106.136	126.125.740	118.376.408	-6.1	20,7

Kaynak: T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2022.

Sebze üretiminde dönem başında (2002) 25,8 milyon ton olan üretim 2021 yılında 31,75 milyon tona yükselmiştir (Şekil 1). Oransal artış %23 şeklinde gerçekleşmiştir. Ülkede kişi başına düşen toplam sebze üretimine bakıldığında önemli bir artış gerçekleşmediği görülür.

Şeki l. *Bitkisel Üretim Miktarı ve Değişimi*

İnceleme konusu yapılan bu dönemde ülke nüfusu %20 şeklinde artış göstermiştir. Aynı dönemde sebze üretimi daha önce ifade edildiği gibi %23 gibi bir artış göstermiştir. %23'ten %20'yi çıkardığımızda sonuç %3 şeklinde gerçekleşmiştir. Başka bir deyişle, ülkede nüfus artışını da göz önüne alındığında sebze üretiminde kişi başına düşen gerek miktar gerekse oransal artışın sembolik olarak kaldığını söylemek mümkündür.

Bitkisel üretimin bir alt grubunu oluşturan çay ve baharat bitkileri üreminde, 2002 tarihinde 884 bin ton olan üretim 2021 yılında 1,78 milyon tona yükselmiştir (Şekil 1). Çay ve baharat üretiminde dönem içerinde gerçekleşen artış %101,5 karşılık gelmektedir. Bitkisel üretim gruplarında inceleme konusu olan dönemde en büyük artış çay ve baharat grubunda gerçekleşmiştir. Bu artışın gerçekleşmesinde çaya ve baharat ürünlerine uygulanan taban fiyatların uygun olması, bu ürünlere olan talebin artması, iklim koşullarının uygun olması, ülkede turizm faaliyetlerinin yaşanan gelişmelerin etkisi, çay ve baharat grubu ile ilgilen sanayi sektörlerinin bu alanda yatırımlara yönelmelerinin etkisinin olmuştur.

2.1. Tarla Ürünleri

2.1.1. Tahıllar

Dünyada olduğu gibi ülkemizde de toplum beslenmesinde önemli bir yeri vardır (Tümertekin ve Özgüç, 2011, s.133). geniş alanlarda üretimi yapılan tahılların insan beslenmesi dışında sanayi sektöründe kullanımıda gittikçe artmaktadır. Özellikle buğday ve arpa ülkemizde en çok ekim alanına ve üretime sahip olan bitkilerdir (Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Bitkisel Üretim Özel İhtisas Raporu 2001).

Tahılların üretiminde inceleme konusu olan dönemde önemli bir değişim yaşanmamıştır. 2002 yılında 30 milyon 830 bin ton olan toplam tahıl üretimi, 2021 yılında 31 milyon 869 bin ton şeklinde gerçekleşmiştir. Miktar olarak artış 1 milyon 39 bin ton, oransal olarak artış ise %3,3 şeklinde gerçekleşmiştir. 2002-2021 döneminde Türkiye nüfusu %20 artış kaydetmiştir. Ülkemizde kişi başına düşen tahıl üretimi anılan dönemde %16,7'lik düşüş kaydetmiştir. Tahıl üretiminin düşmesinde çeşitli etkenler söz konusudur. Bu etkenler arasında kırsal kesimde üretici bir durumda olan nüfusun şehirlere göç ederek tüketici hale gelmesi, tahıl fiyatlarının üreticiler açısından çekici olmaması, tahıl üretiminde verimi artırıcı yeni yöntemlerin yeterince uygulanmaması, dünya piyasasında tahıl fiyatlarının düşük seyretmesi gibi bir çok etken tahıl üretimini kısmen de ola olumsuz etkilemiştir.

Tablo 2. *2002-2021 Tahıl Ürünleri Üretim Miktarı (Ton)*

Tahıllar	2002	2018	2019	2020	2021	Değişim 2002-2021 (%)	Değişim 2020-2021 (%)
Toplam	30.830.650	34.408.699	34.401.704	37.187.508	31.869.866	-14,3	3,4
Buğday	19.500.000	20.000.000	19.000.000	20.500.000	17.650.000	-13,9	-9,5
Mısır (dane)	2.100.000	5.700.000	6.000.000	6.500.000	6.750.000	3,8	221,4
Çeltik	360.000	940.000	1.000.000	980.000	1.000.000	2	177,8
Arpa	8.300.000	7.000.000	7.600.000	8.300.000	5.750.000	-30,7	-30,7
Çavdar	255.000	320.000	310.000	295.681	200.000	-32,4	-21,6
Yulaf	290.000	260.000	265.000	314.528	276.000	-12,2	-4,8
Kaplıca	8.000	13.071	3.006	2.820	4.069	44,3	-49,1
Darı	7.200	4.397	4.765	5.711	4.320	-24,4	-40
Kuşyemi	450	1.228	3.839	12.551	6.059	-51,7	1246,
Mahlut	10.000	-	-	-	-	-	-100
Tiritikale	-	170.000	215.090	276.212	228.000	-17,5	-

Kaynak: *T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2022.*

Tahıl grubu içinde en fazla üretim sırasıyla buğday, arpa, mısır ve çeltik şeklinde gerçekleşmiştir. 2002 yılında buğday üretimi 19 milyon 500 bin ton şeklindeyken bu miktar 2021 yılında 17 milyon 650 bin tona düşmüştür (Tablo 2).

Buğday üretiminde bu düşüş ağırlıklı olarak doğal şartlara bağlı olmasından kaynaklanmaktadır. Başka bir deyişle, buğday üretiminde havanın kurak veya yağışlı olmasına bağlı olarak yıllar içinde ciddi değişiklikler yaşanmaktadır. 2002 yılında tahıl grubu içinde olan ikinci olarak en fazla üretilen ürün arpa idi. Fakat dönem içerisinde arpanın üretimi ciddi bir şekilde düşmüştür. Dönem başında 8 milyon 300 bin ton olan arpa üretim, 2021 yılında 5 milyon 750 bin tona düşmüştür. Arpa üretiminde oransal düşüş %30,7 şeklinde gerçekleşmiştir. Tahıl üreticileri arpa üretimini başta mısır olmak üzere çeltik ve diğer ürünlere kaydırmıştır. Özellikle bu kayışı mısır üretiminde görmek mümkündür. Dönem başında ülkemizde 2 milyon 100 bin ton mısır üretimi söz konusu iken bu rakam 2021 yılında 6 milyon 750 bin tona yükselmiştir. Mısır üretiminde oransal artış %221,4 olarak gerçekleşmiştir. Mısır üretiminin yaygınlaşmasında, mısıra olan talebin artması, ülkede sulama alanlarının genişlemesi, mısır taban fiyatının üretici açısından cazibeli olmasının etkileri vardır. Yine aynı dönem içerisinde üretimi artan tahıl ürünlerinden biriside çeltik olmuştur. 2001 yılında 360 bin ton olan çeltik üretimi 2021 yılında 1 milyon tona yükselmiştir. Çeltik üretiminde oransal artış %177,8 şeklinde gerçekleşmiştir. Çeltik üretiminin yaygınlaşmasında, sulama imkanlarının artması, çeltiğe olan talebin artması ve Tarım Bakanlığı'nın teşvik edici politikalarının etkisi olmuştur.

2.1.2. Kuru Baklagiller

Baklagiller insan beslenmesinde çok önemli prtotein kaynağı olmakla beraber gerek sürdürülebilir tarım açısından gerekse hayvan beslenmesinde ki önemi açısından, gıda güvenliğine katkısı ve kırsal yoksulluğu azaltmadaki rolüde oldukça önemlidir (Sarıoğlu ve Velioğlu, 2018, s.483)

Tablo 3. *2002-2021 Kuru Baklagiller Üretim Miktarı (Ton) ve Değişim*

Kuru Baklagiller	2002	2018	2019	2020	2021	Değişim 2020-2021 (%)	Değişim 2002-2021 (%)
Toplam	1.500.100	1.217.925	1.223.419	1.292.734	1.042.020	-18,5	-29,7
Bakla (yemeklik)	22.000	5.903	5.484	5.002	4.426	-11,5	-79,9
Bezelye	4.000	2.603	2.193	1.538	1.805	17,4	-54,9
Nohut	650.000	630.000	630.000	630.000	475.000	-24,6	-26,9
Fasulye (kuru)	250.000	220.000	225.000	279.518	305.000	9,1	22,

Mercimek (kırmızı)	500.000	310.000	310.000	328.418	228.000	-30,6	-54,4
Mercimek (yeşil)	65.000	43.000	43.631	42.397	35.000	-17,4	-46,2
Börülce	2.200	1.443	1.392	1.324	1.281	-3,2	-41,8
Burçak (dane)	3.000	3.371	3.277	2.162	1.336	-38,2	-55,5
Buy (Çemen otu)	1.900	745	645	713	816	14,4	-57,1
Müdrümük	2.000	860	1.797	1.662	1.356	-18,4	-32,2

Kaynak: *T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2022.*

Türkiye'de 2002 yılında 1 milyon 500 bin ton kuru baklagil üretimi gerçekleşirken bu miktar 2021 yılında 1 milyon 42 bin tona düşmüştür. Miktar olarak düşüş 458 bin olurken oransal olarak düşüş ise %39,7 şeklinde gerçekleşmiştir. Kuru baklagillerin toplam üretim miktarında anılan dönemde gerçekleşen düşüş üretimde ciddi bir azalmayı ifade etmektedir. Önemli protein kaynaklarından biri olan kuru baklagillerin üretiminin düşüşünde, bu ürünlere sağlanan üretim desteklerinin yetersiz olması, ithalatın cazibeli hale gelerek gerek yurtiçi fiyatların dışarıdan gelen ürünlerle rekabet edemez hale gelmesi, üretici kesimin kırsal kesimden şehirlere göç ederek tüketici bir duruma gelmesinin etkili olmuştur.

2001 yılında en fazla üretilen kuru baklagiller sırasıyla, nohut, kırmızı mercimek ve kuru fasulyedir. Dönem sonunda yani 2021 yılında sıralama değişerek nohut kuru fasulye ve kırmızı mercimek şeklinde gerçekleşmiştir. Nohut üretimi dönem başında 650 bin ton iken dönem sonunda 475 bin tona düşmüştür. Düşüş oranı %26,9 olmuştur. Kırmızı mercimek dönem başında 500 bin ton üretilirken dönem sonunda 228 bin tona düşmüştür Miktar olarak düşüş 272 bin ton, oransal düşüş ise %54,4 şeklinde görülmüştür. Kırmızı mercimeğin üretimindeki düşüş özellikle dikkat çekicidir. Ülkemiz dönem başında üretim açısından büyük ölçüde kendine yeterli iken dönem sonunda ithalata bağımlı bir hale gelmiştir. Bilindiği gibi mercimeğin en önemli çıkış ve üretim yerlerinden birisi Şanlıurfa ve Mardin illerimizdir. Kanada belirtilen illerimizden mercimek numenlerini alarak kendi ülkesinde üretmeye başlamıştır. Coğrafi olarak geniş topraklara sahip bu ülke mercimek üretimini yaygınlaştırarak ucuz bir şekilde ülkemize ve diğer birçok ülkeye ihracatta bulunmaktadır. Ucuz bir şekilde ülkemize giren kırmızı mercimek veya diğer kuru baklagillerle genel olarak yerli ürünler rekabet edemez hale gelmiştir. Karşılaştırmalı fiyat açısından dışarı ile rekabet edemez hale gelen kuru baklagil üreticilerimiz, özellikle bunlardan olan kırmızı mercimek üreticilerimiz üretimden çekilerek üretim sahalarını daraltmışlardır. Üretim sahasının daraltılması doğal olarak beraberinde rekolte düşüklüğünde getirmiştir. Covid 19 döneminde dünyada yaşanan gelişmeler tarım ürünlerinin önemini bir kez daha ortaya çıkarmıştır. Bu açıdan özellikle ülkemizin kuru baklagillerin

üretimi ile ilgili iyi tasarlanmış politikalara ihtiyaç vardır. Bu politika araçlarından biriside kuru baklagillere özel ürün muamelesinin yapılmasıdır. Türkiye'de üretilen önemli kuru baklagil ürünlerinden biriside kuru fasulyedir. Kuru fasulye üretimi 2001 yılında 250 bin ton iken 2021 yılında üretim 305 bin tona yükselmiştir. İlgili dönemde kuru fasulye üretiminde miktar olarak artış 55 bin ton oransal artış ise %22 olmuştur. Türkiye nüfusunun 2002-2021 döneminde %20 artığı göz önüne alındığında kişi başına düşen kuru fasulye üretiminde net %2'lik artışın önemli olmadığı görülmektedir. Ülkemizde inceleme konusu olan dönem rakamlarına bakıldığında kuru baklagiller üretiminde genel olarak ciddi bir kayıptan bahsetmek mümkündür. Bu olumsuz tabloyu olumluya çevirmek daha öncede ifade ettiğimiz tedbirlere başvurulmasında fayda vardır.

2.1.3. Yumru Bitkiler

Tahıllar dışında patates, tatlı patates gibi yumrulu bitkiler insan beslenmesinde önemli yeri olan nişastanın, şeker kamışı ve şeker pancarı bilinen en önemli kaynaklarıdır.

Tablo 4: *Seçili Yıllarda Yumru Bitkilerin Üretim Miktarı ve Değişimi*

Yumru Bitkiler	2002	2018	2019	2020	2021	Değişim 2002-2021 (%)	Değişim 2020-2021 (%)
Toplam	27.723.266	21.987.622	28.227.130	23.352.130	23.352.323	-17,3	7,5
Patates	5.200.000	455.000	4.979.824	5.200.000	5.100.000	-1,9	-1,9
Tatlı Patates		493	495	248	674	171,8	
Salep					82		
Yerelması	100	1.029	1.029	1.144	1.322	15,6	1222
Şeker Kamışı				230	247	7,4	
Şeker Pancarı	16.523.166	17.436.100	18.054.320	23.025.738	18.250.000	-20,7	10,5

Kaynak: *T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2022.*

Yumru bitkileri toplam üretimi 2002-2021 tarihleri arasında azda olsa bir artış kaydetmiştir. Miktar olarak artış 2 milyon 699 bin ton oransal artış %7,5 şeklinde gerçekleşmiştir. İnceleme konusu dönemde Türkiye nüfusu %20 artığından kişi başına düşen toplam yumru ürünleri üretimi %12,5 azalmıştır. Yumru bitkileri toplam üretiminde en fazla yer kaplayan ürünler sırasıyla şeker pancarı, patates ve yer elmasıdır. Diğer yumru bitkileri gerek miktar gerekse oransal olarak önemli bir yere sahip değildir. Yumru bitkileri içinde en fazla üretim şeker pancarında gerçekleşmiştir. 2002 yılında Toplam şeker pancarı üretimi 16 milyon 523 bin ton iken bu üretim miktar 2021 yılında 18 milyon 250 bin tona yükselmiştir. Şeker pancarının inceleme konusu olan dönemde artış oranı %10,5 tir.

Yumru bitkileri içinde ikinci sırada ise en fazla üretilen ürün patates olmuştur. Dönem başında 5 milyon 200 bin ton olan üretim, dönem sonunda 100 bin ton azalarak 5 milyon 100 bin ton şeklinde gerçekleşmiştir. Patates üretimindeki azalış %1,9 olmuştur. Ülkemizdeki nüfusun bu dönemdeki artışı %20 kabul edildiğinde kişi başına düşen toplam patates miktarının oransal olarak %21,9 oranında düştüğünü görmek mümkündür. Patates üretiminin düşmesinde, kırsal kesimden şehre göçün olması, patates üretim teşviklerinin yeterli olmaması, üretim maliyetlerinin (özellikle sulamada kullanılan enerji maliyetleri) yüksek olması vb. etkenler rol oynamıştır.

2.1.4. Yağlı Tohumlular

Türkiye'de 2002-2021 tarihleri arasında toplam yağlı tohum ürünleri üretiminde çok ciddi bir değişim yaşanmıştır. 2002 yılında toplam yağlı tohumlar üretimi 1 milyon 57 bin ton iken 2021 yılında üretim miktarı 3 milyon 26 bin tona yükselmiştir. Miktar olarak toplam üretim artışı 1 milyon 969 bin ton oransal artış ise, %186,1 olmuştur.

Tablo 5. *Seçili Yıllarda Yağlı Tohumlular (Üretim Miktarı Ton)*

Yağlı Tohumlular	2002	2018	2019	2020	2021	Değişim 2020-2021 (%)	Değişim 2002-2021 (%)
Toplam	1.057.705	2.467.495	2.665.412	2.620.488	3.026.082	15,5	186,1
Soya	75.000	140.000	150.000	155.225	182.000	17,2	142,7
Yerfıstığı	90.000	173.835	169.328	215.927	234.167	8,4	160,2
Ayçiçeği	850.000	1.949.229	2.100.000	2.067.004	2.415.000	16,8	184,1
Susam	22.000	17.437	16.893	18.648	17.657	-5,3	-19,7
Aspir	25	35.000	21.883	21.325	16.200	-24,	64700
Kolza (kanola)	1.500	125.000	180.000	121.542	140.000	15,2	9233
Keten (tohum)	130	-	-	-	1	-	-
Kenevir (tohum)	50	3	20	273	20	-92,7	-60
Haşhaş (tohum)	19.000	26.991	27.288	20.542	21.037	2,4	10,7

Kaynak: *T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2022.*

2002 yılında, Ülkemizde üretilen toplam yağlı tohum ürünleri miktar itibar ile ayçiçeği, yer fıstığı, soya, susam ve haşhaş (tohum) şeklinde gerçekleşmiştir. Şunu ifade etmek gerekir ki bu sıralama 2021 yılında kısmen değişmiştir. Kanola 2001 yılında toplam üretim miktarı itibariyle ilk beşte yer almaz iken bu durum 2021 yıllında değişmiştir. Kanolada üretiminde yaşanan dramatik artış onu yağlı tohumlar sıralamasında 4. sıraya yükseltmiştir.

Türkiye'de yağlı tohum üretiminde miktar olarak en fazla üretim gerek 2002 gerekse 2021 yıllarında ayçiçeğinde gerçekleşmiştir. 2001 yılında ülke-

mizde ayçiçeği üretimi 850 bin ton iken bu rakam 2021 yılında 2 milyon 415 bin tona yükselmiştir. Ayçiçeği toplam üretiminde inceleme konusu olan dönemde yaşanan miktar artışı 1 milyon 565 bin ton, oransal artış ise %184,1 olmuştur. Ayçiçeği üretiminde gerçekleştirilen üretim artışı değişik faktörlerden kaynaklanmaktadır. Ülkemizin bitkisel yağa ihtiyacının fazla olması, devlet tarafından sağlanan üretim teşvikleri, verimlilikte yaşanan artışlar, taban fiyatlarının genel olarak yeterli olması vb. faktörler ayçiçeği üretiminin artışında etkili olmuştur. Yağlı tohumlar üretimi sıralamasında ikinci sırada yer fıstığı yer almaktadır. Dönem başında 90 bin ton yer fıstığı üretilirken, dönem sonunda rakam 234 bin tona yükselmiştir. Yer fıstığındaki üretim artışı miktar olarak 144 bin ton, oransal olarak artış ise %160,2 şeklinde gerçekleşmiştir. Ayçiçeği üretiminde etkili olan faktörler büyük ölçüde yer fıstığı üretimi ile benzerlik göstermektedir. Yağlı tohumlardan olan soyada 2002 tarihinde 75 bin ton olan üretim 2021 yılında 182 bin ton olarak gerçekleşmiştir. Dönem başı ile sonu arasında miktar olarak toplam soya üretimde, 107 bin ton artış meydana gelmiştir. Soya üretiminde ilgili dönemde meydana gelen oransal artış %142,7 olmuştur. Gelişmiş ülkelerde geniş ölçüde üretimi inceleme konusu dönemde artış kaydetmesine rağmen üretim istenilen seviyede artış göstermemiştir. Bilindiği gibi, soya ağırlıklı olarak yem sanayinde müstakil olarak ve karıştırılmış bir şekilde gıda sanayinde de kullanılmaktadır. Soyanın ülkemizde istenilen seviyede üretiminin gerçekleşmemesinin nedenleri arasında, soyanın çiftçiler arasında yeterince tanınmaması, soya üretimi ile ilgili verilen desteklerin istenilen seviyede olmaması, tüketicilerin bu ürüne olan taleplerinin yetersiz olması gibi sebepleri saymak mümkündür.

Dönem içinde oransal artışın en fazla gerçekleştiği yağlı tohum ürünü aspir olmuştur. 2002 yılın da yalnızca 25 ton üretilen aspirin üretimi 2021 yılında 16 bin 200 tona yükselmiştir. İnceleme konusu olan dönem başı ve sonu arasında oluşan oransal artış %647 olmuştur. Aspirin üretiminde gerçekten çok ciddi bir artış söz konusudur. Bu artışın gerçekleşmesinde destekleme fiyatlarının iyi bir seviyede gerçekleşmiş olması, aspir olan talebin artması, üreticiler tarafından tanınmış olmasının etkisi olmuştur.

Yağlı tohum bitkilerinde olan kolza diğer bir adıyla kanola da 2002-2021 dönemi içinde ciddi üretim değişiklikleri yaşanmıştır. Daha öncede ifade edildiği gibi dönem başında toplam üretimi yalnızca 1500 ton olan kanolada, 2021 tarihinde üretimi 140 bin tona yükselmiştir. Kanolada olan toplam üretim artışı 138 bin 500 ton olmuştur. Dönem başı ile sonu arasında gerçekleşen üretim artışında oluşan oransal artış %9233'tür. Kanola üretiminde gerçekleşen bu artışta, kanolanın üretici ve tüketiciler tarafından iyice tanınmaya başlanılması, üretimle ilgili teşvik ve desteklerin yeterli olması, kanolanın tüketim yerlerinin geniş bir yelpazede gerçekleşmesinin de etkisi olmuştur.

2.1.5. Tütün

Önemli tarımsal ürünlerden biriside tütündür. Çok geniş bir nüfus kesiminin önemli geçim kaynaklarında olan tütünde 2002 ile 2021 tarihleri arasında çok ciddi üretim düşüşü gerçekleşmiştir.

Tablo 6. *Seçili Yıllarda Tütün (Üretim Miktarı Ton)*

Tütün	2002	2018	2019	2020	2021	Değişim 2020-2021 (%)	Değişim 2002-2021 (%)
	152.858	75.276	68.224	76.540	73.000	-4,6	-52,2

Kaynak: *T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2022.*

Dönem başında üretim 152 bin 858 ton iken dönem sonunda gerçekleşen üretim miktarı 73 bin ton olmuştur. Miktar olarak üretim düşüşü 79 bin 285 ton, oransal düşüş ise %52,2 olmuştur. Tütünle ilgili gerek miktar gerekse oransal düşüşün çeşitli nedenleri vardır. Bu nedenler arasında Uluslararası Para Fonunun (İMF) Türkiye ile imzaladığı stand-by anlaşmalarının getirdiği üretim ve alan sınırlamaları, tütün üretimi ile ilgili özelleştirmelerin yapılması, tütün üretimine verilen desteklerin azaltılması gibi nedenlerin etkisi söz konusudur.

2.1.6. Tekstilde Kullanılan Bitkiler

Bilindiği gibi tekstilde kullanılan en önemli bitkisel ürün pamuktur. Türkiye'de toplam pamuk üretimi 2002'de 2 milyon 542 bin ton iken bu rakam 2021 yılında 2 milyon 250 bin tona düşmüştür. Miktar olarak düşüş 292 bin ton, oransal düşüş ise %11,5 olmuştur. Aynı süre zarfında Türkiye nüfusu %20 artığından kişi başına düşen toplam pamuk üretimi %31,5 düşmüştür. Pamuk üretiminde gerek miktar gerekse oransal düşüşün çeşitli sebepleri vardır. Bu sebepler arasında, pamuk üretimini destekleyici politikaların yeterli bir şekilde desteklenmemesi, bir kısım gelişmiş ülkenin üreticilerini desteklemek amacıyla gümrük vergilerinde damping uygulamaları, pamuktan daha fazla gelir getirici alternatif ürünlere üreticilerin gösterdiği ilgi, gerek iç piyasada gerekse dış piyasada yıldan yıla pamuk fiyatlarının çok değişkenlik veya oynaklık göstermeleri yer almaktadır.

Tablo 7. *Seçili Yıllarda Tekstilde Kullanılan Bitkiler (Miktarı Ton)*

Tekkstilde Kullanılan Bitkiler	2002	2018	2019	2020	2021	Değişim 2020-2021 (%)	Değişim 2002-2021 (%)
Toplam	2.542.782	2.570.010	2.200.021	1.773.659	2.250.027	26,9	-11,5
Pamuk	2.541.832	2.570.000	2.200.000	1.773.646	2.250.000	26,9	-11,5
Keten (Lif)	50	3	2	4	6	50	-88
Kenevir (Lif)	900	7	19	9	21	133,3	-97,7

Kaynak: *T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2022.*

Tekstilde kullanılan diğer bitkisel ürünler olan keten ve kenevir (lif) ülkemizde gerek dönem başında gerekse dönem sonunda miktar olarak önemli bir üretimleri söz konusu değildir.

2.1.7. Meyveler

2002 yılında Türkiye'de toplam meyve üretimi 13 milyon 273 bin ton iken bu rakam 2021 yılında 32 milyon 120 bin tona yükselmiştir. Meyve üretiminde inceleme konusu olan dönemde gerçekleşen toplam üretim artışı miktar olarak 18 milyon 847 bin ton olmuştur Yine aynı dönemde dönem başı ile sonu arasında meyve üretiminde gerçekleşen oransal artış ise, %144.9 şeklinde gerçekleşmiştir.

Tablo 8. *Seçili Yıllarda Yetişen Meyveler (Ton)*

Yumuşak Çekirdekliler	2002	2018	2019	2020	2021	Değişim 2020-2021 (%)	Değişim 2002-2021 (%)
Armut	340.000	519.451	530.723	545.569	530.349	-2,8	56
Ayva	11.00	176.479	180.542	189.251	192.012	1,5	75
Elma	2.200.000	3.625.960	3.618.152	4.300.486	4.493.264	4,5	104,2
Muşmula	4.600	4.695	4.790	4.964	4.830	-2,7	5
Yenidünya	11.800	15.984	16.170	16.402	16.023	-2,3	36
Sert Çekirdekliler	3.123.700	4.195.922	4.399.138	4.321.711	4.673.736	8,1	49,2
Erik	200.000	296.878	317.946	329.056	332.533	1,1	66,3
İğde	4.700	4.427	4.141	4.050	4.048	0	-13,9
Kayısı	315.000	750.000	846.606	833.398	800.000	-4	154
Kızılcık	11.000	10.243	10.269	14.231	13.745	-3,4	25
Kiraz	210.000	639.564	664.224	724.944	689.834	-4,8	228,5
Şeftali	455.000	789.457	830.577	892.048	891.857	0	96
Vişne	100.000	184.167	182.165	189.184	183.757	-2,9	83,8
Zerdali	37.000	19.927	17.250	17.005	17.522	3	-52,6
Zeytin	1.800.000	1.500.000	1.525.467	1.316.626	1.783.680	32,1	-3,4
Hünnap	-	792	960	1.229	1.760	43,2	-
Turunçgiller	2.493.000	4.902.052	4.301.415	4.348.742	5.362.615	23,3	115,1
Portakal	1.250.000	1.900.000	1.700.000	1.333.975	1.742.000	30,6	39,4
Mandalina	590.000	1.650.000	1.400.000	1.585.626	1.819.000	14,7	208,3
Limon	525.000	1.100.000	950.000	1.188.517	1.550.000	30,4	195,2
Greyfurt	125.000	250.000	249.185	238.012	249.000	4,6	99,2
Turunç	3.000	2.052	2.230	2.609	2.615	2	-12,8
Sert Kabuklular	843.000	1.133.580	1.308.701	1.483.314	1.384.147	-6,7	64,2
Antep Fıstığı	35.000	240.000	85.000	296.376	119,355	-59,7	241
Badem	41.000	100.000	150.000	159.187	178.000	11,8	334,1
Ceviz	120.000	215.000	225.000	286.706	325.000	13,4	170,8
Fındık	600.000	515.000	776.046	665.000	684.000	2,9	14
Kestane	47.000	63.580	72.655	76.045	77.792	2,3	65,5
Üzümsü Meyveler	4.138.250	5.919.905	6.218.222	6.642.585	6.463.311	-2,7	56,2

Üzüm	3.500.000	3.933.000	4.100.000	4.208.908	3.670.000	-12,8	4,9
Çilek	145.000	440.968	486.705	546.525	669.195	22,4	361,5
Dut	55.000	66.647	69.317	70.620	69.475	-1,6	26
İncir	250.000	306.499	310.000	320.000	320.000	,	28
Keçiboynuzu	13.500	15.506	16.256	18.806	20.633	9,7	53
Muz	95.000	498.888	848.323	728.133	883.455	21,3	830
Nar	60.000	537.847	559.171	600.021	647.676	7,9	979
Trabzon Hurması	15.000	46.676	51.317	60.661	77.131	27,2	414
Kivi	2.500	61.920	63.798	73.745	86.362	17,1	3354,
Avakado	400	3.164	4.209	5.923	9.081	53,3	2170,
Ahududu	1.850	5.875	5.975	5.445	5.093	-6,5	175,3
Böğürtlen	-	2.540	2.708	2.511	2.714	8,1	-
Maviyemiş	-	375	443	1.287	2.496	93,9	-
Toplam	13.273.350	20.494.028	20.578.453	21.853.084	31.120.287	5,8	74,2

Kaynak: *T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2022.*

Türkiye'de meyve üretiminde 20 yıllık gibi bir süre içerisinde gerek miktar gerekse oransal olarak çok ciddi bir artış kaydedilmiştir. Sağlanan artışın temelinde, meyve üretimine devlet tarafından sağlanan destekler, meyveciliğin üreticiye iyi bir gelir getirmesi, gerek yurt içi gerekse yurt dışında meyveye olan talebin artış göstermesi, büyük çapta üretim yapacak büyük üreticilerin veya şirketlerin meyve üretimine ilgi göstererek sektöre giriş yapması, meyve değerlendirecek meyve suyu fabrikalarının işletmeye alınması ve meyvecilikte verimliliği artıran yeni yöntemlerin uygulanması gibi etmenler etkili olmuştur.

2.1.7.1. Yumuşak Çekirdekliler

İnceleme konusu olan dönemde yumuşak çekirdeklilerin toplam üretimi 2002 yılında 2 milyon 666 bin ton iken bu rakam 2021 yılında 5 milyon 236 bin tona yükselmiştir. Miktar olarak artış 2 milyon 547 bin olmuştur. Aynı dönemde gerçekleşen toplam yumuşak çekirdekliler artış oranı ise %96,4 şeklinde gerçekleşmiştir. Yumuşak çekirdeklilerin üretim artışında daha önce değinildiği gibi genel olarak meyve üretim artışında belirttiğimiz etkenler benzer bir şekilde rol oynamışlardır.

Yumuşak çekirdeklilerden en fala üretilen meyve elmadır. 2002 yılına üretimi 2 milyon 200 bin ton iken 2021 yılında üretim ise 4 milyon 493 bin ulaşmıştır Anılan dönemde elma artışı oransal olarak %104,2 olmuştur. Elmadan sonra yumuşak çekirdeklilerden en fazla üretim armutta gerçekleşmiştir. Dönem başında 340 bin ton üretilen armut, dönem sonunda üretim miktarı 545 bin tona yükselmiştir. Armut üretiminde yaşanan oransal artış %56 olmuştur. İnceleme konusu olan dönemde üretim açısından oransal olarak en fazla artış yaşanan meyve ayva olmuştur.

2002 yılında üretimi 11 bin ton seviyesinde iken 2021 yılında üretim miktarı 192 bin tona yükselmiştir. Ayva üretiminde oransal artış %1745 ol-

muştur. Yumuşak çekirdeklilerin üretimini etkileyen faktörler arasında, yeni üretin tekniklerin uygulanması, bu ürünlere gerek yurtiçi gerekse yırt dışında gelen talebin yüksek olması, kamu destek tarafından sağlanan desteklerin iyi olması, sektörle ilgili meyve fabrikalarının yapılması, şirket veya büyük üreticilerin sektöre ilgi göstermesinde kaynaklanmaktadır.

2.1.7.2. Sert Çekirdekliler

Sert çekirdeklilerin toplam üretimi 2002-2021 döneminde yaklaşık olarak %49,2 artış göstermiştir. Toplam üretim dönem başında 3 milyon 123 bin ton iken dönem sonundaki üretim miktarı 4 milyon 673 bin tona ulaşmıştır. Miktar olarak artış 1 milyon 550 ton olmuştur. Sert çekirdeklilerde üretim artışında, devlet tarafından verilen teşviklerin yeterli olması, ihracat fiyatlarının üretimi destekleyici şekilde yüksek seyretmesi, yurt içi talebin yükselmesi, meyveyi kurutarak satma imkanlarının artması, işi bilen üreticilerin bu sahaya yönelmesi, üretim fazlası sert çekirdeklileri işleyecek meyve suyu fabrikalarının kurulması gibi faktörleri etkisi olmuştur.

Ayrıca devletin özel ağaçlandırma kapsamında bir takım ürünlerin (zeytin) üretimini desteklemek amacıyla uzun süreli olarak kamu arazilerini üreticileri kiralaması da sert çekirdekli meyvelerin üretim artışına kısmen destek sağlamıştır.

Zeytin üretimi 2002 yılında 1 milyon 800 bin üretilirken bu rakam 2021 yılında fazla bir değişiklik göstermeden 1 milyon 783 bin ton civarında oluşmuştur. Şunu belitmek gerekir ki ülkemizde son yıllarda zeytin üretiminin desteklenmesi sonucunda çok sayıda zeytin fidanı dikimi yapılmıştır. Fidanların yetişip ürün verir hale geldiklerinde zeytin ve zeytinyağı üretiminde ciddi bir artış olacağı beklenmektedir.

Zeytinden sonra Türkiye'de en fazla üretilen sert kabuklu ürün şeftalidir. 2002 yılında 455 bin ton olan üretim 2021 yılında 891 bin tona yükselmiştir. Anılan dönemde şeftali üretim miktarında çok ciddi bir artış kaydedilmiştir. Oransal artış %96 olmuştur. Kiraz şeftaliden sonra en fazla üretilen sert kabuklulardan üçüncü ürün olma özelliğine sahiptir. Dönem başında 210 bin ton kiraz üretilirken dönem sonunda üretim miktarı 689 bin tona yükselmiştir. İnceleme konusu dönemde oransal olarak en fazla üretim artışı kiraz meyvesinde gerçekleşmiştir. Kayısı ürünü kirazdan sonra en fazla üretilen sert kabuklu meyve niteliğine sahiptir. 2002 yılında 315 bin ton olan kaysı üretimi dönem sonunda %154'lük bir artışla 800 bin tona ulaşmıştır. Genel olarak sert çekirdekli meyve üretim artışında devlet tarafından sağlanan desteklerin yeterli olması, ihracat imkanlarının iyi olması, işten iyi anlayan şirket ve büyük üreticilerin bu sahaya ilgi göstererek yatırım yapmaları, ölçek ekonomilerine uygun olarak meyve bahçelerinin oluşturmasının katkıları olmuştur.

2.1.7.3. Turunçgiller

2002-2021 döneminde Türkiye'de turunçgiller toplam üretiminde önemli artış kaydedilmiştir. Dönem başında 2 milyon 493 bin ton olan üretim dönem sonunda 5 milyon 363 bin tona yükselmiştir. Turunçgiller üretiminde miktar olarak artış 2 milyon 869 bin ton, oransal artış ise %115,1 olmuştur. Turunçgillerde üretim artışının değişik sebepleri vardır. Bu sebepler arasında, turunçgillerin iyi bir gelir getirmesi, verimlilik açısından yüksek verim sağlayan çeşitlerin ekimine ağırlık verilmesi, iç piyasa talebinin iyi bir seviyede olması, ihracat imkan ve pazarlarının genişlemesi ve devlet desteklerinin teşvik edici bir şekilde yürütülmesi yer almaktadır.

Türkiye'de turunçgiller üretim açısından en önemli ürünler sırsıyla mandalina, portakal, liman ve greyfurttur. Mandalina üretimi 2002 yılında 590 bin ton iken 2021 yılında üretim %208,3 artarak 1 milyon 819 bin tona yükselmiştir. Mandalinadan sonra ülkemizde en fazla üretilen turunçgil portakaldır. Dönem başında 1 milyon 250 bin ton olan üretim dönem sonunda 1 milyon 742 bin tona yükselmiştir. Portakal üretiminde miktar olarak artış 492 bin ton oransal artış ise %39, 4 olmuştur. Liman portakaldan sonra üretimi en fazla gerçekleştirilen turunçgildir. Dönem içerisinde mandalinadan sonra gerek miktar gerekse oransal artış limonda gerçekleşmiştir. İnceleme konusu olan dönemde limon üretiminde gerçekleşen miktar artışı 1 milyon 25 bin ton, oransal artış % 195,2 şeklinde olmuştur. Greyfurtta diğer narenciye ürünleri kadar olmasa da ülkemizde kayda değer bir üretim gerçekleştirilmektedir. Dönem içerisinde 125 bin tonluk üretim dönem sonunda 249 bin tona yükselmiştir. Greyfurt üretiminde gerçekleşen oransal artış %99,2 olmuştur. Turuncu hariç tutarsak tüm narenciye ürünlerinde üretim aşısından çok olumlu gelişmeler yaşanmıştır.

2.1.7.4. Sert Kabuklular

Türkiye'de 2002-2021 dönemi içerisinde toplam sert kabuklular ürünleri üretiminde üründen ürüne değişmekle beraber genelde önemli bir gelişme kaydedilmiştir. İnceleme konusu olan dönemin başında toplamda sert kabuklu ürünlerin toplam üretimi 843 bin tondu. 20 yıllık süre zarfında bu üretim miktarı 1 milyon 384 bin tona ulaşmıştır. Dönem aralığında sert kabuklularda meydana gelen üretim artış miktarı 541 bin ton, oransal değişim ise %64,2 olmuştur. Toplam üretim miktarının artışında, devletin sağladığı üretim destekleri, sert kabuklulara olan talebin artması, ihracat imkanlarının artması gibi etkenlerin katkısı bulunmaktadır.

Ülkemizde üretilen sert kabuklular üretim miktarları itibariyle sırasıyla fındık, ceviz, badem ve Antep fıstığı şeklindedir. Bu ürünlerin tümünde ciddi üretim artışları yaşanmasına rağmen miktar itibariyle ürün sıralamasında bir değişme yaşanmamıştır. Başka bir deyişle üretilen miktar itibariyle ürün

sıralaması başta nasılsa dönem sonunda da aynı olmuştur.

Sert kabuklularda en fazla üretimi gerçekleştirilen ürün fındık olmuştur. Dönem başında üretimi 600 bin ton olan fındık dönem sonunda üretimi 684 bin tona ulaşmıştır. Üretim miktarı itibariyle artış 84 bin ton, oransal artış ise %14 olmuştur. Türkiye'nin önemli tarımsal ihracat ürünlerinden olan fındığın üretiminde oransal olarak bir karşılaştırma yapıldığında en düşük artışın fındıkta olduğu görülmektedir. Üretim artışının sınırlı olmasında yeni ve verimli üretim tekniklerinin uygulanmaması, fındık bahçelerinin ölçek ekonomisine uygun olacak büyüklükte olmaması, üretim sahalarının genişlettirilmesinde bir takım sınırlamaların olmasının etkileri söz konusudur. Sert kabuklulardan olan fındığın doğrudan ihracata yönelmeden önce ülke içinde katma değeri yüksek ürünlere dönüştürüldükten sonra ihracatının gerçekleşmesi, bu üründen sağlanan gelirin artmasına dolayısıyla da fındık üretiminin de daha çekici hale gelmesine katkı sağlayacaktır.

Sert kabuklulardan fındıktan sonra en fazla üretimi yapılan ürün cevizdir. 2002 yılında toplam üretimi 120 bin ton olan ceviz 2021 yılında 325 bin tonluk bir üretim miktarına ulaşmıştır. Ceviz üretim miktarında gerçekleşen oransal artış %170,8 olmuştur. Dönem başında cevize olan ihtiyaç büyük ölçüde ithalat yoluyla karşılanmıştır. Cevizde üretim açığını kapatmak için ciddi kamu destekleri sağlanmıştır. Ceviz açığı dönem içinde yapılan ekimlerle önemli ölçüde kapatılmasına rağmen açık halen devam etmektedir. Toplam üretim miktarı açısından cevizi badem takip etmektedir. Dönem başında toplam üretimi 41 bin ton olan badem üretimi sağlanan ciddi teşviklerle dönem sonunda üretimi 159 bin tona yükselmiştir. Oransal artış %334,1 şeklinde olmuştur. Şunu ifade etmek ki dönem içerisinde sert kabuklularda en fazla artış bademde gerçekleşmiştir. Üretim açığı nedeniyle genelde ABD'nin Kaliforniya eyaletinden ithal edilen badem üretiminde ise son dönemlerde önemli üretim artışları gerçekleşmiştir. Doğal olarak badem üretiminde gerçekleşen üretim artışları badem ithalatını da aşağıya çekecektir. Üretim miktarı açısından badem Antep fıstığı üretimi takip etmektedir. Antep fıstığında 2002 yılında 35 bin ton üretim gerçekleştirirken bu rakam 2021 yılında 119 bin tona yükselmiştir. Antep fıstığı üretiminde gerçekleşen oransal artış %241 olmuştur.

Yukarıdaki açıklamalardan görüldüğü gibi, sert kabuklar üretiminde inceleme konusu olan dönemde ülkemizde ciddi üretim artışları olmuştur. Üretim artışlarının başlıca sebepleri, sert kabukluların iyi bir getiri sağlamaları, devlet tarafından sağlanan üretim teşvikleri, bu ürünlerin büyük ölçüde ithalat yoluyla karşılanmış olmaları ve üretimde yeni teknik uygulaması, verimliliği yüksek olan yeni çeşit fidanların dikilmesidir.

2.1.7.5. Üzümsü Meyveler

Ülkemizde toplam üzümsü meyve üretiminde 2002-2021 döneminde %56,2 bir üretim artışı yaşanmıştır. Dönemin başında 2002 yılında 4 milyon 138 bin ton olan üretim dönem sonunda 2021 yılında 6 milyon 463 bin tona yükselmiştir. Üzümsü meyvelerin artışını, tarımsal desteklerin ülke koşullarına göre teşvik edici nitelikte olması, ürün fiyatlarının genel olarak iyi seyretmesi, üretimde yeni tekniklerin kullanılması ve yeni ürünlerin deneme üretimlerinin başarılı bir şekilde gerçekleştirilip ürün üretimlerinin yaygınlaşması gibi faktörler etkili olmuştur.

Türkiye'de üretimi en fazla yapılan üzümsü meyveler sırasıyla üzüm, muz, çilek, nar, incir ve kividir. Yüzyıllardır ülkemizde üretimi yapılan üzüm 2002 yılında 3 milyon 500 bin ton üretilirken bu üretim miktarı 2021 yılında 3 milyon 670 bin tona yükselmiştir. Tüm üzümsü meyvelerde gerek miktar gerekse oransal artışlar kaydedilmiştir. Ama üzümde gerçekleşen oransal artış diğer ürünlere göre oldukça düşük kalmıştır. Üzüm üretiminde toplam oransal artış oranın diğer ürünlere göre düşük kalmasının sebepleri arAsında, üretimde eski yönetim tekniklerinin uygulanması, üzüm fiyatlarının üreticiler açısından çekici olmaması, yaş üzümü hijyenik olarak değerlendirme imkanlarının sınırlı oluşu yer almaktadır.

Üzümden sonra en çok ürütülen üzümsü meyve dönem sonunda muz olmuştur. Dönem başında yalnızca 95 bin ton üretilen muzun üretimi dönem sonunda yani 2021 yılında 883 bin tona yükselmiştir. Muz üretiminde miktarsal artış 788 bin ton oransal artış ise %830 olmuştur. Muz üretiminin yaygınlaşmasında, ürün fiyatının üreticiler açısından iyi bulunması, gümrük vergilerinin muzla ilgili koruyucu nitelikte olması, muz üretimi ile ilgili yeni alanlarda (özellikle Akdeniz Bölgesinin deniz yakın yerlerinde) üretim denemelerinin başarılı olup üretimin yaygınlaştırılmasının etkisi vardır. Muzdan sonra üzümsü meyvelerde dönem sonunda üretimi yapılan meyve çilek olmuştur. İnceleme konusu olan dönem başında 145 bin ton olan çilek üretimi dönem sonunda 669 bin tona yükselmiştir Çilek üretiminde gerçekleşen oransal artış %361,5 olmuştur. Seracılığa sağlanan destekler çilek ve muz üretimini yaygınlaşmasına katkı sağlamıştır. Türkiye'nin geleneksel üretim ve ihracat ürünlerinden olan incirde 2002 yılında 250 bin ton olan üretim 2021 yılında 320 bin tona ulaşmıştır. İncir üretiminde miktar olarak atış 70 bin ton oransal artış ise %28 oranında gerçekleşmiştir. Ülkemizde gelişi oldukça yeni olan kivide üretimde önemli artışlar olmuştur. 2002 yılında üretimi yalnızca 2 bin 500 on olan kivi 2021 yılında 86 bin 362 tona yükselmiştir. Kivi üretiminde oransal artış diğer üzümsü meyvelerin her birinden fazla olarak gerçekleşmiştir. Kivide dönem içerisindeki oransal artış %3354 şeklinde çok yüksek bir oranla gerçekleşmiştir.

Yukarda görüldüğü gibi hemem hemen tüm üzümsü meyvelerin üretiminde inceleme konusu olan dönemde dikkat çekici üretim artışları sağlanmıştır. Bu artışların sebepleri arasında, seracılıkla ilgili önemli desteklerin verilmesi yeni ürünlerin ekilerek üretimlerini başarışlı bir şekilde gerçekleşmesi üretim tekniklerinde yeni metotlarını uygulanarak verimliğin artırılması, ürün fiyatlarının üretimi destekleyici tarzda olmasıdır.

2.1.8. Çay Üretimi

Bilindiği gibi, Türkiye'de en fazla tüketilen içeceklerin başında çay gelmektedir. Çayın üretimi 2002-2021 tarihleri arasında önemli miktarda bir artış kaydetmiştir. 2002 yılında ülkemizdeki çay üretimi 791 bin ton iken bu rakam dönem içerisinde 1milyon 450 bin tona yükselmiştir. Çay üretiminde dönem başı ile dönem sonu arasında oluşan fark 659 bin tondur. Başka bir deyişle, çay üretimi dönem başı ile dönem sonu arasında oluşan fark kadar artmıştır. Çay üretiminde gerçekleşen oransal artış ise %83,2 olmuştur.

Tablo 9. *Seçili Yıllarda Çay (Üretim Ton)*

	2002	2018	2019	2020	2021	Değişim 2020-2021 (%)	Değişim 2002-2021 (%)
Çay	791.700	1.500.000	1.407.448	1.450.556	1.450.000	0	83,2

Kaynak: *T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2022.*

Yukarıda ifade edildiği gibi çay üretiminde ilgili dönemde önemli bir miktar ve oranda bir artış yaşanmıştır. Çay üretimini olumlu yönde etkileyen çeşitli faktörler söz konusudur. Bu faktörler arasında çay taban fiyatlarının genel olarak yeterli olması, üretim tekniklerinde yeni yöntemlerin uygulanarak verimliliğin artışının sağlanması, çaya olan talebin canlı olması ve kısmen de olsa ihracat imkânlarını artmasıdır.

2.1.9. Baharat Bitkileri üretimi

Geçmişte çok önemli ticarete konu olan baharat bitkileri üretiminde ülkemizde 2002-2019 aralığında ciddi artış olmuştur. 2002 tarihinde 884 bin ton olan üretim 2019 da 1 milyon 450 tona ulaşmıştır. Baharat üretiminde miktar olarak artış 556 bin ton, oransal artış ise %98,6 seviyesinde gerçekleşmiştir.

Tablo 10. *Seçili Yıllarda Baharat Bitkileri(Üretim Ton)*

Baharat Bitkileri	2002	2018	2019	Değişim 2018-2019 (%)	Değişim 2002-2019 (%)
Kırmızı Biber	30.000	227.380	240.656	5,8	702,2
Anason	13.000	8.664	17.589	103,0	35,3
Kimyon	50.000	24.195	20.245	-16,3	-59,5

Kekik	-	15.895	17.965	13,0	-
Çörekotu	-	3.322	3.603	8,5	-
Rezene	-	3.067	4.655	51,8	-
Kişniş	-	29	12	-58,6	-
Süpürge Otu	-	2.324	1.951	-16,0	-
Alt Toplam	93.000	284.876	306.676	7,7	229,8
Çay	791.700	1.500.000	1.450.000	-3,3	83,2
Toplam	884.700	1.784.876	1.756.676	-1,6	98,6

Kaynak: *TÜİK, T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2022.*

Dönem içerisinde bazı ürünlerde (kırmızı biber, anason) kayda değer üretim gerçekleştirilirken bazılarında (kimyon, kişniş) üretim düşüşleri olmuştur. Ülkemizde en fazla üretimi gerçekleştirilen baharat kırmızı biberdir. Kırmızı biberin 2002 yılında üretimi 30 bin ton iken bu rakam 2019 yılında 240 bin tona ulaşmıştır. Dönem içerisinde kırmızı biberin üretim miktar artışı 210 bin ton oransal artış ise %702,2 olmuştur. Kırmızı biber üretiminde gerek miktar gerekse oransal olarak meydana gelen artış baharat ürünlerde en yüksek artışı ifade etmektedir. Kırmızı biberden sonra baharat türü olarak en fazla üretim anasonda gerçekleşmiştir. Dönem başında 13 bin ton olan üretim dönem sonunda 17,5 bin tona ulaşmıştır. Anason üretiminde %35,3 oranında bir üretim artışı gerçekleşmiştir

İnceleme konusu olan dönemde bazı baharat ürünlerini üretim miktarları düşmüştür. Üretim miktarları düşen baharatlar arasında kimyonla kişnişi saymak mümkündür. Dönem başında 50 bin ton üretilen kimyon dönem sonunda 20,2 bin tona düşmüştür. Üretim düşüşü miktar olarak 29,8 bin ton, oransal düşüş ise %59,5 şeklinde gerçekleşmiştir. Benzer şekilde kişniş üretimi 29 bin tondan 12 bin tona düşmüştür. Kişnişte oransal düşüş %58 dolayında olmuştur. Gerek kimyon gerekse kişnişte üretim miktarlarının düşüşünde, ürün fiyatlarının üreticiler açısından cazibeli olmaması, ithalatın fiyat açısından daha avantajlı olması ve kamu tarafından sağlanan üretim teşviklerinin yetersiz olması gibi nedenler etkili olmuştur.

2.1.10. Sebze Üretimi

Sebze, üretimi bakımından genel olarak kendisine yeten ülkelerden birisi olan Türkiye'de ilgili döneminde kısmı olsa da bir üretim artışı kaydedilmiştir. Sebze üretiminde bu dönemde meydana gelen oransal üretim artısı %23 şeklinde olmuştur. Toplam sebze üretiminde ciddi bir artışın olmamasında, üreticiler açısından sebze fiyatlarının istenilen seviyede gerçekleşmemesi, iklim koşullarının genel olarak sebze üretimini destekleyici olmaması (küresel ısınmanın etkisi), sebze ihracat imkânlarını kısıtlı olması, yeterli soğuk hava depolarının olmaması gibi faktörler etkili olmuştur.

,

Tablo 11. *Seçili Yıllarda Sebze Üretimi (Ton)*

Yumru ve Kök Sebzeler	2002	2018	2019	2020	2021	Değişim 2020-2021 (%)	Değişim 2002-2021 (%)
	3.057.600	3.340.600	3.621.082	3.625.706	3.874.902	6,9	26,7
Soğan (Taze)	210.000	142.854	142.257	129.023	126.185	-2,2	-39,9
Soğan (Kuru)	2.050.000	1.930.695	2.200.000	2.280.000	2.500.000	9,6	22,
Sarımsak (Taze)	21.000	25.519	23.351	28.552	46.454	62,7	121,2
Sarımsak (Kuru)	75.000	117.688	103.096	116.840	132.617	16,5	76,8
Pırasa	290.000	252.958	234.052	225.480	213.192	-5,4	-26,5
Havuç	235.000	624.832	663.882	588.778	590.483	3	151,3
Şalgam	1.600	1.530	2.388	2.599	2.359	-9,2	47,4
Pancar (Kırmızı)		8.119	9.917	7.881	10.444	32,5	
Kereviz (Kök)		21.603	23.323	23.159	24.402	5,4	
Turp (Bayır)	20.000	14.003	14.534	14.274	14.913	4,5	-25,4
Turp (Kırmızı)	155.000	177.067	198.112	204.687	209.384	2,3	35,1
Turp (Beyaz)		5.914	6.170	4.433	4.469	8	
Meyvesi Yenen Sebzeler	21.282.000	24.696.085	25.362.314	25.373.436	25.614.336	9	20,4
Domates	9.450.000	12.150.000	12.841.990	13.204.015	13.095.258	-,8	38,6
Hıyar	1.670.000	1.848.273	1.916.645	1.886.239	189.160	,2	13,2
Acur	-	42.631	43.204	40.644	39.215	-3,5	
Biber (Salçalık)	-	128.060	1.234.423	1.291.091	1.445.275	11,9	
Biber (Dolmalık)	410	397.175	371.916	389.957	420.918	7,9	2,7
Biber (Sivri)	1.340.000	930.349	902.203	838.890	1.064.633	26,9	-20,5
Biber (Çariston)		99.390	117.125	116.967	160.469	37,2	
Biber Toplam	1.750.000	2.554.974	2.625.669	2.636.905	3.091.295	17,2	76,6
Bamya	31.000	29.111	31.426	40.654	32.423	-20,2	4,6
Patlıcan	955.000	836.284	822.659	835.422	832.938	-,3	-12,8
Kabak (Sakız)	280.000	474.527	447.830	547.208	609.622	11,4	117,7
Balkabağı	65.000	57.207	92.319	93.659	97.168	3,7	49,5
Kabak (Çerezlik)	-	55.043	50.265	57.184	64.861	13,4	
Kavun	1.820.000	1.753.942	1.777.059	1.724.856	1.638.638	-5,	-10,
Karpuz	4.575.000	4.031.174	3.870.515	3.491.554	3.468.717	-,7	-24,2
Kudret Narı	-	-	-	-	66	-	-
Pepino	-	24	109	50	86	72,	
Bezelye	69.000	107.344	98.200	108.492	111.625	2,9	61,8
Fasülye	515.000	580.949	596.074	547.349	510.366	-6,8	-9
Börülce	15.000	17.657	18.420	16.781	14.491	-13,6	-3,4
Bakla	44.000	28.921	40.068	54.317	41.162	-24,2	-6,5
Barbunya Fasülye	43.000	88.024	59.860	88.107	76.245	-13,5	77,3

Kaynak: *T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2022.*

2.1.10.1. Yumru ve Kök Sebzeler

Özellikle kış ayalarında kullanım yaygınlığı olan yumru ve kök sebze üretiminde inceleme konusu olan dönemde kısmi bir üretim artışından bahsedilebilir. 2002 yılında yumru ve kök sebze üretimi toplamda 3 milyon 57 bin ton

iken 2021 yılında bu rakam 3 milyon 874 bin tona yükselmiştir. Üretimde meydana gelen miktar artışı 817 bin ton olmuştur. Oransal toplam üretim artısı %26,7 olmuştur. İlgili dönemde Türkiye'de toplam sebze üretiminde meydana gelen artışın %23 olduğu görüldüğünde yumru ve kök sebze üretiminde gerçekleşen artışın genel sebze üretimden meydana gelen artıştan bir farklılık arz etmediği görülmektedir.

Türkiye'de en fazla üretilen yumru ve kök sebzeleri sırasıyla kuru soğan, havuç, pırasa, turp ve sarımsaktır. Kuru sağan üretimi 2002 yılında 2 milyon 50 bin ton iken 2021 yılında üretim miktarı 2 milyon 500 bin tona ulaşmıştır. Dönem başı ile dönem sonu arasında oluşan üretim miktarı miktar olarak 450 bin ton, oransal artış ise %22 olmuştur. Türkiye nüfusu ilgili incele dönemine %20 artış kaydetmiştir. Kişi başına düşen üretim miktarı yalnızca %2 gibi artış kaydetmiştir. Soğandan sonra en fazla üretimi gerçekleştirilen yumru ve kök sebzelerden biri havuçtur. Dönem başında toplam üretimi 235 bin ton olan havuç üretimi 2021 yılında 590 bin tona ulaşmıştır. Oransal üretim artışı %151,3 oranında gerçekleşmiştir. Havuç üretiminin artışında, devlet desteklerinin üretimi teşvik edici nitelikte olması, üretimde verimliliği artırıcı yeni tür ve tekniklerin uygulanması sula tarım geçiş gibi bir çok neden etkili olmuştur. Havuçtan sonra, yumru ve kök sebzelerde miktar olarak en fazla üretilen ürün kırmızı turp olmuştur. Miktar olarak üretim artışı 54 bin ton şeklinde gerçekleşmiştir. Yumru ve kök sebzelerde havuçtan sonra oransal olarak üretimi artan dönemde, oransal olarak kuru sarımsak artışı %76,8 olmuştur. Kuru sarımsak üretimin artışında bu ürüne ülkede olan talebin canlı seyretmesi, kuru sarımsakla ile ilgili fiyatın genel olarak iyi seyretmesi, covid 19 nedeniyle bu ürüne olan ek talebin artması, ürünün muhafazası için soğuk hava depolarından yararlanılması ve üretim alanlarının genişlemesi gibi faktörler etkili olmuştur.

2.1.10.2. Meyvesi Yenen Sebzeler

İnceleme konusu olan 2002-2021 yıllarında meyvesi yenen sebzelerde toplam üretim 21 milyon 282 bin tondan 25 milyon 614 bin tona yükselmiştir. Yükseliş oranı %20,4 olmuştur. Aynı dönem içerisinde ülkemizin nüfusu da %20 artığından meyvesi yenen sebzeler açısından kişi başına üretimde %004 sembolik ve göz ardı edilebilecek bir gerçek artıştan bahsedilebilir.

Türkiye'de 2002-2021 döneminde üretimi en fazla yapılan meyvesi yenen sebzeler sırasıyla domates, karpuz, kavun, biber ve salatalıktır. Adı geçen meyvelerden en fazla üretim domateste gerçekleşmiştir. Dönem başında domatesi üretimi 9 milyon 450 bin ton iken dönem sonunda bu rakam 13 milyon 95 bin tona ulaşmıştır. İnceleme konusu dönemde, domates üretiminde meydana gelen oransal üretim artışı%38,6 olmuştur. 2002 yılında 4 milyon 575 bin ton üretilen karpuzun üretimi 2021 yılında 3 milyon 468 bin tona

düşmüştür. Oransal düşüş %24,2 olmuştur. Benzer şekilde kavun üretiminde düşüş olmuştur. Kavun üretimi aynı dönemde 1 milyon 820 bin tondan 1 milyon 638 bin tona düşmüştür. Kavun üretiminde meydana gelen düşme oransal olarak %10 olmuştur. Gerek karpuz gerekse kavun üretiminde oluşan üretim düşüşlerinin çeşitli sebepleri vardır. Bu sebepler arasında, bu ürünlere yapılan kamu desteklerinin yetersiz olması, ihracat imkânlarının sınırlı olması, fiyatların düşük seyretmesi ve üretici konumda olan nüfusun şehirlere göç ederek tüketici hale gelmeleri gibi sebepleri saymak mümkündür.

Karpuzdan sonra ülkemizde en fazla üretimi yapılan meyvesi yenen sebzelerden birisi olan biberdir. İnceleme konusu olan dönemde biber üretimi 1 milyon 750 bin tondan 3 milyon 91 tona yükselmiştir. Biber üretiminde gerçekleşen oransal artış %76,6 olmuştur. Daha öncede ifade edildiği gibi oransal olarak domates üretiminde biber kadar olmasa da bir artış yaşanmıştır. Gerek domates gerekse biber üretiminde gerçekleşen artışların temelinde, ihracat imkânları ve pazarların (özellikle Rusya) genişlemesi üretimde yeni metodların (topraksız üretim), yeni cinslerin uygulanması, seracılığın geliştirilmesi, domates ve biber fiyatlarının uygun seyretmesi, domates ve biberi işleyecek fabrikaları (özellikle salça) faaliyete geçmelerinin etkisi bulunmaktadır.

3. Sonuç

2002-2021 döneminde bitkisel üretimde önemli değişimler yaşanmıştır. Tarla bitkileri, meyveler, sebzeler, çay ve baharatlardan oluşan bitkisel üretim, toplamda 2002 yılında yaklaşık 98.106 milyon ton iken bu rakam 2020 yılında 126 milyon tona yükselmiş, daha sonra bu rakam 2021 yılında 118 milyon ton civarında gerçekleşmiştir. 2002 yılından 2021 yılına kadar olan dönemde bitkisel üretim miktarındaki artış %20,7 olmuştur. 2000 yılında yapılan nüfus sayımına göre Türkiye nüfusu yaklaşık 67 milyondur. 2021 yılında Türkiye nüfusu 84 milyona ulaşmıştır. 2000'den 2021 yılına kadarki dönemde ülke nüfusu %20 civarında artmıştır. Kişi başına düşen bitkisel üretim, daha önce ifade edilen rakam ve oranlardan da görüldüğü gibi kayda değer bir gelişme kaydetmemiştir. Ülkede yaşayan ve nüfusa dâhil edilmeyen yabancıları da genel nüfusa eklediğimizde kişi başına düşen toplam bitkisel üretimde bir düşmeden de bahsetmek mümkündür. Bu düşüşte kırsal kesimden şehre göçün önemli bir etkisinin oldmuştur. Başka bir deyişle kırsal kesimde üretici olan nüfus şehre göç edince tüketici hale gelmiştir. Doğal olarak bu durum kişi başına düşen toplam bitkisel üretimi olumsuz etkilemiştir.

KAYNAKÇA

Devlet Planlama Tekilatı (DPT) (2001). *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Bitkisel Üretim Özel İhtisas Komisyonu Raporu.* Ankara.

Durmuş, E. ve Yiğit, A. (2014). *Türkiye'nin Tarım Yöreleri ve Bölgeleri.* Ankara. Nobel.

Sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Bitkisel-Uretm-OIK-Raporu-Tahı-ve-Bakagil.pdf.

Sarıoğlu, g., ve velioğlu, y. S. (2018). Baklagillerin bileşimi. *Akademik Gıda,* 16(4), 483-496.

https://doi.org/10.24323/akademik-gida.505547.

T.C. Kalkınma Bakanlığı, Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018. (2013).

Sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/Onuncu_kalkinma_Plani-2014-2018.pdf.

T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı (2022). *Bitkisel ürün ve üretim*.

Tarimorman.gov.tr/Konular/Bitkisel-Uretim/Tarla-ve-Bhce-Bitkileri/Urunler-Ve-Uretim.

Tümertekin, E., ve Özgüç, N. (2011). *Ekonomik Coğrafya Küreselleşme ve Kalkınma.* İstanbul. Anka Matbaa.

Bölüm 4

ANNE ÇALIŞANLARIN KARİYER CEZASI: TOPLUMSAL NORMLARDAN ÖRGÜTSEL SONUÇLARA

Gizem KARA[1]

1 Dr. Gizem KARA, Serbest Araştırmacı
https://orcid.org/0000-0002-0739-5397

1. Giriş

Modern çalışma yaşamı çoğunlukla eşitlik, liyakat ve objektif değerlendirme temellerine dayanıyor gibi görünse de, pratikte bu söylemlere çelişki yaratabilecek yapısal eşitsizlikler görülmektedir. Bu eşitsizliklerden belki de en az odaklanılan fakat etkileri en derin olanlarından biri, kadınların annelik rolü ve kariyerleri arasındaki ilişkide karşımıza çıkmaktadır. Spesifik olarak çocuk sahibi olan kadınların, işlerine olan bağlıklarının, esnekliklerinin ve erişilebilirliklerinin daha az olduğu yönünde oluşan genel kabul nedeniyle, kariyer gelişimi ve mesleki ilerlemelerinde süreklilik gösteren dezavantajlar meydana gelmektedir.

Bu durumun literatürdeki karşılığı "kariyer cezası (motherhoodpenalty)" kavramı ile ifade edilmektedir. Kariyer cezası, ücret, kariyer ilerlemesi, liderlik pozisyonlarına erişim gibi önemli süreçlerde annelik rolü nedeniyle kadınları dezavantajlı duruma düşüren algısal ve örgütsel mekanizmaları işaret etmektedir. Dolayısıyla bu durum, kadın çalışanların şahsi tercihi olmanın çok ötesine geçerek, örgütsel standartlar, değerler ve toplumda yerleşmiş olan cinsiyet kalıpları paralelinde iş hayatında şekillenmiş olan örtük önyargılarla bezenmiş eşitsizlik alanını ifade etmektedir.

Günümüzde esnek çalışma uygulamaları ve alternatif iş düzenlemeleri yaygınlaşmaya başlamış olmasına, kapsayıcı politikalara, toplumsal cinsiyet eşitliğine dikkat çekilmesine ve çeşitliliğin ön plana alınmasına rağmen, anne çalışanların kariyer süreçlerinde halen çeşitli dezavantajlarla karşılaştıkları görülmektedir. Bu paralelde, anne çalışanların karşı karşıya kaldığı kariyer cezasının geleneksel yapılardan kaynaklanmadığını; değişen iş modelleri ve yaklaşımları içinde de bu eşitsizliklerin varlığını sürdürdüğünü söylemek yanlış olmayacaktır.

Çalışmanın bu bölümünün amacı, anne çalışanların karşılaştıkları kariyer cezasına dikkat çekerek, bu olguyu kavramsal ve kuramsal çerçeve içerisinde değerlendirmektir. Bu doğrultuda ilk olarak kavramın teorik temelleri ele alınmış olup, akabinde kariyer cezasının sebepleri ve sonuçları detaylı şekilde incelenmiştir. Son olarak yaşanan bu eşitsizliğin sınırlandırılması ve minimize edilebilmesi adına güncel yaklaşımlar ele alınmıştır.

2. Anne Çalışanların Kariyer Cezası: Kavramsal ve Kuramsal Temeller

Anne çalışanların iş hayatında karşı karşıya kaldığı dezavantajları açıklayabilmek maksadıyla geliştirilen "kariyer cezası (motherhoodpenalty)" kavramı, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinden kaynaklanan ve bu eşitsizlikleri iş hayatı perspektifinden değerlendirip, inceleyen bir kavramdır. Bu eşitsizlikler, anne çalışanların aldıkları ücretten, terfi olanlarının ulaşılabilirliği istihdamın devamlılığı gibi pek çok sistematik dezavantajı içermektedir (Budig&Eng-

land, 2001; Correll, Benard&Paik, 2007). Bu yaklaşım, literatürde gün geçtikçe önemli bir yer edinmeye başlamış ve araştırmacıların odağı haline gelmiştir. Yapılan araştırmalar, bu cezanın, toplumsal cinsiyet kalıpları, örgütsel beklenti, talep ve normlar paralelinde defaatle ortaya çıktığını göstermektedir (England, 2010; Kleven, Landais&Søgaard, 2019; Blau&Kahn, 2017).

Toplumsal rol teorisi, bu kavramın açıklanmasında tercih edilen en temel teorik yaklaşımlardan birisidir. Bireylerin herhangi bir konuda değerlendirilmesinde, toplumsal cinsiyet rol ve beklentilerinin belirleyici olduğu temeline dayanana bu yaklaşım, Eagly (1987), tarafından geliştirilmiştir. Annelik kavramının kadınları evdeki sorumluluklar ve bakım veren kişi gibi hususlarla özdeşleştirirmiş olması, kadın çalışanların profesyonel iş hayatına dair rollerle uyum sağlayabileceğine dair algıları negatif yöne çekebilmektedir (Eagly&Wood, 2012; Ridgeway&Correll, 2004). Kadınlara dair bu algı nedeniyle, bilhassa sorumlulukların fazla olduğu üst düzey pozisyonlar ve liderlik gerektiren durumlarda değerlendirme süreçleri olumsuz seyredebilmektedir olumsuz (Heilman&Caleo, 2018).

Kavrama dair kuramsal tartışmanın bir diğer kritik yönü, Becker (1993), tarafından kavramsallaştırılan insan sermayesi yaklaşımıdır. Bu yaklaşıma göre bireylerin üretkenlikleri, iş hayatına katılımlarının sürekliliği, eğitimi ve tecrübesi gibi hususlar üzerinden ölçülmektedir. Bu bakış açısıyla annelik, iş hayatından ve işgücü piyasasından kısmi veya tam çekilme şeklinde nitelendirilerek, zamana dair engeller ve esnek çalışma opsiyonunun kullanımı gibi nedenlerden ötürü, insan sermayesinde niteliksel ve niceliksel düşüş olarak karşılık bulmaktadır (Becker, 1993; Mincer&Polachek, 1974; Waldfogel, 1998). Buna karşın güncel araştırmalar, bu kuramsal yapının, cinsiyet eşitsizliklerini gereği kadar açıklayamamakla birlikte kadınların kariyer yörüngelerini aşırı bireyselleştirme riskini de beraberinde getirdiğini belirtmektedir (Goldin, 2014; Blau&Kahn, 2017; Kleven, Landais&Søgaard, 2019; Bertrand, 2020). Bilhassa yakın döneme ait araştırmalar, çocuk sahibi olmanın, kadın çalışanların ücretleri ve kariyer trajektörilerine etkisinin daimi olduğunu ve bu durumun tek başına bireysel işgücü arzı tercihleriyle açıklanamayacağını serdetmiştir (Angelov, Johansson &Lindahl, 2016; Kleven et al., 2019).

Bu paralelde, örtük önyargı ve ayrımcılığa dair literatür, kariyer cezasının daha minimal düzeydeki mekanizmalarını açıklayabilecek kritik katkılar sunabilmektedir. Ridgeway ve Correll (2004), cinsiyet temelli beklentilerin sadece açık ayrımcı uygulamalarla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda rutin değerlendirme süreçlerindeki işleyişe de yerleşmiş olan örtük bilişsel kalıplarla tekrar üretildiğini ortaya koymaktadır. Bu perspektiften annelik, kadın çalışanların kendi yeterlilik algılarına zarar veren sosyal kategori olarak karşılık bulmakta olup, bu durum işe alım, performans değerlendirme ve terfi kararlarına sirayet edebilmektedir (Correll et al., 2007; Heilman&Caleo, 2018).

Bunun yanı sıra, kariyer cezası kavramına daha net bir çerçeve çizebilmek için, rol kuramı ve rol çatışması yaklaşımı da önem ifade etmektedir. Rol kuramı, bireylerin eşzamanlı olarak çalışan, anne, eş olmak gibi birden fazla sosyal rolü gerçekleştirmeye çalışırken yaşanan beklenti uyuşmazlıklarının stres yarattığını ve bu durumun dezavantaja dönüştüğünü vurgulamaktadır. Çalışan anneler bir taraftan "ideal çalışan" diğer taraftan "ideal anne" standartlarını aynı anda karşılamaya zorlanabilmekte; fakat bu iki rol çoğunlukla birbirinden farklı beklentiler içermektedir (Goode, 1960). Güncel araştırmalar da, katı örgüt yapıları ve yoğun iş temposu içinde yaşanan bu rol çatışmasının, kariyer ilerlemesinin önünde önemli bir engel olduğunu göstermiştir (Voydanoff, 2005; Kossek et al., 2011). Bu nedenle kariyer cezasını salt dışsal ayrımcılık mekanizmalarıyla değil açıklamak yeterli olmayacaktır. Aynı zamanda anne çalışanların kendilerinden beklenen çoklu rol talepleri karşısında yaşadıkları zorluklar da açıklanması gerekmektedir.

Güncel literatür, kariyer cezasının yalnızca geleneksel örgüt yapılarına mal edilmemesi gerektiğini belirterek, uzaktan, esnek ve hibrit çalışma modellerinde de çeşitli şekillerde varlık gösterdiğini ortaya koymaktadır (UN Women, 2022). Uzaktan çalışma modellerinin bilhassa pandemi sonrası süreçte, kadınlar üzerindeki bakım yükü ve zorluğunu görünmez kılmaya başlamış olmasına rağmen kariyer ilerlemesine yönelik eşitsizlikler devam etmektedir (Collins et al., 2021). Bu durum, çalışma stillerindeki değişimlere rağmen, kariyer cezası kavramının farklı şekillerde tekrar tekrar üretildiğinin göstergesidir.

Sonuç olarak kariyer cezası kavramının tek bir teorik yaklaşımla değil, toplumsal rol beklentileri, insan sermayesi değerlendirmeleri, örtük önyargı mekanizmaları ve rol çatışması dinamiklerinin etkileşimiyle ortaya çıkan çok katmanlı bir yapıyla ele alınmasının gerekliliği literatürle de desteklenmiştir (Budig&England, 2001; Kleven et al., 2019; Goldin, 2014; Blau&Kahn, 2017; England, 2010). Dolayısıyla, kariyer cezasının detaylı bir şekilde incelenebilmesi adına hem yapısal hem de algısal düzeyler birlikte ele alınarak, bütüncül bir teorik çerçeve üzerinden değerlendirme yapılmalıdır.

3. Kariyer Cezasının Nedenleri ve Sonuçları

Kariyer cezası kavramı, anne çalışanların yaşadığı olumsuz bir durum olup, çok katmanlı bir yapıya sahiptir. Bu yapı, bireysel, örgütsel ve toplumsal mekanizmaların etkileşimiyle ortaya çıkmaktadır. Son dönemlerde literatürde yer alan bazı çalışmalar, kadınların çocuk sahibi olmalarının, kariyer yörüngeleri ve uygulanan ücret politikaları üzerindeki etkisinin kalıcı ve sistematik hale geldiğini göstermektedir (Kleven et al., 2019; Blau&Kahn, 2017). Bu doğrultuda kariyer cezası, örgüt yapılarının aynı normları, aynı hiyerarşiyi ve aynı kuralları yeniden üretiyor olmasıyla açıklanmaktadır.

İş-aile çatışması, kariyer cezasının en temel belirleyicilerinden biri olup, çalışan anneler, bir taraftan profesyonel gerekliliklerini yerine getirmekle yükümlü olmakta diğer taraftan annelik rolüyle evdeki yükümlülüklerini gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Bu durum gerek bilişsel kaynaklar, gerek zaman ve gerekse enerji açısından önemli bir baskı unsuru oluşturmaktadır (Greenhaus&Beutell, 1985; Kossek et al., 2011). Güncel literatür, son yıllarda gittikçe yaygınlaşmaya başlayan yeni çalışan modellerine rağmen, hane içi sorumluluklar ve bakım emeğinin büyük ölçüde kadınları baskı altında tutmaya devam ettiğini göstermektedir (OECD, 2023; UN Women, 2022; Collins et al., 2021). Bu paralelde, geleneksel iş modellerine göre çok daha esnek olan yeni çalışma modellerinin her durumda eşitlik üretmeyip, yeni eşitsizlik biçimleri ortaya çıkardığını söylemek yanlış olmayacaktır.

İşveren algıları ve cinsiyet temelli toplumsal cinsiyet kalıpları kavrama dair diğer önemli mekanizmaları ifade etmektedir. Araştırmalar, "ideal çalışan" normunun, annelik sonrası zarar gördüğüne dair bilinçdışı bir algı yarattığını ve bu algının performans değerlendirme süreçlerini bile sirayet edebileceğini göstermektedir (Acker, 1990; Correll et al., 2007; Heilman&Caleo, 2018). Annelik, özellikle yönetici,lider gibi pozisyonlar için kadınlardan beklenen çalışma biçimiyle uyuşmamaktadır. Öyle ki anne olmak, hem enerji hem de zaman açısından bölünmüş olmak anlamına gelmekte olup, "yüksek bağlılık" ve "sürekli erişilebilirlik" beklentileriyle çelişebilecek bir sosyal kategori olarak nitelendirilmektedir.

Bahsi geçen tüm bu nedenler, ücret cezası gibi ölçülebilir sonuçlara doğrudan yansımaktadır. Literatürde yer alan güncel araştırmalar, çocuk sahibi olan kadınların, benzer eğitim ve tecrübeye sahip çocuksuz kadınlardan ve erkek çalışanlardan çok daha düşük ücret artışına sahip oldukları ve daha düşük ücretle çalıştırıldıklarını serdetmektedir (Budig&England, 2001; Kleven et al., 2019; OECD, 2023). Öte yandan kariyer ilerlemeleri ve terfi süreçleri yavaşlayarak, yönetim kademelerine erişimde kısıtlarla karşılaşıyor olmaları da yaygın bir bulgudur (Goldin, 2014; Bertrand, 2020). Tüm bu kısıtlar, dijital platform ekonomisi ve esnek çalışma modellerinde de görülmekte olup, "platforma dayalı annelik cezası" kavramı, uzun vadeli kariyer ilerlemesinde de kadınları benzer dezavantajların beklediğini göstermektedir. Bahsi geçen dezavantajlar nedeniyle ortaya çıkan kariyer cezasının psikolojik, ekonomik ve örgütsel sonuçları bulunmaktadır. Öte yandan iş tatmininin ve örgüte bağlılığın düşmesiyle birlikte kapıda bekleyen tükenmişlik riski çalışan annelerin işgücü piyasasından erken çekilme eğilimini artırabilmektedir (Hochschild, 2012; OECD, 2023). Bununla birlikte nitelikli kadın çalışanlarının işten ayrılması, örgütteki kadın erkek dengesinin bozulması ve örgütün bilgi, deneyim, yetenek gibi birikimleri geleceğe taşıyamaması gibi örgütsel riskler de ortaya çıkabilmektedir.

Sonuç olarak literatür, kariyer cezasının doğrusal bir neden-sonuç ilişkisiyle açıklanamayacağını; aksine döngüsel ve kendini yeniden üreten bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Örgütsel karar mekanizmaları, toplumsal normlar ve bireysel deneyimler birbiriyle olan etkileşimi bu eşitsizliği süreğen kılmaktadır (Acker, 1990; Kleven et al., 2019). Bu nedenlerden ötürü kariyer cezasının detaylı analizi, mikro, mezo ve makro düzeyleri bütünleştiren çok boyutlu bir yaklaşımı gerektirmektedir.

3.1. Kariyer Cezasının Yaşam Boyu ve Kariyer Döngüsü Perspektifinden Değerlendirilmesi

Kariyer cezası kavramı ücret farklılıkları, terfi olanakları veya iş hayatından geçici ve zorunlu ayrılmalar kapsamında ele alınıyor olsa da, ilgili literatür, anne çalışanların karşı karşıya kaldıkları kariyer cezasının etkilerinin belli bir zaman dilimi ile sınırlı kalmadığını doğrulamaktadır. Hatta bu ceza, birikimli sonuçlar üreterek kariyerin tüm evrelerine etki etmektedir (Kleven et al., 2019). Bu sebeple kariyer cezasının yaşam boyu ve kariyer döngüsü süresince devam eden bir çerçeveden değerlendirilmesi kritik bir önem ifade etmektedir. Bireylerin kariyerleri doğrusal bir süreçte ilerlemekle kalmayıp, eğitim hayatından, iş yaşamına, uzmanlaşmadan yönetim kademelerine yükselişe kadar belli geçiş dönemlerinden ve kademelerden oluşmaktadır.

Annelik olgusu ise çoğunlukla kariyer döngüsündeki yönetim kademelerine yükselme ve uzmanlaşma dönemleriyle çakışmakta, bu durum karşısında kadın çalışanların kariyer ilerlemesi ve terfi süreçlerinde çeşitli aksaklıklar oluşabilmektedir (Mincer&Polachek, 1974; Goldin, 2014).Nitekim kadın çalışanların çocuk sahibi olduktan sonra ücretlerinde meydana gelen düşüş uzun yıllar boyunca devam eden bir gelir açığı haline gelmektedir. Kleven vd. (2019), tarafından Danimarka verileriyle yapılan kapsamlı araştırmada, bu bilgi doğrulanmıştır. Farklı ülkelerde yapılan benzer kapsamdaki araştırmalar da anne olmanın kariyer süreci üzerindeki etkilerinin zamanla azalmak yerine daha da ileri boyutlara ulaşabildiğini göstermiştir (Budig&England, 2001; Angelov et al., 2016).

Öte yandan kariyer cezasının süreğen etkileri gelirle sınırlı kalmayıp, terfi olanaklarının sınırlanması, liderlik ve yönetim kademelerine yükselebilme ve stratejik görevlerin dışında kalma gibi uzun süreli ve kalıcı olabilmektedir. Hatta bu durum zamanla, kadın çalışanların örgüt içerisindeki varlığını yitirerek görünürlüğünün kaybolmasına doğrudan etki edebilmektedir. Nitekim başlangıçta minimal görünen dezavantajlar ilerleyen süreçlerde kümülatif olarak artarak önemli eşitsizliklere dönüşebilmektedir (Bertrand, 2020). Bu birikimli etki, literatürde sıklıkla "kümülatif dezavantaj" yaklaşımıyla açıklanmaktadır. Kümülatif dezavantaj perspektifi, kariyerin erken dönemlerinde ortaya çıkan küçük farklılıkların zaman içerisinde büyüyerek önemli eşitsizlikler yarattığını

ileri süren bir yaklaşımdır. Anne çalışanların yaşadığı sınırlı dezavantaj gibi görünen farklılıklar uzun vadede son derece önemli ve ciddi kariyer farklılıklarına dönüşmektedir (DiPrete&Eirich, 2005). Bu sebeple kariyer cezası kavramı belli bir dönemi kapsayan bir süreç olarak değil, kariyerin tüm aşamalarına doğrudan etki edebilen yapısal bir süreç olarak ele alınmalıdır.

Günümüzde gittikçe yaygınlaşan yeni çalışma modellerinin ve dijitalleşmenin sunduğu olanakların anne çalışanlara zaman yönetimi açısından belli avantajlar sağladığı görülse de yaşananların uzun vadede iş yaşamı ve ağ ilişkilerine etkisi son derece kritiktir (Ibarra, 1993). Dolayısıyla güncel çalışma modellerinin kariyer cezasına dair dezavantajlar tamamen ortadan kaldırmayıp farklı şekillerde mevcudiyetini koruduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu nedenle kariyer cezasının anne çalışanlar üzerindeki etkilerinin azaltılabilmesi için geçici çözümler yerine, çocuk sahibi kadınların iş yaşamı boyunca kariyer gelişimlerini destekleyebilecek örgütsel uygulamalar, kamu politikaları ve uzun vadeli çözümler üretmek yerinde olacaktır.

3.2. Dijitalleşme ve Kariyer Cezasının Dönüşen Doğası

Dijitalleşmeyle birlikte, çalışma yaşamında görülen köklü değişiklikler örgütsel süreçleri yeniden yapılandırmıştır. Uzaktan veya hibrit çalışma modelleri, yapay zekâ uygulamaları, algoritma yönetim ve algoritmik insan kaynakları uygulamaları, platform ekonomisi iş hayatını ve iş yapma biçimlerini yeniden şekillendirmiştir. Ancak tüm bu gelişmeler yeni tartışma konularını ve cinsiyet eşitsizliklerine dair yeni soru işaretlerini beraberinde getirmiştir. Bu dönüşüm ilk bakışta yaşanan dezavantajları azaltarak zaman ve mekana dair kısıtları yok edecek gibi görünse de güncel araştırmaların bulguları aksi yöndedir (Collins et al., 2021).

Yeni çalışma modelleriyle işe gidiş geliş sürelerinin belirgin şekilde azalması ve çalışma saatlerinin esnetilmesi anne çalışanlar için çeşitli avantajlar sağlamıştır. Ancak bu çalışma biçimlerinin bakım yükünü azaltmaktan ziyade çoğu durumda bu yükü görünmez hale getirdiği söz konusu dönüşümün görünmeyen etkilerinden birisidir. Üstelik bu tablonun arka planında hem ev yaşamının hem de iş yaşamının aynı mekanda birleşmesi ve kadınların hem ev içi düzeni ve bakımı sağlayan rollerini hem de eşzamanlı olarak profesyonel çalışan rollerini yürütmeleri gerekmektedir. En nihayetinde bu durum iş ve aile sınırlarının birbirine karışarak dengenin kaybolmasına neden olmaktadır (Collins et al., 2021; OECD, 2023). Sonuç olarak dijital çalışma modelleri anne beraberinde bir takım esneklikler getirse de bakım emeğinin kadınların üzerinde oluşturduğu baskıyı ve yarattığı eşitsizliği tek başına ortadan kaldıramamaktadır.

Dijitalleşmeyle birlikte insan kaynakları uygulamalarının giderek merkezi noktasına yerleşmeye başlayan algoritmik yönetim sistemlerinin, insan kay-

naklı önyargılardan uzak ve daha objektif sonuçlar üretebilecek potansiyelde olması bahsi geçen problemlerin ortadan kalkabileceğini düşündürmektedir. Ancak buradaki asıl mesele yapay zekâ temelli algoritmik sistemlerin geçmiş verilerle çalışıyor olmasıdır. Şayet geçmiş velilerde de cinsiyet eşitsizliklerine dair kararlar yer alıyorsa, algoritmik sistemler de benzer örüntüler üzerinden çalışmaya devam edecektir (Buolamwini&Gebru 2018). Dolayısıyla yapay zekâ temelli karar mekanizmalarının ayrımcılığı ve eşitsizliği azaltabilme potansiyeli olmasına rağmen, mevcut eşitsizlikleri belirgin olmayan mekanizmalar vasıtasıyla örtük biçimde sürdürme riski de bulunmaktadır.

Dijitalleşme aynı zamanda sosyal sermaye açısından da yeni tartışma alanlarını gündeme getirmiştir. Yüz yüze etkileşimini azaldığı uzaktan çalışma modellerinde örgüt içinde oluşan sosyal ilişkiler de zayıflamaya başlamaktadır. Bu noktada, örgüt içindeki iletişim ağları zarar görerek karar vericilerle kurulan ilişkiler, meteorluk fırsat ulaşma imkânları ve gayriresmîiletişim ağları zayıflayabilmektedir. Tüm bunlar bu sürecin perde arkasındaki dezavantajlarına işaret etmektedir (Ibarra, 1993).Özetle dijitalleşme bazı kolaylıklar sunmakta ve fiziksel engelleri azaltma potansiyeli taşımaktadır; ancak aynı zamanda kariyer gelişimini olumsuz etkileyebilecek görünürlük sorunlarını ve yeni eşitsizlik biçimlerini de bünyesinde barındırmaktadır.

Sonuç olarak dijitalleşme, salt olarak kariyer cezasını ortadan kaldırabilecek bir dönüşüm olarak nitelendirilmemelidir. Nitekim dijital teknolojilerin birtakım eşitsizlikleri ortadan kaldırabilecek yönünün bulunmasına rağmen bu eşitsizlikleri dolaylı olarak sürdürebilecek bir zemin hazırlayabilmektedir. Kariyer cezası kavramının gelecekte alacağı şekli anlayabilmek için hem dijitalleşmenin hem yapay zekâ temelli karar mekanizmalarının hem de yeni çalışma modellerinin bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilmesi gerekli görünmektedir. Böyle bütüncül bir yaklaşım, kariyer cezasının değişen doğasının daha kapsamlı biçimde açıklanmasına katkı sağlayacak ve geliştirilecek politika ve uygulamaların daha işlevsel olmasına olanak tanıyacaktır.

3.3. Kesişimsellik Perspektifinden Kariyer Cezası

Kariyer cezası literatürü, annelik deneyimini yaşayan tüm kadınlar için başlangıçta homojen sonuçlar doğuran bir olgu olarak değerlendirilmiş olmasına rağmen, son dönemlerde yapılan araştırmalarla kariyer cezasının, gelir düzeyi, eğitim meslek, kariyer geçmişi ve diğer sosyal kimliklerle ilintili olarak değişkenlik gösterebileceği görülmüştür (Budig&England, 2001; Angelov et al., 2016; Collins, 2015). Bu bulgular paralelinde, kariyer cezasının daha detaylı açıklanabilmesi için kesişimsellik perspektifinin önemini artırmıştır. Crenshaw (1989) tarafından geliştirilen kesişimsellik yaklaşımı, bireyleri tek bir kimlik tipolojisi üzerinden değerlendirmek yerine, cinsiyet, yaş, eğitim, etnik köken, mesleki deneyim, sınıf gibi toplumsal konular üzerinden çok

boyutlu bir değerlendirmenin gerekliliğini vurgulamaktadır. Bu itibarla, anne çalışanların kariyer deneyimlerinin de tek boyuta indirgenmeyeceğini söylemek mümkündür. Böylelikle kariyer cezasının her anne için farklı sonuçlar doğurduğu kesişimsellik perspektifiyle de desteklenmektedir. Sözgelimi, farklı eğitim düzeylerine sahip kadın çalışanların kariyeri, gelir düzeyi, mesleki deneyimleri ve hatta mesleki güvencesi bile farklılık göstermektedir. Kalifiye çalışanlar gerek örgütsel destek mekanizmalarına ve gerekse esnek çalışma fırsatlarına çok daha zahmetsizce ulaşabiliyorken, düşük gelirli kadın çalışanlar ev içi bakım ve iş hayatına dair görev ve sorumlulukları arasında çatışan talep ve beklentilerle karşı karşıya kalabilmektedir (Budig&England, 2001). Bu sebeple kariyer cezasının yansımaları yalnızca annelik statüsünden kaynaklanmayıp, ekonomik ve sosyal statü ile birlikte ele alınmalıdır.

Kariyer cezasının etki alanı ve şiddeti hususunda mesleklerin yapısal özellikleri de belirleyici olabilmektedir. Rekabet düzeyinin çok yüksek olduğu ve bu nedenle sürekli erişilebilirlik ve uzun çalışma saatlerinin gerekli olduğu sektörlerde annelik cezası daha belirgin ve hissedilir boyuttadır (Goldin, 2014). Finans, hukuk, danışmanlık ve üst düzey yöneticilik gibi alanlarda kariyer ilerlemesinin sekteye uğramaması için çoğunlukla kesintisiz çalışma koşulu ve yüksek görünürlük gerekli olmaktadır. Bu gerekliliği karşılayamayan kadın çalışanların kariyer cezaları ve karşılaştıkları engeller çok daha ağır olabilmektedir. Buna karşılık çalışma saatlerinin daha standart olduğu mesleki alanlarda kariyer cezasının etki alanı daha sınırlı kalabilmektedir.

Göçmenler ve etnik olarak azınlık gruplara mensup kadın çalışanlar ve dezavantajlı sosyal gruplar açısından kariyer cezası daha girift sonuçlar doğurabilmektedir. Bu gruplar bir taraftan toplumsal cinsiyet eşitsizliğiyle karşı karşıya kalıyorken, diğer taraftan sosyal dezavantajlarla da mücadele etmek zorunda kalabilmektedir. Bu durum literatürde "çifte dezavantaj" veya "çoklu dezavantaj" olarak ifade edilmektedir (Crenshaw, 1989; Collins, 2015). Bu nedenle bazı kadın çalışanların kariyer süreçlerinde karşılaştıkları engellerin nedeni yalnızca annelik rolünden değil, toplumsal cinsiyetin diğer sosyal kimlikler ve dezavantajlı konumlarla kesişmesinden de kaynaklanmaktadır. Kariyer cezasının şekillenme biçiminde yaş faktörü de önemli bir kriterdir. Erken yaşlarda annelik deneyimi yaşayan kadınlarla daha ileriki yaş ve kariyer evresinde annelik deneyimin yaşayan kadın çalışanların yaşadıkları zorluklar da farklılık göstermektedir. Kariyerine yeni başlayan bir anne çalışanın yaşayacağı, mesleki ilerleme, uzmanlaşma ve terfi fırsatlarına yönelik kayıplar, gelir açığı ve uzun vadede iş kesintileri çok daha belirgin şekilde hissedilecektir. Bu doğrultuda kariyer cezasıyla kariyeri döngüsünün hangi evresinde karşı karşıya kalındığı son derece önemlidir (Mincer&Polachek, 1974; Waldfogel, 1998; Goldin, 2014; Kleven, Landais, &Søgaard, 2019).

Buradan hareketle, kesişimsellik perspektifini çok yönlü bir bakış açısıyla ele alarak, örgütsel boyutunun da değerlendirilmesi gerekmektedir. Nitekim örgütlerdeki politika ve uygulamalar her çalışanın birbirine yakın koşullar altında olduğu ön kabulünü benimsemektedir. Bu doğrultuda standart uygulama ve prosedürler yerine değişen ihtiyaçlar ve farklı gruplara yönelik daha bütüncül ve kapsayıcı politikalar geliştirilmesi kariyer cezasının minimize edilmesini sağlayabilecektir (Crenshaw, 1989; Collins, 2015; Shore et al., 2018). Kesişimsellik yaklaşımının bir diğer boyutu ise dijitalleşme ve yeni çalışma modellerinin yaygınlaşmaya başlamasıdır. İş hayatında yaşana bu değişimler bazı anneler için avantaj sunuyor olsa da, mesleki gereklilikleri açısından yeterli düzeyde dijital bilgi ve beceriye sahip olmayan çalışanlar için eşitliği sağlayamamaktadır. Dolayısıyla bu noktada da kariyer cezasını azaltıcı etkileri bireylerin sosyal ekonomik kaynaklarına göre farklılaşabilmektedir (Collins et al., 2021; UN Women, 2022).Bu doğrultuda, kariyer cezasının azaltılmasına yönelik etkili ve kapsayıcı politikaların geliştirilebilmesi için kesişimsellik perspektifinin dikkate alınması, literatürdeki kuramsal tartışmaların derinleştirilmesine ve kariyer cezasının farklı sosyal konumlarda nasıl deneyimlendiğinin daha iyi anlaşılmasına olanak sağlayacaktır.

4. Kariyer Cezasının Azaltılmasına Yönelik Yaklaşımlar

Anne çalışanların karşı karşıya kaldıkları kariyer cezasının, salt olarak bireysel tercihlerden kaynaklanmıyor olması, hem örgütsel uygulamalar ve politikalarda hem de toplumsal normlarda radikal değişiklikleri gerektirmektedir. Çünkü anne çalışanların yaşadıkları bu eşitsizlik durumu bahse geçen tüm bileşenlerin ortak ürünüdür. Bu sebepten ötürü kariyer cezasının daha minimal düzeyleri düşürülebilmesi için çok katmanlı ve önemli müdahaleler gerekmektedir. Sorunu dar bir çerçeveden ele alan tek boyutlu çözüm önerilerinin etkilerinin de sınırlı olduğu görülmektedir. Çok katmanlı ve etki düzeyi çok daha yüksek çözüm önerilerini yaratılabilmesi için hem örgütsel hem de kamusal düzeyde eşgüdümlü değişim ve dönüşüm gerekli olmaktadır (OECD, 2023).

Bu paralelde örgütsel açıdan atılabilecek en önemli adımlardan biri, "ideal çalışan" anlayışının tekrar gözden geçirilmesidir. Uzun mesailer, sürekli erişilebilirlik ve kariyer sürekliliği gibi geleneksel örgüt yapılarına ait özellikler, ev ve aile içi bakım sorumlulukları bulunan çalışanları dezavantajlı duruma düşürebilmektedir (Acker, 1990; Williams et al., 2013). Bu sebeple, elde edilen çıktı ve yetkinlik odaklı performans değerlendirme sistemlerinin yaygınlaştırılması, anne çalışanlara yönelik önyargıların azaltılmasına katkı sağlayabilecek önemli bir araç olabilecektir.

Anne çalışanlara yönelik önyargıların azaltılabilmesinde kullanılabilecek bir diğer araç ise, esnek ve hibrit çalışma modellerinin, cinsiyet, toplumsal

statü, kimlik, toplumsal rol ayırt etmeksizin yeniden tasarlanabilmesidir. Pandemi sonrası dönemde esnek, hibrit çalışma modellerinin yaygınlığı artmış olmasına rağmen, yapılan araştırmalar yeni çalışma modellerinin uygun biçimlerde yönetilmediği taktirde, anne çalışanlar için benzer dezavantajların devam edeceğini göstermektedir (Collins et al., 2021). Bu nedenle esneklik ifadesi sadece mesai saatleri veya çalışanın mesai saatlerinde fiziken bulunduğu yerle sınırlı kalmayıp, kariyer gelişimi ve ilerlemesi, performans değerlendirme sistemleri, liderlik ve yönetim fırsatlarıyla holistik olarak ele alınmalıdır.

Bu noktada örgüt kültürü ve örgütte yerleşmiş olan liderlik anlayışı da kritik ve belirleyici bir role sahiptir. Öyle ki çalışanların ev içi bakım ve sorumluluklarını kariyer ilerlemeleri ve terfilerinin önünde bir engel olarak görmeyip, bunu hem iş yaşamının hem de hayatın doğal akışının bir parçası olarak gören kapsayıcı liderlik anlayışı çalışan annelerin kariyer sürekliliğini destekleyen temel bir kurumsal yaklaşım olarak öne çıkmaktadır. Bu sebeple, mentorluk çalışmaları, kariyer destek programları ve uygulamaları, kadın liderlerin ve anne çalışanların kariyer sürekliliğine vurgu yapan faaliyetler gibi girişimler dezavantajlı durumdaki çalışan anneleri destekleyen önemli araçlar arasında yer almaktadır (Shore et al., 2018).

Anne çalışanların maruz kaldığı kariyer cezasının azaltılmasında örgütsel uygulamaların yanı sıra kamusal politikalarda önemli bir yerdedir. Örneğin; ebeveynliğin gerektirdiği bakım ve sorumluluklarının anne ve baba arasında dengeli bir şekilde paylaştırılabilmesi için, annelere verilen ebeveyn izinlerinin babalara da verilmesi gerekmektedir (Kleven et al., 2019). Öte yandan çocuklara sunulan bakım hizmetlerinin tüm aileler için türdeş bir yapıda, erişilebilir ve kaliteli olması kadınların iş gücü piyasasındaki devamlılığını ve kariyerlerinin sürdürülebilirliğini destekleyebilecek temel politika araçları arasında yer almaktadır (OECD, 2023; UN Women, 2024).

Tüm bu dezavantajlar geleceğe yönelik olarak değerlendirildiğinde, algoritma karar vermesi sistemleri, dijitalleşme ve yapay zekâ temelli insan kaynakları uygulamalarının bahsi geçen önyargıları kırabilme ve azaltabilme kapasitesi bulunsa da, geçmiş verilerde yer alan ne avantajları ve eşitsizlikleri tekrar üretme riskini de bünyesinde barındırmaktadır (Buolamwini&Gebru 2018). Bu nedenle dijitalleşme ile birlikte her geçen gün hayatımızda merkezi bir yer edinmeye başlayan yapay zekâ temelli karar mekanizmalarının kariyer cezası üzerindeki etkilerinin, teknolojik dönüşüm ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği üzerindeki etkilerin birlikte incelenmesi yeni ve önemli bir araştırma alanı oluşturmaktadır.

Netice itibarıyla kariyer cezasının azaltılabilmesi için, anne çalışanların iş yaşamının koşullarına uyum sağlamasını beklemek yerine, örgütlerin uyguladıkları politika, strateji, sistem ve prosedürlerin daha kapsayıcı ve bütüncül

bir hale getirilmesi elzem görülmektedir. Öyle ki çözüm, kadınları var olan sisteme uyumlamak değil, dezavantajlı ve eşitlik karşıtı sistemi farklı yaşam koşulları ve gerekliliklere adapte olabilecek düzeye getirmektir. Bu adaptasyon, hem cinsiyet eşitsizliklerin ortadan kalkması hem de uzun vadeli örgütsel başarı için büyük bir önem taşımaktadır.

5. Sonuç

Kadınların iş hayatına katılımındaki artışa ve toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik politikaların yaygınlaşmaya başlamasına rağmen, annelik rolünün kariyer süreçlerine etkileri ehemmiyetini korumaktadır. Çalışanın genel kanısı, anne çalışanların yaşadığı dezavantajlar ve maruz kaldıkları kariyer cezası kavramının hususi olarak şahsi seçim ve tercihlerinden kaynaklanmadığını; toplumda yerleşmiş olan normlar, örgütleri alışılagelmiş uygulamaları ve statik yapılar tarafından şekillendirilen çok katmanlı bir eşitsizlik alanına işaret ettiğini göstermektedir.

Çalışmanın temellerinin dayandığı teorik yaklaşımlar paralelinde kariyer cezasının, toplumsal roller, beşerî sermayesi analizi, bilinçdışı önyargılar ve anne çalışanların ev ve çalıştıkları örgüt arasında yaşadıkları rol karmaşası gibi çeşitli mekanizmaların etkileşimiyle ortaya çıktığı görülmektedir. Dolayısıyla annelik statüsü ve kariyer arasındaki dengenin sağlanabilmesi için, hem örgütsel hem de toplumsal anlamda aksiyonlar alınması gerekmektedir. Nitekim konuya ilişkin literatür, anne çalışanların pek çok hususta dezavantajlarla karşılaştığını ve bu nedenle uzun vadede kariyer gelişiminin sekteye uğradığını destekler niteliktedir.

Bunun yanı sıra kariyer cezasının etkileri tüm anneler için aynı düzeyde olmamaktadır. Kesişimsellik yaklaşımı da bu bilgiyi doğrular niteliktedir. Öyle ki yaş, eğitim, etnik köken, çalışma şekli, medeni hal, sosyoekonomik durum gibi farklı unsurların kesişimiyle kariyer cezasının ortaya çıktığı ve çeşitli sonuçlar ürettiği literatürle de desteklenmektedir. Kariyer cezası kavramının çok katmanlı bir olgu olması, bu konunun daha derinlemesine ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Bu nedenle, tüm çalışanları homojen bir yapıda gören standart örgütsel uygulamalardan uzaklaşılarak, daha güncel bütüncül yaklaşımlar benimsenmelidir. Bu doğrultuda kariyer cezası kavramının heterojen yapısı ve birbirinden farklı niteliklerdeki, farklı koşullara sahip çalışanlar göz önüne alınarak, daha kapsayıcı ve adil çalışma koşulları oluşturulmalıdır.

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte iş yaşamının merkezine yerleşen dijitalleşme ve son yıllarda yaygınlaşan hibrit çalışma modelleri ile kapsayıcı insan kaynakları uygulamaları, kariyer cezasının azaltılmasına yönelik fırsatlar sunmayı hedeflemektedir. Ancak mevcut bulgular, bu değişim ve dönüşüm süreçlerinin kendiliğinden eşitlik üretmediğini, aksine farklı biçimlerde yeni eşitsizliklerin meydana gelebileceğini göstermektedir. Bu sebeple örgütlerin,

tüm süreçlerinde, uygulama ve politikalarında radikal revizyonlar zorunlu hale gelmiştir. Dijital platformlar vasıtasıyla yürütülen performans değerlendirme sistemleri de çalışanlar arasında farklı seviyelerde dezavantajara neden olabilmektedir. Hibrit çalışma düzeninde ofiste fiziksel olarak daha fazla zaman geçiren çalışanlar yöneticiler tarafından daha fazla erişilebilir ve görünür olabiliyorken, uzaktan çalışma sistemiyle faaliyet gösteren çalışanlar sosyal ağ oluşumu, teri olanakları ve kariyer gelişimi fırsatlarından daha az faydalanabilmektedir. Toplumsal roller, cinsiyet, ev içi bakım ve sorumlulukları, sosyoekonomik koşullar gibi faktörler de dijitalleşmenin beraberinde getirdiği fırsatların eşit dağılımını engelleyebilmektedir. Buna ilaveten, önyargıların azaltılması ve kariyer cezasının önlenebilmesi için örgütlerdeki kapsayıcı liderlik becerilerinin de geliştirilmesi önemlidir. Böylelikle hem dijital dönüşüm hem de esnek çalışma modellerinin sağladığı fırsatlarla hem verimlilik hem de sürdürülebilir koşulların yaratılması sağlanabilecektir.

Bu bulgular, kariyer cezasının dönüşen çalışma modelleri ve dijitalleşme bağlamında yeniden kavramsallaştırılması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu paralelde gelecekte yapılacak araştırmaların kariyer cezasını farklı kültürel bağlamlar, farklı sektörler ve yeni çalışma modelleri çerçevesinde ele alınmasının önemini vurgulamaktadır. Özellikle de hibrit çalışma modelleri, algoritmik yönetim ve yapay zekâ temelli insan kaynakları uygulamalarının anne çalışanların kariyer süreçleri üzerindeki etkileri, literatürde daha fazla araştırılmayı ve incelenmeyi bekleyen konular arasında yer almaktadır. Bu tür çalışmalar, kariyer cezasının değişen doğasının daha net anlaşılmasına katkı sunarken, daha kapsayıcı ve eşitlikçi istihdam yapısı ve emek piyasasının inşasına yönelik kuramsal zemini güçlendirmektedir.

KAYNAKÇA

Acker, J. (1990). Hierarchies, jobs, bodies: A theory of genderedorganizations. Gender&Society, 4(2), 139–158. doi:10.1177/089124390004002002.

Angelov, N., Johansson, P., &Lindahl, E. (2016). Parenthoodandthegendergap in pay. Journal of LaborEconomics, 34(3), 545–579. doi:10.1086/684851.

Becker, G. S. (1993). Human capital: A theoreticalandempiricalanalysis, withspecial reference toeducation (3rd ed.). Chicago, IL: University of Chicago Press.

Bertrand, M. (2020). Gender in thetwenty-firstcentury. AEA PapersandProceedings, 110, 1–24. doi:10.1257/pandp.20201126.

Blau, F. D., &Kahn, L. M. (2017). Thegenderwagegap: Extent, trends, andexplanations. Journal of EconomicLiterature, 55(3), 789–865. doi:10.1257/jel.20160995.

Budig, M. J., &England, P. (2001). Thewagepenaltyformotherhood. AmericanSociologicalReview, 66(2), 204–225. doi:10.2307/2657415.

Buolamwini, J., &Gebru, T. (2018). Gendershades: Intersectionalaccuracydisparities in commercialgenderclassification. Proceedings of Machine Learning Research, 81, 1–15.

Collins, C., Landivar, L. C., Ruppanner, L., &Scarborough, W. J. (2021). COVID-19 andthegendergap in workhours. Gender, Work&Organization, 28(S1), 101–112. doi:10.1111/gwao.12506.

Collins, P. H. (2015). Intersectionality'sdefinitionaldilemmas. AnnualReview of Sociology, 41, 1–20.

Correll, S. J., Benard, S., &Paik, I. (2007). Getting a job: Is there a motherhoodpenalty? AmericanJournal of Sociology, 112(5), 1297–1338. doi:10.1086/511799.

Crenshaw, K. (1989). Demarginalizingtheintersection of raceandsex: A Black feminist critique of antidiscriminationdoctrine, feminist theoryandantiracistpolitics. University of Chicago Legal Forum, 1989(1), 139–167.

DiPrete, T. A., &Eirich, G. M. (2005). Cumulativeadvantage as a mechanismforinequality: A review of theoreticalandempiricaldevelopments.AnnualReview of Sociology, 32, 271–297.

Eagly, A. H. (1987). Sexdifferences in socialbehavior: A social-role interpretation. Hillsdale, NJ: Lawrence ErlbaumAssociates.

Eagly, A. H., &Wood, W. (2012). Social role theory. In P. A. M. Van Lange, A. W. Kruglanski, & E. T. Higgins (Eds.), Handbook of theories of socialpsychology (Vol. 2, pp. 458–476). ThousandOaks, CA: Sage.

England, P. (2010). Thegenderrevolution: Unevenandstalled. Gender&Society, 24(2), 149–166. doi:10.1177/0891243210361475.

Goldin, C. (2014). A grandgenderconvergence: Itslastchapter. AmericanEconomicReview, 104(4), 1091–1119. doi:10.1257/aer.104.4.1091.

Goode, W. J. (1960). A theory of role strain. AmericanSociologicalReview, 25(4), 483–496. doi:10.2307/2092933.

Greenhaus, J. H., &Beutell, N. J. (1985). Sources of conflictbetweenworkandfamilyroles. Academy of Management Review, 10(1), 76–88. doi:10.5465/amr.1985.4277352.

Heilman, M. E., &Caleo, S. (2018). Combattinggenderdiscrimination: A lack of fit framework. GroupProcesses&IntergroupRelations, 21(5), 725–744. doi:10.1177/1368430218761587.

Hochschild, A. R. (2012). Thesecondshift: Workingfamiliesandtherevolution at home (Rev. ed.). New York, NY: PenguinBooks.

Ibarra, H. (1993). Personalnetworks of womenandminorities in management: A conceptualframework. Academy of Management Review, 18(1), 56–87. doi:10.5465/amr.1993.3997507.

Kleven, H., Landais, C., &Søgaard, J. E. (2019). Childrenandgenderinequality: EvidencefromDenmark. AmericanEconomicJournal: AppliedEconomics, 11(4), 181–209. doi:10.1257/app.20180010.

Kossek, E. E., Pichler, S., Bodner, T., &Hammer, L. B. (2011). Workplacesocialsupportandwork-familyconflict: A meta-analysis. PersonnelPsychology, 64(2), 289–313. doi:10.1111/j.1744-6570.2011.01211.x.

Mincer, J., &Polachek, S. (1974). Familyinvestments in humancapital: Earnings of women. Journal of PoliticalEconomy, 82(2), S76–S108.

OECD. (2023). Joiningforcesforgenderequality: What is holding us back? Paris, France: OECD Publishing.

Ridgeway, C. L., &Correll, S. J. (2004). Unpackingthegendersystem: A theoreticalperspective on genderbeliefsandsocialrelations. Gender&Society, 18(4), 510–531. doi:10.1177/0891243204265269.

Shore, L. M., Cleveland, J. N., & Sanchez, D. (2018). Inclusiveworkplaces: A reviewand model. Human Resource Management Review, 28(2), 176–189. doi:10.1016/j.hrmr.2017.07.003.

UN Women. (2022). Progress on thesustainabledevelopmentgoals: Thegendersnapshot 2022. New York, NY: UN Women.

UN Women. (2024). Progress on thesustainabledevelopmentgoals: Thegendersnapshot 2024. New York, NY: UN Women.

Voydanoff, P. (2005). Toward a conceptualization of perceivedwork-family fit andbalance. Journal of MarriageandFamily, 67(4), 822–836. doi:10.1111/j.1741-3737.2005.00178.x.

Waldfogel, J. (1998). Understandingthefamilygap in pay forwomenwithchildren. Journal of EconomicPerspectives, 12(1), 137–156. doi:10.1257/jep.12.1.137.

Williams, J. C., Blair-Loy, M., &Berdahl, J. L. (2013). Culturalschemas, socialclass, andtheflexibilitystigma. Journal of SocialIssues, 69(2), 209–234. doi:10.1111/josi.12012.

Bölüm 5

ENERJİ KOOPERATİFİ DİJİTAL PAYLARI (TOKENLERİ): DİJİTAL DÖNÜŞÜM ÇAĞINDA TOPLULUK TEMELLİ ENERJİ YÖNETİŞİMİ

Göktürk KALKAN[1]

1 Dr., İşletme Bölümü, İslahiye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Gaziantep Üniversitesi, Türkiye. ORCID: 0000-0003-3631-8179. E-posta: gkalkan@gantep.edu.tr.

1. Giriş

Enerji dönüşümü, artık yalnızca fosil yakıtlardan yenilenebilir kaynaklara geçiş olarak okunamaz. Söz konusu olan çok daha kapsamlı bir kurumsal yeniden yapılanmadır: merkezi üretimden dağıtık üretime, pasif tüketiciden üreten tüketiciye ve tek yönlü piyasa yapılarından katılımcı enerji topluluklarına doğru uzanan geniş bir dönüşüm. Koirala ve arkadaşlarının (2016) gözlemlediği üzere, topluluk enerjisi girişimleri kendi enerjisini üreten birimler olmakla kalmaz; daha geniş enerji sistemi için hizmetler üreten, yerel çıkarlarla sistem verimliliğini eklemleyen bütünleşik sosyal-teknik yapılar olarak işlev görür. Reis ve arkadaşlarının (2021) derlemesi, enerji topluluklarının öz-tüketimden esneklik ve elektrikli mobiliteye uzanan iş modeli çeşitliliği üzerinden artık marjinal bir niş olmadığını; tersine enerji geçişinin kurumsal laboratuvarı konumuna geldiğini ortaya koymaktadır. IRENA da P2P elektrik ticaretinin yenilenebilir enerjiyi daha erişilebilir kıldığını, tüketicileri güçlendirdiğini ve şebekede dengeleme yararları üretebildiğini belgelemektedir (IRENA, 2020).

Türkiye açısından bu tartışmanın zamanlaması anlamlıdır. Çünkü, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nın Mayıs 2025 bültenine göre, Nisan 2025 itibarıyla güneş kurulu gücü yıllık bazda %29,1, rüzgâr ise %9,4 artmıştır. EPİAŞ'ın 22 Mayıs 2026 tarihli günlük raporunda toplam kurulu güç 125.471 MW olarak görülmekte, bunun 26.830 MW'ı güneş, 15.105 MW'ı rüzgâra aittir. Bu sayılar, dağıtık ve yenilenebilir enerji temelli yeni örgütlenme biçimlerinin soyut seçenekler olmaktan çıktığını; somut bir enerji altyapısı dönüşümünün içinde tartışıldığını açıkça göstermektedir. Ne var ki Türkiye'de kooperatifçilik hukuku, lisanssız üretim rejimi ve kripto varlık düzenlemeleri ayrı kurumsal soy kütüklerinden gelmektedir. Bu nedenle "enerji kooperatifi dijital payı (tokeni)" diyebileceğimiz hibrit yapının hukukî zemini kendiliğinden oluşmuş değildir. Kavramsal açıklık ve hukuki özen olmaksızın yürütülen tokenizasyon girişimleri, kolaylıkla normatif iddia ile hukuki gerçeklik arasındaki boşluğa düşebilir (Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2025; EPİAŞ, 2026).

Bu bölümün sorusu hem basit hem kritiktir: Token teknolojisi enerji kooperatifçiliğini gerçekten güçlendirebilir mi; yoksa kooperatifin özünü aşındıran bir finansallaştırma aracına mı dönüşür? Bu sorunun yanıtı, basit bir "evet" ya da "hayır" değildir. Asıl mesele, tokenin hangi hukuki statüyle, hangi yönetişim kurallarıyla, hangi aktarılabilirlik rejimiyle ve hangi topluluk sınırları içinde tasarlandığıdır. Andoni ve arkadaşları (2019), blokzincirin enerji alanında P2P ticaret, IoT entegrasyonu, izlenebilirlik ve yeni piyasa mekanizmaları için önemli imkânlar sunduğunu ileri sürerken; Avrupa Komisyonu Ortak Araştırma Merkezi'nin raporu da geniş vaatlere karşın yaygın be-

nimsemenin henüz gerçekleşmediğini saptamaktadır (JRC, 2021). Dolayısıyla konu, teknolojik yeniliğe duyulan aşırı iyimserlik üzerinden değil, kurumsal tasarım, yönetişim ve düzenleme boyutlarıyla birlikte ele alınmalıdır.

Temel savım şudur: Enerji kooperatifi tokenleri, dağıtık yenilenebilir enerji üretimini finanse etmek, yerel katılımı artırmak ve enerji ticaretinde şeffaflığı güçlendirmek için yararlı araçlar sunabilecek kapasitededir. Ancak saf "bir token = bir oy" mantığıyla kurgulandıklarında ciddi riskler barındırırlar: kooperatifçiliğin "bir üye = bir oy" esasını aşındırma, topluluk faydasını spekülatif değere tâbi kılma ve yerel topluluğu küresel, kolay devredilebilir bir finansal varlık mantığı karşısında zayıflatma. Bölüm boyunca bu ikilem, kavramsal çerçeve, karşılaştırmalı örnekler, Türkiye bağlamı ve tasarım ilkeleri ekseninde çözümlenmektedir.

2. Kavramsal Çerçeve

Kooperatifin ne olduğu sorusu, bu bölümün bütün normatif eksenini belirler. Uluslararası Kooperatifler Birliği'nin tanımıyla kooperatif, "Ortak ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını ve beklentilerini, ortaklaşa sahip olunan ve demokratik olarak kontrol edilen bir işletme aracılığıyla karşılamak üzere gönüllü olarak bir araya gelen kişilerin özerk bir birliği."dir (ICA, 2016, s. 1). Aynı belge, kooperatif ilkelerinin bu kimliğin pratik kılavuzları olduğunu vurgular; açık ve gönüllü üyelik, demokratik üye denetimi, üyelerin ekonomik katılımı, özerklik ve topluma karşı sorumluluk ilkelerinin birlikte okunması gerektiği özellikle belirtilir. Başka bir deyişle kooperatif, salt ortak yatırım aracı değildir; mülkiyet, yönetişim ve amaç boyutlarını aynı anda düzenleyen kendine özgü bir kurumsal formdur.

Türkiye hukukunda da bu mantık güçlü karşılık bulur. 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu'nun belki de en kritik normu, "Genel Kurulda her ortak yalnız bir oya sahiptir" hükmüdür (md. 48). Bu ilke, kooperatiflerin sermaye yoğunluğuna göre değil ortaklık statüsüne göre demokratik olarak eşitlenmiş yapılara yakın konumlandığını gösterir. Anonim şirketten farklı olarak kooperatifte oy hakkı, pay büyüklüğünün fonksiyonu değildir; ortaklık statüsünün kendisi, karar alma süreçlerine katılımın temelidir. Enerji kooperatifi tokenleri bakımından bu nokta belirleyicidir; tokenlaştırma tasarımı üye statüsünü ikinci plana itip oy gücünü satın alınabilir dijital varlığa bağladığında, doğrudan kooperatif hukukunun demokratik ve katılımcı mantığından sapma riski ortaya çıkar.

Kooperatifin sermaye anlayışı da benzer biçimde önem taşır. ICA rehberi, kooperatif üyelik payının yatırımcı şirket hissesiyle aynı şey olmadığını açıkça vurgular; üyelik payı, alınıp satılabilir bir varlık değildir (ICA, 2016, s. 48). Üyelerin ekonomik katılımı ilkesini açıklarken rehber, artık değerin ko-

operatifin geliştirilmesi, bölünmez rezervler ve üyelerin işlemleriyle orantılı fayda üretimi için kullanılabileceğini; rezervlerin ise uzun vadeli kooperatif devamlılığı bakımından bölünmez ortak mülk niteliği taşıdığını belirtmektedir. Bu normatif çerçeve, token ekonomilerinde sık görülen serbest devredilebilirlik, borsa fiyatlaması ve sermaye kazancı beklentisiyle kaçınılmaz biçimde uyumsuzluk içindedir.

Token kavramı ise enerji alanında tek tip değildir. Genel token taksonomisi literatürü, tokenların farklı işlevsel arketiplere göre sınıflandırılabileceğini ve yalnızca finansal varlık değil, platform içi hak, değer ve işlem mekanizması olarak da kurgulanabileceğini göstermektedir (Freni vd., 2022). Bu çerçevede enerji alanındaki tokenlar en az üç ayrı işlev üstlenebilir: belirli bir enerji platformuna veya topluluk altyapısına erişim sağlayan erişim/izin tokeni; merkezi bir aracıya gerek duymadan üreten tüketiciler arasında enerji alışverişini mümkün kılan yerel piyasa içi işlem tokeni (Aitzhan & Svetinovic, 2018); ve enerji topluluğunun karar alma süreçlerine katılım sağlayan yönetişim tokeni (Santana & Albareda, 2022). Kimi projelerde bu işlevler tek bir araçta birleşirken, kimilerinde ayrıştırılır. Kurumsal açıdan belirleyici olan nokta, işlevlerin birbirine karıştırılıp karıştırılmadığıdır. Özellikle yönetişim hakkının borsada alınıp satılabilen bir varlığa dönüşmesi, topluluk yönetişimini sermaye yoğunlaşmasına kolayca açık hâle getirebilir.

3. Karşılaştırmalı Örnekler

Aşağıdaki üç vaka, enerji-blokzincir kesişiminde en kapsamlı biçimde incelenmiş örnekler arasında yer alır ve farklı token-yönetişim yaklaşımlarını temsil eden modeller olarak seçilmiştir: Brooklyn Microgrid yerellik ve mikroşebeke tasarımı boyutunu, SunContract topluluk söylemi ile açık platform mantığı arasındaki gerilimi, Power Ledger ise çift katmanlı token mimarisinin teknik olanaklarını ve sınırlılıklarını örneklemektedir.

3.1. Brooklyn Microgrid

Brooklyn Microgrid, topluluk enerjisi ve mikroşebeke tasarımı bakımından literatürde en çok incelenen vakalar arasındadır. Mengelkamp ve arkadaşları (2018), projeyi yedi bileşenli bir piyasa tasarım çerçevesine göre değerlendirir; bu bileşenlerden üçünün tam karşılandığını (yerel fiyatlandırma mekanizması, enerji eşleştirme mekanizması, bilgi ve iletişim teknolojisi altyapısı), üçünün kısmen karşılandığını (şebeke yönetimi, düzenleyici çerçeve, ticaret platformu), yedinci bileşenin ise mevcut düzenlemeler nedeniyle henüz tatmin edilemediğini belirtir (Mengelkamp vd., 2018, s. 876–877). Aynı çalışma, tüketicilerin ve üreten tüketicilerin kendi ürettikleri enerjiyi topluluk içinde P2P biçimde ticaret konusu yapmasının kazançların yerel kalmaya devam etmesine ve yenilenebilir yatırım teşviklerinin artmasına imkân verdiğini savunmaktadır. IRENA'nın (2020) değerlendirmesi de Brooklyn

Microgrid'i üyelerin akıllı sözleşmeler üzerinden birbirlerinden enerji alıp sattığı bir topluluk enerji pazarı olarak tanımlar; bununla birlikte aynı rapor, ABD'de bu tür uygulamaların mikroşebeke ve düzenleme kısıtları içinde kaldığını, ölçekli yaygınlaşmanın sınırlı olduğunu kayıt altına alır. Bu nedenle Brooklyn Microgrid, kooperatif mantığına kavramsal olarak yakın fakat mevzuat bakımından kırılgan bir örnek olarak değerlendirilebilir.

3.2. SunContract

SunContract, söylem düzeyinde kooperatifçiliğe daha yakın bir topluluk dili kurar. Şirketin teknik belgesinde platformun "elektrik üreticileri ile tüketicilerini akıllı sözleşmelere dayalı bir elektrik havuzu içinde doğrudan birbirine bağladığı" belirtilmektedir (SunContract, 2017, s. 3). Aracıların azaltılması, üretici ile tüketicinin doğrudan buluşturulması ve yenilenebilir enerji ekseninin güçlendirilmesi bakımından bu söylem kooperatifsel çağrışımlar taşır. Ancak bu çağrışımın dikkatle ayrıştırılması gerekir: Platform belgeleri, hukuken kooperatif üyeliğine dayalı bir yapıdan çok blokzincir temelli açık pazar ve enerji havuzu mantığını merkeze almaktadır. Andoni ve arkadaşlarının (2019) sistematik derlemesi, bu tür platformların teknik entegrasyon ve aracısızlaşma vaadini büyük ölçüde karşılayabildiğini; fakat yönetişim ve üyelik yapıları bakımından demokratik denetim mekanizmalarına ilişkin sistematik bir değerlendirme sunmadığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla platformun topluluk iddiası, kooperatif hukukunun kurumsal üyelik ve oy eşitliği mantığıyla özdeş değildir; buradaki benzerlik daha çok aracı azaltma ve yenilenebilir enerjiye yönelim düzeyinde kalmaktadır.

3.3. Power Ledger

Power Ledger, teknik tasarım bakımından daha açık ve daha karmaşık bir token mimarisi sunar. Teknik belgede "dual token Ecosystem (POWR and Sparkz)" ifadesi kullanılmakta; POWR tokenlarının platforma erişim/izin işlevi gördüğü, Sparkz tokenlarının ise yerel piyasa düzeyinde işlem aracı olduğu belirtilmektedir (Power Ledger, 2017, s. 15). IRENA da Power Ledger'ı akranların üretim ve tüketimini gerçek zamanlı kaydeden Avustralya merkezli bir P2P platformu olarak tanımlar ve çeşitli ülke denemelerine işaret eder (IRENA, 2020). Andoni ve arkadaşlarının (2019) derlemesi, bu tür çift katmanlı token mimarilerinin teknik olarak güçlü esneklik sunduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte Han ve arkadaşlarının (2023) ampirik analizleri, yönetişim rolü açıkça tanımlanmaksızın kurulan token yapılarının sermaye yoğunlaşmasına kapı aralayabileceğini göstermektedir. Belgenin bizzat kendisi, içerdiği bilgilerin "bilgilendirme amacıyla" olduğunu ve gelecek niyet beyanı oluşturmadığını ayrıca vurgular. Bu bağlamda Power Ledger, teknik açıdan sofistike; ancak kooperatif üyeliğini değil platform erişimini ve piyasa işlem mantığını merkeze alan bir model olarak konumlanmaktadır.

3.4. Karşılaştırmalı Değerlendirme

Bu üç örnek bir arada okunduğunda, enerji kooperatifi tokenleri için önemli bir ayrım belirginleşir. Brooklyn Microgrid, topluluk mantığı ve yerellik bakımından güçlü ancak hukuken dar bir denemedir. SunContract, aracıların azaltılması ve yenilenebilir enerji söylemi bakımından çekici olmakla birlikte kooperatif üyeliği yerine açık platform ekonomisine daha yakın durmaktadır. Power Ledger ise işlevsel token ayrımı bakımından ileri bir örnek sunmakla birlikte, yönetişim ve üyelik açısından kooperatiften çok platform lisanslamasına yaklaşır. Sonuç olarak, enerji tokenı içeren her yapı kooperatif değildir; kooperatif benzerliği teknolojik araçlardan çok yönetişim ve üyelik rejimiyle belirlenir. Dikkat çekici bir gözlem, mevcut literatürde gerçek anlamda kooperatif hukukuna bağlı, üyelik eşitliği ilkesini token tasarımına yansıtmış ampirik bir vakanın henüz bulunmamasıdır; bu boşluğun temel nedeni, token esnekliğini kooperatif kısıtlamalarıyla uzlaştırmanın hem teknik hem hukuki açıdan önemli bir tasarım zorluğu oluşturmasıdır.

4. Türkiye Bağlamı

Türkiye'de enerji kooperatifçiliğinin kurumsal zemini, kooperatif hukuku ile lisanssız elektrik üretimi mevzuatının kesişiminde şekillenmiştir. Odabaş Kırar ve Olgun'un (2024) çalışması, 2013 tarihli lisanssız elektrik üretimi yönetmeliğinin bireysel ve küçük ölçekli yenilenebilir üretime alan açtığını; 2016'daki mevzuat değişikliğiyle "yenilenebilir enerji kooperatifleri" kavramının yasal metinlerde görünür hâle geldiğini göstermektedir. Aynı çalışmada 2021 itibarıyla Türkiye'de 55 enerji üretim kooperatifinin bulunduğu; fakat Türkiye'deki yenilenebilir enerji kooperatifçiliğinin Almanya, ABD ve Danimarka gibi örneklerdeki hız ve derinliğe henüz ulaşamadığı da kaydedilmektedir. Kısacası Türkiye'de enerji kooperatifçiliği vardır, ama tarihsel olarak genç ve düzenleyici açıdan hareketli bir alanda varlık göstermektedir.

EPDK'nın lisanssız üretim çerçevesi, bu kurumsal zeminin ne denli teknik ve ayrıntılı olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Elektrik Piyasasında Lisanssız Elektrik Üretim Yönetmeliği kapsamında 25 kW'a kadar güneş üretim tesisleri için başvuru belgeleri, dağıtım bağlantı sözleşmeleri ve mahsuplaşma usulleri ayrı başlıklar hâlinde düzenlenmektedir (EPDK, t.y.). Enerji kooperatiflerinin yalnızca kooperatif hukuku bakımından değil, bağlantı, mahsuplaşma, ölçüm ve dağıtım şirketi ilişkileri bakımından da son derece düzenlenmiş bir alanda faaliyet gösterdiği bu tablodan anlaşılmaktadır. Herhangi bir token tasarımının, enerji akışı ve finansal akış kadar bu mevzuat katmanlarına da eklemlenmesi zorunludur.

Kripto varlık cephesinde Türkiye, birbirini izleyen üç dönemden geçen bir gelişme çizgisi sergilemektedir. Birinci dönem, Türkiye Cumhuriyet Mer-

kez Bankası'nın Nisan 2021 tarihli ve 31456 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan yönetmeliğiyle başlar. Bu yönetmelik, kripto varlıkların mal ve hizmet ödemelerinde doğrudan veya dolaylı kullanılmasını yasaklamış; ödeme kuruluşlarının bu alandaki platformlara aracılık etmesini önlemiştir (TCMB, 2021). Yönetmeliğin kapsamı ödemeler alanıyla sınırlı olduğundan, kripto varlıkların yalnızca ödeme fonksiyonu kısıtlanmış, diğer kullanım biçimleri bu kapsamın dışında kalmıştır. İkinci dönem, 7518 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu değişikliklerinin 2 Temmuz 2024'te yürürlüğe girmesiyle açılmıştır. Bu değişikliklerle kripto varlık hizmet sağlayıcıları Sermaye Piyasası Kurulu'nun denetimine tabi kılınmış; faaliyet izni, sermaye yeterliliği ve müşteri varlıklarının korunmasına dair kurallar getirilmiştir (SPK, 2024). Üçüncü dönem ise 2025 yılında ikincil tebliğlerin yayımlanmasıyla olgunlaşmaktadır; bu tebliğler lisanslama ve yükümlülük esaslarını daha ayrıntılı biçimde düzenleyerek kripto varlıkları sermaye piyasası hukuku içinde daha belirgin bir konuma oturtmaktadır (SPK, 2025).

Bu üç dönem birlikte değerlendirildiğinde tablo şöyle şekillenmektedir: TCMB'nin ödemeler yasağı yürürlükte olduğundan, enerji kooperatifinin günlük işlemler için tokenı doğrudan ödeme aracı olarak kullanması önünde ciddi bir engel bulunmaktadır. Buna karşılık SPK'nın 2024–2025 düzenlemeleri, tokenın menkul kıymet benzeri bir araç ya da yönetişim tokenı olarak sınıflandırılması hâlinde uyulması gereken gözetim yükümlülüklerini netleştirmiştir. Dolayısıyla enerji kooperatifi token tasarımında öncelikli mesele, tokenın hangi işlevi üstlendiğini belirlemek ve bu işlevin hangi mevzuat rejimine tabi olacağını baştan planlamaktır.

AB ve Avrupa deneyimi, Türkiye için öğretici bir dış referans işlevi görmektedir. Avrupa Komisyonu, enerji topluluklarını daha güvenli, daha temiz ve daha karşılanabilir bir enerji sistemi için yurttaş katılımı mekanizmaları olarak tanımlamakta ve Kasım 2025 itibarıyla AB'de 8.000'den fazla enerji topluluğunun faaliyet gösterdiğini belirtmektedir (European Commission, 2025). Yenilenebilir enerji topluluk tanımının AB hukukunda açık ve gönüllü katılım, özerklik, yakınlık ve öncelikle topluluk yararı unsurlarıyla biçimlenmesi, enerji topluluğu hukukunun finansal araçlar hukukundan farklı bir mantıkla işlediğine işaret etmektedir (Avrupa Parlamentosu ve Konseyi, 2018, Madde 2(16); Krug vd., 2023). Türkiye'de henüz bu ölçüde kodifiye edilmiş bir enerji topluluğu rejimi bulunmadığından, enerji kooperatifi tokenleri tartışılırken AB'deki topluluk merkezli yaklaşım ile Türkiye'deki daha parçalı düzenleme ortamı arasındaki yapısal açıklık göz ardı edilmemelidir.

5. Üç Temel Sorun Alanı

Aşağıda ele alınan üç temel sorun alanı birbirinden bağımsız değildir. Token yoğunlaşması (5.1) doğrudan misyon sapmasını (5.2) besler; zira yöne-

tişimi elinde tutan büyük token sahipleri, kolektif amacı kâr güdüsüne tabi kılacak kararları bloke etme ya da zorla geçirme imkânına sahip olabilir. Bu iki temel sorun protokol evrenselliğiyle (5.3) birleştiğinde, topluluktan kopuk bir finansal platforma dönüşüm riski katlanarak artar. Bu temel sorun alanları dolayısıyla hiyerarşik bir mantıkla işler: demokratik katılım çözülmeden misyon korunamaz; misyon korunamadan yerellik anlamsızlaşır.

5.1. Demokratik Katılım ile Token Yoğunlaşması

Kooperatif hukuku ve kooperatif kimliği eşit üyelik esasını korur; 1163 sayılı Kanun "her ortak yalnız bir oya sahiptir" derken, ICA da demokratik üye denetimini kooperatif kimliğinin ayrılmaz parçası sayar. DAO literatüründe oy hakkı ise çoğunlukla token yoğunluğuna bağlıdır. Han ve arkadaşları (2023), DAO'larda oy haklarının token birimlerine dağıldığını ve tipik modelin "bir token, bir oy" ilkesini izlediğini belirtmektedir. Aynı çalışmanın ampirik analizleri, mülkiyet yoğunlaşmasının platform büyümesiyle negatif ilişkili olduğunu göstermektedir. Kısacası, ekstra token satın alabilen "balina" aktörler yönetişim çıktıları üzerinde orantısız etki doğurabilir; bu durum kooperatifin üyelik eşitliği mantığıyla doğrudan çatışmaktadır.

Han ve arkadaşlarının (2023) teorik modeli, token piyasa derinliğini azaltan ve uzun vadeli teşvikleri artıran token kilitleme ya da oy emaneti benzeri mekanizmaların yoğunlaşmanın olumsuz etkisini hafifletebileceğini öngörmektedir. Enerji kooperatifleri bakımından bu önemli bir ipucudur: bir dijital yönetişim enstrümanı kullanılacaksa, sermaye büyüklüğü ile yönetişim gücü arasındaki doğrusal ilişkinin mekanizma tasarımı yoluyla kırılması gerekmektedir. Aksi hâlde token sistemi, kooperatif hukukunun eşit siyasal statü varsayımını fiilen işlevsiz kılma riskini taşımaktadır.

5.2. Sosyal Misyon ile Finansallaşma Baskısı

Kooperatiflerin üçüncü ilkesi, üyelerin ekonomik katılımını tanırken sermaye getirisini sınırlı ve kolektif amaca bağlı görür; artık değerlerin bir kısmının bölünmez rezervlere ayrılması ve kooperatifin geliştirilmesi beklenir. ICA rehberi, kooperatif rezervlerinin bölünmez niteliğini ve kooperatiften sermaye şirketine dönüşüm riskini özellikle vurgular (ICA, 2016). Token ekonomileri ise çoğunlukla fiyat, likidite ve sermaye kazancı mantığıyla çalışır. Power Ledger'ın teknik belgesinde tokenların yerel kullanım kadar küresel erişim ve dış piyasalarda dolaşım mantığıyla da tasarlandığı görülmektedir (Power Ledger, 2017). Tokenın fiyatlanabilir ve kolay devredilebilir oluşu, yatırımcı davranışını üyelik davranışının önüne geçirebilir; bu doğrudan bir misyon sapması mekanizmasıdır.

Bu sorun, özellikle enerji topluluklarının birincil amacının topluluk yararı olması gerektiğini söyleyen Avrupa çerçevesiyle birlikte düşünüldüğünde

daha da belirginleşir. Hoicka ve arkadaşları (2021), yenilenebilir enerji topluluklarının adil geçiş kapasitesini tartışırken kapsayıcılık, katılım ve yerel yarar dağılımının merkezi önemine dikkat çekmektedir. Dolayısıyla token tasarımının kârı amaçtan üstün tutan bir anlayış üretmesi, yalnızca kooperatif ilkeleriyle değil, enerji topluluğu hukukunun temel mantığıyla da bağdaşmaz.

5.3. Yerel Topluluk ile Sınır Aşan Protokol Mantığı

Enerji toplulukları hukuken ve toplumsal olarak yereldir; karar alanı, proje yakınlığı ve kaynak kullanımının bölgesel bağlamı önemlidir (Boulanger vd., 2021). Avrupa Yenilenebilir Enerji Toplulukları tanımında yakınlık ve etkili kontrol unsurlarının yer alması da bu nedenle rastlantı değildir. Blokzincir protokolleri ve alınıp satılabilir tokenlar ise yapıları gereği sınır aşan ve coğrafyadan kısmen bağımsız nesnelerdir (De Filippi vd., 2022; Schwiderowski vd., 2024). SunContract'ın küresel, kendine yeterli enerji topluluğu vizyonu ile Power Ledger'ın küresel platform mantığı bu evrenselleştirici yönü açığa çıkarmaktadır. Yerellik hukuken kodlanmadıkça, topluluk söylemi kolayca coğrafyadan kopuk bir kullanıcı topluluğuna indirgenebilir.

Bu noktada JRC'nin saptaması öğreticidir: çok sayıda blokzincir/DLT girişimi bulunmasına rağmen enerji paydaşlarınca yaygın biçimde benimsenen bir çözüm henüz ortaya çıkmamıştır (JRC, 2021). Bunun temel nedenlerinden biri, enerji alanının yalnızca teknik değil, güçlü biçimde düzenlenmiş ve fiziksel altyapıya gömülü bir sektör olmasıdır. IRENA da P2P ticaretin yaygınlaşması için elverişli düzenleyici çerçeve ihtiyacını açıkça vurgular (IRENA, 2020). Teknoloji ne kadar sınır tanımaz görünürse görünsün, enerji kooperatifi tokenleri bakımından asıl soru tokenin yerel enerji hukuku ve topluluk üyeliği çerçevesine nasıl geri bağlandığıdır.

6. Kooperatif Ruhunu Koruyan Tasarım İlkeleri

6.1. Üyelik ile Tokenin Ayrıştırılması

Kooperatifte ortaklık, hukuki statü ve yönetişim hakkı doğurur; bu statü ikincil piyasada serbestçe dolaşan bir varlığa indirgenemez. Power Ledger örneği, işlevsel token ayrımının teknik olarak mümkün olduğunu göstermektedir (Power Ledger, 2017); bu imkân, enerji kooperatifi tasarımında üyelik payı ile işlem/erişim tokeninin birbirinden ayrılması için kullanılmalıdır. Han ve arkadaşlarının (2023) bulguları da oy hakkının doğrudan token yoğunluğuna bağlanmasının risklerini açıkça ortaya koyduğundan, bu ayrıştırma kooperatif açısından tercih değil, zorunluluk niteliği taşımaktadır.

6.2. Devredilebilirliğin Sınırlandırılması

Kooperatif üyelik payının devredilebilir bir varlık olmaması, kooperatif kimliğinin kurucu unsurudur (ICA, 2016). Bu nedenle en azından yönetişim

ve üyelikle ilgili tokenların serbest piyasa dolaşımı sınırlandırılmalı; devrin yalnızca üye havuzu içinde, yönetim onayıyla veya belirli bekleme süreleriyle mümkün olduğu modellere öncelik verilmelidir. Blokzincir teknolojisi bu kısıtları teknik olarak imkânsız kılmaz; izinli ağlar ve kurallı akıllı sözleşmeler aracılığıyla programlanabilir hâle getirilebilir.

6.3. Amaç Kilidi ve Rezerv Kilidi

ICA rehberi, bölünmez rezervlerin dağıtıma açılmasının kooperatif yapının sermaye şirketi mantığına kayması ve fırsatçı çözülme riskini artırdığını belirtmektedir (ICA, 2016). Bu nedenle kooperatifler için yalnızca token ekonomisinin değil, bilanço ve tasfiye hükümlerinin de dijital mantıkla birlikte tasarlanması gerekmektedir. Aragon DAO altyapısı, topluluk kararlarının akıllı sözleşmeler yoluyla uygulanmasına imkân veren bir yönetişim çerçevesi sunmaktadır. Bu yapıda, örneğin hazine harcamaları ancak üyelerin oylaması sonucunda onaylanabilir. Tasfiye durumunda kalan varlıkların kime veya hangi kuruma aktarılacağı da önceden belirlenmiş bir kural olarak sisteme yazılabilir. Böylece topluluk amaçları, rezervlerin kullanım sınırları ve tasfiye kuralları yalnızca ana sözleşmede yer alan hukuki hükümler olmaktan çıkar; blokzincir üzerinde çalışan akıllı sözleşmelerle de desteklenmiş olur. Ancak bu teknik yapı tek başına yeterli değildir. Kooperatif özünün korunabilmesi için zincir üstü kuralların ana sözleşme, kooperatif hukuku ve ilgili enerji düzenlemeleriyle birlikte tasarlanması gerekir (Aragon Association, 2020).

6.4. Yerellik Kriterinin Yönetişime Yansıtılması

Avrupa enerji topluluğu çerçevesinde yakınlık ve etkili yerel kontrol, topluluğu sıradan yatırım platformundan ayıran çekirdek unsurlar arasında sayılmaktadır (Lowitzsch vd., 2020). Türkiye'de de lisanssız üretim ve mahsuplaşma rejimi fiziksel bağlantı, dağıtım bölgesi ve tüketim tesisi ilişkileri üzerinden işlemektedir (EPDK, t.y.). Bu bağlamda enerji kooperatifi tokeninde oy kullanma, öneri verme ya da hazine kararlarına iştirak etme yetkileri, salt token sahipliğine değil; üyelik statüsüne, tüketim/üretim bağlantısına ve kooperatifin kapsadığı yerel çevreye bağlanmalıdır. Yerel üretim ve topluluk yararı iddiası, ancak karar alma yetkileri yerel üyeler ve yerel enerji ilişkileriyle bağlantılı olduğunda anlam kazanır.

6.5. Regülasyon Uyumu ve Denetlenebilir Hazine Yönetimi

Türkiye'de kripto varlıkların ödemelerde kullanılmasına dair kısıtlar ile enerji piyasasının lisanssız üretim mevzuatı bir arada değerlendirildiğinde, enerji kooperatifi tokeninin doğrudan ödeme aracı gibi kurgulanmaması gerektiği anlaşılmaktadır (TCMB, 2021; EPDK, t.y.). Bunun yerine, iç yönetişim ve kayıt altyapısı olarak çalışan; ödeme fonksiyonunu ise hukuka uyumlu

geleneksel kanallar üzerinden yöneten melez modeller daha gerçekçi bir tercih olarak öne çıkmaktadır. Kooperatif hazinesi ve proje fonları blokzincir üzerinde izlenebilir hâle getirilebilir; ancak bu izlenebilirliğin güvenilir bir denetim işlevi kazanması, bağımsız denetim, genel kurul denetimi ve kamu hukuku uyumuyla desteklenmesine bağlıdır. İyi tasarım, teknik şeffaflığı hukukî denetlenebilirlik ve kooperatif yönetişimiyle birleştiren tasarımdır.

7. Sonuç

Enerji kooperatifi tokenleri, enerji demokrasisi ile dijital finansın tam kavşak noktasında duran hibrit yapılardır. Bu nedenle onları salt teknoloji iyimserliğiyle yüceltmek ya da kategorik olarak reddetmek isabetli değildir. Bölüm boyunca gösterildiği üzere, kooperatif ilkeleri ile token yönetişimi kimi yüzeysel benzerlikler taşır: her ikisi de topluluk, katılım, paylaşım ve aracısızlaşma vaat eder. Fakat derin kurumsal mantıkları aynı değildir. Kooperatif, üyelik temelli eşit demokratik katılım ve amaç bağlı ekonomik katılım üzerine kuruludur; token sistemi ise yanlış tasarlanırsa likidite ve yoğunlaşma üretir. Enerji topluluğu yerel fayda ve topluluk yararı amacı taşırken, sınır aşan blokzincir mantığı bu yerelliği çözme riski barındırır. Beşinci bölümde ele alınan üç temel sorunun birbirini beslediği göz önüne alındığında, tokenizasyona ilişkin herhangi bir tasarım kararının bu boyutları eş anlı değerlendirmesi gerektiği sonucuna varılmaktadır.

Bu nedenle enerji kooperatiflerinin geleceği bakımından en güçlü formül "kooperatif + token" değil, "kooperatif mantığını koruyan sınırlı ve amaç bağlı tokenizasyon"dur. Üyelik hukuku, demokratik oy eşitliği, bölünmez rezervler, yerellik ve topluluk yararı korunduğu takdirde tokenlar kayıt, tahsis, izlenebilirlik ve iç yönetişim kolaylaştırıcısı işlevi görebilir. Bu unsurlar korunmadığında ise ortada kooperatif değil, kooperatif dilini kullanan fakat fiilen platform-finans mantığıyla işleyen bir yapı kalır. Türkiye için en gerçekçi yol da budur: enerji kooperatifçiliğinin mevcut hukukî temelini ciddiye alan, kripto ve ödeme düzenlemeleriyle çatışmayan, yerel enerji topluluklarını finansal spekülasyondan ayıran ölçülü bir dijitalleşme stratejisi.

Kaynakça

Aragon Association. (2020). Aragon client documentation. https://legacy-docs.aragon.org/developers/tools/the-basics/the-aragon-client

Aitzhan, N. Z., & Svetinovic, D. (2018). Security and privacy in decentralized energy trading through multi-signatures, blockchain and anonymous messaging streams. *IEEE Transactions on Dependable and Secure Computing, 15*(5), 840–852. https://doi.org/10.1109/TDSC.2016.2616861

Andoni, M., Robu, V., Flynn, D., Abram, S., Geach, D., Jenkins, D., McCallum, P., & Peacock, A. (2019). Blockchain technology in the energy sector: A systematic review of challenges and opportunities. Renewable and Sustainable Energy Reviews, 100, 143–174. https://doi.org/10.1016/j.rser.2018.10.014

Avrupa Parlamentosu ve Konseyi. (2018). *Yenilenebilir enerji kaynaklarından enerji kullanımının teşvik edilmesine dair Direktif (AB) 2018/2001 (RED II)*. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32018L2001

Boulanger, S. O. M., Massari, M., Longo, D., Turillazzi, B., & Nucci, C. A. (2021). Designing collaborative energy communities: A European overview. *Energies, 14*(24), Article 8226. https://doi.org/10.3390/en14248226

De Filippi, P., Mannan, M., & Reijers, W. (2022). The alegality of blockchain technology. *Policy and Society, 41*(3), 358–372. https://doi.org/10.1093/polsoc/puac006

Enerji Piyasaları İşletme A.Ş. (2026, 22 Mayıs). Türkiye Elektrik Piyasası Günlük Raporu 22.05.2026. https://www.epias.com.tr/wp-content/uploads/2026/05/epias-bulten-22.05.2026.pdf

Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu. (t.y.). Elektrik piyasası lisanssız üretim. https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-92/elektriklisanssiz-uretim

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı. (2025, Mayıs). Aylık enerji ve tabii kaynaklar bülteni. https://enerji.gov.tr//Media/Dizin/SGB/tr/AYLIK_ENERJI_BULTENI/2025/MAYIS/Aylik_Enerji_ve_Tabii_Kaynaklar_Bulteni_May%C4%B1s.pdf

European Commission. (2025). Energy communities. https://energy.ec.europa.eu/topics/markets-and-consumers/energy-consumers-and-prosumers/energy-communities_en

European Commission, Joint Research Centre. (2021). Blockchain applications in the energy sector. Publications Office of the European Union. https://doi.org/10.2760/061600

Freni, P., Ferro, E., & Moncada, R. (2022). Tokenomics and blockchain tokens: A design-oriented morphological framework. *Blockchain: Research and Applications, 3*(1), 100069. https://doi.org/10.1016/j.bcra.2022.100069

Han, J., Lee, J., & Li, T. (2023). DAO governance [Working paper]. https://www.aidf.nus.edu.sg/wp-content/uploads/2023/02/DAO_Governance-Han-Lee-Li-WP23-022723.pdf

Hoicka, C. E., Lowitzsch, J., Brisbois, M. C., Kumar, A., & Ramirez Camargo, L. (2021). Implementing a just renewable energy transition: Policy advice for transposing the new European rules for renewable energy communities. Energy Policy, 156, Article 112435. https://doi.org/10.1016/j.enpol.2021.112435

International Co-operative Alliance. (2016). Guidance notes to the co-operative principles. https://ica.coop/sites/default/files/basic-page-attachments/guidance-notes-en-221700169.pdf

International Renewable Energy Agency. (2020). Peer-to-peer electricity trading: Innovation landscape brief. https://www.irena.org/-/media/Files/IRENA/Agency/Publication/2020/Jul/IRENA_Peer-to-peer_electricity_trading_2020.pdf

Koirala, B. P., Koliou, E., Friege, J., Hakvoort, R. A., & Herder, P. M. (2016). Energetic communities for community energy: A review of key issues and trends shaping integrated community energy systems. Renewable and Sustainable Energy Reviews, 56, 722–744. https://doi.org/10.1016/j.rser.2015.11.080

Krug, M., Di Nucci, M. R., Schwarz, L., Alonso, I., Azevedo, I., Bastiani, M., Dyląg, A., Laes, E., Hinsch, A., Klāvs, G., Kudreņickis, I., Maleki, P., Sciullo, A., Gilcrease, G. W., Perugini, M., Padovan, D., Curli, B., Gregg, J. S., Arrobbio, O., … Meynaerts, E. (2023). Implementing European Union provisions and enabling frameworks for renewable energy communities in nine countries: Progress, delays, and gaps. *Sustainability, 15*(11), 8861. https://doi.org/10.3390/su15118861

Lowitzsch, J., Hoicka, C. E., & van Tulder, F. J. (2020). Renewable energy communities under the 2019 European Clean Energy Package: Governance model for the energy clusters of the future? *Renewable and Sustainable Energy Reviews, 122*, 109489. https://doi.org/10.1016/j.rser.2019.109489

Mengelkamp, E., Gärttner, J., Rock, K., Kessler, S., Orsini, L., & Weinhardt, C. (2018). Designing microgrid energy markets: A case study: The Brooklyn Microgrid. Applied Energy, 210, 870–880. https://doi.org/10.1016/j.apenergy.2017.06.054

Odabaş Kırar, A. M., & Olgun, H. (2024). Türkiye'de enerji kooperatiflerinin GZFT ve PEST analizleri ile değerlendirilmesi. Politeknik Dergisi, 27(1), 11–20. https://doi.org/10.2339/politeknik.956630

Power Ledger. (2017). Power Ledger whitepaper. https://powerledger.io/company/power-ledger-whitepaper/

Reis, I. F. G., Gonçalves, I., Lopes, M. A. R., & Antunes, C. H. (2021). Business models for energy communities: A review of key issues and trends. Renewable and Sustainable Energy Reviews, 144, Article 111013. https://doi.org/10.1016/j.rser.2021.111013

Santana, C., & Albareda, L. (2022). Blockchain and the emergence of decentralized autonomous organizations (DAOs): An integrative model and research agenda. *Technological Forecasting and Social Change, 182*, 121806. https://doi.org/10.1016/j.techfore.2022.121806

Schwiderowski, J., Pedersen, A. B., & Beck, R. (2024). Crypto tokens and token systems. *Information Systems Frontiers, 26*, 319–332. https://doi.org/10.1007/s10796-023-10382-w

Sermaye Piyasası Kurulu. (2024, 2 Temmuz). Kripto varlık hizmet sağlayıcılara ilişkin duyuru. https://spk.gov.tr/duyurular/basin-duyurulari/2024/kripto-varlik-hizmet-saglayicilara-iliskin-duyuru_02072024

Sermaye Piyasası Kurulu. (2025, 2 Haziran). Kripto varlık hizmet sağlayıcılarına ilişkin iki tebliğ yayımlandı. https://spk.gov.tr/duyurular/basin-duyurulari/2025/kripto-varlik-hizmet-saglayicilarina-iliskin-iki-teblig-yayimlandi

SunContract. (2017). Whitepaper. https://suncontract.org/wp-content/uploads/2026/02/whitepaper-1.pdf

Türkiye Cumhuriyeti. (1969). 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu. Resmî Gazete. https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=1163&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. (2021, 16 Nisan). Ödemelerde kripto varlıkların kullanılmamasına dair yönetmelik. Resmî Gazete, 31456. https://tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/6937855a-7c29-4d08-a26e-51ef3273c022/%C3%96demelerde+Kripto+Varl%C4%B1klar%C4%B1n+Kullan%C4%B1lmamas%C4%B1na+Dair+Y%C3%B6netmelik.pdf?MOD=AJPERES

Bölüm 6

TÜRKİYE'DE ESNEK ÇALIŞMA: KURAMSAL ÇERÇEVE, TÜRLER VE HUKUKİ DÜZENLEMELER

Kemal SERBES[1]

1 Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Kariyer Uygulama ve Araştırma Merkezi, ORCID ID: 0009-0005-1713-0156

Giriş

Küreselleşme süreci, bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan hızlı gelişmeler ve ekonomik yapıda meydana gelen dönüşümler, çalışma yaşamını derinden etkilemiş ve geleneksel istihdam biçimlerinin yeniden şekillenmesine yol açmıştır. Özellikle üretim süreçlerinin mekân ve zamandan bağımsız hâle gelmesi, işletmelerin değişen piyasa koşullarına daha hızlı uyum sağlayabilen esnek organizasyon yapılarını benimsemelerini zorunlu kılmıştır. Bu dönüşüm yalnızca işverenlerin üretim ve yönetim stratejilerini değil, aynı zamanda çalışanların çalışma biçimlerini, beklentilerini ve iş–yaşam dengesi algılarını da önemli ölçüde etkilemiştir.

Çalışma hayatında esneklik, işletmeler açısından rekabet gücünü korumaya yönelik bir uyum aracı olarak öne çıkarken, çalışanlar bakımından çalışma süreleri, çalışma mekânı ve istihdam biçimi üzerinde belirli ölçüde söz sahibi olma imkânı sunmaktadır. Bununla birlikte, esnek çalışma uygulamaları her zaman olumlu sonuçlar doğurmamakta; özellikle iş güvencesi, gelir istikrarı ve sosyal haklar bakımından çeşitli tartışmaları da beraberinde getirmektedir. Bu nedenle esneklik olgusu, kuralsızlık ya da sınırsız işveren yetkisi çerçevesinde değil, iş güvencesi ile dengelenmiş bir yapı içerisinde değerlendirilmelidir.

Türkiye'de esnek çalışma uygulamaları, özellikle 2003 yılında yürürlüğe giren 4857 sayılı İş Kanunu ile hukuki bir zemine kavuşturulmuş; bu kapsamda kısmi süreli çalışma, uzaktan çalışma, çağrı üzerine çalışma ve denkleştirme gibi çeşitli esneklik türleri mevzuata dâhil edilmiştir. Ancak, söz konusu düzenlemelerin uygulamada yeterince yaygınlaşmadığı ve "güvenceli esneklik" yaklaşımının mevzuat ile uygulama arasında bütüncül bir biçimde tesis edilemediği yönünde değerlendirmeler bulunmaktadır.

Bu bölümde, esnek çalışma kavramı kuramsal çerçevesiyle ele alınmakta; esnekliğin ortaya çıkış nedenleri ve temel türleri incelenmekte; ardından esnek çalışmanın Türkiye'deki hukuki gelişim süreci değerlendirilerek başlıca esnek çalışma modelleri ayrıntılı biçimde analiz edilmektedir. Bu kapsamda çalışma, esneklik ile iş güvencesi arasındaki dengenin nasıl kurulabileceğine ilişkin literatürdeki yaklaşımları bütüncül bir perspektifle ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Esnek Çalışma Kavramı ve Kuramsal Çerçeve

Çalışma yaşamında esneklik kavramı, küreselleşme süreciyle birlikte hız kazanan ekonomik dönüşümler, teknolojik ilerlemeler ve artan rekabet baskısının bir sonucu olarak ortaya çıkmış ve zamanla işgücü piyasalarının temel dinamiklerinden biri hâline gelmiştir. Bu çerçevede esneklik, işletmelerin değişen piyasa koşullarına uyum sağlayabilmek amacıyla üretim süreçlerini

ve işgücü kullanımını yeniden düzenleyebilme kapasitesini ifade etmektedir. Çalışanlar açısından ise esneklik, çalışma süresi, mekânı ve biçimi üzerinde belirli ölçüde kontrol sahibi olma imkânı sunan bir düzenleme alanı olarak değerlendirilmektedir (İnciroğlu, 2013; Parlak, 2016; Yazar Aslan, 2021; Yıldız, 2022; İnan, 2025). Bu yönüyle esneklik, yalnızca teknik bir üretim stratejisi değil, aynı zamanda çalışma ilişkilerinde yapısal bir dönüşümü ifade eden çok boyutlu bir olgudur.

Esneklik kavramı, geniş kapsamı nedeniyle literatürde farklı yaklaşımlar çerçevesinde ele alınmaktadır. Bir kısım yaklaşım, esnekliği işverenlerin işgücü üzerindeki kontrolünü artıran bir araç olarak değerlendirirken; diğer bir yaklaşım, esnekliği işletmeler ile çalışanlar arasında karşılıklı uyum ve dengeyi sağlayan bir mekanizma olarak görmektedir. İlk yaklaşım, esnekliğin güvencesizlik yaratma potansiyeline dikkat çekerken; ikinci yaklaşım, katı istihdam yapılarının değişen piyasa koşullarına uyum sağlama konusundaki yetersizliğini vurgulamaktadır (Kaya & Doğan, 2016). Bu bağlamda esneklik, tek taraflı bir kontrol aracı olarak değil, ekonomik etkinlik ile sosyal koruma arasındaki dengenin yeniden kurulmasına yönelik bir süreç olarak ele alınmalıdır. Nitekim esneklik, kuralsızlık anlamına gelmemekte; aksine mevcut düzenlemelerin daha uyarlanabilir ve işlevsel hâle getirilmesini amaçlamaktadır (Avcı & Yavuz, 2020).

Günümüzde esneklik tartışmaları büyük ölçüde "güvenceli esneklik" yaklaşımı çerçevesinde şekillenmektedir. Bu yaklaşım, esneklik ile güvence arasında bir denge kurulmasını hedeflemekte ve özellikle Danimarka örneği üzerinden geliştirilen bir model olarak öne çıkmaktadır. Geleneksel iş güvencesi anlayışından farklı olarak, belirli bir işin korunmasından ziyade bireyin istihdam edilebilirliğinin sürdürülmesini esas almaktadır (Doğan, Doğan & Girgin, 2017; Parlak & Küçükkuş, 2017). Bu yönüyle güvenceli esneklik, işgücü piyasasında hareketliliği artırırken, çalışanların iş kaybı durumunda yeniden istihdama geçişini kolaylaştırmayı amaçlamaktadır. Ancak bu modelin başarısı, yalnızca esnek iş sözleşmelerinin varlığına değil; aynı zamanda güçlü sosyal güvenlik sistemleri, aktif işgücü piyasası politikaları ve yaşam boyu öğrenme olanaklarının etkinliğine bağlıdır (Çakır, 2009; Köleoğlu, 2012; İrhan, 2022).

Bununla birlikte, güvenceli esneklik yaklaşımının farklı ülke bağlamlarında aynı düzeyde başarı sağlayamadığı görülmektedir. Özellikle Avrupa Birliği ülkelerinde belirli ölçüde kurumsallaşmış olan bu modelin, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde mevzuat ve uygulama düzeyinde bütüncül bir yapıya kavuşturulamadığı yönünde eleştiriler bulunmaktadır (Tatlıoğlu, 2012). Bu durum, esnekliğin yalnızca yasal düzenlemelerle değil, aynı zamanda kurumsal kapasite, sosyal politika araçları ve işgücü piyasasının yapısal özellikleriyle yakından ilişkili olduğunu göstermektedir.

Esnek çalışma uygulamaları, iş-yaşam dengesini desteklemesi, zaman yönetiminde esneklik sağlaması ve farklı grupların işgücü piyasasına katılımını kolaylaştırması bakımından olumlu değerlendirilmektedir. Bununla birlikte, bu uygulamaların her zaman eşit sonuçlar doğurmadığı da açıktır. Özellikle kadınlar açısından çifte yük, sosyal izolasyon ve güvencesizlik gibi sorunların ortaya çıkabilmesi, esnekliğin toplumsal eşitsizlikleri yeniden üretebilme potansiyeline işaret etmektedir (Boltz *et al*., 2023; Şentürk & Küçüközcan, 2024). Benzer şekilde, esneklik işletmeler açısından maliyet avantajı ve rekabet gücü sağlarken, çalışanlar açısından hak kayıpları ve istihdam güvencesinin zayıflaması gibi riskleri de beraberinde getirebilmektedir (Sevgi, 2023).

Sonuç olarak esneklik, çalışma yaşamının değişen dinamiklerine uyum sağlama açısından önemli bir araç olmakla birlikte, tek boyutlu bir olgu olarak değerlendirilemez. Ekonomik etkinlik ile sosyal koruma arasındaki dengenin gözetilmesini gerektiren bu yapı, ancak güçlü kurumsal düzenlemeler ve kapsayıcı sosyal politikalar ile sürdürülebilir hâle gelebilir. Bu nedenle esnekliğin kuramsal çerçevesi, yalnızca işletme verimliliği değil, aynı zamanda çalışan refahı ve toplumsal eşitlik perspektifiyle birlikte ele alınmalıdır.

Esnek Çalışmanın Ortaya Çıkış Nedenleri

Esnek çalışma olgusu, tek bir nedene indirgenemeyecek kadar çok boyutlu bir dönüşüm sürecinin ürünüdür. Bu dönüşümün temelleri, 1970'li yıllardan itibaren dünya ekonomisinde yaşanan yapısal değişimlere ve özellikle sanayi üretim modelinde ortaya çıkan kırılmalara dayanmaktadır. Bu dönemde yaşanan ekonomik krizler ve teknolojik gelişmeler, üretim süreçlerinin yeniden örgütlenmesini zorunlu kılmış; buna paralel olarak istihdam biçimlerinde de önemli değişimler meydana gelmiştir (Bozkurt & Uzuner, 2023).

Özellikle 1973 petrol krizi, Fordist üretim modelinin sürdürülebilirliğini sorgulanır hâle getirmiş ve kitlesel üretime dayalı, standartlaştırılmış ve katı iş organizasyonlarının yerini daha esnek, talebe duyarlı ve uyarlanabilir üretim sistemlerine bırakmasına zemin hazırlamıştır (Oğuz, 2007; Kanberoğlu & Yıldırımçakar, 2021; Şentürk & Küçüközcan, 2024). Bu süreç, yalnızca üretim tekniklerinde değil, aynı zamanda işgücü piyasalarının yapısında da köklü bir dönüşümü beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda esnek çalışma, işletmelerin değişken talep koşullarına hızlı yanıt verebilme ihtiyacının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Bununla birlikte esnekliğin ortaya çıkışı yalnızca ekonomik krizler ve üretim modellerindeki değişimlerle açıklanamaz. Yönetim anlayışındaki dönüşüm, küreselleşme sürecinin hızlanması, uluslararası rekabetin artması ve teknolojik ilerlemeler de bu sürecin belirleyici unsurları arasında yer almaktadır. Özellikle bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, üretim süreçlerinin

mekânsal bağımlılığını azaltmış; işin zaman ve yer bakımından yeniden tanımlanmasına olanak sağlamıştır. Bu durum, uzaktan çalışma, proje bazlı istihdam ve esnek zaman düzenlemeleri gibi yeni çalışma biçimlerinin ortaya çıkmasını kolaylaştırmıştır (Çelikkoparan, 2018; Erkan Şahin, 2022; Bedir, 2025).

Esnek çalışma uygulamalarının yaygınlaşmasında etkili olan bir diğer faktör ise işgücü piyasasındaki yapısal değişimlerdir. Nitelikli işgücüne olan talebin artması, hizmet sektörünün genişlemesi ve işgücünün demografik yapısındaki dönüşüm, daha farklı ve uyarlanabilir çalışma modellerine olan ihtiyacı artırmıştır. Bunun yanı sıra bireylerin çalışma yaşamına ilişkin beklentilerinin değişmesi, iş-yaşam dengesi arayışının güçlenmesi ve bireysel tercihlerin ön plana çıkması da esnek çalışma modellerinin gelişimini destekleyen sosyal faktörler arasında yer almaktadır.

Günümüzde esnek çalışma biçimlerine olan talebin artmasında, piyasalardaki belirsizlik ve dalgalanmalar, kısa süreli ve proje bazlı işlerin yaygınlaşması ile yeni pazarların ortaya çıkması önemli rol oynamaktadır (Karakaya & Uçar, 2015; Şentürk & Küçüközcan, 2024). Bu gelişmeler, işletmelerin sabit ve uzun vadeli istihdam yapıları yerine daha esnek ve değişken işgücü stratejileri benimsemelerine yol açmaktadır. Bu yönüyle esneklik, günümüz çalışma hayatında istisnai bir uygulama olmaktan çıkarak yaygın bir organizasyon biçimi hâline gelmiştir.

Türkiye'de Esnek Çalışma ve Hukuki Gelişim Süreci

Küresel ölçekte yaşanan teknolojik gelişmeler, üretim süreçlerindeki dönüşüm ve artan rekabet baskısı, çalışma yaşamının geleneksel yapısını önemli ölçüde değiştirmiştir. Bu dönüşüm, işletmeleri daha esnek ve uyarlanabilir çalışma modellerine yönlendirirken, işgücü piyasalarında da yapısal değişimleri beraberinde getirmiştir. Türkiye de bu küresel eğilimlerden bağımsız kalmamış; özellikle 1980'li yıllardan itibaren uygulanan ekonomik politikalar ve dışa açılma süreci, çalışma ilişkilerinde esnekleşme ihtiyacını giderek daha görünür hâle getirmiştir. Bu bağlamda esneklik, yalnızca bir istihdam tercihi değil, aynı zamanda ekonomik dönüşüm sürecinin bir parçası olarak ortaya çıkmıştır (Ateş & Çöpoğlu, 2015; Avcı, Şahin & Terzioğlu, 2021).

Uluslararası düzeyde esnek çalışma biçimlerinin yaygınlaşması, bu alanda hukuki düzenlemelerin geliştirilmesini de zorunlu kılmıştır. Bu kapsamda Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından kabul edilen 175 sayılı Kısmi Süreli Çalışma Sözleşmesi ve 177 sayılı Evde Çalışma Sözleşmesi gibi düzenlemeler, esnek çalışma biçimlerinin belirli bir hukuki çerçeve içinde uygulanmasını amaçlamaktadır. Türkiye, ILO'nun birçok sözleşmesini onaylamış olmakla birlikte, esnek çalışma biçimlerine doğrudan ilişkin bu sözleşmeleri henüz onaylamamış; buna karşılık bazı temel düzenlemeleri ulusal mevzuatına dâhil

etmiştir (Tatlıoğlu, 2012; ILO, 2024; ÇSGB, 2024). Bu durum, Türkiye'nin esnek çalışma alanında uluslararası standartlarla kısmi bir uyum sergilediğini, ancak bu uyumun bütüncül bir yapıya kavuşmadığını göstermektedir.

Türkiye'de esnek çalışma uygulamalarının hukuki zemine kavuşması, esas olarak 2003 yılında yürürlüğe giren 4857 sayılı İş Kanunu ile mümkün olmuştur. Bu kanun ile birlikte kısmi süreli çalışma, çağrı üzerine çalışma, denkleştirme süresi, telafi çalışması ve geçici iş ilişkisi gibi esnek çalışma biçimleri ilk kez sistematik biçimde düzenlenmiştir (Koç, 2016; Taner, 2021). Söz konusu düzenleme, Türk iş hukukunda katı ve koruyucu yapının kısmen esnetilmesi anlamına gelmekte ve bu yönüyle önemli bir paradigma değişimini temsil etmektedir.

Bununla birlikte, hukuki düzenlemelerin varlığı tek başına esnek çalışma uygulamalarının etkinliğini garanti etmemektedir. Nitekim Türkiye'de esnek çalışma biçimlerinin uygulamada sınırlı kaldığı; mevcut düzenlemelerin yeterince bilinmemesi, işveren ve çalışanlar açısından farkındalık eksikliği ve denetim mekanizmalarının yetersizliği gibi nedenlerle bu modellerin yaygınlaşamadığı görülmektedir. Bu durum, mevzuat ile uygulama arasında belirgin bir uyumsuzluğa işaret etmektedir.

Esnek çalışma ile bağlantılı olarak geliştirilen kısa çalışma ve kısa çalışma ödeneği gibi uygulamalar ise özellikle ekonomik kriz dönemlerinde istihdamın korunmasına yönelik önemli araçlar olarak öne çıkmıştır. 4447 sayılı İşsizlik Sigortası Kanunu kapsamında düzenlenen bu uygulamalar, 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ile desteklenerek esnek çalışma biçimlerine uyumlu bir sosyal güvenlik çerçevesi oluşturmayı hedeflemiştir (Kuzgun, 2005; Mutlu, 2013; Taner, 2021; Kanberoğlu & Yıldırımçakar, 2021). Ancak bu mekanizmaların da sınırlı süreli ve kriz odaklı olması, esnekliğin kalıcı bir sosyal politika aracı olarak kurumsallaşmasını zorlaştırmaktadır.

Türkiye'de iş hukukunun tarihsel gelişimi incelendiğinde, uzun yıllar boyunca koruyucu ve katı bir yaklaşımın benimsendiği görülmektedir. 1936 tarihli 3008 sayılı İş Kanunu ile başlayan bu süreç, 1961 Anayasası ile sendikal hakların ve toplu iş ilişkilerinin güçlendirilmesiyle devam etmiştir. Bu koruyucu yapı, çalışan haklarının güvence altına alınması açısından önemli olmakla birlikte, değişen ekonomik koşullara uyum sağlama kapasitesi bakımından zamanla yetersiz kalmıştır (Dereli, 2002; İkizler, 2012; Tenikler, Özkaya & Demirci, 2023). Bu bağlamda esneklik ihtiyacının uzun süre karşılanamaması, işgücü piyasasında kayıt dışı ve güvencesiz uygulamaların artmasına da zemin hazırlamıştır.

Sonuç olarak, Türkiye'de esnek çalışma uygulamalarının hukuki gelişimi önemli adımlar içermekle birlikte, bu sürecin henüz tamamlanmış bir dönüşüm olarak değerlendirilemeyeceği açıktır. Mevcut durumda esnekliğin büyük

ölçüde mevzuat düzeyinde kaldığı; uygulamada ise parçalı ve sınırlı bir görünüm sergilediği söylenebilir. Bu nedenle esnek çalışma modellerinin etkin ve dengeli biçimde uygulanabilmesi için yalnızca yasal düzenlemelerin değil, aynı zamanda kurumsal kapasitenin, denetim mekanizmalarının ve sosyal politika araçlarının güçlendirilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede esnekliğin, iş güvencesini zayıflatan bir unsur değil, onu tamamlayan bir yapı olarak yeniden kurgulanması, Türkiye'de çalışma yaşamının sürdürülebilirliği açısından belirleyici olacaktır.

Esneklik Türleri

Esneklik kavramı, çalışma yaşamının değişen ekonomik, teknolojik ve örgütsel koşullarına uyum sağlama kapasitesini ifade eden çok boyutlu bir yapı olarak değerlendirilmektedir. Bu çok boyutlu yapı, işgücünün niceliği, niteliği, ücret yapısı, çalışma süreleri ve iş organizasyonunun yeniden düzenlenmesi gibi farklı alanlarda ortaya çıkan uygulamalar aracılığıyla somutlaşmaktadır. Bu nedenle esneklik, tek tip bir uygulama biçimi olarak değil, birbirini tamamlayan ve kimi zaman örtüşen çeşitli esneklik türleri çerçevesinde ele alınmaktadır.

Literatürde esneklik türleri genel olarak; sayısal esneklik, fonksiyonel esneklik, ücret esnekliği, çalışma sürelerinde esneklik, uzaklaştırma stratejileri ve güvenceli esneklik başlıkları altında sınıflandırılmaktadır (Yıldız, 2025). Bu sınıflandırma, esnekliğin işgücü piyasası ve örgütsel yapı üzerindeki etkilerini daha sistematik biçimde analiz etmeye imkân tanımaktadır. Nitekim söz konusu esneklik türleri, işletmelerin rekabet gücünü artırmaya yönelik stratejik araçlar sunarken, çalışanlar açısından farklı düzeylerde fırsatlar ve riskler barındırmaktadır.

Bu çerçevede esneklik türlerinin her biri, hem işletme verimliliği hem de çalışanların hak ve güvenceleri bakımından farklı sonuçlar doğurmakta; bu durum esnekliğin bütüncül bir perspektifle değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Aşağıda söz konusu esneklik türleri ayrı başlıklar altında ele alınarak incelenmektedir.

Sayısal Esneklik

Sayısal esneklik, işletmelerin değişen ekonomik koşullar, talep dalgalanmaları ve üretim ihtiyaçları doğrultusunda işgücünün niceliğini ayarlayabilme kapasitesini ifade etmektedir. Bu esneklik türü, işgücünün artırılması ya da azaltılması yoluyla işletmelerin maliyetlerini kontrol edebilmesine ve piyasa koşullarına hızlı uyum sağlayabilmesine imkân tanımaktadır (Yazar Aslan, 2021; Kalaycı & Yıldırım, 2024). Bu yönüyle sayısal esneklik, özellikle belirsizliğin yüksek olduğu ekonomik ortamlarda işletmeler açısından önemli bir uyum ve rekabet aracı olarak değerlendirilmektedir.

Sayısal esneklik uygulamaları, çoğunlukla geçici iş ilişkileri, belirli süreli sözleşmeler, kısmi süreli çalışma ve taşeronlaşma gibi istihdam biçimleri aracılığıyla hayata geçirilmektedir. Bu araçlar, işletmelere talep artışının yaşandığı dönemlerde işgücünü genişletme, talep daraldığında ise işgücü maliyetlerini azaltma imkânı sunmaktadır (İkizler, 2012; Engizek, 2017; Bedir, 2025). Bu durum, esnekliğin işletmeler açısından stratejik bir yönetim aracı olarak kullanılabildiğini göstermektedir.

Bununla birlikte, sayısal esneklik yalnızca işgücü miktarının ayarlanmasıyla sınırlı kalmayıp, işgücü yapısında belirgin bir ayrışmayı da beraberinde getirmektedir. Bu çerçevede literatürde sıklıkla "çekirdek" ve "çevresel" işgücü ayrımına işaret edilmektedir. Çekirdek işgücü, genellikle tam zamanlı, sürekli ve işletme açısından kritik bilgi ve becerilere sahip çalışanlardan oluşmakta; bu grup daha yüksek düzeyde iş güvencesi ve kurumsal koruma altında bulunmaktadır. Buna karşılık çevresel işgücü, esnek ve çoğu zaman geçici istihdam biçimlerini kapsamakta; iş güvencesi, ücret istikrarı ve sosyal haklar bakımından daha kırılgan bir yapı sergilemektedir (Bozkurt, 1999; Topçuk, 2006; Çağatay Aksu, 2022).

Bu ikili yapı, işletmeler açısından maliyetleri düşürme ve esnekliği artırma avantajı sağlarken, işgücü piyasasında segmentasyonun derinleşmesine ve çalışanlar arasında eşitsizliklerin artmasına yol açabilmektedir. Özellikle çevresel işgücünde yer alan çalışanların güvencesiz çalışma koşullarına maruz kalması, sayısal esnekliğin sosyal boyutuna ilişkin önemli tartışmaları gündeme getirmektedir. Bu durum, esnekliğin yalnızca ekonomik etkinlik çerçevesinde değil, aynı zamanda sosyal adalet ve çalışan hakları perspektifiyle birlikte değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak sayısal esneklik, işletmelerin değişen piyasa koşullarına hızlı uyum sağlamasını mümkün kılan etkili bir araç olmakla birlikte, işgücü piyasasında güvencesizlik, parçalanma ve eşitsizlik risklerini de beraberinde getirmektedir. Bu nedenle söz konusu esneklik türünün sürdürülebilirliği, ekonomik verimlilik ile çalışanların korunması arasında dengeli politikaların geliştirilmesine bağlıdır.

Fonksiyonel Esneklik

Fonksiyonel esneklik, işgücünün niceliğinden ziyade sahip olduğu bilgi, beceri ve yetkinliklerin çeşitliliğine odaklanan bir esneklik türüdür. Bu yaklaşım, çalışanların farklı görev ve sorumlulukları yerine getirebilecek şekilde çok yönlü olarak geliştirilmesini ve örgüt içinde işlevler arası geçiş yapabilmesini esas almaktadır (Tatlıoğlu, 2012; Merdan, 2021). Bu yönüyle fonksiyonel esneklik, işletmelerin değişen üretim ihtiyaçlarına yeni işgücü istihdamına gerek duymadan uyum sağlayabilmesine imkân tanıyan bir organizasyon stratejisi olarak öne çıkmaktadır.

Fonksiyonel esnekliğin temelinde, işgücünün sürekli öğrenme ve gelişim süreci içinde değerlendirilmesi yer almaktadır. Bu kapsamda mesleki eğitim programları, hizmet içi eğitimler ve işbaşı öğrenme süreçleri, çalışanların farklı görevlerde etkin biçimde yer alabilmelerini destekleyen temel araçlar arasında bulunmaktadır. Böylece çalışanlar yalnızca belirli bir iş tanımına bağlı kalmak yerine, örgütün ihtiyaçları doğrultusunda farklı alanlarda görev alabilmekte ve iş süreçlerinin sürekliliğine katkı sağlamaktadır (Erkan Şahin, 2022).

Bu esneklik türünün etkin biçimde uygulanabilmesi, yalnızca bireysel becerilerin geliştirilmesiyle sınırlı olmayıp, aynı zamanda örgütsel yapının da bu doğrultuda şekillendirilmesini gerektirmektedir. Takım temelli çalışma sistemleri, yatay ve dikey iş hareketliliği, kalite odaklı üretim anlayışı ve katılımcı yönetim modelleri, fonksiyonel esnekliğin kurumsal düzeyde işlerlik kazanmasını sağlayan başlıca unsurlar arasında yer almaktadır. Bu bağlamda fonksiyonel esneklik, yalnızca işgücü niteliğine ilişkin bir düzenleme değil, aynı zamanda örgütsel kültür ve yönetim anlayışıyla yakından ilişkili bir dönüşüm sürecidir.

Fonksiyonel esneklik, işletmeler açısından verimlilik artışı, iş süreçlerinde süreklilik ve kriz dönemlerinde uyum kapasitesinin güçlenmesi gibi önemli avantajlar sunmaktadır. Ancak bu esneklik türü, çalışanlar açısından her zaman olumlu sonuçlar doğurmamaktadır. Çalışanlardan sürekli olarak yeni beceriler edinmelerinin beklenmesi, iş yükünün artmasına, rol belirsizliğine ve performans baskısının yoğunlaşmasına yol açabilmektedir. Bu durum, esnekliğin çalışanlar üzerinde görünmeyen bir yük oluşturabileceğini ve iş-yaşam dengesi üzerinde olumsuz etkiler yaratabileceğini göstermektedir (Sert, 2013).

Sonuç olarak fonksiyonel esneklik, insan sermayesinin etkin kullanımına dayanan ve örgütsel verimliliği artırmayı hedefleyen önemli bir esneklik türü olmakla birlikte, sürdürülebilirliği çalışanların sürekli uyum baskısı altında bırakılmamasına bağlıdır. Bu nedenle fonksiyonel esnekliğin uygulanmasında, işletme verimliliği ile çalışan refahı arasında dengeli bir yaklaşımın benimsenmesi gerekmektedir.

Ücret Esnekliği

Ücret esnekliği, ücret düzeyi ve yapısının işletmeler tarafından işgücü piyasası koşullarına göre ayarlanabilmesini ifade etmektedir. Bu kapsamda ücretler; çalışan performansı, sahip olunan beceriler ve işletmenin ekonomik durumu gibi unsurlar doğrultusunda farklılaştırılabilmektedir (Erdut, 2003; Yavuz, 2018; Bedir, 2025). Bu yönüyle ücret esnekliği, merkezi ve katı ücret belirleme sistemlerinden ayrılarak işletmelere piyasa koşullarına uygun ücret politikaları geliştirme imkânı sunmaktadır.

Ücret esnekliği, işletme ve makro düzeyde ele alınmaktadır. İşletme düzeyinde ücretler; performans, nitelik ve mali kapasiteye göre belirlenirken, makro düzeyde ücretler; genel ekonomik koşullar, işgücü piyasasının durumu ve ülke ekonomisinin ihtiyaçlarına göre şekillenmektedir (İkizler, 2012; Erkan Şahin, 2022). Bu çerçevede ücret esnekliği ile makroekonomik göstergeler arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Özellikle ücret katılıklarının enflasyon ve işsizlik üzerinde olumsuz etkiler yaratabileceği; ücret artışlarının maliyet enflasyonunu tetikleyerek yatırımların ve üretimin daralmasına, dolayısıyla işsizliğin artmasına yol açabileceği ifade edilmektedir (Yıldız, 2007).

Bununla birlikte ücret esnekliği, çalışanlar açısından bazı riskler de barındırmaktadır. Özellikle çekirdek işgücü dışında kalan çalışanlar için ücretler daha düşük ve düzensiz olabilmekte; parça başı veya iş tamamlama esaslı ücretlendirme gibi uygulamalar gelir istikrarsızlığına neden olabilmektedir. Bu durum, çalışanların ekonomik güvenliğini zayıflatmakta ve iş tatminini olumsuz etkileyebilmektedir (Bedir, 2025). Bu nedenle ücret esnekliğinin etkin ve sürdürülebilir bir şekilde uygulanabilmesi, işletme verimliliği ile çalışanların gelir güvencesi arasında dengeli politikaların geliştirilmesini gerektirmektedir.

Çalışma Süresi Esnekliği

Çalışma sürelerinde esneklik, geleneksel olarak günün ve haftanın belirli saatlerinde tam zamanlı çalışmaya dayanan modelden farklı olarak, çalışma sürelerinin işçi ve işveren ihtiyaçları doğrultusunda belirli kurallar çerçevesinde yeniden düzenlenmesini ifade etmektedir. Bu esneklik türü, yalnızca çalışma süresinin azaltılmasını değil; aynı zamanda farklı çalışma modelleri aracılığıyla çalışma zamanının yeniden yapılandırılmasını kapsamaktadır (Sönmez, 2006; Yüksel, 2008; Merdan, 2021). Bu bağlamda çalışanların çalışma saatleri üzerinde daha fazla söz sahibi olması ve zamanlarını kısmen kendilerinin planlayabilmesi mümkün hale gelmektedir (Uyargil, 2015).

Çalışma süresi kavramı, tarihsel süreçte özellikle sanayi devrimi ile birlikte önemli bir dönüşüm geçirmiş; uzun ve yoğun çalışma sürelerinin sınırlandırılmasına yönelik düzenlemeler ön plana çıkmıştır. İş hukukunda çalışma sürelerinin düzenlenmesi, öncelikle azami çalışma sürelerinin belirlenmesi ve çalışan sağlığının korunması amacıyla şekillenmiştir (Doğru, 2010: 44).

Çalışma sürelerinde esneklik uygulamaları, ülkeden ülkeye farklılık gösterebilmektedir. Bu farklılıklar, ülkelerin ekonomik ve sosyal gelişmişlik düzeylerine bağlı olarak ortaya çıkmakta; söz konusu düzey, hem tercih edilen esnek çalışma modellerini hem de bu modellerin yaygınlık derecesini belirlemektedir (Erkan Şahin, 2022).

Çalışma sürelerinde esneklik, doğru şekilde kurgulandığında hem işletmelerin operasyonel verimliliğini artırmakta hem de çalışanların iş-yaşam

dengesini desteklemekte; ancak denetimsiz uygulandığında çalışma sürelerinin belirsizleşmesi riskini de beraberinde getirebilmektedir.

Uzaklaştırma Stratejileri

Uzaklaştırma stratejileri, üretim veya hizmet faaliyetlerinin işletme sınırları dışına taşınması ya da işletme içinde farklı çalışanlar aracılığıyla yürütülmesi esasına dayanan uygulamaları ifade etmektedir (Yazar Aslan, 2021; Erkan Şahin, 2022). Diğer taraftan uzaklaştırma, iş sözleşmelerinin yerini ticari sözleşmelerin almasını ifade eden bir uygulamadır. Bu kapsamda işletmeler, kendi üretim yapılarıyla doğrudan ilişkili olmayan ve yardımcı nitelik taşıyan işleri, kendi bünyelerinde yürütmek yerine dış kaynaklara devredebilmektedir. Bu tercih, söz konusu işlerin işletme açısından zaman ve maliyet kaybına yol açabilmesi ya da işletmenin kaynaklarını asıl faaliyet alanına yönlendirerek daha yüksek verim elde edebilmesiyle ilişkilidir. Bu sayede işletmeler, uzmanlık alanları dışındaki faaliyetler için taşeron firmalar ve uzman kişilerden yararlanmakta; böylece kaynakların daha etkin kullanılması sağlanarak verimlilik artışı elde edilmektedir (Çelik, 2007; Kalaycı & Yıldırım, 2024).

Bu bakımdan uzaklaştırma stratejileri, işletmelerin maliyetleri düşürürken temel faaliyet alanlarına odaklanmalarını sağlayan, ancak aynı zamanda işgücü yapısında parçalanma ve güvencesizlik risklerini de beraberinde getirebilen bir uygulama alanı olarak değerlendirilmektedir.

Esnek Çalışma Modelleri

Esnek çalışma uygulamaları, çalışma sürelerinin günlük ve haftalık ihtiyaçlar doğrultusunda düzenlenebilmesine olanak tanımakta ve çalışanlara, belirli yasal sınırlar dâhilinde işe başlama ve işi sonlandırma zamanlarını belirleme imkânı sunmaktadır (Polat Dede & Türkmen, 2019). Bu kapsamda söz konusu uygulamalar, bireylerin hem çalışma zamanları hem de çalışma mekânları üzerinde belirli ölçüde kontrol sahibi olmalarını sağlamakta; böylece çalışanlar, mesleki sorumluluklarını yerine getirirken özel yaşamlarına da daha fazla zaman ayırabilmektedirler (Yazar Aslan, 2021; Kuzucu & Aksoy, 2024).

Esnek çalışma modelleri, iş ve özel yaşam dengesinin desteklenmesi yoluyla çalışanların bireysel refahını artırmakta; bununla birlikte örgütsel performansın yükselmesi ve çalışan memnuniyetinin sağlanması açısından da önemli bir araç olarak görülmektedir. Bununla birlikte, çalışma ve özel yaşam arasındaki sınırların zamanla belirsizleşmesi riskini barındırması nedeniyle, bu tür düzenlemelerin dikkatle planlanması ve uygulanması gerekmektedir. Aşağıda esnek çalışma kapsamında kullanılan önemli uygulamaların açıklamalarına yer verilmiştir.

Çağrı Üzerine Çalışma

Çağrı üzerine çalışma, esnek çalışma modellerinden biri olup, iş ilişkisinin işverenin ihtiyaçları doğrultusunda şekillendiği bir istihdam biçimidir. Bu model, önceden kurulan bir iş sözleşmesine dayanmakta ve işverenin ihtiyaç duyduğu zamanlarda çalışanı işe çağırması esasına dayanmaktadır. Uygulamada çağrı üzerine çalışma farklı biçimlerde ortaya çıkabilmekte; bazı durumlarda çalışma süreleri taraflar arasında önceden belirlenirken, bazı durumlarda ise çalışma süresi ve zaman aralıkları büyük ölçüde işverenin takdirine bırakılmaktadır. Bu ikinci durumda çalışanın çalışma düzeni, işverenin talep yoğunluğuna bağlı olarak değişmekte ve çalışan açısından belirsizlikler ortaya çıkabilmektedir (Halaçlı, 2025).

Çağrı üzerine çalışma; özellikle hizmet sektörü, turizm ve organizasyon gibi talebin dönemsel olarak değişkenlik gösterdiği alanlarda yaygın olarak uygulanmaktadır (İnciroğlu, 2013). Bu model, işverene iş gücünü talebe göre ayarlama esnekliği sağlarken, çalışan açısından belirli bir hukuki çerçeve içinde sınırlı düzeyde güvence sunmaktadır. 4857 sayılı İş Kanunu'na göre, çalışma süresinin sözleşmede belirlenmemiş olması halinde haftalık çalışma süresi 20 saat olarak kabul edilmekte; her çağrıda en az dört saat çalışma yapılması ve çağrının en az dört gün önceden bildirilmesi zorunlu tutulmaktadır (Tuncay, Can & Kılıç, 2014). Bu düzenlemeler, çağrı üzerine çalışmanın tamamen düzensiz bir yapıya dönüşmesini engellemeyi amaçlamaktadır.

Evden Çalışma

Evden çalışma, işin bir kısmının ya da tamamının işyeri dışında, genellikle çalışanın kendi evinde yürütüldüğü ve işverenle iletişimin telefon, bilgisayar gibi araçlar aracılığıyla sağlandığı bir çalışma biçimidir. Bu modelde çalışanlar çoğu zaman kendi hesabına çalışan kişiler olarak değerlendirilse de, uygulamada önemli bir kısmı belirli bir sözleşme çerçevesinde ücret karşılığı çalışan bağımlı işçilerden oluşmaktadır. Bu durum, bazı işverenlerin iş hukukundan doğan yükümlülüklerden kaçınmasına yol açabilmekte; evde çalışanların iş sağlığı ve güvenliği ile sosyal güvenlik haklarından sınırlı ölçüde yararlanmasına neden olabilmektedir (Tozlu, 2011; Serinikli, 2021; Erafşar, 2022).

Uluslararası düzeyde Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), evde çalışmayı; işçinin kendi seçtiği bir mekânda, çoğunlukla evinde, bir işveren veya aracı için mal üretmesi ya da hizmet sunması şeklinde tanımlamaktadır. Bu çalışma biçiminde üretim işyeri dışında gerçekleşmekte ve ücretlendirme çoğunlukla zaman esasına göre değil, parça başına yapılmaktadır (Pinhas, 2007). Evden çalışma, özellikle tekstil ve giyim gibi emek yoğun sektörlerde yaygın olup, düşük beceri gerektiren işlerin ağırlıkta olması nedeniyle çoğunlukla kadın emeğine dayanmaktadır (Topçuk, 2006).

Evden çalışma, Avrupa'da 2002 yılında sosyal taraflar arasında imzalanan Avrupa Çerçeve Anlaşması ile belirli bir düzenleme çerçevesine kavuşturulmuş ve bu modelde çalışanların asgari haklarının korunmasına yönelik ilkeler belirlenmiştir. Bu çalışma biçiminin özellikle kadınlar, gençler ve engelliler gibi dezavantajlı grupların istihdama katılımını artırma potansiyeli bulunmaktadır (İnciroğlu, 2013; Aydın Gökçetepe, 2020). Bu çalışma modeli, işgücü piyasasında esneklik sağlayan önemli bir model olmakla birlikte, özellikle kayıt dışılık, sosyal güvencesizlik ve toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri açısından çeşitli riskler barındırmaktadır.

Fazla Süreyle Çalışma

Fazla çalışma kavramı, çalışanın sağlığının ve güvenliğinin korunması ile kişisel gelişiminin desteklenmesi amacıyla çalışma sürelerine üst sınır getirilmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Nitekim azami çalışma süresinin belirlenmediği durumlarda fazla çalışmadan söz etmek mümkün değildir. Bu nedenle doktrinde, fazla çalışmanın ancak yasal çalışma süresinin sınırlandırıldığı hâllerde gündeme gelebileceği kabul edilmektedir. 4857 sayılı İş Kanunu'na göre haftalık azami çalışma süresi 45 saat olup, bu sürenin aşılması fazla çalışma olarak değerlendirilmektedir (İşK. m.63/1, m.41/1). Bu çerçevede fazla çalışma, normal çalışma süresini aşan çalışmalar olarak tanımlanmaktadır. Önceki 1475 sayılı Kanun'da günlük süre esas alınırken, mevcut düzenlemede haftalık sürenin temel alınması, çalışma sürelerinin daha esnek planlanmasına imkân tanımış; ancak fiili çalışma süresinin denetlenmesini de güçleştirmiştir (Çil, 2007; Erel, 2017; Aşçı, 2020).

Her ne kadar fazla çalışma yasal olarak ayrıntılı biçimde düzenlenmiş olsa da uygulamada çalışanların önemli bir kısmı bu çalışmanın karşılığını ücret veya serbest zaman olarak alamamaktadır. Bu durumun başlıca nedenleri arasında işten çıkarılma kaygısı ve işverenlerin serbest zaman kullanımına izin vermemesi yer almaktadır. Oysa Anayasa'da angarya açıkça yasaklanmıştır (md. 18). Fazla çalışmanın karşılığının verilmemesi, çalışanların motivasyonunu olumsuz etkilemekte; örgütsel sorunlara yol açmakta ve fiziksel ile ruhsal sağlık üzerinde olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Ayrıca çalışma sürelerinin öngörülemezliği, çalışanın dinlenme hakkı ve aile yaşamı üzerinde olumsuz etkiler yaratmakta; bu durum kişi özgürlüğüyle bağdaşmayan sonuçlar doğurabilmektedir (Yılmaz, 2017). Buradan hareketle fazla çalışmanın yalnızca ekonomik bir olgu olmadığı, aynı zamanda temel hak ve özgürlükler ile insan onuruna uygun çalışma koşulları çerçevesinde ele alınması gereken çok boyutlu bir kavram olduğu anlaşılmaktadır.

Hibrit çalışma

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin çalışma yaşamında yaygınlaşması, işyeri ile uzaktan çalışmanın birlikte yürütülmesine imkân tanıyan yeni çalışma

modellerinin gelişmesini mümkün kılmıştır. Bu bağlamda ortaya çıkan hibrit çalışma modeli, özellikle Covid-19 salgını sürecinde hızla yaygınlaşmış ve birçok sektörde kalıcı bir uygulama hâline gelmiştir (Polat, 2023). İş-yaşam dengesi günümüz çalışma hayatının temel konularından biri olup, bu dengeyi sağlamak amacıyla önce uzaktan çalışma, ardından esnek zaman düzenlemeleri uygulanmıştır. Ancak uzaktan çalışmanın her durumda yeterli olmaması, daha dengeli bir model olarak hibrit çalışmaya yönelimi artırmıştır (Malhotra, 2021).

Hibrit çalışma düzeninde çalışanlar, çalışma mekânını belirleme konusunda daha geniş bir esnekliğe sahiptir. İşin yalnızca belirli bir bölümünün işyerinde yürütülmesi, sabit çalışma alanlarına olan ihtiyacı azaltmaktadır. Bu durum literatürde "sıcak masa" (hot-desking) olarak adlandırılmakta ve çalışanların işyerinde kendilerine ait sabit bir çalışma alanının bulunmamasını ifade etmektedir (Grzegorczyk *et al*., 2021; Polat, 2023). Bu uygulama işverenler açısından maliyet avantajı sağlarken, çalışanlar açısından aidiyet duygusunun zayıflaması gibi bazı tartışmaları da beraberinde getirmektedir.

Hibrit çalışma modeli, çalışanların aile yaşamına daha fazla zaman ayırabilmeleri, stres düzeylerinin azalması ve yaşam kalitesinin artması gibi avantajlar sunmaktadır (Gökçe & Bolat, 2023). Bununla birlikte bu modelin etkinliği, açık kuralların belirlenmesine ve iş ile özel yaşam arasındaki sınırların korunmasına bağlıdır. Aksi hâlde, esnekliğin sağladığı avantajlar belirsizlik ve sınır ihlallerine dönüşebilmektedir.

İş Paylaşımı

İş paylaşımı, bir işin gerektirdiği günlük çalışma süresinin iki çalışan arasında paylaştırılarak yerine getirilmesi esasına dayanan bir çalışma biçimi olarak tanımlanmaktadır. Bu modelde işin yürütüldüğü mekân değişmemekte; yalnızca işi yerine getiren çalışanlar dönüşümlü olarak çalışmaktadır. İş paylaşımı kapsamında çalışan işçiler, yürütülen işin tamamından bireysel olarak sorumlu tutulmaktadır (Boz & Akyaz, 2022; Tutar, 2023). Bu yönüyle iş paylaşımı, esneklik sağlarken işin bütünlüğünü ve sorumluluk yapısını koruyan bir çalışma modeli olarak değerlendirilmektedir. Diğer bir yaklaşıma göre ise iş paylaşımı, iki tam zamanlı çalışanın yalnızca işi değil, aynı zamanda ücret ve sosyal hakları da aralarında bölüşmeleri anlamına gelmektedir. Bu esnek çalışma modelinde çalışanlar, çalışma zamanlarını belirleme yetkisine sahip olduklarından, taraflardan birinin çalışamadığı durumlarda diğer işgören görevini sürdürmekte ve bu sayede işin kesintisiz devamı sağlanmaktadır (Küçük Aksu, 2023). Bu durum, iş paylaşımının özellikle iş sürekliliği ve organizasyonel esneklik açısından işverenlere önemli avantajlar sunduğunu göstermektedir.

İş paylaşımının sağlıklı biçimde uygulanabilmesi için, işi üstlenecek çalışanların mesleki bilgi düzeyleri ile iş yapma becerilerinin birbirine yakın

olması ve uyum içinde çalışabilmeleri büyük önem taşımaktadır (Kördeve & Aydınlatan, 2016). Bu uyum sayesinde iş yükü dengeli biçimde dağıtılmakta; aynı zamanda çalışanlar karşılıklı olarak birbirlerinin verimliliğini artırabilmektedir. Aksi hâlde, iş paylaşımı beklenen verimlilik artışını sağlamaktan uzaklaşarak yönetimsel sorunlara yol açmaktadır.

Her ne kadar iş paylaşımı, kısmi süreli çalışma ile bazı benzer özellikler taşısa da, belirli yönleriyle bu çalışma biçiminden ayrılmaktadır. Özellikle işin tam zamanlı niteliğini koruması ve birden fazla çalışan tarafından yürütülmesi bu farklılıkların başında gelmektedir. Ayrıca iş paylaşımı kapsamında çalışan işçiler, talep etmeleri hâlinde yeniden tam zamanlı çalışmaya geçebilme imkânına da sahiptir (İnciroğlu, 2013). Bu özellikleriyle iş paylaşımı, hem çalışanların esneklik beklentilerini karşılayabilen hem de iş güvencesini tamamen ortadan kaldırmayan ara bir çalışma modeli olarak öne çıkmaktadır.

Kayan İş Süresi

Kayan iş süresi, günlük, haftalık, aylık veya yıllık toplam çalışma süresinin normal çalışma süresine eşit olduğu; buna karşılık çalışma ve dinlenme zamanlarının belirli sınırlar içinde esnek biçimde düzenlenebildiği bir çalışma modelidir. Bu modelin temel özelliği, işin başlangıç ve bitiş saatlerinin belirli ölçüde çalışan tarafından belirlenebilmesidir. Kayan iş süresi uygulamaları, basit ve nitelikli olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Yılmaz, 2017; Yıldız, 2025).

Kayan iş süresi, sabit mesai saatlerinin yol açtığı katılığı azaltmak amacıyla geliştirilmiş olup, işçi ve işverenin karşılıklı ihtiyaçlarını dikkate alan esnek çalışma modellerinden biridir. Özellikle 1990'lı yıllardan itibaren yaygınlaşan bu uygulama, klasik çalışma düzenine alternatif oluşturarak işgücü verimliliğinin artırılmasına ve çalışan memnuniyetinin desteklenmesine katkı sağlamaktadır (Çalışkan & Sungur, 2009; Karaaslan, 2023). Bu modelde çalışanlar, belirli bir "çekirdek süre" içinde çalışmak koşuluyla işe başlama ve bitiş saatlerini günlük olarak farklılaştırabilmektedir. Böylece her gün aynı saatlerde çalışma zorunluluğu ortadan kalkmakta; çalışanlara ulaşım, aile sorumlulukları ve bireysel ihtiyaçlar açısından önemli kolaylıklar sağlanmaktadır (Çamlı, 2010; Bedir, 2025).

Basit kayan iş süresinde, günlük çalışma süresi kesin olarak belirlenmemiş olup, çalışan işletmenin açık olduğu saatler içinde işe başlama ve bitiş zamanını kendisi ayarlayabilmektedir. Nitelikli kayan iş süresinde ise çalışan, yalnızca çalışma saatlerini değil, çalışma süresini de belirleyebilmekte; ortaya çıkan fazla veya eksik süreleri belirli bir dönem içinde denkleştirebilmektedir (Çakır, 2011). Bu bağlamda nitelikli kayan iş süresi, çalışanlara daha ileri düzeyde zaman yönetimi imkânı sunarken, işveren açısından işgücünün daha etkin planlanmasına katkı sağlamaktadır.

Kısmi Süreli Çalışma

Esnek çalışma türlerinden biri olan kısmi süreli çalışma, çalışma hayatında esnekliğin sağlanması bakımından önemli bir yer tutmaktadır. Türk hukukunda bu çalışma biçimi, 2003 yılında yürürlüğe giren 4857 sayılı İş Kanunu ile yasal bir çerçeveye kavuşturulmuştur (Elgörmüş, 2022; Yorulmaz, 2025). Kanun'un 13. maddesinde kısmi süreli çalışma, "işçinin normal haftalık çalışma süresinin, tam süreli iş sözleşmesiyle çalışan emsal işçiye göre önemli ölçüde daha az belirlenmesi" şeklinde tanımlanmaktadır. Bu düzenleme ile taraflar arasında kısmi süreli iş sözleşmesi yapılabilmesine imkân tanınmış ve söz konusu çalışma biçimi işverenler açısından önemli bir esneklik aracı olarak kabul edilmiştir. Ayrıca maddenin hazırlanmasında, 97/81 sayılı Avrupa Birliği Yönergesi ile yürürlüğe giren "Kısmi Süreli Çalışma Hakkında Çerçeve Anlaşması" esas alınmıştır (İnciroğlu, 2013; Uğur, 2021; Yorulmaz, 2025).

Kısmi süreli iş sözleşmesinin unsurları kanuni tanımdan hareketle belirlenmektedir. Buna göre, öncelikle tarafların sözleşme özgürlüğü kapsamında karşılıklı irade beyanında bulunmaları gerekmektedir. Bunun yanında, işçinin haftalık çalışma süresinin tam süreli çalışan emsal işçiye kıyasla belirgin biçimde daha az olması zorunludur. Öğretide ayrıca bu karşılaştırmanın geçici değil, düzenli ve sürekli bir çalışma ilişkisine dayanması gerektiği kabul edilmektedir (Yorulmaz, 2025). Bu koşulların birlikte gerçekleşmesi hâlinde sözleşme, kısmi süreli iş sözleşmesi olarak nitelendirilmektedir. Uygulamada kısmi süreli çalışanların önemli bir bölümünü kadınlar, öğrenciler ve emekliler oluşturmakta; bunun yanı sıra doktor, avukat ve muhasebeci gibi bazı meslek gruplarında da bu çalışma biçiminin tercih edildiği görülmektedir (Demirtaş & Keser, 2024). Bu durum, kısmi süreli çalışmanın farklı sosyo-ekonomik grupların işgücü piyasasına katılımını kolaylaştıran bir işlev üstlendiğini göstermektedir.

Kısmi süreli çalışmanın kapsamı ülkeden ülkeye farklılık göstermekte olup, bu konuda uluslararası düzeyde tam bir birlik bulunmamaktadır. Örneğin İngiltere'de haftalık 30 saatin altındaki çalışmalar kısmi süreli olarak değerlendirilirken, Fransa'da bu sınır haftalık çalışma süresinin %80'i olarak belirlenmiştir. Danimarka'da ise çalışma süreleri, işverenler ile sendikalar arasında yapılan toplu pazarlıklar sonucunda belirlenmektedir (Öztürkoğlu, 2013). Bu farklılıklar, kısmi süreli çalışmanın ülkelerin işgücü piyasası yapısı ve sosyal politika tercihleri doğrultusunda şekillendiğini ortaya koymaktadır.

Kısmi süreli çalışma, işgücü piyasasında yeni istihdam olanakları yaratması ve işsizliğin azaltılmasına katkı sağlaması bakımından önemli avantajlar sunmaktadır. Ayrıca çalışanların çalışma sürelerini kendi ihtiyaçlarına göre düzenleyebilmesi bu modeli cazip hâle getirmektedir. Buna karşılık, kısmi süreli çalışanlar ücret, terfi ve mesleki eğitim gibi alanlarda tam zamanlı çalışanlara kıyasla çoğu zaman daha dezavantajlı bir konumda bulunmaktadır. Özel-

likle sosyal güvenlik haklarına erişim ve emeklilik koşulları bakımından daha sınırlı imkânlarla karşılaşılması, bu çalışma biçiminin önemli sorun alanlarından birini oluşturmaktadır (Pekşen, 2023).

Bu nedenle kısmi süreli çalışanların haklarının korunması ayrı bir önem taşımaktadır. İş Kanunu'na göre, haklı ve nesnel bir neden bulunmadıkça tam zamanlı çalışanlar ile kısmi süreli çalışanlar arasında ayrım yapılamaz. Bu doğrultuda mevzuatta, tam zamanlı çalışanlara ilişkin düzenlemelerin kısmi süreli çalışanlar aleyhine uygulanamayacağı açıkça hüküm altına alınmıştır (Yuyucu, 2017). Böylece kısmi süreli çalışmanın yaygınlaştırılması hedeflenirken, çalışanların temel hak ve güvencelerinin korunması da güvence altına alınmıştır.

Sonuç olarak, kısmi süreli çalışma, işgücü piyasasında esnekliği artıran önemli bir araç olmakla birlikte, bu esnekliğin çalışanlar açısından güvencesizliğe dönüşmemesi için hukuki koruma mekanizmalarının etkin biçimde uygulanması büyük önem taşımaktadır.

Telafi Çalışması

Telafi çalışması, uygulamada uzun süredir yer alan ve hukuki dayanağını 4857 sayılı İş Kanunu'ndan alan esnek bir çalışma biçimidir. Bu modelde, çeşitli nedenlerle çalışılamayan süreler belirli bir zaman dilimi içinde ve fazla mesai ücreti ödenmeksizin normal çalışma süresine eklenerek telafi edilmektedir. İşyerinin zorunlu nedenlerle tatil edilmesi, resmi tatillerin uzaması veya çalışanın talebiyle izin kullanması gibi durumlarda ortaya çıkan çalışma kayıpları telafi çalışması yoluyla karşılanmaktadır (Uçkan Hekimler, 2020). Bu yönüyle telafi çalışması, iş sürekliliğinin sağlanmasına katkı sunan pratik bir düzenleme olarak değerlendirilmektedir.

4857 sayılı İş Kanunu'nun 64. maddesine göre, zorunlu sebeplerle işin durması veya çalışma süresinin önemli ölçüde azalması hâllerinde işveren, çalışılmayan süreleri iki ay içinde telafi ettirebilmektedir. Bu kapsamda yapılan çalışmalar fazla çalışma sayılmamakta; günde en fazla üç saat ile sınırlandırılmakta, günlük azami çalışma süresini aşmamakta ve tatil günlerinde yaptırılamamaktadır (İşK. m.64). Bu nedenle telafi çalışması, haftalık 45 saatin aşılması durumunda dahi fazla mesai ücreti doğurmamaktadır. Ayrıca telafi çalışmasının uygulanabilmesi için işçiden ayrıca izin alınması zorunlu olmamakla birlikte, uygulamanın planlanmasında işçiye bilgilendirme yapılması ve belirli ölçüde katılım imkânı tanınması gerekmektedir (Erel, 2017; Terzioğlu, 2021; Yıldız, 2022). Bu düzenlemeler, telafi çalışmasının işveren lehine sınırsız bir yetkiye dönüşmesini önlemeye yöneliktir. Bu düzenlemenin temel amacı, işveren açısından iş gücünün etkin ve verimli kullanılmasını sağlamak; çalışan açısından ise çalışılamayan sürelerin belirli sınırlar içinde telafi edilmesine imkân tanımaktır (İnciroğlu, 2013). Bu bağlamda telafi çalışması, esneklik ile

çalışan korunması arasında denge kurmayı amaçlayan bir çalışma modeli olarak değerlendirilmektedir.

Uzaktan çalışma

Uzaktan çalışma, işin tamamının veya belirli bir bölümünün işyeri dışında, farklı bir mekânda yerine getirilmesini ifade eden bir çalışma biçimidir. Kökenleri Sanayi Devrimi'ne kadar uzanmakla birlikte, özellikle bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler ve COVID-19 pandemisinin etkisiyle günümüzde yaygınlık kazanmıştır. Pandemi sürecinde birçok sektör açısından zorunlu hâle gelen bu model, uzaktan çalışmanın isteğe bağlı bir esneklik uygulamasından çıkarak kriz dönemlerinde yapısal bir çalışma biçimine dönüştüğünü göstermektedir (Şakar & Şahin, 2021; Günsan, 2025). Bununla birlikte, salgın öncesinde işletmelerin uzaktan çalışmaya temkinli yaklaştığı; eşitlik, motivasyon ve verimlilik kaygılarının bu yaklaşımda etkili olduğu görülmektedir (Alan & Köker, 2021). Bu durum, uzaktan çalışmanın yalnızca teknik değil, aynı zamanda yönetsel ve örgütsel bir dönüşüm gerektirdiğini ortaya koymaktadır.

Uzaktan çalışma, işletmeler açısından maliyetlerin azaltılmasına katkı sağlarken; çalışanlar bakımından zaman tasarrufu, ulaşım yükünün azalması ve daha esnek bir çalışma düzeni gibi önemli avantajlar sunmaktadır. Ayrıca salgın ve doğal afet gibi olağanüstü durumlarda iş sürekliliğinin korunmasına imkân tanıması, bu modeli stratejik bir araç hâline getirmektedir. Bununla birlikte, çalışanların denetlenmesinde yaşanan güçlükler, iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarındaki sınırlılıklar, sosyal izolasyon, motivasyon kaybı ve artan iş yükü gibi sorunlar uzaktan çalışmanın olumsuz yönleri arasında yer almaktadır. Bu durum, uygulamanın açık kurallar çerçevesinde düzenlenmemesi hâlinde çalışanlar aleyhine sonuçlar doğurabileceğini göstermektedir (Kumar & Das, 2022; Gökçe & Bolat, 2025).

Uzaktan çalışmanın evden çalışma, tele çalışma, e-çalışma ve dağıtılmış çalışma gibi farklı uygulama biçimleri bulunmaktadır. Bu modellerin ortak özelliği, işin bilişim ve iletişim teknolojileri aracılığıyla işyeri dışında yürütülmesidir (Sütlü & Keleş Tayşir, 2022). Bu çeşitlilik, uzaktan çalışmanın tek tip bir model olmadığını; işin niteliği ve örgütsel ihtiyaçlara göre farklı biçimlerde uygulanabildiğini göstermektedir. Ayrıca uzaktan çalışmanın tanımlanmasında eş zamanlılık, özerklik ve teknolojik bağımlılık gibi unsurlar belirleyici rol oynamaktadır (Günsan, 2025; Özeren, 2025).

Türkiye'de uzaktan çalışma, 4857 sayılı İş Kanunu'nun 14. maddesi ile yasal bir çerçeveye kavuşturulmuştur. Buna göre uzaktan çalışma, işçinin iş görme edimini evinde veya teknolojik iletişim araçları aracılığıyla işyeri dışında yerine getirdiği ve yazılı sözleşmeye dayanan bir iş ilişkisi olarak tanımlanmaktadır. Bu düzenleme, hukuki belirlilik sağlaması açısından önemli olmakla

birlikte, uygulamada ortaya çıkan sorunlar bakımından ikincil düzenlemelere duyulan ihtiyacı da ortaya koymaktadır (Duran & Döven, 2024).

Uzaktan çalışma, çalışanlara daha özerk bir çalışma ortamı sunarak motivasyonlarını artırabilmekte ve bireysel sorumluluk ile karar verme becerilerinin gelişimine katkı sağlamaktadır. Nitekim yapılan çalışmalar, bu modelin özellikle iş-yaşam dengesini desteklediğini ve iş-aile çatışmasını azaltabildiğini göstermektedir (Duran & Döven, 2014; Gökçe & Bolat, 2025). Bununla birlikte, söz konusu olumlu etkilerin sürdürülebilirliği, açık kuralların belirlendiği ve sınırların net çizildiği bir uzaktan çalışma politikasının varlığına bağlıdır.

Vardiyalı Çalışma

Vardiyalı çalışma modeli, esnek çalışma düzenleri içerisinde en erken ortaya çıkan ve günümüzde de yaygın biçimde uygulanan modellerden biridir. Bu modelde, işyerindeki uzun çalışma süreleri iki ya da daha fazla çalışan grubu arasında, birbirini izleyen başlangıç ve bitiş saatleriyle bölünmektedir. Vardiyalar farklı zaman dilimlerine yayılabilmekte; çalışma süreleri gündüz, akşam veya gece saatlerini kapsayacak şekilde düzenlenebilmektedir. Özellikle üretim ve hizmet faaliyetlerinin kesintisiz sürdürülmesinin zorunlu olduğu sektörlerde bu çalışma düzeni yaygın olarak tercih edilmektedir (Kılıç Aksoy, Gün & Çiçek, 2021).

Vardiyalı çalışma, hizmet ve üretim süreçlerinde sürekliliğin sağlanması açısından önemli bir iş organizasyonu biçimidir ve dönüşümlü çalışma esasına dayanmaktadır. Bununla birlikte, birçok ülkede vardiyalı çalışanlara ilişkin kapsamlı ve güvenilir istatistiklerin sınırlı olması, bu çalışma modelinin uluslararası düzeyde karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesini güçleştirmektedir (Parlak & Özdemir, 2011). Bu durum, vardiyalı çalışmanın yaygınlığına rağmen sosyal ve ekonomik etkilerinin yeterince ölçülemediğini ve politika geliştirme süreçlerinde veri eksikliğinin önemli bir sorun teşkil ettiğini göstermektedir.

Bu çalışma modelinde, işletmenin yapısına ve faaliyet alanına bağlı olarak işin başlama ve bitiş saatleri değişkenlik gösterebilmektedir. Çalışma süreleri farklı vardiyalar hâlinde düzenlenirken, çalışanların kendi çalışma zamanlarını belirleme konusundaki esneklikleri genellikle sınırlı kalmakta; nihai karar çoğunlukla işveren tarafından verilmektedir.

Çalışanlar açısından değerlendirildiğinde, özellikle gece vardiyasında çalışmanın biyolojik ritimle çakışması nedeniyle fiziksel ve psikolojik açıdan çeşitli olumsuz etkiler doğurabildiği bilinmektedir. İşverenler açısından ise bu sistem, üretim ve hizmet süreçlerinin kesintisiz devamlılığını sağlamak bakımından çoğu zaman zorunlu bir uygulama niteliği taşımaktadır. Bununla bir-

likte, vardiyalı çalışmanın iş kazaları riskini artırma, çalışan motivasyonunu azaltma ve devamsızlık oranlarını yükseltme gibi örgütsel sorunlara yol açabildiği de ifade edilmektedir (Başdoğan, 2015).

Sonuç olarak vardiyalı çalışma, işletmeler açısından operasyonel sürekliliği mümkün kılan önemli bir çalışma modeli olmakla birlikte, çalışan sağlığı, iş güvenliği ve örgütsel verimlilik üzerindeki etkileri bakımından dikkatle planlanması ve yönetilmesi gereken bir sistemdir.

Yoğun Çalışma (Sıkıştırılmış İş Haftası)

Sıkıştırılmış (yoğunlaştırılmış) iş haftası, haftalık toplam çalışma süresi korunurken günlük çalışma saatlerinin artırılması ve buna bağlı olarak haftalık çalışma gün sayısının azaltılması esasına dayanan esnek bir çalışma modelidir. Bu sistemde, normal koşullarda haftada beş veya altı gün çalışması beklenen çalışanlar, çalışma sürelerini belirli günlerde yoğunlaştırarak daha az sayıda iş gününde çalışma olanağı elde etmektedir. Bu yönüyle model, çalışanlara daha uzun dinlenme ve tatil süreleri sunarak iş-yaşam dengesi ile motivasyon üzerinde olumlu etkiler yaratabilmektedir (Wedderburn, 1996; Öztürk, 2025).

Bununla birlikte, günlük çalışma sürelerinin sekiz saatin üzerine çıkması çalışanlar üzerinde fiziksel ve zihinsel yorgunluğu artırabilmektedir. Bu durumun uzun vadede iş verimliliği, dikkat düzeyi ve genel çalışan refahı üzerinde olumsuz etkiler doğurabileceği belirtilmektedir (Erguven, Ekinci, & Can, 2023). Dolayısıyla bu çalışma modeli, çalışan refahı ile örgütsel verimlilik arasında dikkatli bir denge kurulmasını gerektirmektedir.

Yoğunlaştırılmış iş haftası, farklı uygulama biçimlerine sahip olup haftalık çalışma süresinin daha kısa bir zaman dilimine dağıtılması esasına dayanmaktadır. Yaygın uygulamalar arasında haftada üç gün on iki saat, dört gün on saat çalışma ya da iki haftalık periyotlar hâlinde değişen çalışma düzenleri (örneğin bir hafta beş gün dokuz saat, izleyen hafta dört gün dokuz saat) yer almaktadır (Doğru, 2010; Yücel Bodur, 2019). Bu çeşitlilik, modelin farklı sektör ve iş kollarına uyarlanabilirliğini artırmakla birlikte, uygulamanın işin niteliği, çalışan kapasitesi ve kurumsal ihtiyaçlar doğrultusunda planlanmasını zorunlu kılmaktadır.

Bu çalışma modelinin başlıca avantajları arasında çalışanlara daha fazla serbest zaman sunulması, işe gidiş-geliş sürelerinin azalması ve bireysel ya da mesleki gelişim faaliyetlerine daha fazla zaman ayrılabilmesi bulunmaktadır (Öztürk, 2025). Buna karşılık, uzayan günlük çalışma süreleri çalışanların aşırı yorulmasına neden olabilmekte ve bu durum uzun vadede fiziksel ve psikolojik sağlık üzerinde olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir (Topçuk, 2006). Bu nedenle, yoğunlaştırılmış iş haftasının uygulanmasında iş sağlığı ve güvenliği

önlemlerinin güçlendirilmesi, ergonomik çalışma koşullarının sağlanması ve çalışanların bireysel kapasitelerinin dikkate alınması önem taşımaktadır.

Genel Değerlendirme ve Sonuç

Çalışma yaşamında yaşanan teknolojik, ekonomik ve toplumsal dönüşümler, esnek çalışma modellerini istisnai uygulamalar olmaktan çıkararak giderek yaygınlaşan bir istihdam biçimi hâline getirmiştir. Küresel rekabetin artması, üretim süreçlerinin dönüşmesi ve işgücü piyasalarının dinamik bir yapıya kavuşması, işletmelerin katı ve standartlaşmış çalışma düzenleriyle varlıklarını sürdürmelerini zorlaştırmış; bu durum esnekliğin hem örgütsel hem de bireysel düzeyde önemli bir uyum aracı olarak öne çıkmasına neden olmuştur. Bu bağlamda esnek çalışma, işletmelere maliyet avantajı ve operasyonel esneklik sağlarken, çalışanlara da zaman ve mekân açısından görece bir hareket alanı sunmaktadır.

Bununla birlikte, esnek çalışma uygulamalarının etkileri tek yönlü değildir. Özellikle kısmi süreli çalışma, çağrı üzerine çalışma ve uzaktan çalışma gibi modellerde iş güvencesinin zayıflaması, gelir istikrarsızlığı ve sosyal haklara erişimde yaşanan sınırlılıklar, esnekliğin çalışanlar açısından güvencesizlik riskini artırabildiğini göstermektedir. Bu durum, esnekliğin yalnızca ekonomik etkinlik perspektifiyle değil, aynı zamanda sosyal koruma boyutuyla birlikte ele alınmasını zorunlu kılmaktadır. Nitekim "güvenceli esneklik" yaklaşımı, bu iki boyut arasında denge kurmayı amaçlayan önemli bir çerçeve sunmaktadır.

Türkiye'de esnek çalışma modelleri, 4857 sayılı İş Kanunu ile hukuki bir zemin kazanmış olmakla birlikte, bu düzenlemelerin uygulama düzeyinde sınırlı kaldığı ve esnekliğin çoğu zaman güvenceden bağımsız biçimde hayata geçirildiği görülmektedir. Mevzuat ile uygulama arasındaki bu uyumsuzluk, esnek çalışma biçimlerinin potansiyel faydalarının tam anlamıyla ortaya çıkmasını engellemektedir. Bu nedenle, yalnızca yasal düzenlemelerin varlığı yeterli olmayıp, bu düzenlemelerin etkin biçimde uygulanmasını sağlayacak kurumsal kapasitenin, denetim mekanizmalarının ve sosyal politika araçlarının güçlendirilmesi gerekmektedir.

Bu çerçevede, esnek çalışma uygulamalarının sürdürülebilirliği, esneklik ile iş güvencesi arasında dengeli bir ilişkinin kurulmasına bağlıdır. Bu dengenin sağlanabilmesi için, esnek çalışma modellerinin çalışan haklarını zayıflatmayacak biçimde yeniden yapılandırılması; sosyal güvenlik sistemlerinin kapsayıcılığının artırılması ve işgücü piyasasına yönelik aktif politikaların güçlendirilmesi önem taşımaktadır. Ayrıca, tarafların esnek çalışma konusundaki bilgi düzeylerinin artırılması ve uygulamaya ilişkin farkındalıklarının geliştirilmesi de bu sürecin önemli bir bileşenidir.

Sonuç olarak, esnek çalışma, çalışma yaşamının değişen dinamiklerine uyum sağlama açısından kaçınılmaz bir olgu olmakla birlikte, bu olgunun uzun vadede ekonomik etkinlik ile sosyal adalet arasında dengeli bir yapı içinde kurgulanması gerekmektedir. Türkiye açısından değerlendirildiğinde, esnekliğin yalnızca bir maliyet ve rekabet aracı olarak değil, aynı zamanda çalışan refahını gözeten bütüncül bir istihdam politikası unsuru olarak ele alınması, çalışma yaşamının sürdürülebilirliği bakımından belirleyici olacaktır.

Kaynakça

Alan, H., & Köker, A. R. (2021). Salgın ve uzaktan çalışma düzeninin çalışanların sosyal ağ ilişkilerinin değişimine etkileri: Sistematik yazın taraması ve önermeler. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi,* 17(4), 1257–1279. https://doi.org/10.17130/ijmeb.804460

Aşçı, M. S. (2020). Bedeli ödenmeyen fazla çalışma. *Çalışma ve Toplum*, 3(66), 1527–1540. https://izlik.org/JA24LL26CL

Ateş, H., & Çöpoğlu, M. (2015). Kamu yönetimi ve çalışma hayatında esneklik. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 1(1), 97–113. http://www.beykon.org/dergi/2015/SPRING/2015X.I.8.H.Ates.pdf.

Avcı, M., & Yavuz, E. (2020). Çalışanların esnek çalışma düzenlemelerine yönelik tutumlarının işe devamsızlık algıları üzerindeki etkileri: Kamu kurumlarında bir alan araştırması. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 18(35), 37–55. https://doi.org/10.35408/comuybd.510842

Aydın Göktepe, E. (2020). Kriz döneminde iş sürdürülebilirliğine yönelik yönetim uygulamaları: Covid-19 pandemi araştırması. *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 6(26), 630–638. http://dx.doi.org/10.31589/JOSHAS.311

Başdoğan, T. (2015). *Esnek çalışanlarda esnek çalışmaya yönelik tutumun iş tatmini üzerine etkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Bedir, Z. (2025). *Avrupa Birliği ve Türkiye'de esneklik ve esnek çalışma: Karşılaştırmalı bir analiz* (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Boltz, M., Cockx, B., Diaz, A. M., & Salas, L. M. (2023). How does working-time flexibility affect workers' productivity in a routine job? Evidence from a field experiment. *British Journal of Industrial Relations*, 61(1), 159–187. https://doi.org/10.1111/bjir.12695

Boz, D., & Akyaz, F. Ş. (2022). Esnek çalışmanın iş-yaşam dengesi üzerindeki etkisi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 26(2), 339–352. https://izlik.org/JA65NW44XT

Bozkurt, Ö., & Uzuner, E. (2023). Esnek çalışma uygulamalarının ücret sistemlerinde ortaya çıkardığı sorunların belirlenmesine yönelik bir araştırma. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 11(1), 1–16. https://izlik.org/JA54EN42HC

Çağatay Aksu, B. (2022). *Esnek çalışma uygulamalarının iş hayatı üzerindeki etkilerinin kuşaklar perspektifinde incelenmesi ve bir araştırma* (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Çakır, Ö. (2009). Avrupa Birliği'nde güvenceli esneklik ve eğilimler. *Sosyoekonomi*, 10(10), 77–94. https://doi.org/10.17233/se.19310

Çakır, A. (2011). *Türkiye'de esnek çalışma ve kadın işgücü üzerindeki etkileri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Çalışkan, F., & Sungur, B. (2009). Vasıflı kayan esnek çalışma saati sistemi için bir karma tam sayılı hedef programlama modeli önerisi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *33*, 1–18. https://izlik.org/JA98FC47MP

Çamlı, L. G. (2010). *Esnek çalışma saatleri ve çalışanların esnek çalışma saatleri düzenlemelerine yönelik tutumlarının örgüte bağlılıkları üzerine etkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Çelik, S. (2007). *Türkiye işgücü piyasasının esnekliği ve esnek çalışma önündeki engeller* (Uzmanlık tezi). Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü.

Çelikkoparan, E. (2018). *Türk İş Kanunu'nda esnek çalışma ile ilgili değişiklikler ve kadın çalışanlarda kısmi çalışma uygulamaları* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Çil, Ş. (2007). 4857 sayılı İş Kanununa göre fazla çalışma ve fazla sürelerle çalışma. *Çalışma ve Toplum*, 3, 57–79. https://izlik.org/JA92ZH72BJ

Demirtaş, S., & Keser, H. (2024). Kısmi süreli çalışanların genel sağlık sigortası ve işsizlik sigortasından yararlanma hakları. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, *14*(1), 69–88. https://izlik.org/JA92ZH72BJ

Dereli, T. (2002). İşgücü piyasalarının etkinliğinin artırılmasında özel istihdam kurumlarının ve esnek çalışma biçimlerinin rolü. In *İşgücü piyasalarının etkinliğinin artırılmasında özel istihdam kurumlarının ve esnek çalışma biçimlerinin rolü semineri* (ss. 46–49). İstanbul: TÜSİAD Yayını.

Doğan, A., Bozkurt, S., & Demir, R. (2015). Çalışanların esnek çalışmaya ilişkin tutumlarını belirlemeye yönelik bir araştırma. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 14. https://doi.org/10.18092/ijeas.32445

Doğan, S., Doğan, E., & Girgin, M. S. (2017). Güvenceli-esneklik ve seçilmiş Avrupa Birliği üyesi ülkelerdeki uygulamalar. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 7(2/1), 238–257. https://izlik.org/JA83HG44LU

Doğru, Ç. (2010). *Türkiye'deki insan kaynakları açısından esnek çalışmanın istihdama etkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Duran, A., & Döven, M. S. (2024). Uzaktan çalışma tutumunun demografik değişkenler açısından incelenmesi. *Sakarya Üniversitesi İşletme Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 110–132. https://doi.org/10.47542/sauied.1526029

Elgörmüş, S. (2022). Kısmi süreli çalışma ve kısa çalışma uygulaması arasındaki benzerlikler ve farklar. *Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 3(1), 113–139. https://doi.org/10.51562/nkuhukuk.2022315

Engizek, H. (2017). *Çalışan kadınların tükenmişlik düzeyinin iş tatminine etkisi ve esnek çalışma saati algıları* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.

Erafşar, R. B. (2022). Türk iş hukukunda evden çalışma. *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, 1, 279–317. https://doi.org/10.33432/ybuhukuk.1027291

Erel, D. (2017). *Esnek çalışma süreleri ve denkleştirme esasına göre çalışma* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yaşar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Erguven, A. T., Ekinci, N. E., & Can, K. M. (2023). Daha fazla serbest zaman daha az iş: 4 gün çalışma programı. *Journal of ROL Sport Sciences*, Özel Sayı (1), 1098–1123.

Erkan Şahin, D. (2022). *Esnek çalışma modellerinde sosyal güvenlik uygulamaları* (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Gökçe, Ç., & Bolat, O. İ. (2025). Örgütlerde hibrit çalışma modeli üzerine kavramsal bir değerlendirme. *Balıkesir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 58–80. https://izlik.org/JA57LL68AP

Grzegorczyk, M., Mariniello, M., Nurski, L., & Schraepen, T. (2021). *Blending the physical and virtual: A hybrid model for the future of work* (Policy Contribution No. 14/2021). Bruegel.

Günsan, N. (2025). Pandemi döneminde çalışma hayatında yaşanan devrim: Uzaktan çalışma modeli. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 11(1), 51–60. https://izlik.org/JA98TL69BE.

Halaçlı, B. (2025). *Bir esnek çalışma modeli olarak uzaktan çalışmanın kritik olaylar tekniği ile analizi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.

İkizler, M. (2012). *Türk hukukunda esnek çalışma*. Ankara: Adalet Yayınevi.

İnan, E. (2025). Güvenceli esnekliğin inşasında sosyal demokrasinin yeri: Teorik ve tarihsel bir inceleme. *Journal of Public Economy and Public Financial Management*, 5(1), 28–47. https://izlik.org/JA76MF57PR.

İnciroğlu, L. (2013). *Çalışma hayatında esnek çalışma uygulamaları*. İstanbul: Legal Kitabevi.

İrhan, H. B. (2022). Güvenceli esneklik ve Gini katsayısı ilişkisi: COVID-19 dönemi değerlendirmesi ve OECD ülkeleri örnek analizi. *Balkan & Near Eastern Journal of Social Sciences*, 8(1), 1-10.

Kaçik, S., & Aykan, E. (2022). Esnek çalışmanın iş-yaşam dengesi, iş tatmini ve iş performansı üzerindeki etkisi: Bankacılık sektöründe bir alan araştırması. *Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 6(1), 40-64. https://izlik.org/JA62HY24KW

Kalaycı, C., & Yıldırım, F. (2024). Esnek çalışmanın kadınların işgücü piyasasına katılımına etkileri. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 10(2), 383–406. https://doi.org/10.20979/ueyd.1513250.

Kanberoğlu, Z., & Yıldırımçakar, İ. (2021). Türkiye'de turizm sektöründe esnek istihdam uygulamalarının değerlendirilmesi. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Çalışmalar Dergisi*, 2(1), 1–14. https://izlik.org/JA32FE63SG.

Karaaslan, E. (2023*). Dönüşümcü liderlik ve çalışan performansı ilişkisinde dijital olgunluğun aracı ve esnek çalışmaya olan tutumun düzenleyici rolleri* (Yayımlanmamış doktora tezi). Doğuş Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

Karakaya, A., & Uçar, M. (2015). İş esnekliğinin işgören motivasyonuna etkisi. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (5), 19–35. https://doi.org/10.14230/joiss87

Kaya, M., & Doğan, B. (2016). Esnek çalışma modeli: Ev eksenli çalışma. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(58), 1069–1099. https://doi.org/10.17755/esosder.258837

Kılıç Aksoy, Ş., Gün, T., & Çiçek, H. (2021). Turizm sektöründe vardiyalı çalışma sisteminin çalışan mutluluğuna etkisi. *Turizm Ekonomi ve İşletme Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 136–149. https://izlik.org/JA88UT93EX

Koç, M. (2016). 4857 sayılı İş Kanunu'ndaki esneklik düzenlemeleri ve uygulama problemleri. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(7), 2169–2192. https://izlik.org/JA53NS78US

Köleoğlu, D. D. (2012). Sosyal güvenlik sistemi açısından güvenceli esneklik. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(1), 73–110. https://izlik.org/JA67RX56RD

Kördeve, M. K., & Aydıntan, B. (2016). Esnek çalışma ve örgütsel bağlılık ilişkisi: Sağlık profesyonelleri üzerinde bir uygulama. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 277–292. https://www.isarder.org/index.php/isarder/article/view/1410

Kumar, A. S., & Das, J. B. (2022). The impact of hybrid-work model on job satisfaction. International *Journal of Business Management & Research (IJBMR)*, *12*(1), 71–82.

Kuzgun, İ. (2005). Türkiye'de kısa çalışma. *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(2), 33–52. https://izlik.org/JA77RS59KH

Kuzucu, A. K., & Aksoy, B. (2024). Y kuşağı ve esnek çalışma: Çalışma kültüründe dönüşüm. *Pamukkale Üniversitesi İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(2), 592–610. https://doi.org/10.47097/piar.1566291

Küçük Aksu, S. (2023). Çalışma hayatının dönüşümünde yeni çalışma türleri ve işyeri kavramı. *Hak-İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 12(33), 206–229. https://doi.org/10.31199/hakisderg.1247418.

Malhotra, A. (2021). *The postpandemic future of work. Journal of Management*, 47(5), 1091–1102. https://doi.org/10.1177/01492063211000435

Merdan, E. (2021). *Teknostresin ve iş geriliminin hizmet inovasyon davranışı üzerine etkisinde esnek çalışma düzenlemelerinin aracılık rolü: Çağrı merkezi örneği* (Yayımlanmamış doktora tezi). Aksaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aksaray.

Mutlu, E. (2013). Kısmi süreli çalışmanın iş ve sosyal güvenlik hukuku kapsamında değerlendirilmesi. *Sosyal Güvence*, 4, 29–49. https://izlik.org/JA33JN44ND.

Oğuz, Ö. (2007). *Türkiye'de çalışma hayatında esnek çalışma* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.

Özeren, A. (2025). Türk kamu yönetiminde bir esnek çalışma modeli olarak uzaktan çalışma: Kalkınma planları üzerinden bir değerlendirme. *Çalışma ve Toplum*, 4(87), 1871–1912. https://doi.org/10.54752/ct.1667278

Öztürk, U. (2025). Yeni bir istihdam biçimi olarak dört günlük çalışma haftası. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 15(1), 1–20. https://doi.org/10.32331/sgd.1788761

Öztürkoğlu, Y. (2013). Tüm yönleriyle esnek çalışma modelleri. *Beykoz Akademi Dergisi*, 1(1), 109–129. https://izlik.org/JA88RC78SB

Parlak, N. K. (2016). Avrupa Birliği'nde iş-yaşam dengesine yönelik uyumlaştırma politikaları: Ebeveyn izni. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, (1), 56–91. https://izlik.org/JA32YM29RA

Parlak, Z., & Küçükkuş, Ç. (2017). Güney Avrupa refah rejiminde güvenceli esneklik: İspanya ve Türkiye karşılaştırması. *Social Sciences Studies Journal* (SSSJournal), 3(12), 2389–2411. https://doi.org/10.26449/sssj.315

Parlak, Z., & Özdemir, S. (2011). Esneklik kavramı ve emek piyasalarında esneklik. Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, 60, 1–60. https://izlik.org/JA34BH36GU

Pekşen, M. Ş. (2023). Kısmi süreli iş sözleşmesiyle çalışanların hafta tatili hakkı. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, (54), 339–368. https://doi.org/10.54049/taad.1274447

Pinhas, M. M. (2007). *Sosyal politika boyutunda Avrupa Birliği'nde esnek çalışma.* İstanbul: Türkiye Tekstil Sanayi İşverenleri Sendikası Yayınları.

Polat, Y. (2023). Covid-19 salgınının çalışma biçimine etkisi: Hibrit çalışma. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 23(2), 163–172. https://doi.org/10.25294/auiibfd.1283133

Polat Dede, N., & Türkmen, F. (2019). Yaşam doyumu ve esnek çalışma üzerine bir araştırma. *OPUS International Journal of Society Researches*, 13(19), 2015–2041. https://doi.org/10.26466/opus.612219

Serinikli, N. (2021). COVID-19 salgın sürecinde örgütsel değişim: Uzaktan/evden çalışma modeli. *Fırat University Journal of Social Sciences*, 31(1), 277–288. https://doi.org/10.18069/firatsbed.831755

Sert, Ü. (2013). *Esnek çalışmanın kadınların çalışma hayatındaki istihdamına etkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Sevgi, A. (2023). *Kamu görevinde kadın: Sorunlar ve çözüm önerileri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Sönmez, P. (2006). Küreselleşme, Avrupa Birliği ve istihdam: Çalışma ilişkilerinde yaşanan dönüşüm. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 5(3), 177-198.

Sütlü, U., & Keleş Tayşir, N. (2022). Uzaktan çalışma sürecinin takım olabilme üzerine etkileri. *TroyAcademy, 7*(3), 230–257. https://doi.org/10.31454/troyacademy.1132673

Şakar, M., & Şahin, D. E. (2021). Esnek çalışma modellerinden uzaktan çalışma ve uzaktan çalışanların sigortalılığı. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 11(2), 249–267. https://doi.org/10.32331/sgd.1048957

Şentürk, F. K., & Küçüközcan, E. (2024). Flexible working from the perspective of media sector managers. *Current Research in Social Sciences*, 10(2), 211–229. https://doi.org/10.30613/curesosc.1569127

Taner, D. (2021). Türkiye'de çalışma hayatının genel anlamda görünümü ve esnek çalışma sisteminin kamu yönetimi mevcudiyeti. *Uygulamalı Sosyal Bilimler ve Güzel Sanatlar Dergisi*, 3(6), 115–138. https://izlik.org/JA63KD46ET

Tatlıoğlu, E. (2012). Güvenceli Esneklik Çerçevesinde Esnek Çalışmanın Uygulanabilirliği. *Ejovoc (Electronic Journal of Vocational Colleges)*, 2(2), 69-84. https://izlik.org/JA66FS86AD

T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. (2024). *Uluslararası kuruluşlar ve Türkiye'nin taraf olduğu sözleşmeler.* Erişim tarihi: 14 Nisan 2026, https://www.csgb.gov.tr

Tenikler, G., Özkaya, Y., & Demirci, K. (2023). Kamu çalışanlarının esnek çalışma uygulamalarına ilişkin algılarının değerlendirilmesi–İzmir örneği. *Uluslararası Akademik Birikim Dergisi*, 6(1). 29-52.

Terzioğlu, A. (2021). İş sürelerindeki esnekliğin bir yönü olarak telafi çalışması. *Financial Analysis/Mali Çözüm Dergisi*, 31(166). 169-185.

Topçuk, Y. (2006). *Esnek çalışma ve esnek çalışanların sosyal güvenliği* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Tozlu, E. (2011). Genel olarak esnek çalışma sistemleri ve tele çalışma ile sıkıştırılmış iş haftasının karşılaştırılması. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 3(4), 99–116. https://izlik.org/JA25AW49XG

Tuncay, A., Can, S., & Kılıç, Ş. (2014). *İş Kanunları* (2. baskı). İstanbul: Beta Yayınları.

Tutar, K. (2023). İş ve aile yaşamı dengesinde iş paylaşımının önemi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(Özel), 161–178. https://doi.org/10.26745/ahbvuibfd.1364128

Uçkan Hekimler, B. (2020). Korona günlerinde Türkiye'de çalışma ilişkileri. *Journal of Management & Labor / Yönetim ve Çalışma Dergisi*, 4(1). 1-13.

Uğur, Ö. (2021). 4857 sayılı İş Kanununa göre kısmi süreli iş sözleşmelerinde ücret. *İstanbul Medeniyet Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 6(11), 97–123. https://izlik.org/JA47UH44PJ

Uluslararası Çalışma Örgütü. (2024). *182 sayılı en kötü biçimlerdeki çocuk işçiliğinin yasaklanması ve ortadan kaldırılması sözleşmesi*. Erişim tarihi: 14 Nisan 2026, https://www.ilo.org

Uluslararası Çalışma Örgütü Türkiye Ofisi. (2024). *Türkiye'nin onayladığı ILO sözleşmeleri*. Erişim tarihi: 14 Nisan 2026, https://www.ilo.org

Uyargil, C. B. (2015). *İnsan kaynakları yönetimi: İş analizi ve iş dizaynı bölümü* (Yenilenmiş 7. baskı). İstanbul: Beta Yayınları.

Wedderburn, A. (Ed.). (1996). *Compressed working time* (Bulletin of European Studies on Time, No. 10). Ireland.

Yavuz, N. (2018). *İş-yaşam dengesi ile iş stresinin esnek çalışma uygulamaları bağlamında incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Yazar Aslan, B. (2021). Çalışma hayatına esneklik sağlayan düzenlemeler üzerine bir değerlendirme. *Hak-İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 10(27), 268–298. https://doi.org/10.31199/hakisderg.884133

Yazar Aslan, B. (2021). OECD Ülkelerinde güvenceli esneklik: Konumlanma ve sınıflandırma. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi,* 81, 367-392. https://doi.org/10.26650/jspc.2021.81.885236

Yıldız, N. (2007). *Esnek üretim biçimleri ve esnek çalışma yöntemleri ve endüstri ilişkilerine etkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Yıldız, E. (2021). *Psikolojik dayanıklılığın iş yaşam dengesi ve işe gömülmüşlük üzerine etkisi: Sağlık sektöründe bir araştırma* (Yayımlanmamış doktora tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Yıldız, M. E. (2022). İş hukukunda telafi çalışması ve denkleştirme esası. *Adalet Dergisi*, (69), 555–575. https://doi.org/10.57083/adaletdergisi.1217861

Yıldız, S. (2025). Çalışma sürelerinde esnekleşme: Kayan iş süreleri ve iklim değişikliğine uyum üzerine değerlendirmeler. *Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 6(2), 2508–2555. https://doi.org/10.47136/asbuhfd.1557776

Yılmaz, N. (2017). *Türkiye, Almanya ve İsveç'te çalışma süreleri, esnek çalışma, dinlenme süreleri ve tatiller* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, İşletme Anabilim Dalı, İstanbul.

Yorulmaz, Ç. (2025). Ebeveynlerden birinin kısmi süreli çalışmaya geçme hakkı. *Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 6(2), 1499–1551. https://doi.org/10.47136/asbuhfd.1565234

Yuyucu, A. M. (2017). Türk iş hukuku çerçevesinde kısmi zamanlı çalışmanın uygulaması. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 6(15), 398–407. https://izlik.org/JA79KP52EC

Yücel Bodur, M. (2019). Yoğunlaştırılmış iş haftası, denkleştirme süresi ve bundan doğan hukuki sorunlar. *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, *9*(1), 285–352. https://izlik.org/JA53WT57HB

Yüksel, İ. (2005). İş-aile çatışmasının kariyer tatmini, iş tatmini ve iş davranışları ile ilişkisi. *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*, 19(2), 301–314. https://izlik.org/JA64AB79BW

Bölüm 7

DUYGULARIN POLİTİKASI: SARA AHMED'İN FEMİNİST YAKLAŞIMI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Mehmet Fatih IŞIK[1]

1 Doç. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Muş, Türkiye. E-mail: mf.isik@alparslan.edu.tr. ORCID: 0000-0003-4766-2573.

Giriş

Toplumsal cinsiyet alanındaki çalışmalar son yıllarda hem teorik hem de pratik araştırmaların artmasıyla birlikte kapasitesini genişletmiş; bu süreç alanın disiplinlerarası ve çok boyutlu bir literatür üretmesine olanak sağlamıştır. Toplumsal cinsiyet tartışmaları yalnızca kadınlar ve erkekler arasındaki eşitsizliklerle sınırlı kalmamakta; aynı zamanda politik yapılar, kültürel normlar ve değerler ile ekonomik ilişkiler ve üretim süreçleriyle yakından ilişkili bir biçimde ele alınmaktadır. Bununla birlikte savaşlar, göç hareketleri, küresel ve lokal düzeyde yaşanan dönüşümler ile sınıfsal farklılıklar da toplumsal cinsiyetin nasıl kurulduğunu ve yeniden üretildiğini belirleyen temel dinamikler arasında yer almaktadır. Bu nedenle toplumsal cinsiyet çalışmaları, toplumsal yapıyı bütüncül bir perspektifle analiz etmeyi mümkün kılan disiplinlerarası bir alan olarak önem kazanmaktadır. Dünyada ve Türkiye'de Judith Butler, Raewyn Connell, bell hooks, Şirin Tekeli, Nükhet Sirman ve Serpil Sancar başta olmak üzere birçok araştırmacı, toplumsal cinsiyetin kültürel ve politik yapılarla, sınıfsal dinamiklerle ve uluslararası yaşanan savaş ve göç süreçleriyle doğrudan ilişkili olduğunu vurgulamaktadır. Sözü edilen tartışmalar bağlamında son dönemde öne çıkan ve toplumsal cinsiyet tartışmaları üzerinde belirleyici etkiler yaratan isimlerden biri de kuşkusuz İngiliz akademisyen Sara Ahmed (1969–)'dir.

Sara Ahmed, feminist teori, queer kuram ve eleştirel ırk çalışmaları arasında kurduğu kesişimsel perspektif aracılığıyla çağdaş eleştirel düşüncenin belirleyici isimlerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Sara Ahmed'in yaklaşımı, feminizmi yalnızca toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini öne çıkaran ya da hukuk başta olmak üzere çeşitli alanlarda yaşanan ayrımcılık mekanizmalarını çözümleyen bir yaklaşım alanı olarak ele almaz. Bunun yanında feminizmi, gündelik hayatın sıradan ve çoğu zaman görünmez normlarını, bedensel pratikleri ve duyguların toplumsal dolaşımını hedef alan eleştirel bir sorgulama ve politik alandaki pratiklere müdahale biçimi olarak yeniden kavramsallaştırır. Bu nedenle Sara Ahmed için feminizm, hem bilgi yoğunluğu olan bir uğraş hem de toplumsal ve bireysel yaşam biçimlerini dönüştürmeyi hedefleyen etik ve politik yönü ağır basan bir eylem alanı olarak öne çıkar.

Sara Ahmed'in feminist teoriye sunduğu katkılar, duyguların siyasal niteliğine, bedenlerin mekânsal ve yönelimsel biçimlerde nasıl konumlandırıldığına, kurumsal yapıların eşitsizlikleri hangi mekanizmalar aracılığıyla yeniden ürettiğine ve feminist mücadelenin gündelik yaşam pratiklerinde aldığı biçimlere odaklanan kavramsal çerçeveler etrafında şekillenmektedir.

Sara Ahmed'e göre feminist teori, salt toplumsal ve yapısal sorunları tespit eden eleştirel bir perspektif sunmaz; bunun ötesinde bu sorunların gündelik deneyimler içinde nasıl pratize edildiğini, bedenler aracılığıyla nasıl içselleş-

tirildiğini ve hangi normatif ilkeler yoluyla süreklilik kazandığını görünür kılan bir tartışma şekli olarak karşımıza çıkmaktadır. Kısaca bu çalışma, Sara Ahmed'in feminist yaklaşımının merkezinde yer alan duygular kuramından hareketle onun feminist mücadeleye nasıl baktığını ve bu alandaki eleştirel düşünceye neler kattığını ele almaktadır.

1. Pratik Bir Alan Olarak Feminizm: Sara Ahmed'in Duygular Kuramı

Sara Ahmed için feminizm, toplumsal ilişkiler ağının içinde konumlanan ve iktidar ilişkileriyle doğrudan bağlantılı olan bir düşünme ve mücadele alanıdır. Feminizm, bu anlamda yalnızca cinsiyet temelli yaşanan eşitsizliklerle mücadele etmeyi amaçlayan bir eleştiri biçimi değil; aynı zamanda gündelik yaşam pratikleri, kurumsal yapılar ve normatif düzenekler aracılığıyla yeniden üretilen iktidar biçimlerini sorgulayan politik yoğunluğu da olan bir duruşu ifade eder. Sara Ahmed'e göre toplumsal ilişkiler, nötr ya da kendiliğinden işleyen yapılar değil; belirli bedenleri merkeze alan, bunlardan bazılarını meşrulaştırırken diğerlerini dışlayan yönelimler doğrultusunda şekillenen iktidar alanlarıdır.[1] Bundan dolayı Sara Ahmed'in düşünce sisteminde feminizm, hem bu ilişkilerin işleyişini çözümleyen kuramsal bir perspektif hem de söz konusu olan eşitsizliklere karşı etik ve politik bir tavır alarak anlam kazanır. Ona göre duygular bireyin iç dünyasına ait öznel ve psikolojik durumlar olarak kavranamaz; aksine, toplumsal ilişkiler içinde şekillenen, bedenler arasında hareket eden ve bu dolaşım sürecinde sınıfsal aidiyetler kazanan ve diğer sınıflarla karşıtlıkları kuran toplumsal pratiklerdir. Duygular belirli nesnelere, kişilere ya da gruplara yönelirken aynı zamanda *"biz"* ve *"öteki"* ayrımlarını pekiştirir ve böylece cinsel ya da kültürel kimliklerin inşasında etkin bir rol oynar. Bu bağlamıyla duygular, salt bireysel deneyimin bir parçası değil, iktidar ilişkilerinin üretildiği ve yeniden düzenlendiği bir alan olarak işlev görür. Dolayısıyla Sara Ahmed'in düşünce sisteminde duygular, bir yönüyle toplumsal normları doğal ve kaçınılmaz gösteren bağlayıcı kuvvetler olarak işlev görürken, diğer yönüyle bu normlara karşı direnişin imkânını barındıran politik bir potansiyel de taşır (Ahmed, 2004). Bundan dolayı da Sara Ahmed, sevgi, korku, nefret, utanç ya da ayrımcılık gibi duyguların yalnızca bireysel ve içsel deneyimler olmadığını vurgular. Ona göre bu duygular, toplumsal yapının işleyişi, insanlar arasındaki güç ilişkileri ve cinsiyet politikalarıyla yakından bağlantılıdır. Aynı duygular, belirli kişi ya da gruplara yönelerek kimlerin "bizden", kimlerin "öteki" olarak görüldüğünü şekillendirir. Örneğin korku ve nefret bazı grupların tehdit olarak algılanmasına yol açarken, sevgi ve mutluluk gibi duygular da belirli toplumsal normlara uyumu teşvik eder ve bu süreci kolaylaştırır. Bu çerçevede duygular, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin ve ayrımcı yapının sürdürülme-

1 Bkz. Benzer bir düşünce sistemini daha iyi anlamak ve analiz etmek için *Judith Butler'ın Savaş Tertipleri (Hangi Hayatların Yası Tutulur) (Çev. Şeyda Öztürk, YKY, İstanbul)* ile *Yaşam ile Ölümün Akrabalığı (Antigone'nin İddiası) (Çev. Ahmet Ergenç, Kabalcı Yayınevi, İstanbul)* adlı eserlerine başvurulabilir.

sinde önemli bir rol oynar. Yani Sara Ahmed'in düşünce sisteminde duygular, salt hissedilen şeyler değil, aynı zamanda toplumsal düzeni etkileyen ve biçimlendiren unsurlar olarak anlam kazanır (Ahmed, 2004).

Bu kurama göre; duygular yalnızca ideolojik araçlar olarak değil, bedensel kimlik eğilimlerini de belirleyen bir güçtür. Bu yüzden yukarıda da belirtildiği üzere duygular sosyal ilişkilerin oluşumunda ve düzenlenmesinde kurucu bir rol oynar. Duyguların bu işlevini Sara Ahmed *Queer Phenomenology* adlı eserinde geliştirdiği *"yönelim"* kavramı çerçevesinde ele alarak izah eder. Çünkü Sara Ahmed'e göre bedenler dünyaya, nesnelere ve diğer bedenlere duygular yoluyla belirli biçimlerde yönelir. Bu yönelimler, hangi bedenlerin *"bizimle aynı hizada"* durduğunu, hangilerinin ise bizden ayrı olarak konumlandırıldığını belirler. Duygular da bu yönelim süreçlerinde etkin bir rol oynayarak bedenler arasındaki yakınlık ve mesafeyi düzenler; kimi bedenleri birbirine yaklaştırırken kimilerini uzaklaştırır. Böylece toplumsal normlar, heteronormatif düzenekler ve cinsiyet politikaları, duygular aracılığıyla mekânsal ve ilişkisel bir düzlemde yeniden üretilir (Ahmed, 2006). Bu durumun bir sonucu olarak Sara Ahmed'in yaklaşımı, bedenlerin yalnızca fiziksel olarak değil, duygusal ve normatif olarak da sınıflaşma kimliğine büründüğünü ve bu sınıflaşmanın da iktidar ilişkilerinden bağımsız olmadığını ortaya koyar.[2] Sara Ahmed'in bu bakış açısıyla duygular, feminist politikanın analiz edilmesi gereken merkezi unsurlarından biri hâline gelir. Yani duygular kuramı, feminist teori ve kültürel çalışmalarla birlikte ve onlarla etkileşim içinde ele alınmış; tartışmalar özellikle duyguların toplumsal cinsiyet ilişkilerinin kurulması, sürdürülmesi ve yeniden üretilmesindeki rolü üzerine yoğunlaşmıştır. Duyguların yalnızca bireysel deneyimler olmadığı, aksine toplumsal normları pekiştiren, cinsiyetlendirilmiş beklentileri şekillendiren ve iktidar ilişkilerini görünmez kılarak meşrulaştıran süreçlerde etkin olduğu savunulmuştur (Yılmaz, 2019). Bu yönüyle duygular, feminist kuram açısından hem eşitsizliklerin nasıl hissedildiğini anlamaya imkân veren bir analiz alanı hem de toplumsal cinsiyet rejimlerinin işleyişini çözümleyen eleştirel bir araç olarak değerlendirilmiştir.

Sara Ahmed'e göre toplumsal yapı, bedenlerimizi belirli normlar etrafında şekillendirirken heteronormatif bir yönelim üretir. Bu düzen; arzularımızı, meşru saydığımız ilişkileri ve aidiyet hissettiğimiz mekanları belirleyerek dünyayı nasıl deneyimlediğimizi inşa eder. Başka bir ifadeyle toplumsal normlar, bedenleri belirli doğrultularda *"hizalayarak"* onların hareket alanını, ilişki kurma biçimlerini ve anlam üretme süreçlerini şekillendirir. Böylece bi-

2 Bkz. Sara Ahmed'in burada ileri sürdüğü iddiaların daha iyi anlaşılabilmesi için, M. Foucault'nun iktidar ile özne arasında kurduğu ilişkiye bakmak yararlı olacaktır. Bu bağlamda Foucault'nun *Hapishanenin Doğuşu (Çev. M. Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2000)* adlı eseri önemli bir başvuru kaynağıdır. Özellikle *"panoptikon"* kavramı üzerinden iktidar ile özne arasındaki ilişkiyi nasıl kurduğu, burada tartışılan meselenin analizini derinleştirmek açısından ayrı bir önem taşımaktadır.

reylerin seçimleri ya da yönelimleri kişisel tercihler gibi görünse de, aslında toplumsal olarak önceden düzenlenmiş ve normatif olarak çerçevelenmiş bir zeminde ortaya çıkar. Bundan dolayı Sara Ahmed'in düşünce sistematiği, bu yönelimlerin iktidar ilişkilerinden bağımsız olmadığını; aksine toplumsal cinsiyet rejimlerinin ve heteronormatif düzenin sürekliliğini sağlayan temel mekanizmalardan biri olduğunu ortaya koyar. Dolayısıyla ona göre heteroseksüellik, yalnızca bir cinsel yönelim değil, aynı zamanda bedenlerin mekânsal ve zamansal hareketlerini düzenleyen normatif bir yapı oluşturur (Ahmed, 2006). Bu nedenle Sara Ahmed'e göre *"cinsiyetlendirilmiş"* özne[3], yalnızca toplumsal normların pasif bir taşıyıcısı değil; aynı zamanda bu normları sorgulama ve dönüştürme potansiyeline sahip politik bir eyleyendir. Bu perspektifte özne; sabit, değişmez ve tamamlanmış bir kimlik olarak tanımlanamaz. Tıpkı Judith Butler'ın performativite yaklaşımında olduğu gibi, Sara Ahmed'de de özne ilişkisel ve süreçsel bir yapı içinde düşünülür; toplumsal ilişkiler, iktidar düzenekleri ve normatif beklentiler aracılığıyla sürekli olarak kurulur, yeniden şekillenir ve yapısöküme uğrar. Öznenin kimliği, önceden verilmiş bir özden ziyade, toplumsal pratikler, duygusal yönelimler ve bedensel deneyimler aracılığıyla oluşur. Dolayısıyla cinsiyetlendirilmiş özne hem normatif düzenin ürünü hem de bu düzeni kesintiye uğratma ve yeniden anlamlandırma kapasitesine sahip dinamik bir olgu olarak kavramsallaştırılır.

2. Feminist Kurumsal Eleştiri ve Çeşitlilik Politikaları

Feminist mücadele, güçlü bir politik boyuta sahip olması nedeniyle yalnızca toplumsal cinsiyet temelli eşitsizlikleri görünür kılmakla sınırlı kalmaz; aynı zamanda toplumsal yapıyı oluşturan kültürel kodlara, dini ve geleneksel inanç sistemlerine, ideolojik kabullere ve bürokratik yapılara yönelik olarak da kapsamlı eleştiriler geliştirir. Bu eleştiriler, söz konusu yapıların başta kadınlar olmak üzere; diğer marjinalleştirilmiş gruplar üzerinde nasıl sınırlayıcı, dışlayıcı ya da sınıfsal etkiler ürettiğini ortaya koymayı amaçlar. Bu nedenle feminist perspektif, toplumsal düzenin "doğal" ya da "kaçınılmaz" olarak sunulan normlarını sorgulayarak, bu normların tarihsel ve politik olarak birer inşadan ibaret olduğunun ve tarihsel zamana bağlı olarak değişkenlik gösterdiğinin altını çizer. Dolayısıyla feminist mücadele, yalnızca hak talepleri etrafında şekillenen bir mücadele alanı değil; aynı zamanda toplumsal yapının temel dayanaklarını yeniden düşünmeye çağıran dönüştürücü bir eleştiri pratiği olarak anlam kazanır. Bu nedenle Sara Ahmed'in feminist çalışmalarının önemli bir bölümü, söz konusu kültürel, ideolojik ve kurumsal yapılara yönelttiği eleştirel analizlerden oluşur. Sara Ahmed, özellikle üniversiteler, devlet kurumları ve çeşitlilik politikaları gibi alanlarda eşitlik söyleminin nasıl üretildiğini ve bu söylemin hangi noktalarda işe yarayıp yaramadığını sorgular. Ona göre ku-

3 Bkz. Bu konuyu daha iyi kavramak için Sara Salih'in kaleme aldığı *Judith Butler'ı Anlamak: Cinsiyetlendirilmiş Bedenler (Çev. Mehmet Erguvan, Fol Yayınları, Ankara, 2023)* adlı eserine bakılabilir.

rumlar çoğu zaman eşitlik ve kapsayıcılık iddiasında bulunsa da, bu söylemler pratikte var olan hiyerarşileri ve dışlama biçimlerini örtbas edebilir. Bu bağlamda Sara Ahmed'in çalışmaları, feminist eleştiriyi yalnızca teorik bir düzlemde bırakmaz; aksine, kurumsal yapılar içinde işleyen güç ilişkilerini açığa çıkararak bu yapıların dönüştürülmesine yönelik politik bir müdahale niteliği taşır (Ahmed, 2012).

Bu çerçeveden de anlaşılacağı üzere Sara Ahmed, kurumsal yapılara karşı eleştirel ve mesafeli bir tutuma sahiptir. Çünkü ona göre kurumlar, bir yandan *"çeşitlilik"* ve *"kapsayıcılık"* gibi kavramları benimseyerek eşitlikçi bir imaj üretirken, diğer yandan eşitsizlik yaratan normatif düzenekleri ve hiyerarşik işleyiş biçimlerini sürdürmeye devam ederler. Bu durum, eşitlik söyleminin çoğu zaman yapısal dönüşüm yaratmaktan ziyade kurumsal meşruiyeti güçlendiren ve rasyonel kılan bir araç haline gelmesine yol açar. Sara Ahmed, özellikle çeşitlilik politikalarının, eleştiriyi içselleştirip etkisizleştirme potansiyeline dikkat çeker. O kurumların eşitlik iddiasını öne sürerek, devam eden ayrımcılık ve dışlama pratiklerini görünmez kılabilme ihtimalinin olduğunu ileri sürer. Bu yönüyle onun yaklaşımı, kurumsal söylem ile kurumsal pratik arasındaki gerilimi açığa çıkararak, eşitlik iddialarının hangi ölçüde performatif bir nitelik taşıdığını sorgular (Ahmed, 2010). Kurumsal yapının tıpkı Foucault'da olduğu gibi beklentisine uygun bir özne inşa ettiğini düşünen ve bunu eleştiren Sara Ahmed, feminist eleştirinin kurumsal düzen için bir tehdit unsuru olarak görüldüğü için sıklıkla marjinal bir hareket olarak görüldüğünü düşünür (Ahmed, 2017). Bu bağlamıyla ona göre kurumlar, belirli davranış kalıplarına, söylem biçimlerine ve uyum pratiklerine sahip bireyleri *"makbul"* özne olarak tanırken; bu çerçeveyi sorgulayan ya da eleştiren özneleri sorun çıkaran, uyumsuz ya da aşırı politik olarak etiketleyebilir. Bu nedenle feminist eleştiri, kurumsal düzenin sürekliliğini tehdit eden bir müdahale olarak algılanır ve çoğu zaman kriminal bir konuma iteklenir. Dolayısıyla feminizmin kurumsal bağlamda "rahatsız edici" bir konumda görülmesi, onun eşitsizlikleri görünür kılma ve normatif düzeni sorgulama kapasitesinden kaynaklanır. Böylece feminist müdahale, kurum içinde ya tolere edilmesi gereken bir sapma ya da etkisizleştirilmesi gereken bir itiraz biçimi olarak konumlandırılır.

Sara Ahmed'in kurumsal yapılara yönelik eleştirel perspektifi, en belirgin ve yoğun biçimde akademik dünyada gözlemlenen toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri bağlamında ortaya çıkar (Aydın, 2021). Sara Ahmed, üniversiteleri yalnızca bilgi üreten mekânlar olarak değil; aynı zamanda belirli normların, sınıflaşmanın ve dışlama pratiklerinin yeniden üretildiği kurumsal alanlar olarak analiz eder. Ona göre akademik kurumlar, her ne kadar yukarıda da ifade edildiği gibi eşitlik ve çeşitlilik söylemini benimsediklerini iddia etseler de, terfi süreçlerinden işe alım politikalarına, gündelik çalışma ilişkilerinden karar alma mekanizmalarına kadar pek çok alanda cinsiyetlendirilmiş ve ırk-

sallaştırılmış yapıları sürdürmeye devam eder. Bu bağlamda Sara Ahmed'in eleştirisi, akademinin "tarafsız" ve "liyakat temelli" olduğu yönündeki varsayımları sorgulayarak, üniversitelerin de toplumsal güç ilişkilerinden bağımsız olmadığını ortaya koymayı amaçlar (Ahmed, 2012).

3. Sara Ahmed'in Killjoy ile Kesişimsellik Kavramları ve Bu Kavramların Feminist Mücadeledeki Önemi

"Killjoy" (oyunbozan) kavramı, Sara Ahmed'in feminist düşünce sisteminde en çok bilinen ve en fazla tartışılan kavramlardan biridir. Sara Ahmed bu kavramla, toplumsal normları ve yerleşik kabulleri sorgulayan feminist öznenin çoğu zaman *"keyif kaçıran", "ortamın huzurunu bozan"* ya da *"aşırı duyarlı"* olarak etiketlenme biçimini analiz eder. Ona göre feminist eleştiri, özellikle cinsiyetçi ya da ayrımcı söylemlerin normalleştirildiği ortamlarda rahatsızlık yarattığı için, eleştiriyi dile getiren kişi "oyunbozan" olarak görülür. Fakat Sara Ahmed, olumsuz olarak kabul edilen bu durumu tersine çevirerek, feminist oyunbozanlığı politik bir bilinç ve müdahale biçimi olarak yeniden değerlendirir. Bu anlamda "killjoy", yalnızca huzuru kaçıran bir özneyi değil; aynı zamanda görünmez kılınan eşitsizlikleri açığa çıkaran ve normatif düzeni sorgulayan eleştirel bir özneyi de temsil eder. Mutluluğun heteronormatif aile, evlilik ve toplumsal uyum gibi kuralların ilkelerine göre tanımlandığını savunan Sara Ahmed'e göre, feminist eleştiri bu kuralları sorguladığında, toplumsal huzuru tehdit eden bir pratik olarak görülür (Ahmed, 2017). Dolayısıyla bu yönüyle *"killjoy"*, otoriter kuralların etkisini görünür kılarak politik bir özne olma görevini yerine getirir.

Sara Ahmed'in feminist düşüncesinde *"killjoy"* kavramı ne kadar merkezi bir yere sahipse, *"kesişimsellik"* kavramı da o denli önemli bir konuma sahiptir. bell hooks da olduğu gibi Sara Ahmed'de de toplumsal cinsiyet meselesi sadece kadın-erkek ayrımından ibaret değildir. Sorunun ırk, sınıf, etnisite ve cinsel yönelim gibi pek çok farklı kimliğin cinsiyetle iç içe geçtiğini ve eşitsizliğin ancak bu bütünsel bakış açısıyla anlaşılabileceğini savunur. Bu nedenle feminist analiz, farklı baskı biçimlerinin birbirini nasıl kesiştirdiğini ve güçlendirdiğini dikkate almak zorundadır. Sara Ahmed'in yaklaşımında *"kesişimsellik"*, yalnızca teorik bir çerçeve değil; aynı zamanda kurumsal yapılar, gündelik pratikler ve duygusal deneyimler içinde işleyen çok katmanlı eşitsizlikleri görünür kılan eleştirel bir yöntemdir. Böylece feminist mücadele, tekil bir kimlik kategorisine dayanan dar bir perspektif yerine, farklı toplumsal konumların bir arada nasıl deneyimlendiğini analiz eden daha kapsayıcı bir bakış açısına yönelir. Bu bağlamda kesişimsellik, feminizmin neden kolektif bir hareket olduğunu, başkalarıyla diyalog içinde ve birlikte hareket ederek var olduğunu bize daha iyi gösterir. Böylece bell hooks'un feminizmi *"cinsiyetçiliği, cinsel sömürüyü ve cinsel zulmü sona erdirmeyi amaçlayan bir hareket"* (hooks, 2002) olarak ne-

den tanımladığı daha da anlamlı bir hale geliyor. Çünkü bu tanım, feminizmin gerekliliğini açıkça ortaya koyuyor. hooks ayrıca bu sorunların ırkçılıktan, kapitalist sistemdeki emek sömürüsünden ve sömürgecilik geçmişinin bugünkü etkilerinden ayrı düşünülemeyeceğini vurgular. Bu nedenle kesişimsellik, iktidar başta olmak üzere toplumsal yapının beden üzerindeki hegemonik etkisinin nasıl işlediğini anlamak için temel bir başlangıç noktasıdır. Flavia Dzodan'ın da ifadesiyle, *"feminizm ya kesişimsel olacaktır ya da anlamını yitirecektir"* (Ahmed, 2018). Sara Ahmed'de kesişimsel perspektif; ırk, göç, toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve kimlik gibi faktörlerle iç içe olan bir bağlamda ele alınır (Ahmed, 2000).

Sonuç

Bu çalışmadaki temel tartışmalar, Sara Ahmed'in feminist düşüncesini dönük ana tezlerini merkeze alarak, duyguların politik olarak nasıl bir işleve sahip olduğu, bedenlerin toplumsal normlar doğrultusunda nasıl yönlendirilip inşa edildiği ve kurumsal yapıların eşitsizlikleri hangi mekanizmaları kullanarak varlığını sürdürdüğü ele alınmıştır. Toplumsal cinsiyet tartışmalarını disiplinlerarası perspektifle ele alan Sara Ahmed'in bu yaklaşımı, feminizmi yalnızca cinsiyet eşitsizliklerini sorunsallaştıran bir alan olarak değil, aynı zamanda feminizmin gündelik yaşam pratiklerine, duygusal deneyimlere ve toplumsal kurumlara doğrudan müdahale eden politik bir mücadele alanı olarak yeniden düşünmeyi nasıl mümkün kıldığı incelenmiştir.

Sara Ahmed'e göre duygular kuramı, bireysel duygular ve deneyimler olmaktan ziyade, toplumsal ilişkiler içinde şekil alan ve iktidar ilişkilerini pekiştiren ya da dönüştüren pratikler olarak karşımıza çıkar. Sevgi, korku, nefret, utanç ve mutluluk gibi duygular, bedenlerin birbirleriyle kurduğu mesafeyi düzenleyerek "biz" ve "öteki" ayrımlarının kurulmasında rol oynar ve bunun sonucu olarak da toplumsal cinsiyet, sınıf ve kültürel kimlikler gibi hiyerarşik yapılar duygular aracılığıyla üretilir. Dolayısıyla Sara Ahmed; bedenlerin dünyayla, nesnelerle ve diğer insanlarla nasıl ilişkilendiğini göstererek heteronormatif düzenin mekân ve ilişkiler üzerinden nasıl işlediğini görünür hale getirir. Çalışma aynı zamanda Sara Ahmed'in toplumsal kurumlarla ilgili eleştirileri ele alınmış ve bu toplumsal yapıların çoğunlukla meydana gelen eşitsizlikleri örtbas eden performatif araçlara nasıl dönüşebildiği ele alındı.

Sara Ahmed'in feminist düşünce sisteminde merkezi konumda yer alan ve politik müdahalenin öznel dünyada nasıl deneyimlendiğini vurgulayan *"killjoy"* kavramı ile toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin ırk, sınıf, göç ve diğer otorite eksenleriyle birlikte ele alınmasının neden önemli olduğunu anlatmak için kullandığı *"kesişimsellik"* kavramları tartışıldı. Feminist mücadeleye geniş ve kapsamlı bir perspektifle yaklaşan Sara Ahmed, feminist tartışmayı, hem teorik hem de pratik düzlemde yeniden düşünmeye imkân tanıyan bir yaklaşımla

değerlendirir. Çünkü toplumsal cinsiyet çalışmalarına bütüncül ve eleştirel bir perspektif sunan Sara Ahmed, feminizmi gündelik yaşamın bir parçası olarak ele alır. Bedensel özneleri de bu bağlam içinde tanımlar. Bu nedenle Sara Ahmed'in feminist perspektifinin, çağdaş feminist teoriler ya da yorumlar için önemli izlekler sunduğu söylenebilir. Kısacası Sara Ahmed'in feminist düşüncesi; normlara itiraz eden, sabit bir kimliğe indirgenemeyen bir özneyi; yaşamın içinde yer alan ve yaşamı dönüştürmeyi amaçlayan bir direniş anlayışını; iktidara karşı var olma mücadelesini ifade eder.

Kaynakça

Ahmed, S. (2000). Strange encounters: Embodied others in post-coloniality. Routledge.

Ahmed, S. (2004). The cultural politics of emotion. Routledge.

Ahmed, S. (2006). Queer phenomenology: Orientations, objects, others. Duke University Press.

Ahmed, S. (2010). The promise of happiness. Duke University Press.

Ahmed, S. (2012). On being included: Racism and diversity in institutional life. Duke University Press.

Ahmed, S. (2017). Living a feminist life. Duke University Press.

Aydın, Z. (2021). Feminist kurumsal eleştiri ve Sara Ahmed'in katkıları. Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları Dergisi, 5(2), 45–60.

Butler, J. (2007). *Yaşam ile Ölümün Akrabalığı (Antigone'nin İddiası*), (Çev. Ahmet Ergenç), Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

Butler, J. (2020). *Savaş Tertipleri (Hangi Hayatların Yası Tutulur),* (Çev. Şeyda Öztürk), YKY, 2. Baskı, İstanbul.

Foucault, M. (2000). *Hapishanenin Doğuşu,* (Çev. M. Ali Kılıçbay), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.

hooks, B. (2002). *Feminizm Herkes İçindir,* (Çev. Ece Aydın-Berna Kurt-Şirin Özgün-Aysel Yıldırım), bgst Yayınları, İstanbul.

Salih, S. (2023). *Judith Butler'ı Anlamak: Cinsiyetlendirilmiş Bedenler,* (Çev. Mehmet Erguvan), Fol Yayınları, Ankara.

Yılmaz, E. (2019). Duygulanım kuramı ve feminist teori: Sara Ahmed üzerine bir değerlendirme. Fe Dergi, 11(1), 87–102.

Bölüm 8

KAMU ORMAN İŞLETMELERİNDE İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ RİSKLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ VE KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Kenan YILDIZ[1]
Harun YAKA[2]

1 Amasya Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İş Sağlığı ve Güvenliği ABD, 258121040@ogrenci.amasya.edu.tr ORCID: 0009-0003-2391-5764.
2 Doç. Dr., Amasya Üniversitesi, Makine Mühendisliği Bölümü, Amasya, Türkiye, harun.yaka@amasya.edu.tr, ORCID:0000-0003-4859-9609

1. GİRİŞ

İş sağlığı ve güvenliği (İSG), tüm sektörlerde olduğu gibi, kamu orman işletmelerinde çalışanlar için de kritik bir öneme sahiptir; zira bu sektördeki çalışma ortamları, mekanik, fiziksel ve çevresel faktörlerden kaynaklanan yüksek risk potansiyeli taşımaktadır (Gedik vd., 2022). Özellikle ormancılık faaliyetlerinin geniş bir coğrafyada ve değişken koşullar altında yürütülmesi, iş kazaları ve meslek hastalıkları açısından bu sektörü tehlikeli ve çok tehlikeli iş sınıflarına dahil etmektedir (Tunay ve Emir, 2015; Yıldırım vd., 2018). Türkiye'de ormancılık faaliyetleri, İş Sağlığı ve Güvenliğine İlişkin İşyeri Tehlike Sınıfları Tebliği uyarınca geniş bir alana yayılmaktadır (Şafak ve Göksu, 2022). Bu durum, ormancılık sektörünü diğer endüstrilerden ve sektörlerden ergonomik açıdan farklı kılmakta olup, ağır iş koşulları ve çalışma yeri zorlukları, iş kazaları ve sağlık problemlerinin başlıca nedenleri arasında yer almaktadır. Bu bağlamda, ormancılık işlerinde karşılaşılan tehlikeler; motorlu araç ve el aletlerinin kullanımı, kas gücü gerektiren işler, tehlikeli bölgelerde konumlanma, dikkatsizlik, sistemsiz davranışlar ve çalışanların işe uygun olmaması gibi çeşitli unsurları barındırmaktadır (Başak vd., 2018).

Ormancılık sektörü, çevresel ve kişisel faktörlerin etkisiyle iş kazaları açısından yüksek risk taşıyan bir alan olarak kabul edilmektedir (Akgül vd., 2021). Türkiye'deki ormancılık sektöründe, özellikle 2019-2023 yılları arasında iş kazalarında belirgin bir artış gözlemlenmiş; 2022 yılında 860 kaza rapor edilmiş ve bu kazaların 14'ü ölümle sonuçlanmıştır (Özdemir, 2024). Bu istatistikler, ormancılık sektöründeki iş güvenliği önlemlerinin acil müdahale gerekliliğini açıkça ortaya koymaktadır (Aydın ve Ceylan, 2020). Bu nedenle, ormancılık üretim çalışmalarının ağır işler kategorisinde yer alması, kapsamlı bir risk yönetimi sistemi oluşturulmasını zorunlu kılmaktadır (Şengül ve Tokal, 2021). Söz konusu riskler, sadece fiziksel yaralanmalarla sınırlı kalmayıp, mesleki hastalıklar, psikososyal etkenler ve ölümle sonuçlanabilen geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır (Gümüş ve Türk, 2011).

Kamu orman işletmelerinde yürütülen faaliyetler kurumsal bazda iki temel eksende şekillenmektedir. Bunlardan birincisi, doğrudan açık arazide yürütülen ağaç dikimi, orman bakımı, yangınla mücadele, odun hasadı ve nakliyesi gibi operasyonel süreçlerdir. İkinci eksen ise bu operasyonların idari, mali, hukuki ve planlama süreçlerinin yürütüldüğü merkez ofis çalışmalarıdır. Literatürde ormancılıkta İSG denildiğinde akla ilk olarak arazi çalışmaları gelse de kamu işletmelerindeki idari personelin ve ofis çalışanlarının maruz kaldığı risklerin de bütüncül bir yaklaşımla ele alınması kurumsal sürdürülebilirlik açısından kaçınılmazdır.

1.1 Problemin Tanımı

Kamu orman işletmeleri hem arazi hem de ofis ortamında farklı çalışma koşullarını barındıran yapılarıyla iş sağlığı ve güvenliği açısından karmaşık risk kombinasyonlarını içermektedir. Arazi çalışanları; zorlu topoğrafya, değişken iklim şartları, yabani hayat unsurları, ağır iş makineleri ve kesici el aletleri kullanımı nedeniyle ani yaralanma ve ölümlü iş kazası riski ile karşı karşıya kalırken, ofis çalışanları ise sedanter yaşam, zihinsel yoğunluk, ergonomik olmayan çalışma istasyonları ve psikososyal risklere maruz kalmaktadır. Ancak, bu iki farklı çalışma grubunun karşılaştığı tehlike ve risklerin sistematik, eş zamanlı ve karşılaştırmalı bir biçimde ele alındığı akademik çalışmaların oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Bu durum, kamu orman işletmelerinde görev yapan personelin maruz kaldığı risklerin bütüncül olarak değerlendirilmesini zorlaştırmakta, kaynakların etkin dağılımını engellemekte ve kurumsal İSG uygulamalarının genel başarısını olumsuz etkileyebilir nitelik taşımaktadır.

1.2 Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, kamu orman işletmelerinde görev yapan arazi ve ofis çalışanlarının iş sağlığı ve güvenliği açısından karşılaştıkları tehlike ve riskleri doküman analizi yöntemiyle derinlemesine incelemek, bu riskleri yapısal özelliklerine göre kategorize etmek ve birbirleriyle karşılaştırmalı olarak ortaya koymaktır. Çalışma, iki farklı çalışma ortamının dinamiklerini analiz ederek kamu orman yönetimlerine daha dengeli, kapsayıcı ve etkin risk yönetimi stratejileri geliştirmeleri için bilimsel bir altlık sunmayı hedeflemektedir.

1.3 Araştırma Soruları

1. Kamu orman işletmelerinde arazi çalışanlarının karşılaştığı fiziksel, çevresel ve mekanik İSG riskleri nelerdir?
2. Kamu orman işletmelerinde ofis çalışanlarının karşılaştığı ergonomik, psikososyal ve fiziksel İSG riskleri nelerdir?
3. Arazi ve ofis çalışanlarının maruz kaldıkları tehlike kaynakları hangi kurumsal ve operasyonel yönlerden farklılaşmaktadır?
4. Çalışma ortamına bağlı olarak ortaya çıkan risk türleri ulusal İSG mevzuatı çerçevesinde nasıl sınıflandırılabilir?
5. Kamu orman işletmelerinde iş kazalarını ve meslek hastalıklarını minimize etmek adına ne tür proaktif kurumsal önlemler alınabilir?

1.4 Araştırmanın Önemi ve Katkısı

Bu çalışma, kamu orman işletmelerindeki riskleri tek taraflı ele alan geleneksel yaklaşımların dışına çıkarak hem sahayı hem de idari merkezi kapsayan karşılaştırmalı bir bakış açısı sunması bakımından önem taşımaktadır. Arazi ve ofis çalışanlarının maruz kaldıkları risklerin birlikte değerlendirilmesi, kurum içi İSG kültürünün sadece mavi yakalı veya saha personeline yönelik bir kavram olmadığı, bütünsel bir yönetim felsefesi olduğu algısını yerleştirecektir. Ayrıca çalışma, ormancılıkta risk analizi yapacak olan araştırmacılara ve iş güvenliği uzmanlarına ulusal kaynakların taranmasıyla elde edilmiş geniş bir teorik çerçeve ve tasnif modeli sunmaktadır.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1 Orman İşletmelerinde İş Sağlığı ve Güvenliği Kavramı

Ormancılık faaliyetleri, çalışılan nesnenin ve ortamın doğrudan doğaya bağımlı olması nedeniyle iş gücünün sürekli olarak sahaya taşınmasını zorunlu kılmaktadır. Bu durum, açık havada, kontrol edilemeyen hava koşulları altında ve genellikle dik eğimli dağlık bölgelerde icra edilen bu işleri yapısal olarak ağır ve tehlikeli kılmaktadır (Gümüş ve Türk, 2012). Ağaç kesme, devirme, sürütme, yükleme ve taşıma gibi odun hasadı süreçleri, yüksek kinetik enerji barındıran makineler ve kesici aletlerden kaynaklanan çeşitli tehlikeleri bünyesinde barındırır (Okan vd., 2019). Özellikle orman işçileri, motorlu testereler, baltalar, tomruk çekme vinçleri ve orman traktörleri gibi yüksek riskli ekipmanlarla çalışırken sürekli olarak ciddi kaza senaryolarına maruz kalma olasılığı taşımaktadır (Acar vd., 2009).

Kamu yönetiminde iş sağlığı ve güvenliği bilincinin artırılması ve 6331 sayılı Kanun hükümlerine tam uyumun sağlanması, bu sektördeki riskleri minimize etmek için bir lüks değil, yasal bir zorunluluktur (Akyüz vd., 2019; Irmak vd., 2021). Çalışanların kişisel koruyucu donanım (KKD) kullanma konusundaki farkındalığı da iş kazalarının ölümcül sonuçlarını engellemede temel bir bariyer işlevi görmektedir. Bu donanımların standartlara uygun tedarik edilmesi, sahada doğru kullanımı ve düzenli olarak denetlenmesi gerekmektedir (Aydemir vd., 2023). Bilgisizlik, aşırı güven ve kuralları ihmal etme gibi tehlikeli davranışların kökeninde yatan nedenleri ortadan kaldırmak amacıyla uygulanan sistematik ve periyodik iş güvenliği eğitimleri, ormancılıkta iş kazalarının önlenmesinde kilit bir rol oynamaktadır (Koçali, 2021).

2.2 Yasal Mevzuat ve Kurumsal Sorumluluklar

Türkiye'de iş sağlığı ve güvenliği süreçleri 2012 yılında yürürlüğe giren 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu ile radikal bir değişime uğramıştır. Bu kanun, kamu ve özel sektör ayrımı gözetmeksizin tüm çalışanları yasal güvence altına almıştır. Kamu orman işletmeleri, yürüttükleri faaliyetlerin niteli-

ğine göre tehlikeli ve çok tehlikeli işyerleri kapsamında değerlendirilmektedir. Kanun uyarınca işveren konumundaki kamu kurumları, çalışanların sağlığını korumak, iş kazalarını önlemek, risk değerlendirmesi yapmak, acil durum planları hazırlamak ve iş güvenliği uzmanı ile işyeri hekimi istihdam etmekle yükümlüdür. Ormancılık faaliyetlerinin taşeronlaşma veya köylü kooperatifleri eliyle yürütülmesi durumunda dahi kamu orman işletmelerinin asıl işveren olarak denetim ve gözetim sorumluluğu devam etmektedir.

2.3 Tehlike ve Risk Kavramlarının Analitik Ayrımı

İş sağlığı ve güvenliği literatüründe tehlike ve risk kavramları birbirinin yerine sıkça kullanılsa da analitik olarak tamamen farklı anlamlara sahiptir ve bu ayrımın net yapılması risk analizlerinin doğruluğunu belirler. 6331 sayılı Kanun ve ilgili yönetmelikler kapsamında şu tanımlamalar yapılmıştır:

1. Tehlike kavramı: İşyerinde var olan veya dışarıdan gelebilecek, çalışanı veya işyerini etkileyebilecek zarar veya hasar verme potansiyeline sahip durum, madde veya süreci ifade eder. Örneğin, çalışmakta olan bir motorlu testere veya dik bir yamaçtaki gevşek kaya kütlesi birer tehlikedir.

2. Risk kavramı: Tehlikeden kaynaklanacak kayıp, yaralanma, meslek hastalığı veya başka zararlı sonuçların meydana gelme olasılığı ile bu sonucun şiddetinin bileşimidir. Aynı örnek üzerinden gidilirse, motorlu testerenin koruyucu eldiven olmadan kullanılması neticesinde el kesilmesi ihtimali ve bu kesiğin derinliği riski oluşturur (Durduran vd., 2019).

Bu analitik ayrım, tehlikelerin hangi operasyonel koşullarda yüksek risk düzeylerine dönüşebileceğinin ve insan sağlığını hangi boyutta tehdit edebileceğinin anlaşılması açısından kritik öneme sahiptir. Kamu yöneticilerinin ve iş güvenliği profesyonellerinin koruyucu ve önleyici tedbirleri planlarken bu iki parametreyi esas alması gerekmektedir (Atar vd., 2022).

2.4 Orman İşletmelerinde Çalışma Yapısı ve Arazi Tehlikeleri

Arazi çalışanlarının karşılaştığı en temel ve yaygın tehlikelerden biri, doğal ortamın dinamik, heterojen ve öngörülemeyen yapısından kaynaklanan düşme, kayma, yuvarlanma ve takılma riskleridir. Bu riskler genellikle engebeli yamaçlar, ıslak veya kaygan zeminler, karla kaplı alanlar ve orman tabanında bulunan gizli çürük kökler, derin otlar veya taşlar gibi engellerle birleştiğinde ciddi kırılmalara ve burkulmalara yol açar (Hacıbektaşoğlu, 2018). Türkiye'de resmi verilere göre tarım ve ormancılık sektörlerinde ölüm oranları incelendiğinde, ölümlü iş kazalarının temel nedenleri ve istatistiksel detayları şu şekilde tasnif edilmektedir:

1. Trafik ve Servis Kazaları: İşçilerin sahadaki çalışma alanlarına veya fidanlıklara taşınması esnasında, insan taşımaya uygun olmayan kasa içi yolculuklar veya eskiyen arazi araçlarının kullanımı hayati kazalara davetiye çıkarmaktadır.

2. Traktör ve İş Makinesi Devrilmeleri: Dağlık ve stabilizesi düşük orman yollarında, tomruk çekme veya yol açma faaliyetleri yürüten traktörlerin, ekskavatörlerin ve dozerlerin devrilmesi, operatörlerin ve çevre çalışanlarının ezilme kaynaklı ölümlerine neden olmaktadır.

3. Demografik Dağılım ve Tecrübe Faktörü: Hayatını kaybedenlerin büyük kısmını, geçici işçi statüsünde çalışan mevsimlik işçiler, kırsal bölgedeki kooperatif üyeleri veya yaş ortalaması yüksek deneyimli ancak fiziksel refleksleri yavaşlamış çalışanlar oluşturmaktadır.

4. Kesim ve İstifleme Hataları: Boylama ve devirme işlemleri sırasında ağaçların yönünün doğru hesaplanamaması, rüzgâr etkisi, diğer ağaçlara takılarak askıda kalan tomrukların aniden düşmesi ve istif alanlarındaki tomrukların kayması neticesinde işçilerin kütleler altında kalması ölümlerin en büyük nedenlerindendir (Özden vd., 2011).

2.5 Ofis Çalışanlarının Risk Yapısı ve Ergonomi

Ofis ortamları, dışarıdan bakıldığında arazideki vahşi doğa koşullarına kıyasla son derece korunaklı ve güvenli alanlar olarak algılansa da kendi içinde sinsi ve kronik sağlık sorunlarına yol açan ciddi risk faktörleri barındırmaktadır (Ok ve Kılıç, 2020). Bu alanlardaki en belirgin risk grubu ergonomik yetersizliklerden kaynaklanmaktadır. Ofis çalışanlarının maruz kaldığı zorunlu sabit vücut pozisyonu ve sedanter çalışma düzeni, uzun vadede kas ve iskelet sistemi rahatsızlıklarının gelişmesine zemin hazırlar (Pecyna vd., 2019).

Zamanlarının neredeyse tamamını bilgisayar ekranı karşısında, masa başında geçiren kamu orman işletmesi idari personeli, evrak işleri ve haritalama süreçleri sırasında şu temel ergonomik risklerle karşı karşıyadır:

1. Yanlış oturma pozisyonları ve uzun süreli statik duruşlar.

2. Vücut yapısına uygun olmayan, bel ve boyun desteğinden yoksun sandalye ve masa kullanımları.

3. Monitör yüksekliğinin ve klavye mesafesinin göz ile bilek hizasına göre ayarlanmamış olması sonucu oluşan tekrarlayan gerilme yaralanmaları (Akın ve Taşdemir, 2023; Meriç vd., 2020).

Bu faktörler karpal tünel sendromu, bel fıtığı, boyun düzleşmesi ve kronik kas ağrıları gibi meslek hastalıklarının kapısını aralamakta, iş gücü kaybına ve çalışan memnuniyetsizliğine yol açmaktadır.

3. YÖNTEM

3.1 Araştırmanın Modeli ve Metodolojik Altyapısı

Bu araştırmada, kamu orman işletmelerindeki iş sağlığı ve güvenliği durumunu derinlemesine ve analitik bir yaklaşımla ortaya koyabilmek amacıyla nitel araştırma desenlerinden doküman analizi modeli benimsenmiştir. Doküman analizi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsayan etkin bir araştırma yöntemidir. Bu yöntem, sahaya doğrudan müdahale etmeden, geniş bir zaman diliminde üretilmiş kurumsal ve akademik verilerin sentezlenmesine olanak tanır.

3.2 Veri Kaynakları ve Seçim Kriterleri

Araştırmanın veri tabanını oluştururken geniş bir literatür taraması gerçekleştirilmiş ve verilerin güvenirliğini sağlamak adına belirli seçim kriterleri uygulanmıştır. Bu kapsamda şu kaynak türleri sistematik olarak incelenmiştir:

1. Yasal Belgeler: 6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu, İş Kanunu ve ilgili alt yönetmelikler, tebliğler.

2. Akademik Literatür: Yükseköğretim Kurulu (YÖK) Tez Merkezi bünyesindeki ormancılıkta İSG konulu lisansüstü tezler, ulusal ve uluslararası hakemli dergilerde yayımlanmış makaleler (Acar vd., 2009).

3. Kurumsal Raporlar: Orman Genel Müdürlüğü (OGM) faaliyet raporları, İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği (İSİG) Meclisi istatistik veri setleri ve sektörel analiz dokümanları.

Veri toplama sürecinde katı bir doküman sayısı sınırlaması yerine, bilimsel araştırmalarda kabul gören veri doygunluğu (saturation) ilkesi esas alınmıştır. İncelenen yeni dokümanlar mevcut bulgulara farklı bir boyut kazandırmadığında ve veriler kendini tekrar etmeye başladığında tarama süreci tamamlanmıştır.

3.3 Verilerin Analiz Edilmesi ve Kodlama Süreci

Dokümanlardan elde edilen ham veriler nitel araştırma tekniklerinden içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiştir. Analiz süreci şu aşamalardan oluşmaktadır:

1. Dokümanların satır satır okunarak İSG tehlike ve risklerine yönelik ifadelerin ham kodlar halinde çıkarılması.

2. Benzer özellik gösteren kodların bir araya getirilerek kavramsal temalar altında birleştirilmesi.

3. Temaların fiziksel riskler, ergonomik riskler, çevresel riskler, kimyasal riskler ve psikososyal riskler olmak üzere beş ana kategori halinde tasnif edilmesi.

4. Elde edilen kategorilerin arazi ve ofis çalışma ortamları ekseninde karşılaştırmalı matrislere dönüştürülmesi.

3.4 Geçerlik, Güvenirlik ve Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmanın bilimsel geçerlik ve güvenirliğini artırmak adına veri çeşitlemesi (triangulation) yöntemi kullanılmıştır. Aynı bulgu hem akademik bir makaleyle hem de kurumsal bir kaza raporu veya resmi istatistikle doğrulanarak metne dahil edilmiştir. Kodlama sürecinde tarafsızlığı korumak amacıyla literatürdeki standart İSG tanımlamalarına sadık kalınmıştır.

Bu araştırmanın belirli sınırlılıkları bulunmaktadır:

1. Araştırma kurumsal yapı olarak yalnızca kamu orman işletmelerini (Orman Genel Müdürlüğü merkez ve taşra teşkilatlarını) kapsamaktadır; özel sektöre ait fidanlıklar veya kereste fabrikaları çalışma kapsamı dışında tutulmuştur.

2. Yöntemsel olarak doküman analizi ile sınırlı olup, ampirik bir saha anketi veya klinik muayene verilerini içermemektedir.

4. BULGULAR

4.1 Arazi ve Ofis Çalışanlarının Risk Profillerine İlişkin Genel Bulgular

İncelenen dokümanlar, mevzuat metinleri ve istatistiksel veriler doğrultusunda, kamu orman işletmelerinde görev yapan personelin maruz kaldığı risklerin çalışma alanlarına göre keskin ve radikal biçimde farklılaştığı tespit edilmiştir. Arazi çalışanlarının risk profili; ani gelişen, yüksek kinetik enerji barındıran, doğrudan uzuv kaybı veya ölümle sonuçlanabilen akut fiziksel ve çevresel tehlikelerden oluşmaktadır. Buna karşın ofis çalışanlarının risk profili; zamana yayılan, ilk etapta fark edilmeyen ancak uzun vadede kalıcı iskelet sistemi hasarlarına ve ruhsal tükenmişliğe yol açan kronik içerikli ergonomik ve psikososyal tehlikelerden meydana gelmektedir.

4.2 Risk Türlerinin Karşılaştırmalı ve Detaylı Analizi

Kamu orman işletmelerinde tespit edilen tehlike kaynakları ve risklerin çalışma ortamlarına göre detaylı dökümü ve karşılaştırması şu şekildedir:

1. Fiziksel Risk Faktörleri: Arazi çalışanları için motorlu testere zincir atması, balta kayması, tomruk çarpması, yüksekten yuvarlanan taşlar, iş makinelerinin altında kalma ve kesici-delici bitki örtüsü yaralanma-

ları birincil tehlikelerdir. Ofis çalışanları için ise koridorlardaki ıslak zeminlerde kayma, açık bırakılan kablolara takılma, arşiv odalarında yüksek raflardan dosya düşmesi ve hatalı elektrik tesisatından kaynaklanan lokal çarpılma vakaları fiziksel riskleri oluşturur.

2. Ergonomik Risk Faktörleri: Arazi personeli fidan dikimi veya tomruk yükleme esnasında kendi vücut ağırlığının çok üzerinde olan kütleleri uygun olmayan kaldırma teknikleriyle taşımak zorunda kalmaktadır. Bu durum ani bel kilitlenmelerine ve kas yırtılmalarına yol açar. Ofis personeli ise günde sekiz saati bulan süre boyunca kalitesiz, bel desteği olmayan koltuklarda, bilgisayar ekranına doğru eğilerek çalışmaktadır. Bu durum boyun fıtığı, skolyoz ve bileklerde sinir sıkışması gibi ergonomik riskleri doğurmaktadır.

3. Çevresel Risk Faktörleri: Sahada çalışan personel aşırı sıcaklarda sıcak çarpması ve dehidrasyon, aşırı soğuklarda donma ve hipotermi riski altındadır. Ayrıca ani bastıran fırtınalar, yıldırım düşmeleri, sis nedeniyle yön kaybetme ve yılan, akrep, ayı, arı gibi yaban hayvanlarının saldırıları doğrudan hayati çevresel risklerdir. Ofis çalışanları için çevresel faktörler kapalı ortam havasının kalitesizliği, yetersiz veya gözü yoran floresan aydınlatmaları ve merkezi klimaların düzenli temizlenmemesinden kaynaklanan lejyoner hastalığı gibi solunum yolu riskleriyle sınırlıdır.

4. Kimyasal Risk Faktörleri: Arazi ortamında özellikle fidanlık çalışanları ve orman zararlılarıyla mücadele eden ekipler yoğun tarımsal ilaçlara (pestisit, herbisit), motorlu araçların egzoz gazlarına ve yangın söndürme esnasında açığa çıkan yoğun karbonmonoksit ve toksik dumanlara maruz kalmaktadır. Ofis ortamında kimyasal maruziyet oldukça düşüktür; yalnızca havalandırması yetersiz yazıcı odalarında sürekli çalışan fotokopi makinelerinden yayılan ozon gazı ve toner tozlarının solunması ile temizlik şeflerinin kullandığı ağır dezenfektanlar bu grupta yer alır.

5. Psikososyal Risk Faktörleri: Arazi personeli, özellikle yangın sezonlarında günlerce evinden uzak kalma, ölüm korkusuyla burun buruna çalışma, vardiya düzensizlikleri ve zorlu doğayla mücadele etmenin getirdiği akut stres ve tükenmişlik yaşamaktadır. Ofis personeli ise kamu bürokrasisinin getirdiği evrak yetiştirme baskısı, yoğun vatandaş ve paydaş ilişkileri, monoton iş rutini, amir baskısı ve rol çatışmaları gibi psikososyal stres faktörlerine maruz kalmaktadır.

5. TARTIŞMA

Ormancılık sektörü, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından yayımlanan tebliğler kapsamında en üst tehlike sınıflarında derecelendirilmiş bir sektördür. Bu durum, sahada uygulanacak İSG tedbirlerinin reaktif (kaza sonrası) değil, tamamen proaktif (kaza öncesi önleyici) bir felsefeyle kurgulanmasını zorunlu kılmaktadır. Sektörün yapısal olarak fidan üretiminden ağaç kesimine, orman yolları yapımından büyük ölçekli orman yangınlarına kadar çok geniş ve heterojen bir faaliyet alanına sahip olması, kurumsal risk haritalarının tek bir şablona sığdırılmasını imkânsız hale getirmektedir (Gümüş ve Türk, 2012).

Elde edilen doküman analizi bulguları literatürdeki diğer çalışmalarla karşılaştırıldığında, ormancılıkta meydana gelen iş kazalarının çok büyük bir kısmının insan-makine-çevre uyumsuzluğundan kaynaklandığı görülmektedir (Çetinkaya, 2021). Teknolojinin gelişmesiyle birlikte motorlu testerelerin ve mekanik ağaç devirme makinelerinin (harvester) kullanımı artmış, bu durum kaza frekanslarını düşürmüş olsa da meydana gelen kazaların şiddetini ve ölümcül olma oranını artırmıştır. Literatür, işçilerin kişisel koruyucu donanımları ağır, terletici veya hareket kabiliyetini kısıtlayıcı buldukları gerekçesiyle kullanmaktan kaçındıklarını göstermektedir (Acar vd., 2009). Bu durum, kurumsal İSG yönetimlerinin sadece ekipman dağıtmakla görevini tamamlamış sayılmayacağını, sahada davranış odaklı güvenlik yönetimini (BOGY) yerleştirmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Tartışılması gereken bir diğer önemli husus ise ofis çalışanlarının durumudur. Kamu yönetimi literatüründe orman işletmelerinin idari binalarında çalışan personel genellikle güvenli bölgede kabul edildiğinden, kurumsal İSG bütçeleri ve uzman ilgisi ağırlıklı olarak sahaya kaydırılmaktadır. Ancak bulgularımızda görüldüğü üzere, ofis çalışanlarında kronikleşen kas-iskelet sistemi hastalıkları ve psikososyal stres kaynaklı tükenmişlik oranları, uzun vadede kurumun verimliliğini en az saha kazaları kadar olumsuz etkilemektedir. Dolayısıyla, kamu orman işletmelerinde risk yönetimi tek boyutlu bir eksenden çıkarılmalı, bütünsel ve dengeli bir kurumsal politika haline getirilmelidir.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, kamu orman işletmelerindeki iş sağlığı ve güvenliği riskleri, arazi ve ofis çalışanları ekseninde karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Yapılan doküman analizi neticesinde, her iki çalışma ortamının kendine has, birbirine benzemeyen ve farklı uzmanlık çözümleri gerektiren tehlike kaynaklarına sahip olduğu tespit edilmiştir. Arazi çalışmalarında akut fiziksel yaralanmalar ve çevresel tehditler hayati risk oluştururken, ofis çalışmalarında ergonomik yetersizlikler ve bürokratik psikososyal faktörler uzun vadeli sağlık kayıpları-

na yol açmaktadır. 6331 sayılı Kanun'un ruhuna uygun bir kurumsal güvenlik kültürünün tesisi, ancak bu iki alanın ihtiyaçlarının eş zamanlı ve proaktif olarak karşılanmasıyla mümkündür.

Kamu orman işletmelerine ve sahaya yönelik öneriler:

1. Arazi operasyonlarında kullanılan motorlu testere, balta, vinç ve traktör gibi yüksek riskli tüm ekipmanların metal yorgunluğu, parça aşınması ve güvenlik kilitleri periyodik ve sistematik olarak makine mühendisleri veya yetkili teknik personel tarafından kontrol edilmeli, kullanım ömrünü tamamlayanlar derhal sahadan çekilmelidir.

2. Sahada görev yapan tüm işçilere ve köylü kooperatiflerine, uluslararası standartlara (CE ve ISO) uygun, kesilmeye dayanıklı pantolon, çelik burunlu bot, kulaklık, yüz koruyucu siperlik ve reflektörlü yelekten oluşan kişisel koruyucu donanım setleri eksiksiz dağıtılmalı ve sahada kullanımı sıkı idari yaptırımlarla denetlenmelidir.

3. Orman işletme müdürlükleri bünyesinde meydana gelen tüm yaralanmalı kazalar ve hatta herhangi bir yaralanmaya yol açmayan ramak kala olaylar dijital bir veri tabanına kaydedilmeli, her ay toplanan İSG kurullarında bu veriler üzerinden kök neden analizleri yapılarak benzer kazaların tekrarlanması engellenmelidir.

4. Mevsimlik ve geçici orman işçilerine işbaşı yapmadan önce sadece teorik broşürler dağıtılmamalı, arazide güvenli ağaç devirme, tomruk bağlama ve yangına güvenli yaklaşma mesafeleri gibi konularda uzmanlar tarafından uygulamalı ve senaryo bazlı sahasal eğitimler verilmelidir.

Ofis çalışanlarına ve idari alanlara yönelik öneriler:

1. İdari binalarda görev yapan tüm personelin masa, sandalye ve bilgisayar monitör düzenekleri ergonomi bilimi ilkelerine göre yenilenmeli; personele ayarlanabilir bel destekli ortopedik koltuklar ve bilek destekli mouse pad donanımları sağlanmalıdır.

2. Uzun süreli hareketsizliğin ve sedanter çalışmanın olumsuz etkilerini azaltmak amacıyla, mesai saatleri içinde personelin katılım sağlayabileceği, duruş düzeltme ve hafif esneme hareketlerini içeren kurumsal egzersiz molaları (aktif dinlenme dönemleri) uygulamaya konulmalıdır.

3. Ofis binalarının havalandırma, iklimlendirme ve aydınlatma sistemleri düzenli olarak temizlenmeli ve ölçümleri yapılmalı; arşiv ve yazıcı

odaları gibi hava sirkülasyonunun az, toz ve gaz salınımının yüksek olduğu alanlara özel lokal emişli havalandırma sistemleri kurulmalıdır.

Gelecek akademik araştırmalara yönelik öneriler

1. Gelecekte yapılacak çalışmalarda veri seti sadece mevcut doküman ve raporlarla sınırlı tutulmamalı, kamu orman işletmelerinde görev yapan işçiler ve memurlar üzerinde geniş örneklemli saha anketleri ve derinlemesine yüz yüze mülakatlar gerçekleştirilmelidir.

2. Özellikle küresel iklim değişikliği ile birlikte sayıları ve şiddeti artan orman yangınlarında görev alan itfaiye ve saha personelinin maruz kaldığı post-travmatik stres bozuklukları ve psikososyal riskler, tıp ve psikoloji bilim dallarıyla multidisipliner projeler ortaklığında incelenmelidir.

KAYNAKÇA

Acar, H., Topalak, Ö., & Eroğlu, H. (2009). An Evaluation of Personal Protective Clothes And Equipments Used in Turkish Forestry With Respect to International Labour Organization (ILO) Standards. *Turkish Journal of Forestry*, 10(2).

Akın, G. C., Taşdemir, D. Ç. (2023). Sürdürülebilir İş Sağlığı ve Güvenliği Yönetimi Perspektifinden Ofis Çalışanlarının Mesleki Kaynaklı Yaşadıkları Kas İskelet Sistemi Rahatsızlıkları. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, (20), 467.

Akgül, M., Esin, A. İ., Akay, A. O., Şentürk, N., Acar, H. H. (2021). Analysis Of Occupational Accidents Occurred In The Forestry Sector In Turkey. *Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, 23(2), 614.

Akyüz, K. C., Yıldırım, İ., Akyüz, İ., Ersen, N. (2019). Orman Ürünleri Sanayi Sektöründe İş Kazası ve Ölümlü İş Kazalarının Türkiye ve Avrupa Birliği Ülkeleri Düzeyinde İncelenmesi. *Artvin Çoruh Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 20(2), 193.

Atar, B., Fandaklı, S., Yıldızlar, H. Y. (2022). Sağlık çalışanlarının maruz kaldığı tehlikeler, riskler ve iş kazaları. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 11(4), 1637-1643.

Aydın, A., Ceylan, G. (2020). Orman Ürünleri Sanayi Çalışanlarının İş Sağlığı ve Güvenliğine Kaderci Bakış Açılarının Tespit Edilmesine Yönelik Bir Alan Araştırması. *Düzce Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 8(1), 1033.

Başak, S., Işık, E., Kanbay, Y. (2018). Orman Bölge Müdürlüğü Çalışanlarının İş Sağlığı ve Güvenliği Bilgi Düzeylerinin Belirlenmesi. *Karaelmas İş Sağlığı ve Güvenliği Dergisi*, 2(1), 45.

Çetinkaya, Z. (2021). Ormancılık Üretim İşlerinde İş Kazaları Üzerine Bir Araştırma. *Theoretical And Applied Forestry*, 1(2), 44.

Durduran, Y., Demir, L. S., Uyar, M., vd. (2019). Sağlık Çalışanlarında İş Kazası ve Ramak Kala Olaylara Retrospektif Bakış. *Kocatepe Tıp Dergisi*, 20(3), 131.

Gedik, T., Çil, M., Korkut, D. S., Kurutkan, M. N. (2022). Investigation The Factors Affecting Risk-Taking Behavior In The Forest Products Sector. *Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, 24(2), 339.

Gümüş, S., Türk, Y. (2011). Orman Yangın İşçilerinde İşçi Sağlığı ve Güvenlik Verilerinin Tespitine Yönelik Araştırma. *Düzce Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 7(1), 1.

Gümüş, S., Türk, Y. (2012). Odun Hammaddesi Üretim İşçilerinde Bazı Sağlık ve Güvenlik Verilerinin Tespitine Yönelik Bir Araştırma. *Kastamonu Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 12(1), 20.

Hacıbektaşoğlu, S. E. (2018). İnşaat Sektöründe Yaşanan İş Kazalarının Analizi ve Bu Kazalara Neden Olan Etkenlerin İncelenmesi. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(3), 159.

Koçali, K. (2021). Bölgesel Kalkınma Alanlarının İş Sağlığı ve Güvenliği Performance Analizi. *İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(3), 381.

Meriç, S., Bozkurt, Ö., Kaymış, B. (2020). Otel İşletmelerinde Bulunan Ergonomik Risklerin Değerlendirilmesi: Van Örneği. *Journal of Tourism Theory and Research*, 6(1), 20.

Ok, Ş., Kılıç, M. (2020). Bir Kamu Kurumunda Ofis Çalışanlarında İşyerindeki Risklerin Farkındalığının Belirlenmesi. *Bozok Tıp Dergisi*, 10(1), 139-149.

Okan, S. Ü., Acar, H. H., Türker, L., Ergenç, İ. (2019). Evaluation Of The Risks In Wood Harvesting Activities By The Preliminary Hazard Analysis (PHA). *İleri Teknoloji Bilimleri Dergisi*, 8(2), 66.

Özdemir, M. (2024). Work Accidents, Occupational Diseases, And Lost Workdays In Türkiye's Forestry Sector. *Journal of Apitherapy and Nature*, 7(2), 141.

Özden, S., Nayır, I., Göl, C., Ediş, S., Yılmaz, H. (2011). Health Problems And Conditions Of The Forestry Workers In Turkey. *African Journal of Agricultural Research*, 6(27), 5884-5890.

Pecyna, A., Buczaj, A., Lachowski, S., Choina, P., Gozdziewska, M., Galinska, E. M. (2019). Occupational hazards in opinions of forestry employees in Poland. *Annals of agricultural and environmental medicine*, 26(2), 242-248.

Şafak, İ., Göksu, E. (2022). Ormancılık Araştırma Enstitüsü Müdürlüklerindeki İşçilerin İş Sağlığı ve Güvenliği Açısından Değerlendirilmesi. *Eastern Anatolian Journal of Forestry*, 8(2).

Şengül, Ü., Tokal, A. (2021). Ormancılık Üretim Çalışmalarında Fine Kinney Yöntemi ile Risk Analizi. *EJONS International Journal*, 5(20), 865.

Tunay, M., Emir, T. (2015). Ormancılık Üretim İşlerinde İş Sağlığı ve Güvenliğinin Yasal Çerçevede Değerlendirilmesi. *Türkiye Ormancılık Dergisi*, 16(2).

Yıldırım, İ., Akyüz, K. C., Akyüz, İ., Ersen, N. (2018). Investigation Of The Employer's Perception For Occupational Health And Safety In Forest Products Industry Sector. *Artvin Çoruh Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 19(2), 154.

Bölüm
9

İTFAİYE AÇISINDAN YANGIN RAPORLARI VE YANGIN KRİMİNAL İNCELEMESİ

Abdurrahman OLGUN[1]
Uğur MAZLUM[2]

1 Öğr. Gör. Abdurrahman OLGUN
Kurumu: Gümüşhane Üniversitesi, Kürtün MYO, Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Bölümü, Sivil Savunma ve İtfaiyecilik Programı.
2 Öğr. Gör. Uğur MAZLUM
Kurumu: Gümüşhane Üniversitesi, Kürtün MYO, Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Bölümü, Sivil Savunma ve İtfaiyecilik Programı.

1. GİRİŞ

Yangın, kontrol edilemeyen veya kontrol edilemeyen bir yanma olayıdır. Değişen yaşam koşulları nedeniyle bu tehlike giderek yaygınlaşmaktadır. Yangınlar, adli soruşturmaların önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Kasıtlı kundaklamadan kaynaklanan yangınlar, yol açtığı can kaybı ve ekonomik zarar nedeniyle ciddi suçlar olarak kabul edilmektedir (Kuloğlu & Dağlıoğlu, 2020: 37). Yangının nedenini doğru bir şekilde belirlemek, öncelikle adalet adına son derece önemlidir. Ayrıca yangın istatistiklerinin doğruluğunu etkiler ve dolayısıyla yangın önleme ve söndürme çabalarının doğru hedeflere yönlendirilmesini sağlar (İnce, 2008: 1).

Etkili afet ve acil durum yönetimi, çok sayıda paydaşın katılımını gerektirir. Bu paydaşlardan biri, belediye yetkilileri altında faaliyet gösteren itfaiye teşkilatlarıdır. Kentleşme arttıkça, itfaiye teşkilatları tarafından sunulan hizmetlerin önemi de artmaktadır. Etkili müdahaleyi sağlamak ve olası hasarı en aza indirmek için risk yönetimi gereklidir. Ülkeler, ancak risk yönetimi yoluyla sürdürülebilir kalkınmaya ulaşabilirler. Modern bir afet yönetim sisteminde, yerel yönetimler — ve özellikle belediyelere hizmet veren itfaiye teşkilatları — afetlerden etkilenen bölgelerde halka en yakın resmî kurumlar olarak, özellikle risk azaltma ve dayanıklı bir toplum oluşturma konusunda önemli bir rol oynarlar (Şahan, 2021:93).

Yangın olayları sadece felaketler veya acil durumlar olarak değil, aynı zamanda adli soruşturma gerektiren olaylar olarak da değerlendirilmektedir. Yangının nedenini, nasıl yayıldığını ve müdahale aşamasındaki koşulları doğru bir şekilde analiz etmek, olayın teknik yönlerini anlamak ve hukuki işlemlerin düzgün bir şekilde yürütülmesini sağlamak açısından önemlidir. Modern yangın soruşturma yaklaşımları, bilimsel analiz yöntemlerine dayanır ve yangın olaylarının sistematik bir şekilde değerlendirilmesini gerektirir. Bu bağlamda, Ulusal Yangın Koruma Derneği (NFPA) tarafından yayınlanan ve uluslararası alanda tanınan NFPA 921 Yangın ve Patlama Soruşturmaları Kılavuzu, yangın ve patlama soruşturmalarının bilimsel metodolojisi için temel referanslardan biri olarak kabul edilmektedir. İlk olarak, itfaiye teşkilatları bünyesinde yangın soruşturma birimlerinin kurulması konusunu ele alacağız. Ardından, yangın mahallinin soruşturulma süreci incelenecektir. Ardından, yangının nedeni ile yayılma nedeni arasındaki farklar değerlendirilecektir. Daha sonra tartışma, son müdahale sırasında kaybolabilecek kanıtlara ve itfaiyecilerin sorumluluklarına yönelecektir.

2. İTFAİYELERDE YANGIN KRİMİNAL BİRİMLERİNİN OLUŞTURULMASI

Günümüzde yangın olaylarının, yangınla mücadele çabalarının yanı sıra nedenlerinin belirlenmesi açısından da adli bir boyutu olduğu giderek daha fazla kabul görmektedir. Bu nedenle birçok ülke, itfaiye teşkilatları bünyesinde yangın soruşturma birimleri kurmaktadır.

Bu birimler, yangın ve patlama soruşturmalarının rastgele yorumlardan ziyade sistematik veri toplama ve bilimsel analiz süreçlerine dayanması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu, söz konusu soruşturmalar için gerekli bilimsel yöntemlerin uygulanmasını, olay yerinin incelenmesini ve delillerin analiz edilmesini içermektedir. Bu nedenle, itfaiye teşkilatları bünyesindeki yangın adli soruşturma birimlerinin temel amacı, objektif verileri kullanarak yangının nedenini belirlemek, olay yerindeki fiziksel kanıtları analiz etmek ve bulguları teknik raporlar halinde sunmaktır. NFPA 921'e göre, yangın soruşturma süreci, veri toplama, hipotez geliştirme, hipotez testi ve bilimsel doğrulamayı içeren sistematik bir araştırma yaklaşımı kullanılarak yürütülmelidir. Yangın soruşturmalarının NFPA 921 standardına uygun olarak etkin bir şekilde yürütülmesini sağlamak amacıyla, yangın mahalli inceleme faaliyetlerinin uzman ekipler tarafından gerçekleştirilmesi tavsiye edilmektedir. Bu ekipler, yangın davranışı, bina sistemleri, elektrik tesisatı ve yanıcı maddelerin özellikleri konusunda teknik uzmanlığa sahip araştırmacılardan oluşmalıdır. İtfaiye teşkilatları bünyesinde kurulan yangın soruşturma birimleri, yangın mahallindeki fiziksel delillerin korunması, belgelenmesi ve analiz edilmesinde hayati bir rol oynamaktadır. Özellikle bu birimler, yangının çıkış noktasını belirlemek, yanma izlerini değerlendirmek ve olası tutuşma kaynaklarını incelemekle sorumludur. Bu organizasyon yapısı, yangın olaylarının hem teknik hem de hukuki ve cezai boyutları açısından doğru bir şekilde değerlendirilmesini sağlar. Bu bağlamda, itfaiye teşkilatları bünyesindeki profesyonel yangın soruşturma birimleri, yangınların gerçek nedenlerinin ortaya çıkarılmasına ve kundaklama gibi suçların tespit edilmesine önemli ölçüde katkıda bulunacaktır (NFPA 921Yangın ve Patlama Araştırmaları Klavuzu, 2005).

2.1 Yangın Kriminal Birimlerinin Amacı

Yangın risklerini azaltmak, gerekli önlemleri almak ve ceza davalarının çözülmesine yardımcı olmak için yangınların nedenlerine ilişkin ayrıntılı bir inceleme önemlidir. Yangın raporları ve yangınların nedenlerine dair bilgiler, olayların nasıl ve neden meydana geldiğini belirlemek için hayati öneme sahip veri kaynaklarıdır. Özellikle ceza davalarında, yangının çıkış noktası ve nedeni temel delil olarak kullanılır. Yangın nedeninin doğru bir şekilde tespit edilmesi, olayın çözülmesine yardımcı olur. İlk müdahale ekibi olay yerinde önemli gözlemler yapsa da bu gözlemlerin uzman ekiplerden elde edilen bilimsel ve teknik verilerle desteklenmesi gerekir (Journal of Fire and Safety, 2026:14). Yangın, kimyasal ve fiziksel değişkenlerdeki hızlı değişiklikleri içeren karmaşık bir süreçtir. Yalnızca gözlemlere dayanan bir rapor yanıltıcı olabilir. Akademik uzmanlığa sahip ekipler, verileri "yangın bilimi" ve termodinamik ilkeleri kullanarak analiz eder. Bu yaklaşım, kişisel yorumların yerini ampirik kanıtlarla doldurarak rapordaki hata payını en aza indirir.

Bir davanın gidişatını belirlerken yargı makamları raporun teknik derinliğini dikkate alır. Uzman ve deneyimli ekipler tarafından hazırlanan raporlar, mahkemeler tarafından 'reddedilemez teknik delil' olarak kabul edilir. Akademik bir bakış açısıyla hazırlanan raporlar, nedensel bağı net bir şekilde ortaya koyarak yargı sürecinin hızlanmasına ve adaletin doğru bir şekilde yerine getirilmesine katkıda bulunur. Yangın raporları sadece geçmişi aydınlatmakla kalmaz, aynı zamanda geleceği de korumaya hizmet eder. Deneyimli ekipler, istatistiksel ve yapısal verileri kullanarak yangın nedenini analiz edebilir. Bu veriler daha sonra kentsel planlama, bina denetim standartlarının güncellenmesi ve kamu politikalarının oluşturulması için stratejik bilgi kaynağı olarak kullanılabilir. Akademik bir bakış açısı, münferit olaylar arasındaki kalıpları belirleyerek toplumsal riskleri azaltabilir. Bu bağlamda;

- Bilimsel yöntemler kullanarak yangınların nedenini belirlemek.
- Kasıtlı yangın vakalarının tespitine katkıda bulunmak.
- Sigorta ve hukuki işlemler için güvenilir raporlar hazırlamak.
- Yangınların tekrarlanmasını önlemeye yönelik tedbirlerin geliştirilmesine katkıda bulunmak büyük önem taşımaktadır.

Özetle, itfaiye raporlarının akademik ve teknik titizlikle hazırlanması, itfaiyenin saha deneyimi ile bilimin analitik gücü arasındaki boşluğu doldurmaktadır. Bu yaklaşım, bireysel hakları güvence altına alır ve kamu güvenliğini bilimsel temellere dayandırır.

2.2 Yangın Kriminal Birimlerinin Organizasyon Yapısı

Yangın araştırmacıları, aşağıdaki konularda kapsamlı ve güncel bilgiye sahip olmalıdır: yangın bilimi; yangın kimyası; termodinamik; termometri; yangın dinamiği; patlama dinamiği; bilgisayar destekli yangın modellemesi; adli bilim; yangın analizi; bilimsel metodoloji; fotoğrafçılık; tehlikeli maddeler; bina inşaatı; gaz ve elektrik dağıtım sistemleri; insan davranışı (tahliye, kurbanlar, kundaklama, tanıklar ve ilgili bilgiler); adli laboratuvar analizleri; arıza analizleri; ceza ve medeni hukuk; ve analitik araçlar. Yangın mahallini incelemek, en zorlu soruşturma türlerinden biridir. Kundaklama olup olmadığını belirlemek için yangın mahallini incelemek gerekir; yangının kaza sonucu olduğuna dair kesin kanıt bulunana kadar, her yangın mahalli, olay yeri güvenliği, inceleme ve delil toplama açısından potansiyel bir suç mahalli olarak ele alınmalıdır. Tipik bir yangın mahalli, ideal bir suç mahallinin tam tersidir. Öncelikle yangının kendisi, ardından da itfaiyecilerin yangını söndürme ve temizleme çabaları, olay yerindeki fiziksel malzemelere ve maddelere önemli ölçüde zarar vermiştir. Doğal olarak bu hasar hem kaza hem de kundaklama nedenleriyle ilgili kanıtları etkiler. Olay yeri ayrıca araçlar, personel, ekip-

man, hortumlar ve büyük miktarda su nedeniyle kirlenmiştir. Yangına yönelik halkın ve medyanın ilgisi nedeniyle olay yerinin güvenliğinin sağlanması ve yetkisiz erişimin kontrol edilmesi zordur. Bu durum, birçok yangın olay yerinde kapsanan geniş alan nedeniyle daha da karmaşık hale gelebilir. Olay yeri incelemeleri genellikle olaydan günler veya haftalar sonra gerçekleştirilir; bu süre zarfında kanıtlar hava koşulları ve insan müdahalesi nedeniyle daha da bozulmuş olabilir. Bu olumsuz faktörler göz önüne alındığında, polis ve itfaiye personelinin yangın soruşturmalarını genellikle kendi sorumluluk alanlarının dışında bırakması şaşırtıcı değildir. Bu nedenle, yangınların nedenlerinin doğru bir şekilde tespit edilmesi ve hukuk ve ceza davalarının başarıyla mahkemeye taşınması şaşırtıcıdır (Icove ve Dehaan, 2017: 12–14).

Yangın soruşturması, çok disiplinli bilgi ve uzmanlık gerektiren son derece karmaşık bir süreçtir. Yangın mahalleri hem yangının kendisi hem de yangınla mücadele çabaları nedeniyle ciddi şekilde hasar gördüğünden, kanıtlar genellikle zarar görür veya yok olur. Ayrıca, çevresel koşullar, insan müdahalesi ve olay yerinin güvenliğini sağlamadaki zorluklar, soruşturma sürecini daha da karmaşık hale getirir. Bu nedenle, her yangın başlangıçta potansiyel bir suç mahalli olarak ele alınmalı ve kundaklama olasılığı kapsamlı bir şekilde araştırılmalıdır. Bu zorluklara rağmen, yangının nedenini doğru bir şekilde belirlemek ve başarılı bir hukuki süreç yürütmek, önemli bir uzmanlık ve ayrıntılara titiz bir dikkat gerektirir.

Yangın soruşturma ekipleri genellikle aşağıdaki uzmanlardan oluşur:

- Yangın olay yeri araştırmacısı

- Yangın davranışı ve dinamiği uzmanı

- Elektrik ve mekanik sistemler uzmanı

- Delil toplama ve analiz uzmanı

- Adli raporlama uzmanı

Bu çerçeve, bir yangının fiziksel, teknik ve adli yönlerinin kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesine olanak tanır.

2.3 Personel Eğitimi ve Sertifikasyon

Yangın soruşturma birimlerinin başarısı, teknolojik altyapıya ve çok disiplinli eğitimden geçerek uluslararası standartlara uygun sertifikalar alan personele bağlıdır. Yangın soruşturmacıları, temel kimya, termodinamik ve malzeme bilimi gibi konularda sağlam bir akademik altyapıya sahip olmanın yanı sıra, olay yeri yönetimi ve delil toplama gibi pratik alanlarda da uzmanlaşmış olmalıdır. Personelin NFPA 1033 gibi dünya çapında tanınan mesleki

yeterlilik standartlarına göre eğitilmesi, raporların adli makamlar nezdindeki teknik doğruluğunu ve güvenilirliğini en üst düzeye çıkarır. Eğitim programı sürekli olarak güncellenmeli ve yeni nesil yapı malzemelerinin yanma özellikleri ve dijital yangın simülasyon araçlarının kullanımı gibi modern teknikleri kapsamalıdır.

Sertifikasyon, bu eğitim sürecine resmi bir kalite güvencesi sağlar ve kurumsal yapı içinde yetki ile sorumluluk arasında bir denge kurar. Sertifikalı uzmanlar tarafından yürütülen soruşturmalar, yangın nedeninin belirlenmesinde kişisel spekülasyonlar yerine verilere dayalı bilimsel sonuçların kullanılmasını sağlar. Özellikle adli vakalarda, sertifikalı bir uzman tarafından sunulan teknik rapor, yargı sürecinde 'kesin delil' ihtiyacını karşılar ve böylece adaletin yerine getirilmesine doğrudan katkıda bulunur. Organizasyon yapısı içinde eğitime ve sertifikasyona verilen önem, birimin sadece bir "soruşturma ekibi" olmaktan öte, yangın risklerini analiz eden ve gelecekteki felaketleri önlemek için veri üreten akademik bir uzmanlık merkezi haline gelmesini sağlar.

Yangın soruşturma personeli aşağıdaki alanlarda eğitim almalıdır:

- Yangın dinamiği
- Delil toplama teknikleri
- Adli fotoğrafçılık
- Raporlama ve uzman tanıklığı

Bu eğitim programları genellikle uluslararası standartlara uygun olarak yürütülmektedir.

3. YANGIN OLAY YERİ İNCELEME SÜRECİ

Yangın mahalli incelemesi sistematik bir şekilde yürütülmelidir. Modern yangın inceleme süreçleri, bilimsel yöntem ve hipotez testine dayanmaktadır. Yangın mahalli incelemeleri, yalnızca fiziksel gözlemden ibaret süreçler değildir; bunlar, tümdengelim yoluyla yürütülen bilimsel araştırma metodolojileridir. Modern süreçlerde, araştırmacılar olay yerinden topladıkları verileri kullanarak olası senaryolar hakkında hipotezler oluştururlar ve bunları fizik kanunları, yanma dinamiği ve kimyasal kanıtlar ışığında titizlikle test ederler. NFPA 921 gibi uluslararası standartlarda tanımlanan bu sistematik yaklaşım, tarafsız bir analiz sağlar ve yangının kaynağını ve nedenini belirlerken hata payını azaltır. Böylece, öznel yorumların yerini doğrulanabilir, teknik açıdan sağlam veriler alır; bu da adli süreçlerin güvenilirliğini artırır ve gelecekteki yangın risklerine karşı önleyici stratejiler geliştirmek için bilimsel bir temel oluşturur.

Yangınlar, ceza soruşturmalarının önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Bu yangınlar, çok disiplinli bir analiz gerektirmekte ve kasıtlı kundaklama da dahil olmak üzere çeşitli nedenlerle meydana gelmektedir. Sigorta faaliyetlerindeki artış, kundaklama vakalarında da bir artışa yol açmıştır. Bir suçu veya suça ilişkin delilleri gizlemek amacıyla işlenen kundaklama vakaları da sıklıkla görülmektedir. Bu bağlamda, özellikle ölümcül yangınlarda olay yeri kapsamlı bir şekilde incelenmelidir (Mehder, 2018; Stauffer ve ark., 2008). Yangının çıkış noktasını doğru bir şekilde belirlemek, yangının nedenini tespit etmede hayati öneme sahiptir. Ancak, bir olay yeri araştırmacısı yangının nedeni hakkında önceden oluşturulmuş fikirler barındırıyorsa, teorilerini gerçeklere dayandırmak yerine, gerçekleri önyargılarına uydurmaya çalışabilir. Bu da sonuçta adli hatalara yol açabilir. Bu nedenle, verilere ve bulgulara dayalı teoriler geliştirmek hayati önem taşımaktadır (Stauffer vd., 2008).

Temel İtfaiyeci Eğitimi, İtfaiye Eğitim Merkezi'nde yeni göreve başlayan itfaiyecilere verilen kurslardan oluşur. Yangın Güvenliği Eğitimi ise, "Binaların Yangından Korunmasına İlişkin Yönetmelik" uyarınca eğitim alması yasal olarak zorunlu olan kamu veya özel kuruluşlar için tasarlanmış programlara göre verilen kurslardan oluşur. Hizmet içi eğitim, itfaiye personeli için mesleki gelişim kurslarından oluşur ve yangın önleme tedbirleri, itfaiye ekipmanları ve malzemeleri, yangın söndürme cihazları, yangın söndürme ve kurtarma prosedürleri, ilk yardım ve yangın mahalli inceleme gibi konuları kapsar. Bu kurslar, günlük, haftalık, aylık ve yıllık olarak hem teorik hem de pratik olarak verilmektedir. Kurum ve kuruluşlara verilen eğitim, temel yangınla mücadele bilgisi, yanma ve yangın bilimi, yangın sahasındaki tehlikeler, yangın söndürme ekipmanları, yangın söndürme teknikleri ve takım çalışması konularını içeren kursları içerir ve genellikle pratik tatbikatlarla desteklenir. Gönüllü itfaiyeci eğitim programları, olay yerinde müdahaleye katılmak isteyen kişiler için tasarlanmıştır ve mevzuat (yönetmelikler vb.), iletişim eğitimi, baca güvenliği, yanma ve yangın bilimi, yangın sahasındaki tehlikeler, yangın söndürme ekipmanı ve müdahale teknikleri, tehlikeli maddelerin tanımlanması, ilk yardım, araç bilgisi, trafik kazaları ve kurtarma gibi konuları kapsamaktadır (Şahan, 2021:103-104).

3.1 Olay Yerinin Güvenliğinin Sağlanması

Olay yerine varıldığında genel bir gözlem yapılmalıdır. Soruşturma başlamadan önce, olaya müdahale eden, durumu kontrol altına alan ve delilleri koruyan ilk müdahale ekipleriyle görüşmeler yapılmalıdır. Mümkün olduğunca fazla bilgi toplanabilmesi için itfaiye ve olay hakkında bilgi sahibi olan kişilerle de görüşmeler yapılmalıdır (Fisher & Fisher, 2012). Olay Yeri İnceleme ve Kimlik Tespit Birimleri Yönetmeliği'nin 68. maddesine göre, kolluk birimlerine bağlı Olay Yeri İnceleme (CSI) ekipleri, şüpheli yangın ve kundaklama vakalarında gerekli inceleme ve soruşturmaları yürütür ve yangınla ilgili Olay Yeri İnceleme Raporu hazırlar (Kümütaş, 2011).

Yangın mahallinin incelenmesi süreci, bilimsel verileri saha deneyimi ve hukuki prosedürlerle bütünleştiren disiplinler arası bir koordinasyon gerektirir. İlk ve en kritik aşama, olay yerine varışta kapsamlı gözlemler yapmak ve itfaiye ekipleri ile tanıklar gibi birincil bilgi kaynaklarından elde edilen verileri bir araya getirmektir. Bu iş birliği yangının dinamiklerini anlamak için hayati önem taşırken, operasyonel süreç "Suç Mahalli İnceleme ve Tanımlama Birimleri Yönetmeliği"nin 68. maddesi uyarınca bir hukuki çerçeveye dayanmaktadır. Özellikle kundaklama şüphesi bulunan vakalarda, kolluk kuvvetlerine bağlı uzman ekipler tarafından yürütülen teknik soruşturmalar ve bu ekiplerin hazırladığı resmi raporlar, olayın belirsiz yönlerinin açıklığa kavuşturulması için temel oluşturur. Bu nedenle, yasal düzenlemelerin gerektirdiği teknik incelemelerin yanı sıra sistematik bir bilgi toplama sürecinin yürütülmesi, doğru yangın analizi ve güvenilir bir adli süreç için hayati önem taşır. Yangın söndürme faaliyetleri tamamlandıktan sonra, olay yerinin güvenliğini sağlamak büyük önem taşır. Bu aşamada:

- Bir güvenlik çemberi oluşturun.
- Yetkisiz kişilerin olay yerine girmesini önlemek
- Delilleri korumak

gibi önlemler alınır.

3.2 Ön İnceleme

Bir yangın olay yerinde, yangının kasıtlı olarak çıkarıldığına dair açık işaretler bulunabilir. Ancak, yangının kesin nedeni tespit edilemediği ve kendiliğinden veya kazara meydana gelen nedenler bulunmadığı durumlarda, yangının nedenini belirlemek için kapsamlı bir soruşturma yürütülmelidir (Tanyeri, 2017). Zaman ve yangın, adli yangın araştırmacısının her zaman aleyhine çalışır. Olayla ilgili kanıtların kaybolmadan veya zarar görmeden toplanabilmesi için olay yeri derhal incelenmelidir. Soruşturmanın mümkün olduğunca etkili olabilmesi için olay yerine mümkün olan en kısa sürede, ideal olarak yangın hala devam ederken ulaşılmalıdır (Caymaz, 1997).

İlk inceleme aşamasında araştırmacılar:

- Yangının en yoğun olduğu bölgeleri
- Yangın yayılım yönünü
- Yapısal hasarları

değerlendirir.

3.3 Delil Toplama ve Belgeleme

Olay yeri dört bölgeye ayrılmalıdır: yangından en ağır hasar gören bölge; yangından orta derecede hasar gören bölge, yalnızca dumandan etkilenen bölge ve yangından hiç etkilenmemiş bölge. İnceleme, yangından en az etkilenen alandan başlayarak en ciddi şekilde etkilenen alana doğru sistematik bir şekilde yürütülmelidir. Bu yöntem, yangının çıkış noktasının belirlenmesini de kolaylaştırır (Caymaz, 1997; Gündüz, 1999). Olay yeri, adli tıp uzmanı gelene kadar orijinal haliyle korunmalıdır. Yangın başladığında kişinin hayatta olduğundan şüphelenilmesi, yangının yayılması nedeniyle cesede daha fazla zarar gelme riski olması veya cesedin müdahale çalışmalarını engellemesi gibi kritik durumlar haricinde, ceset, adli tıp uzmanı gerekli inceleme ve araştırmaları tamamlayana kadar olay yerinde orijinal haliyle korunmalıdır. Her cesedin konumunun belirlenmesi ve belgelenmesi çok önemlidir (Erol & Özdemir, 2011; Mehder, 2018). Yangın yerinde bulunan deliller sistematik bir şekilde toplanmalıdır.

Kullanılan yöntemler:

- Fotoğraf ve video kaydı
- Kroki ve plan çizimi
- Numune alma
- Fiziksel materyallerin toplanması

Delillerin zincirleme muhafaza prosedürlerine uygun şekilde saklanması gereklidir.

3.4 Hipotez Geliştirme ve Test Etme

Bir hipotezin oluşturulması, soruşturmanın en kritik entelektüel aşamasıdır; bu aşamada yangın mahallinden toplanan dağınık veriler, anlamlı bir teknik modele dönüştürülür. Bu aşamada, soruşturmacı yangının çıkış noktası, yakıt kaynağı ve tutuşma mekanizması hakkındaki gözlemlerini bir "bilimsel hipotez" haline getirir. Ancak bu süreç, sadece bir varsayımda bulunmaktan ibaret değildir; elektrik arklarından doğal nedenlere, ihmalden kasıtlı kundaklamaya kadar tüm olasılıkları eleme yoluyla değerlendirir. Her hipotez, termodinamik yasaları ve yangın dinamiği ilkeleriyle tutarlı olmalıdır. Bu şekilde, araştırmacı olayların sırası için spekülasyondan uzak, rasyonel bir çerçeve oluşturabilir.

Hipotez test etme aşaması, oluşturulan senaryoları fiziksel kanıtlar ve laboratuvar sonuçlarıyla karşılaştırarak doğrulamak veya çürütmekten ibarettir. Bu aşamada, geliştirilen her varsayım, mevcut bulgularla çelişip çelişmediğini belirlemek için titizlikle analiz edilir. Tek bir veri bile tek bir hipotezi geçersiz kılarsa, o senaryo tamamen bir kenara atılır ve yeni bir bilimsel yol haritası

çizilir. Sonuç olarak, tüm rakip olasılıklar elendikten sonra, tek tutarlı hipotez yangının kesin nedeni olarak kabul edilir. Bu sistematik yaklaşım, yargıya sunulan sonuçların varsayımlara değil, fiziksel gerçeklere dayandığından emin olur.

Acil durum çağrısı sırasında verilen ilk ifade, itfaiye merkezindeki görevliyle ilk bilgiler alınırken kaydedilir. İlk ihbarı yapan kişiye itfaiye hizmetine yaptığı katkıdan dolayı teşekkür edilir ve gözlemleri sorulur; bu gözlemler daha sonra kaydedilir. Olay yerine varıldığında, yangın söndürme çalışmalarının tamamlanmasını beklerken yetkisiz erişimi önlemek amacıyla yangın bölgesi uyarı şeridi ile çevrilir. Olay yerindeki seyircilerin tutum ve davranışları gözlemlenir. Örneğin, piromanlar genellikle yangını çıkardıktan sonra olay yerinde kalır ve yangının yanışını zevkle izler. Yangın söndürme işlemleri tamamlandığında, müdahale ekiplerinden ilk gözlemler toplanır ve kaydedilir. En güvenilir bilgiler onlardan gelir. Ancak, yangının doğası ve yayılma hızı nedeniyle, genellikle geldiklerinde tüm binanın alevler içinde olduğunu görürler. Bu nedenle, yangının başladığı tam yeri (oda) hakkında bilgi veremezler (İnce, 2008:3).

Yangın soruşturmalarında bilimsel yöntemler kullanılır.

Adımlar:

1. Veri toplama.
2. Hipotezlerin oluşturulması.
3. Hipotezlerin test edilmesi
4. Sonuçların doğrulanması

Bu yaklaşım, yangının nedenini objektif bir şekilde belirlemeye yardımcı olur.

4. YANGIN ÇIKIŞ SEBEBİ İLE YANGIN YAYILIM SEBEBİ

Yanıcı maddelerin veya yakıtın tükenmesine, hava akışının serbest kalmasına ya da yangın çıkış noktasının altındaki maddelerin tutuşmasına bağlı olarak, yangın yukarı doğru yayılmaya kıyasla daha yavaş bir hızda yana ve/veya aşağı doğru yayılabilir (Ulusal Ceza Adaleti Referans Servisi [NCJRS], 2008). Yangının bu yana ve aşağı doğru yayılması, genellikle çevre koşullarındaki değişikliklerle ve mevcut yanıcı yükün dağılımıyla doğrudan ilişkilidir. Özellikle kapalı alanlarda, havalandırma koşullarındaki değişiklikler yangının yönünü ve hızını önemli ölçüde etkileyebilir. Bir kapı veya pencerenin açılması, bir yapısal elemanın çökmesi veya müdahale sırasında oluşan hava hareketleri, yangının farklı yönlere yayılmasına neden olabilir. Bu durum, yangın mahallindeki yanma izlerinin yorumlanmasını zorlaştırabilir ve yangının gerçek çıkış noktasını belirlemek için dikkatli bir analiz gerektirir.

Bu nedenle, yangın sahası incelemelerinde sadece yanma izlerinin yönü değil, aynı zamanda yangının yayılma süreci, havalandırma koşulları ve ortamda bulunan yanıcı maddelerin özellikleri de dikkate alınmalıdır. Yangının yayılma şekli, yapı malzemeleri, yanıcı yük, hava akımı ve yangın dinamiği gibi birçok faktörden etkilenir. Bu faktörlerin kapsamlı bir şekilde analiz edilmesi, yangının çıkış noktasının doğru bir şekilde belirlenmesine ve yayılma sürecinin bilimsel olarak değerlendirilmesine önemli ölçüde yardımcı olur.

Yangın soruşturmalarında sıklıkla karıştırılan iki kavram, yangının nedeni ve yayılma nedenidir.

4.1 Yangın Çıkış Sebebi

Yangının nedeni, yanıcı bir maddenin uygun bir enerji kaynağı (ısı veya kıvılcım gibi) ve oksijenle temas ederek kontrolsüz bir yanma reaksiyonunu tetiklediği kritik ilk anı ifade eder. Bu sürecin analizi, araştırmacıların yangın üçgeninin tamamlandığı belirli başlangıç noktasını belirlemelerine ve tutuşma kaynağını tespit etmelerine olanak tanır. Bilimsel soruşturma sürecinde, elektrik kablolarındaki kısa devre, ihmal veya kasıtlı müdahale nedeniyle gözetimsiz bırakılan açık alev gibi faktörler, yangının "nedenini" belirlemede kilit rol oynar. Olayın adli niteliğini tespit etmek ve sorumluluğu belirlemek için en somut dayanak, yangının çıktığı noktadaki termal enerjinin türü ve miktarını, bu enerjiye maruz kalan ilk yakıtın tutuşma özellikleriyle birlikte belirlemektir. Bu, yangının ilk başladığı olay veya enerji kaynağıdır.

Başlıca nedenler:

- Elektriksel arızalar
- Açık alevler
- Kimyasal reaksiyonlar
- Kasıtlı yangın çıkarma
- İhmal ve dikkatsizlik

4.2 Yangın Yayılım Sebebi

Yangının yayılmasının nedeni, çıkış noktasında oluşan alevlerin mevcut yanıcı malzemeyle, yapının özellikleriyle ve atmosferik koşullarla nasıl etkileşime girerek yayılma sürecini belirlemesine bağlıdır. Yayılmanın hızını ve yönünü belirleyen temel fiziksel süreçler, yangın dinamiğinin ayrılmaz bir parçası olan konveksiyon, radyasyon ve iletim gibi ısı transfer mekanizmalarıdır. Özellikle hava akımı yönündeki değişiklikler, yapısal çöküntüler veya oksijen eksikliği, aşağı doğru yayılan yangın davranışının standart kalıplardan sapma-

sına neden olabilir. Yangın yayılmasının analizi, yangının nasıl büyüdüğünü ve çıkış noktasından uzaklaşırken bir yapıya nüfuz ettiği yolları ortaya çıkarır. Bu, bina güvenliği ve yangın müdahale stratejilerinin etkinliğini değerlendirmek için kritik veriler sağlar. Bu faktörler, yangın başladıktan sonra büyümesine ve geniş alanlara yayılmasına neden olur.

Bunlar arasında şunlar yer almaktadır:

- Yanıcı maddelerin yoğunluğu
- Havalandırma koşulları
- Yapı malzemeleri
- Yangın algılama sistemlerinin bulunmaması
- Yangın söndürme çalışmalarındaki gecikmeler.

5. MÜDAHALE ANINDA KAYBOLAN DELİLLER VE İTFAİYECİNİN SORUMLULUK KAPSAMI

İlk müdahale ekiplerinden fiziksel delil bilgilerinin son kullanıcılarına kadar, suç olaylarıyla ilgili süreçlere dahil olan tüm tarafların, ceza adaleti süreci ve adli tıp laboratuvarları tarafından sunulan hizmetler hakkında yeterli bilgiye sahip olması gerekir (UNDOC, 2009). Araştırmalar, itfaiye ve adli soruşturma (OYİ) personeli arasındaki iletişim ve koordinasyonun yetersiz olduğunu göstermektedir (Kümütaş, 2011). Ceza olaylarında gözden kaçan veya ihmal edilen küçük bir ayrıntı bile, delillerin tahrip edilmesi, kaybolması veya kirlenmesi ya da olayın çözülmesinin engellenmesi gibi önemli sonuçlara yol açabilir. Bu nedenle, yangın müdahale ve soruşturma faaliyetlerinde mümkün olan en uygun, en doğru ve en gelişmiş araçlar, ekipmanlar, malzemeler ve yöntemler kullanılmalıdır (Kuloğlu ve Dağlıoğlu, 2020:53-54).

Yangın mahallindeki fiziksel delillerin korunması ve hukuki sürecin bütünlüğü, müdahale sırasındaki operasyonel faaliyetler ile adli soruşturma disiplinleri arasında hassas bir denge kurulmasına bağlıdır. İtfaiye ekiplerinin temel görevleri olan yangın söndürme ve kurtarma operasyonları, doğası gereği yüksek basınçlı su kullanımı ve yapısal müdahaleleri içerir; bu durum, hassas adli delillerin kirlenmesine veya tamamen kaybolmasına yol açabilir. İlk müdahale ekibi olan itfaiye personeli ile olay yeri inceleme (CSI) birimleri arasındaki koordinasyon eksikliği, telafisi imkânsız bilgi kaybına yol açabilir. Adli sürecin başarılı olması için, tüm tarafların yangın söndürme aşamasından laboratuvar analizine kadar "zincirleme sorumluluk" anlayışıyla hareket etmesi gerekir. Kanıtların bütünlüğünün bozulmaması için müdahale, en gelişmiş teknik araçlar ve bilimsel yöntemler kullanılarak azami hassasiyetle yönetilmelidir. Müdahale sırasında gözden kaçan bir ayrıntının, bir ceza davasının

çözülmesini engelleyebilecek veya adaletsizliğe yol açabilecek kritik bir kayba neden olabileceği unutulmamalıdır. Yangın söndürme faaliyetleri sırasında birçok fiziksel delil zarar görebilir veya tamamen ortadan kalkabilir.

5.1 Söndürme Faaliyetlerinin Deliller Üzerindeki Etkisi

Yangınla mücadele ve söndürme çalışmalarında kullanılan önemli fiziksel güç ve yoğun su kullanımı nedeniyle, bu çalışmalar olay yerindeki fiziksel deliller üzerinde tahrip edici bir etkiye sahip olabilir. Yüksek basınçlı su püskürtmeleri, yangının başladığı noktada hassas kül ve kalıntı oluşumlarını dağıtabilir, kimyasal hızlandırıcıların izlerini seyreltir veya delillerin orijinal konumlarını değiştirebilir. Bu durum, "yanlış izlerin" oluşmasına yol açabilir. Yangının yayılmasını önlemek için itfaiye ekipleri tarafından gerçekleştirilen pencere ve kapıların kırılması gibi havalandırma prosedürleri ve "soğutma" olarak adlandırılan yapısal yıkım prosedürleri de yangın dinamikleriyle ilgili fiziksel kanıtları tahrip edebilir. Bu durum, araştırmacıların yangının çıkış noktasını belirlemesini zorlaştırır.

Bu olumsuz etkilerin en aza indirilmesi, yangın söndürme operasyonlarının "adli farkındalık" ilkesine uygun olarak yürütülmesine bağlıdır. Adli soruşturmanın başarısını sağlamak için, itfaiye personelinin kişisel güvenliğin sağlanması ve yangının kontrol altına alınmasının ardından delillerin bütünlüğünü koruyacak teknikleri uygulaması hayati önem taşır. Örneğin, bu, düşük basınçlı su kullanmayı ve nesneleri hareket ettirmekten kaçınmayı içerir. Yangın söndürme sırasında kullanılan suyun miktarı ve açısı, birincil delillerin kirlenme riskini belirleyebileceğinden, müdahale ekiplerinin adli bilim ve olay yeri koruma konusunda teorik ve pratik eğitim alması, karmaşık yangın olaylarının bilimsel olarak aydınlatılmasında belirleyici bir rol oynamalarını sağlamak açısından çok önemlidir. Yangın müdahalesi sırasında:

- Su kullanımı
- Yapısal yıkımlar
- Ekipman hareketleri

delillerin bozulmasına neden olabilir.

5.2 Kritik Deliller

Bir yangın olay yeri incelemesinde, yangının nedenini ve nasıl yayıldığını belirlemek için aşağıdaki 'kritik deliller' korunmalı ve analiz edilmelidir:

Kimyasal ve sıvı kalıntılar (yangını hızlandırıcı maddeler). Önemi: Bunlar, kundaklama şüphesi bulunan vakalarda en kritik delil parçalarıdır. Benzin, tiner, alkol veya gazyağı gibi yanıcı sıvı kalıntıları, yangın tamamen söndü-

rüldükten sonra bile zemin çatlaklarında, halı liflerinde veya süpürgeliklerin altında gizli kalabilir. Önemli nokta: Bu kanıtlar uçucu olduğundan, hava geçirmez cam kavanozlarda veya özel naylon torbalarda saklanmalıdır.

Elektrik Kabloları ve Cihaz Kalıntıları: Önemi: Bunlar, "elektrik kontakları" olarak adlandırılan teknik arızaların tespit edilmesine yardımcı olur. Devre kesici kutularının, erimiş tel uçlarındaki ve prizlerdeki "ark" izlerinin incelenmesi, yangının kısa devreden kaynaklanıp kaynaklanmadığını veya yangına neden olup olmadığını belirlemeye yardımcı olur. Önemli nokta: Kablolardaki erime izleri, yangının yönü ve sıcaklığı hakkında bilgi sağlayabilir.

V şeklindeki yanık izleri ve odak noktaları: Önemi: Yangının başladığı noktadan yukarı doğru yayılan 'V' şeklindeki yanık izleri, araştırmacıyı doğrudan yangının kaynağına yönlendirir. Duvarlardaki duman lekeleri ve dökülmeler, yangının daha uzun süre ve daha yüksek sıcaklıkta yandığı yerleri gösterir. Müdahale sırasında bu izlerin suyla silinmemesi çok önemlidir; aksi takdirde yangın dinamiklerinin yorumlanması engellenir.

Kilitlerin ve Giriş Noktalarının İncelenmesi: Önemi: Zorla açılmış kapılar, kırılmış pencereler veya devre dışı bırakılmış alarm sistemleri, yangının kasıtlı bir suçun izlerini örtbas etmek amacıyla çıkarılmış olabileceğini düşündürür (maskeleme). Kritik nokta: Kilit sürgülerinin konumu (açık/kapalı) ve cam parçalarının yönü (içeriye/dışarıya), adli amaçlar için olayın niteliğini belirler.

Dijital ve teknik kayıtlar (sessiz tanıklar): Güvenlik kameraları (CCTV), akıllı ev sistemleri, termostat kayıtları ve yangın algılama panellerinden alınan kayıtlar önemli bilgi kaynaklarıdır. Kritik nokta: Bu, yangının tam olarak ne zaman başladığı, hangi odada başladığı ve hangi dedektörün yangını tetiklediği konusunda saniye saniye veri sağlar. Ayrıca tanık ifadelerini de doğrular.

Yanma ürünleri ve kül özellikleri: Önemi: Kurumun rengi ve oluşan külün yapısı, yanan malzemenin türüne bağlıdır; bu da yangının neyle beslendiğini ortaya çıkarır. Örneğin, plastik içeren yangınların bıraktığı kalıntılar, doğal liflerin (pamuk veya odun gibi) içeren yangınların bıraktıklarından farklıdır.

Özetle, kritik kanıt sadece fiziksel bir nesne değil, yangının başladığı anda ısı, yakıt ve hava akışının dengesi hakkında bilgi içeren her türlü izdir. Bu tür kanıtların kaybolması, ceza davasının "belirsiz" olarak kapatılmasına neden olabilir.

5.3 İtfaiyecinin Delil Koruma Sorumluluğu

Bir yangın olay yerinde, yangının kasıtlı olarak çıkarıldığına dair açık işaretler bulunabilir. Ancak, yangının kesin nedeni tespit edilemediği ve yangına yol açabilecek kendiliğinden veya kazara meydana gelen faktörler bulunmadı-

ğı durumlarda, nedeni belirlemek için kapsamlı ve ayrıntılı bir soruşturma yürütülmelidir (Tanyeri, 2017). Bu tür durumlarda, olay yerinin sistematik bir şekilde incelenmesi büyük önem taşır. Soruşturma sırasında, öncelikle yangının çıkış noktası belirlenir ve bu alandaki yanık izleri, malzeme deformasyonları ve potansiyel tutuşma kaynakları dikkatle değerlendirilir. Ayrıca, birden fazla çıkış noktasının varlığı, yanıcı veya yangını hızlandıran maddeler ve yangının yayılma şekli ayrıntılı olarak analiz edilir. Olay yerinin fotoğraf ve video kayıtlarının alınması, çizim ve planların hazırlanması ve uygun yöntemler kullanılarak fiziksel delillerin toplanması, bu aşamada soruşturmanın düzgün bir şekilde yürütülmesi için önemlidir.

Yangının nedenini belirlemek için olay yerinden toplanan fiziksel delillerin yanı sıra çevresel ve teknik verilerin de değerlendirilmesi gerekir. Tanık ifadeleri, güvenlik kamerası kayıtları, elektrik sistemi incelemeleri ve bina içindeki cihazların çalışma durumu gibi bilgiler, yangının nasıl geliştiğine dair ipucu sağlayabilir. Tüm bu verilerin birlikte analiz edilmesi, yangının kundaklama, ihmal veya teknik bir arızadan kaynaklanıp kaynaklanmadığının daha doğru bir şekilde değerlendirilmesini sağlar. Bu nedenle, yangın soruşturma süreci disiplinler arası bir yaklaşım kullanılarak yürütülmeli ve tüm bulgular bilimsel yöntemler kullanılarak yorumlanmalıdır.

İtfaiyecilerin delilleri koruma sorumluluğu, yangın söndürmenin teknik gerekliliğinin ötesine uzanır; bu, adli ve bilimsel sürecin ilk adımıdır. Yangının kontrol altına alınma şekli, olay yerindeki fiziksel delillerin, çevresel verilerin ve teknik göstergelerin bütünlüğünü doğrudan etkiler. Soruşturma sürecinde disiplinlerarası bir yaklaşım benimsenmelidir. Tanık ifadelerinden dijital kayıtlara, elektrik sistemi analizlerinden cihazların nihai çalışma durumuna kadar her bir veri, kasıt, ihmal veya teknik arıza bağlamında yangının rolünü belirler. Bu nedenle itfaiyeciler, yangını söndürmek olan birincil görevlerini yerine getirirken, olay yerindeki "sessiz tanıklar" olan delilleri koruma gerekliliğinin bilincinde hareket etmelidir. Müdahale sırasında kanıt güvenliğine yönelik bu duyarlılık, karmaşık bulguların doğru bilimsel yorumlanmasını sağlar ve yangının gerçek nedeninin hatasız bir şekilde açıklığa kavuşturulmasını garanti eder. Birincil görevleri yangını söndürmek olsa da itfaiyeciler olay yerindeki kanıtların korunmasına da dikkat etmelidir.

Temel ilkeler:

- Gereksiz eşyaları taşımayın.
- Önemli alanları koruyun.
- Olay yeri inceleme ekibine haber verin.

5.4 Müdahale ve Adli İnceleme Dengesi

Adli yangın soruşturması yürütülürken maddi gerçeklerin tespit edilmesinde en temel gereklilikler, yangının çıkış noktasının ve nedeninin belirlenmesidir. Yangın soruşturması çok disiplinli bir alandır. Adli yangın soruşturması iki aşamada yürütülür: olay yeri incelemesi ve laboratuvar analizi. Delillerin soruşturma ve kovuşturmanın tüm aşamalarında uygun şekilde kullanılabilmesini sağlamak için, yangın olay yeri her zaman genel bir adli yaklaşım kullanılarak incelenmelidir. Soruşturma, gerekli ekipman, bilgi ve becerilere sahip alan uzmanları tarafından yürütülmelidir (Kuloğlu & Dağlıoğlu, 2020: 37). Yangının çıkış noktasını ve nedenini belirlemek, adli yangın soruşturmasında gerçeği ortaya çıkarmak için temel önemdedir (Caymaz, 1997). Kişiyi bu eylemi gerçekleştirmeye iten nedenleri anlamak, soruşturmanın başarısı için hayati önem taşır. Maddi kazanç amacıyla işlenen birçok kundaklama vakasında, neden sigorta tazminatıdır. Her yıl, kundaklama sonucu önemli ekonomik kayıplar yaşanmakta ve yüzlerce kişi hayatını kaybetmektedir (Kümütaş, 2011). İlk müdahale ekiplerinden fiziksel delillerle ilgili bilgilerin son kullanıcılarına kadar, olayla ilgili süreçlere dahil olan herkesin, adli süreç ve adli tıp laboratuvarları tarafından sunulan hizmetler hakkında yeterli bilgiye sahip olması gerekir (UNDOC, 2009).

Yangın söndürme ile delillerin korunması arasında bir denge kurulmalıdır. Bu nedenle, birçok ülkede yangın soruşturma ekipleri itfaiye teşkilatlarıyla birlikte çalışmaktadır.

Yangın olay yerlerinde, ilk müdahale (söndürme/kurtarma) ile bunu izleyen adli soruşturma (delil toplama) arasında doğru dengeyi kurmak hem kamu güvenliğini hem de adaletin sağlanmasını garanti altına almak açısından hayati önem taşımaktadır. Bu dengenin önemi şu şekilde özetlenebilir:

'Altın Saatler' ve delil bütünlüğü: Yangına müdahale anı, delillerin en net olduğu ancak aynı zamanda en savunmasız olduğu andır. İtfaiye ekiplerinin hızlı ve agresif müdahalesi hayat kurtarmak için hayati önem taşırken, kontrolsüz su kullanımı veya yapı elemanlarının rastgele kaldırılması adli delilleri yok edebilir. 'Gerektiği kadar müdahale et, mümkün olduğunca koru' ilkesi bu dengeyi sağlar.

Sorumluluk ve Hak Kaybının Önlenmesi: Bir yangının kasıtlı olarak mı, ihmal sonucu mu yoksa teknik bir arıza nedeniyle mi çıktığının belirlenmesi, sigorta taleplerinden cezai kovuşturmalara kadar pek çok konuda önemli bir etkiye sahiptir. İlk müdahale sırasında deliller korunmazsa, masum bir kişi haksız yere suçlanabilir veya suçlu taraf delil yetersizliği nedeniyle beraat edebilir. Müdahale ile soruşturma arasındaki dengenin korunması, bu tür hak ihlallerine karşı en büyük güvence niteliğindedir.

Bilimsel Doğruluk ve Teknik Analiz: Adli soruşturma ekipleri yangın mahallini bir 'laboratuvar' olarak ele alır. Müdahale ekiplerinin olay yerinde yaptığı gözlemler (örneğin alev rengi, duman kokusu, kapıların kilitli olup olmadığı) olay yeri inceleme ekiplerinin teknik analiziyle birleştirildiğinde net bir tablo ortaya çıkar. Bu denge sağlandığında yangın raporu sadece bir 'tahmin' olmaktan çıkar ve bilimsel olarak kanıtlanabilir hale gelir.

Kamu güvenliği ve proaktif önlemler: Bu denge doğru bir şekilde kurulduğunda, yangının gerçek yayılma yolu ve teknik nedeni netleşir. Bu bilgiler, yapı malzemelerindeki kusurları veya hatalı elektrik tesisatlarını tespit etmek için kullanılabilir ve gelecekteki yangınları önlemeye yönelik kamu politikalarının temelini oluşturur.

SONUÇ VE GELECEĞE YÖNELİK YARATICI YAKLAŞIMLAR

Günümüzde, sayısız doğal ve insan kaynaklı afet ve acil durumun sorumlusu insan faaliyetleridir. Ülkemizde ve dünyanın dört bir yanında bu olaylar, ciddi fiziksel, sosyal ve ekonomik kayıplara ve hasarlara yol açmaktadır. Bu tür kayıp ve hasarları önlemek için, afet meydana geldikten sonra değil, daha önce önlem almak hayati önem taşımaktadır. Bunun anahtarı risk yönetiminde yatmaktadır. Ülkeler, ancak risk yönetimi yoluyla sürdürülebilir kalkınmaya ulaşabilirler. Risk yönetimi, modern afet yönetiminin en önemli bileşenlerinden biridir. Risk yönetimini uygulamak, krizleri yönetmek için gerekli hazırlıkları yapmak anlamına gelir. Riski azaltmaya ve dayanıklı bir toplum oluşturmaya odaklanan modern bir afet yönetim sisteminde itfaiye önemli bir rol oynar. Afet bölgesinde halka en yakın resmi kurum olarak, itfaiye yerel yönetimler, özellikle de belediyeler bünyesinde faaliyet gösterir. Bunun nedeni, afetlerin yerel bir etkiye sahip olmasıdır (Şahan, 2008: 112).

Günümüzde yangın soruşturma süreçleri, sadece bir olayın nedenini belirlemekle sınırlı değildir. Bu süreçler, gelecekte benzer olayların önlenmesi için de önemli veriler sağlar.

Çeşitli afet ve acil durumlara etkin bir şekilde müdahale edebilmek için, bir itfaiye teşkilatının belirli temel özelliklere sahip olması gerekir. Bunlar arasında hızlı ve etkin müdahale kapasitesinin yanı sıra nitelikli personel, yeterli araç ve uygun ekipmana sahip olmak yer alır. Zamanında müdahale, afet veya acil durum hakkında erken bildirim alınmasını, itfaiye birimlerinin hızla harekete geçirilmesini, olay yerine derhal ulaşılmasını ve olaya yönelik müdahalenin başlatılmasını içerir. Bu bağlamda, itfaiye teşkilatının gerekli hazırlıkları yapması gerekmektedir (Şahan, 2008: 113). Yetersiz araştırma ve incelemeye dayanan uzman raporları, bir kararın verilmesi için uygun olmayacaktır. Yangının nedenini belirlemek ve sorumluluğu tespit etmek amacıyla, ilgili tarafların itiraz ve savunmalarını ele alan, ayrıntılı, iyi gerekçelendiril-

miş ve denetime hazır bir uzman raporu hazırlanmalıdır. Yangının elektrik arızasından kaynaklandığından şüphelenilen durumlarda, uzman heyetinde bir elektrik ve elektronik mühendisi ile bir makine mühendisi bulunmalıdır. Elektrik Mühendisleri Odasından bir inceleme raporu alınabilir. Yangın hasarının sorumluluğunun belirlenmesinde, yerinde incelemeye ek olarak, itfaiye raporunu hazırlayanların bilgileri ve resmi kayıtlara da başvurulabilir. Konut veya ticari binalarda ikamet eden kişilerin önleyici tedbirler alıp almadıkları incelenebilir. Gerçekleri açıklığa kavuşturabilecek delil türleri, dava dosyalarının konusuna bağlıdır. Tüm bu deliller arasında itfaiye raporu birincil resmî belgedir ve yangın hasarı davalarında sorumluluğun belirlenmesinde yol gösterici olacaktır (Bozacı, 2026).

İtfaiye teşkilatları, herhangi bir kanıt sunmadan yangın nedeni hakkında raporlar hazırlayabilmektedir. Adli yangın araştırmacısı için, bilimsel yöntemlerle elde edilen veriler ve bulgulara dayalı olarak yangın nedeni hakkında hipotezler oluşturmak hayati önem taşımaktadır. Adli yangın araştırmalarının sistematik bir şekilde ve belirli standartlara uygun olarak yürütülmesi, bu tür eğilimlerin olumsuz etkilerini azaltmaktadır (Kümütaş, 2011). Adli yangın soruşturması, sadece ceza davalarının çözülmesi için değil, aynı zamanda güvenlik ve yangın söndürme teknikleri alanındaki araştırma ve geliştirme çalışmalarına yön vermek açısından da önemlidir (Caymaz, 1997). Ancak, bu faaliyetlerin bu işlevi yerine getirebilmesi için, soruşturma süreçlerinin bilimsel yöntemlere dayandırılması ve belirli standartlar çerçevesinde yürütülmesi gerekmektedir. Yangın mahallinde elde edilen bulguların doğru bir şekilde değerlendirilmesi, yangının çıkış noktası ve gelişim sürecinin bilimsel analizine bağlıdır. Bu bağlamda, yanma şekli değerlendirmesi, yapı malzemelerinin davranışı, havalandırma koşulları ve yangın dinamiği gibi faktörler bir arada dikkate alınmalıdır. Sistematik bir soruşturma yöntemi olmadan, olay yerinde elde edilen bulgular yanlış yorumlanabilir ve bu da yangının gerçek nedeni hakkında hatalı sonuçlara yol açabilir.

Bununla birlikte, adli yangın soruşturmasının etkinliği yalnızca teknik analizle sınırlı değildir. Elde edilen verilerin doğru bir şekilde raporlanması ve ilgili kurumlarla paylaşılması da büyük önem taşımaktadır. Bu raporlar, adli makamların karar alma süreçlerine katkı sağlar ve gelecekte benzer yangınların önlenmesi için hayati bir bilgi kaynağı işlevi görür. Bu nedenle, adli yangın soruşturmalarının bulgularının bilimsel raporlar halinde derlenmesi, yangın güvenliği politikalarının geliştirilmesine ve yangınla mücadele stratejilerinin iyileştirilmesine önemli ölçüde katkı sağlayacaktır.

Ülkemizde itfaiye ve kolluk kuvvetlerinde görev yapan personelin yanı sıra akademisyenler ve bilirkişilerin adli yangın soruşturması konusunda yeterli eğitim almadıkları ve kendilerini bu alanda yeterince nitelikli görmedikleri

tespit edilmiştir. Aynı zamanda, ülkemizde adli yangın soruşturması alanında nitelikli öğretim üyelerine ihtiyaç bulunmaktadır. Bu nedenle, bu alanda eğitim ve öğretimi düzenlemekten sorumlu kişilerin, bu tür faaliyetleri yürütmeden önce konu uzmanı olarak eğitim almaları önerilmektedir (Kümütaş, 2011).

Gelecekte uygulanabilecek bazı yenilikçi yaklaşımlar şunlardır:

1. Yapay zekâ destekli yangın analizi

Yangın raporları büyük veri analizine tabi tutulduğunda yangın risk haritaları oluşturulabilir. Yapay zekâ, yangın mahallindeki kaotik verileri "üst düzey bir zekâ" işlevi görerek anlamlandırabilir. Makine öğrenimi algoritmaları, binlerce farklı malzemenin yanma hızını, duman rengini ve ısı dağılımını analiz ederek insan gözüyle görülemeyen mikro kalıpları tespit edebilir. Yaratıcı bir yaklaşım olarak: "Tahmine dayalı adli tıp" kullanılarak, yapay zekâ yangının başlangıcındaki kimyasal izleri tespit edebilir ve yangının kazara mı yoksa kasıtlı mı çıktığını saniyeler içinde %99 doğrulukla belirleyebilir.

2. Dijital yangın sahnesi modellemesi

3D lazer tarama ve dijital modelleme kullanılarak yangın sahnesi sanal bir ortamda yeniden oluşturulabilir. Lazer tarayıcılar ve dronlar, yangın sonrası enkazın milimetre hassasiyetinde bir "dijital ikizini" oluşturacaktır. Bu teknoloji, sahneyi fiziksel bir değişiklik yapmadan dijital ortamda süresiz olarak korur. Yaratıcı bir yaklaşım olarak: Uzmanlar, sanal gerçeklik (VR) gözlüklerini kullanarak yangın mahallinde "zamanı geri alabilir" ve sanal bir simülasyonda alevlerin hangi koridordan geçtiğini ve hangi nesnenin ilk olarak alev aldığını tekrar tekrar gözlemleyebilir. Bu, mahkeme işlemleri için reddedilemez görsel kanıt sağlar.

3. İtfaiye teşkilatlarındaki adli yangın laboratuvarları

Büyük şehirlerdeki itfaiye teşkilatları bünyesinde yangın analiz laboratuvarları kurulabilir. Sahadan kopuk uzak laboratuvarlara güvenmek yerine, itfaiye teşkilatları içinde yüksek teknolojili mobil veya sabit "mikro laboratuvarlar" kurulacaktır. Yaratıcı bir yaklaşım olarak: "Olay yerinde anlık analiz" yaklaşımı kullanılarak, yangın hala devam ederken veya hemen sonrasında sıvı kalıntılar (yangın hızlandırıcılar) olay yerinde analiz edilebilir. Bu, adli birimin saniyeler içinde "kundaklama" uyarısı yayınlamasını ve şüphelilerin hızlı bir şekilde yakalanmasını sağlar.

4. Ulusal Yangın Veri Bankası

Tüm yangın raporlarını toplamak için merkezi bir veri sistemi oluşturulabilir. Bu devasa veri ekosistemi, ülke çapındaki tüm yangınlarla ilgili bilgileri,

yangın nedeni, bina türü, kullanılan malzemeler ve müdahale yöntemlerine göre derleyecektir. Yaratıcı bir yaklaşım olarak: Bu veri tabanı sayesinde, belirli bir marka elektrikli cihazın veya belirli bir yapı malzemesinin neden olduğu yangınların sıklığı ülke çapında otomatik olarak tespit edilebilir. Bu, yangın meydana gelmeden önce ürünleri geri çağırmak veya bina yönetmeliklerini değiştirmek için bir "erken uyarı sistemi" işlevi görür.

5. Yangın Araştırma Akademisi

İtfaiye personeline ileri düzey eğitim sağlamak amacıyla uzmanlaşmış akademiler kurulabilir. Yangın araştırmaları, bir "yan iş" olarak kalmak yerine; kendi müfredatı, etik kuralları ve akademik unvanları olan bağımsız bir çalışma alanına dönüşecektir. Yaratıcı bir yaklaşım olarak: Bu akademi, hukukçuları, mühendisleri ve itfaiyecileri bir araya getiren disiplinler arası bir merkez işlevi görecektir. Mezunlar yalnızca "yangın raporu" yazan kişiler olmayacak; bir yangın sahasını suç mahalli araştırmacısının titizliği ve bir bilim insanının analitik disipliniyle inceleyebilen "Yangın Bilimi Dedektifleri" unvanını kazanacaktır.

Bu yenilikçi yaklaşımlar birleştiğinde, yangın araştırmaları bir "tahmin sanatı" olmaktan çıkacak ve dijital verilerle desteklenen kesin bir adli bilim disiplinine dönüşecektir. Bu durum, adaletin hızlı bir şekilde sağlanmasını güvence altına alacak ve kamu yangın güvenliğini proaktif bir seviyeye taşıyacaktır. Bu uygulamalar yalnızca yangınları söndürmeye değil, aynı zamanda onları bilimsel olarak anlamaya ve önlemeye de önemli katkılar sağlayacaktır.

Sonuç olarak: Müdahale hayat kurtarır, adli inceleme ise gerçeği ortaya çıkarır. Bu iki disiplin arasındaki denge; itfaiyecilerin hortumu tutarken araştırmacı gibi düşünmesi ve araştırmacıların da olay yerindeki operasyonel zorlukları anlayarak analiz yapmasıyla sağlanır.

KAYNAKÇA

Bozacı, B. (2026). Yangın hasarlarında sorumluluğun tespitinde itfaiye raporunun delil niteliği. *Hukuki Haber*. Erişim adresi: https://www.hukukihaber.net/yangin-hasarlarinda-sorumlulugun-tespitinde-itfaiye-raporunun-delil-niteligi

Caymaz, A. (1997). *Model yangınlarda yangın hızlandırıcılarının saptanması ve bunların iş oluşumundaki etkileri*. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Cote, A. (2016). *Fire protection handbook*. NFPA.

Chasteen, C. (2008). *Fire and explosion investigations and forensic analyses: Near- and long-term needs assessment for state and local law enforcement*. Washington DC: National Institute of Justice, National Criminal Justice Reference Service.

DeHaan, J. D., & Icove, D. (2012). *Kirk's fire investigation*. Pearson.

Drysdale, D. (2011). *An introduction to fire dynamics*. Wiley.

Erol, A. S., & Özdemir, S. (2011). *Adli bilimler* (ss. 185-207). Ankara: Adalet Yayınevi.

Fisher, B. A. J., & Fisher, D. R. (Eds.). (2012). *Techniques of crime scene investigation* (8. baskı). New York: CRC Press.

Icove, D. J., & DeHaan, J. D. (2017). *Kirk's fire investigation*. Pearson.

Gündüz, N. (1999). *Yangın sonrası enkazın adli delil olarak değerlendirilebilirliği ve sabotaj olasılığının araştırılması*. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

İnce, A. (2008). Yangın çıkış sebebinin araştırılması. *İtfaiye Dünyası Dergisi*, 2(7).

Kuloğlu, M., Dağlıoğlu, N., & Kuloğlu, L. (2020). Adli yangın incelemeleri: Sorunlar ve çözüm önerileri. *Adli Bilimler ve Suç Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 1.

Kümütaş, Ş. (2011). *Yangın sonrası olay yeri inceleme* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Polis Akademisi, Ankara.

Lentini, J. (2013). *Scientific protocols for fire investigation*. CRC Press.

Mehder, Ö. (2018). Yangın olguları ve adli antropoloji. *Antropoloji Dergisi*, 35, 63-81. Orman Kanunu. (1956). *Resmî Gazete*, (9402).

National Fire Protection Association. (2021). *NFPA 921 guide for fire and explosion investigations*.

Ulusal Yangın Koruma Birliği. (2005). *NFPA 921 yangın ve patlama araştırmaları klavuzu*. Erişim adresi:https://books.google.com.tr/books/about/NFPA_921_Guide_for_Fire_and_Explosions_I.html?id=w50vzwEACAAJ&redir_esc=y

Stauffer, E., Dolan, J. A., & Newman, R. (2008). *Fire debris analysis*. UK & USA: Elsevier Inc.

Şahan, C. (2021). İtfaiyelerin afet ve acil durum yönetimi açısından yerinin ve öneminin değerlendirilmesi; Samsun örneği. *Dirençlilik Dergisi*, 5(2), 93-117.

Tanyeri, Ö. (2017). *Yangın olayında bazı taksonların polen morfolojilerindeki değişikliklerin saptanması*. Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Yangın ve Güvenlik Dergisi. (2026, Mart-Nisan). İtfaiye açısından yangın raporları ve yangın çıkış sebebinin önemi: Teknik tespit, hukuki sorumluluk ve itfaiyecinin korunması. (259. sayı). Erişim adresi: https://www.yanginguvenlik.com.tr/yayin/edergi-arsivi/

Bölüm 10

TÜKETİM KÜLTÜRÜNDE KADIN BEDENİ: REKLAM SÖYLEMLERİ, BEDEN ALGISI VE SAĞLIK İLETİŞİMİ PERSPEKTİFİ

Zeynep SEFA[1]
Esin ÇEBER TURFAN[2]
Mahide DEMİRELÖZ AKYÜZ[3]

1 Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi,Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Anabilim Dalı,İzmir Türkiye,ORCID: 0009-0007-6772-9807
2 Prof.Dr.,Ege Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi / Ebelik Bölümü,İzmir Türkiye , ORCID: 0000-0003-2505-4913
3 Dr.Öğretim Üyesi, Ege Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi / Ebelik Bölümü,İzmir Türkiye, ORCID: 0000-0002-2774-892X

GİRİŞ

Reklamcılık, günümüz tüketim toplumlarında salt mal ve hizmetlerin tanıtımını üstlenen ticari bir araç olmaktan çıkarak, toplumsal değerleri ve kültürel normları inşa eden güçlü bir mekanizmaya dönüşmüştür (Batı, 2010). Günümüz reklamları, bireylere neyi arzulamaları gerektiğini söylemekle kalmaz, aynı zamanda nasıl görünmeleri gerektiğine dair de katı sınırlar çizmektedir. Bu doğrultuda reklam stratejilerinin merkezindeki kadın bedeni, kendi doğallığından koparılarak estetik bir değerden çok sürekli geliştirilmesi, onarılması ve disipline edilmesi gereken bir "tüketim nesnesi" olarak kurgulanmaktadır (Ergül Güvendi, 2023).

Tüketim kültürü bağlamında medya, toplumlar için geçerli sayılan bir "ideal beden" kavramını standartlaştırmakta ve bu standardı sürekli olarak dolaşımda tutmaktadır. İnşa edilen bu ideal beden normu genellikle ince, fit, genç, pürüzsüz ciltli gibi kısaca kusursuz olma özellikleri etrafında şekillenmektedir (Boucherie, Kumar, Ledebur, Lohse, & Sliwa, 2025). Özellikle de kadınlar üzerinde kurulan ulaşılması güç ve çoğu zaman gerçek dışı olan bu baskı, televizyon reklamlarından dijital mecralara kadar her alanda kendini göstermektedir (Yasa, 2021). Bu standartlar, bireyleri kendilerini sürekli olarak medya görselleriyle kıyaslamaya itmekte ve bu kıyaslama genellikle yetersizlik hissiyle sonuçlanmaktadır. Tıbben vücutta sağlığı bozacak düzeyde aşırı yağ birikmesi şeklinde tanımlanan obezite, bu kusursuzluk idealinin zıttı olarak konumlandırılarak estetik bir sapma olarak sunulmaktadır (Hu, 2003).

Beden algısı (body image), bireyin kendi bedenini nasıl gördüğü, hissettiği ve ona dair geliştirdiği bilişsel değerlendirmelerin toplamıdır ve ideal beden anlatılarının kadınlar üzerindeki etkilerini bütüncül bir biçimde anlayabilmek için konuya sağlık iletişimi perspektifinden de yaklaşmak gerekmektedir. Bireyin kendi bedenini zihinsel olarak nasıl algıladığını ve estetik olarak nasıl değerlendirdiğini ifade eden beden algısı kavramı, temel sağlık davranışlarını doğrudan yönlendiren kritik bir faktördür (Sargın & Tamer, 2026). Medyanın yarattığı baskı kadınlarda; sosyal, fiziksel, psikolojik iyi oluşlarına kadar geniş bir yelpazede olumsuz sağlık sonuçları doğurabilmektedir (Öztürk & Koç 2024).

Bu bölümün amacı, reklam ve medya söylemlerinin kadın bedenini biyolojik bir gerçekliğin ötesine taşıyarak toplumsal ve kültürel olarak yeniden kurgulaması sürecini ve bu süreçte üretilen tek tip beden normlarının kadınların beden algısını nasıl şekillendirdiğini incelemektir. Bu çerçevede, söz konusu temsillerin yol açtığı beden memnuniyetsizliğinin yeme davranışları, diyet pratikleri, psikolojik iyi oluş ve özsaygı üzerindeki etkileri ile kamu sağlığı odaklı mesajların dahi kimi durumlarda yeme bozukluğu riskini artırabilmesi değerlendirilmekte ve aynı zamanda bu baskın normlara karşı gelişen beden olumlama hareketi ile yeni medya içeriklerinin geleneksel reklamcılığın tek tipleştirici dilini nasıl dönüştürdüğü ele alınmaktadır.

REKLAMCLIKTA GÜZELLİK STANDARTLARI VE "İDEAL BEDEN" KAVRAMI

Güzellik standartları, biyolojik ve evrensel bir mutlaklıktan ziyade, tarihsel süreçler içerisinde kültürel ve toplumsal dinamiklere göre şekillenen ve sürekli evrilen bir yapıya sahiptir (Boucherie vd., 2025). Güzellik algısının tarihsel evrimine bakıldığında, geçmiş dönemlerde doğurganlığı, sağlığı ve bereketi simgeleyen kıvrımlı vücut hatları estetik bir ideal olarak kabul görürken, zaman içinde bu anlayış keskin dönüşümler geçirmiştir.

1990'lı yılların ortalarında moda dünyasında parlayan ve popüler kültürde geniş yankı uyandıran "heroin chic" akımı, ideal beden ve güzellik anlayışında bir kırılma noktasıdır. Bu akım; Resim 1'de de tasvir edildiği gibi aşırı zayıflığı, solgun teni, çıkık kemikleri ve androjen bir görünümü yeni bir estetik norm haline getirerek geleneksel güzellik anlayışını yıkmıştır (Ledford, 2007). "Eroin şıklığı" (heroin chic) ile sağlıklı ve canlı görünümün yerini, neredeyse tehlikeli boyutlara varan bir zayıflık ideali almıştır. Bu radikal değişim, günümüze kadar uzanan ince beden idealinin yaygınlaşmasına katkıda bulunmuş ve kadın psikolojisi üzerinde uzun vadeli etkilerle ilişkilendirilmiştir (Yao, 2024).

Resim 1.

Resim 2.

1995 yılında ilk defilesini sunan en bilindik iç çamaşırı markalarından biri olan Victoria's Secret, ilk dönemlerinde Calvin Klein ve o dönem markanın yüzü olan İngiliz model Kate Moss ile yaygınlaşan "heroin chic" estetiğinin aksine daha sağlıklı ve dolgun bedenleri öne çıkaran bir yaklaşım benimsemiş, markanın yüzü haline dönemin yüksek moda anlayışına göre daha "iri" ka-

bul edilen bir beden tipini görünür kılan modelleri getirmişlerdi (Resim 2.) O dönemde markanın yüzü olan ve bu fiziksel özellikteki bir modelin "Moda endüstrisinde duyduğunuz bir şey varsa o da kilo vermenizdir, Victoria's Secret'ta ise bunu hiç duymadım." diye bahsetmesi Victoria's Secret'ın başlangıçta daha doğal beden temsilini nasıl sahiplenildiğini göstermektedir. Victoria's Secret'ın başlangıçtaki görece daha dolgun beden temsilinden vazgeçip hâkim ince beden kurgusuna tabi olması, küresel moda endüstrisinin pazar dinamiklerine ve sosyal çevrenin dayattığı estetik beklentilere uyum sağlama çabasının bir sonucudur (Liang, 2021). Ancak markanın bu stratejik değişimi, zayıflığın romantize edilmesine katkıda bulunarak kadınlar üzerinde beden algısını olumsuz etkileyebilecek bir baskı unsuru haline gelmesine katkıda bulunabilme riski içermektedir (Yao, 2024).

Bu standartlaşma, yalnızca görsel bir tercih olmanın ötesinde, reklamı yapılan ürünlerin ilişkilendirildiği başarı ve çekicilik gibi kavramların da bu fiziksel özellikler üzerinden tanımlanmasına yol açmakta ve böylece ideal beden algısının reklam söylemi içinde sürekli olarak yeniden üretilmesine zemin hazırlamaktadır.

Bu süreç aynı zamanda Framing Theory (Çerçeveleme Kuramı) ile de açıklanabilir. Bu kurama göre medya, belirli bir gerçekliği seçerek öne çıkarır, bazı yönleri görünür kılarken diğerlerini arka plana iter ve böylece bireylerin olayı algılama biçimini yönlendirir (Entman, 1993). Bu bağlamda medya ve reklam endüstrisi, "ideal beden"i sürekli olumlu çerçeve içinde sunarken, bu normun dışında kalan bedenleri görünmezleştirerek veya problematik biçimde temsil ederek algısal bir çerçevede bu normları birbirini güçlendiren farklı süreçler aracılığıyla sürekli yeniden üretmektedir. Bu sürecin temelinde, kadının bireysel kimliğinden, entelektüel derinliğinden ve öznelliğinden soyutlanarak salt fiziksel özelliklerine indirgenmesi yani "nesneleştirilmesi" (objectification) yatmaktadır (Ergül Güvendi, 2023). Kadın bedeni, nesneleştirme süreciyle eş zamanlı olarak tüketim kültürünün bir parçası haline getirilerek pazarlanabilir bir ürün gibi "metalaştırılmaktadır" (Tülay Candemir, Tülin Candemir, & Öz, 2017). Bu metalaştırma pratiği aynı zamanda derin bir görsel ideoloji barındırır. Bu ideoloji; izleyiciye ideal forma sahip olmanın toplumsal başarı, mutluluk ve kabul görme ile ilişkilendirildiği algısını güçlendirebilen bir mekanizma olarak değerlendirilmesine sebebiyet verebilmektedir. (Atik ve Örten, 2008). Tüm bu süreç, geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri ile de desteklenerek kadını pasif, izlenen ve ancak belirli estetik kalıplara uyduğu ölçüde değer gören bir figür olarak konumlandırmaktadır (Batı, 2010).

Resim 3.

Resim 4.

Kadın bedeninin metalaştırılmasıyla kurulan görsel ideolojiyi, söylem analizi yaklaşımı çerçevesinde yukarıdaki reklam örnekleri üzerinden incelemek mümkündür: Resim 3'te Lexus araba markasının yeni modelinin tanıtımı için 2013 yılında Sports Illustrated Swimsuit ile iş birliği yaparak hazırladığı reklamda, model Tori Praver'ın kelimenin tam anlamıyla objeleştirildiği görülmektedir. Bedeninin kıvrımları, bir yarış pistinin sınırlarını çizmekte ve erkek sürücülerin (Scott Pruett ve Greg Tracy) bu "kıvrımların etrafında sürüp süremeyeceklerini" test ettikleri bir alan olarak sunulmaktadır. Bu sunum, kadının yalnızca fiziksel özellikleriyle var olabilecek bir nesne olarak gösterilme sürecinin belirgin bir örneğidir. Buradaki görsel ideoloji, izleyiciye kadın bedeni üzerinde kontrol sahibi olma, onu fethetme ve bir meydan okuma olarak görme arzusunu dikte etmektedir. Kadın, pistin ortasında hareketsiz yatarken edilgen bir figür konumundadır. Buna karşılık, erkek sürücüler, yeteneklerini test eden, "aktif" ve "eyleyen" taraftır. Bu dinamik, Batı'nın (2010) vurguladığı gibi, kadını pasif ve ancak belirli estetik kalıplara -burada bikini giymiş, ince ve çekici bir mayo modeli- uyduğu ölçüde değer gören bir konuma hapsetmektedir. Kısaca bu reklamda kadın bedeni, bir arabanın performansını pazarlamak için kullanılan bir araç olarak yer almaktadır. Resiml 4'teki 2012 Carl's Jr. Superbowl reklamındaki Kate Upton karesi, kadın bedeninin tüketim kültürünün bir parçası haline getirilmesine başka bir örnektir. Upton, bir arabanın arka koltuğunda, dar puantiyeli bluz ve jartiyer giyerek "seksi" ve baştan çıkarıcı bir pozda hamburger yemektedir. Bu reklam, bir gıda ürünü olan hamburger ile kadın cinselliğini yan yana getirerek her ikisini de tüketilebilen nesneler olarak sunmaktadır. Aynı zamanda yüksek kalorili gıdaların aşırı zayıf ve 'seksi' bedenlerle özdeşleştirilmesi, bireylerin kendi vücut ağırlıkları ve yemek seçimleri üzerinde sağlıksız bir kontrol kurma eğilimini artırarak yeme davranışı bozukluklarını tetikleyebilmektedir (Sargın & Tamer, 2026). Her iki reklamda da kadın; bireysel kimliğinden uzaklaştırılarak daha çok dış görünümü üzerinden ele alınmakta, hareketsiz ve izlenen bir konuma yerleştirilmektedir. Bu temsillerde özellikle pürüzsüz, uzun ve fit bedenlerin öne çıkarılması, kadının bakımlı ve her zaman çekici olması gerektiği yönünde bir norm olarak sunulmaktadır. Medyada yer alan kalıpların dışında kalan bedenlere ise do-

laylı bir yetersizlik mesajı iletilmektedir. Bu tür temsillerin sürekli olarak tekrar edilmesi, beden algısında bozulmalar, yoğun kaygı, düşük özsaygı ve bazı durumlarda beden dismorfik bozukluk gibi psikolojik sorunlarla ilişkilendirilmektedir. Medyanın bu etkisi, bireylerin kendi bedenlerini değerlendirme biçimlerini şekillendirerek hem psikolojik hem de dolaylı olarak fiziksel iyi oluş üzerinde etkili bir rol oynayabilmektedir.

Medya ve moda endüstrisi, kadın bedenini çoğu zaman ince, kusursuz bir görünümü "ideal" beden şeklinde sunmaktadır. Reklamlarda bu yaklaşımın sürekli tekrar edilmesi, kadınlar üzerinde ulaşılması zor bir mükemmellik beklentisi oluşturmakta, zamanla psikolojik iyi oluşu zayıflatabilmekte ve bireylerin kendi bedenleriyle ilgili değerlendirmelerini olumsuz yönde şekillendirebilmektedir (Aslan, 2001). Medyanın inşa ettiği bu estetik hegemonya, işlevini yalnızca "ideal olanı" yücelterek yerine getirmez; aynı zamanda bu katı kurgunun dışında kalan bedenleri ötekileştirerek "anormal" veya "kabul edilemez bir sapma" olarak işaretler. İdeal bedenin bu denli dar kalıplarla tanımlanması, belirlenen normlara uymayan bireylerin, özellikle de aşırı kilolu kadınların medyada görünmez kılınmasına ya da sadece olumsuz temsiller üzerinden var olabilmesine neden olmaktadır (Tragantzopoulou, 2025). Bu dışlayıcı medya söyleminde ince beden, başarı ve arzu nesnesi olmakla özdeşleştirilirken; obezite, estetik bir sapmanın ötesine geçirilerek tembellik, irade eksikliği ve kişisel kontrolsüzlük gibi ahlaki kalıp yargılarla çerçevelenmekte ve kişilerde suçluluk duygusunu artırabilmektedir (Sezgin & Yıldırım, 2022). Dolayısıyla, medya ve reklamcılığın beden üzerindeki dönüştürücü gücünü tam anlamıyla kavrayabilmek için, yalnızca ideal bedenin nasıl parlatıldığına değil bu inşanın kaçınılmaz bir sonucu olarak "ideal olmayan" bedenlerin medyada nasıl damgalandığına (stigmatizasyon) ve sistematik bir şekilde nasıl dışlandığına da odaklanmak gerekmektedir (Kite vd., 2022).

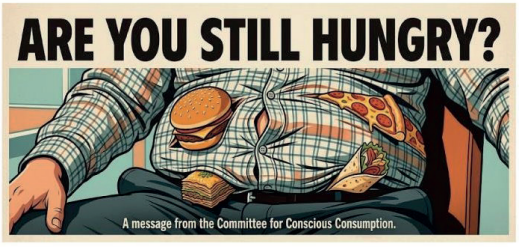
MEDYADA OBEZİTE TEMSİLLERİ: STİGMATİZASYON VE ÖTEKİLEŞTİRME

Obezite, vücutta sağlığı bozacak düzeyde aşırı yağ birikmesi olarak tanımlanan ve genellikle vücut kitle indeksinin (VKİ) 30 ve üzerinde olmasıyla ilişkilendirilen kronik bir hastalık olarak kabul edilmektedir (DSÖ). Bu bağlamda obezite, medyada sadece çok boyutlu tıbbi bir durum olarak değil, kültürel ve ahlaki bir "sapma" olarak da yansıtılmaktadır. Obez bireylerin medya metinlerindeki temsilleri incelendiğinde, bu kişilerin genellikle tembellik, irade eksikliği ve dürtü kontrolsüzlüğü gibi bir dizi olumsuz stereotiple eşleştirildiği görülmektedir (Sezgin & Yıldırım, 2022). Obeziteyi tamamen bireysel bir seçim ve öz disiplin noksanlığına indirgeyen bu yüzeysel anlatı, bedensel ağırlığın karmaşık genetik, çevresel ve tıbbi arka planını yok sayarak bireyi doğrudan suçlu konumuna yerleştirmektedir.

Bu suçlayıcı söylem ve temsil pratikleri, toplumsal damgalama (stigmatizasyon) olgusunun temel mekanizmasıdır. Sosyolojik bağlamda stigmatizasyon, bireyin sahip olduğu belirli bir fiziksel veya sosyal özellikten dolayı toplum tarafından değersizleştirilmesi, statü kaybına uğratılması ve itibarsızlaştırılması sürecidir. Erving Goffman'ın (1963) Stigma Teorisi'ne göre stigma, bireyin "toplumsal olarak kabul edilemez" görülen bir özelliğe indirgenmesi ve kimliğinin bu özellik üzerinden yeniden tanımlanmasıdır. Bu süreçte birey "tam ve normal bir kişi" olmaktan çıkarılarak "işaretlenmiş" bir kimliğe dönüştürülür. Medya, kullandığı ağırlık odaklı ön yargılı dil (weight-biased language) aracılığıyla bu damgalamayı sürekli olarak yeniden üretmekte ve kamuoyunda meşrulaşmasına katkıda bulunabilmektedir (Grant, Soltani Panah, & McCosker, 2022). Bireylerin vücut ağırlıkları nedeniyle olumsuz stereotiplere maruz kalması, ayrımcılığa uğraması ve sosyal olarak dışlanması birçok şekilde karşımıza çıkmaktadır (Puhl & Heuer, 2009). Televizyon dizilerinden haber bültenlerine, reklamlardan dijital platformlara kadar geniş bir yelpazede obez bireyler sıklıkla alay konusu edilmekte, karikatürize edilmekte veya yalnızca bir kilo verme yolculuğunun başarısız "öncesi" figürleri olarak gösterilmektedir (Kite vd., 2022). Medyadaki bu damgalama, normal beden ile sapma gösteren beden arasında keskin bir hiyerarşi kurarak derin bir ötekileştirme sürecine zemin hazırlayabilir. İnce beden normu merkezde, kabul edilebilir ve varsayılan olarak konumlandırılırken; obez beden çeperde, acilen müdahale edilmesi ve disipline sokulması gereken bir anomali olarak sunulmaktadır. Bu ötekileştirme mekanizması, kilolu bireyleri medyada paradoksal bir duruma hapseder yani obez bireyler, estetik normlara uymadıkları için ana akım reklam ve medya anlatılarında kişi olarak görünmez kılınmaktadır. Obezite krizine veya sağlıksız yaşama dair haberlerde yüzleri kesilmiş, yalnızca karın veya basen bölgelerine odaklanılmış görsellerle aşırı görünür hale getirilerek nesneleştirilirler (Tragantzopoulou, 2025 / Resim 5 ve 6). Bu durum bireyin öznelliğinin geri planda kalmasına ve kişinin yalnızca bedeni üzerinden değerlendirilmesine yol açabilmektedir.

Resim 5.

Resim 6.

Medyadaki dışlayıcı ve ötekileştirici temsiller, yalnızca sosyolojik bir sorun olmanın ötesine geçerek önemli bir sağlık iletişimi problemine dönüşmektedir. İdeal bedenin sürekli öne çıkarılması ve obezitenin olumsuz bir durum olarak sunulması, bireylerin hem fiziksel hem de psikolojik sağlığını negatif etkilemektedir. Sağlık iletişimi açısından bakıldığında, medyada sıkça karşılaşılan tembellik ve iradesizlik gibi damgalayıcı temsiller, obez bireylerin olumsuz yargıları içselleştirmesine ve beden utancı (body-shaming) yaşamasına neden olabilmektedir (Sargın & Tamer, 2026). İnce bedenin başarı ve kontrolle, obezitenin ise tembellik ve iradesizlikle ilişkilendirilmesi, bireylerin kendi bedenlerine yönelik algılarını olumsuz yönde etkilemektedir.

Bu beden utancının ve ötekileştirmenin tıbbi sonuçları oldukça çarpıcıdır. Medya metinlerinin ve reklam dilinin beslediği bu damgalama mekanizması, sağlık iletişimi açısından en tehlikeli sonuçlarından birini doğurarak obez bireylerin sağlık hizmetlerine erişimi ve hizmet arama davranışlarını olumsuz etkileyebilmektedir (Grant vd., 2022). Dışlanma korkusu, yetersizlik hissi ve tıbbi ortamlarda dahi medyanın ürettiği bu ağırlık odaklı önyargılarla karşılaşma endişesi, bireylerin rutin sağlık kontrollerini ertelemelerine, doktor randevularını iptal etmelerine veya tıbbi yardımdan tamamen kaçınmalarına yol açabilmektedir. Konuyu sağlık iletişimi ve reklamcılık kesişiminde daha da karmaşık hale getiren bir diğer unsur ise bizzat sağlığı korumak amacıyla tasarlanan kamu sağlığı kampanyalarının yarattığı paradokstur. Obezite ile mücadele kapsamında hazırlanan reklam ve medya kampanyaları, sıklıkla obeziteyi tıbbi ve çok boyutlu bir durum olarak ele almak yerine damgalayıcı bir dil kullanarak "fear appeal" dediğimiz korku çekiciliği ve suçluluk duygusu üzerinden bireyleri zayıflamaya motive etmeye çalışmaktadır (Baytimur & Darı, 2022). Ancak literatürdeki güncel bulgular, obezite karşıtı bu kamu sağlığı reklamlarının, hedeflenen sağlıklı yaşam davranışlarını teşvik etmek bir yana, bireyler üzerinde yarattığı yoğun stres ve baskı sebebiyle yeme bozukluklarıyla ilişkili bazı risk faktörlerini artırabileceğini düşündürmektedir (Bristow, Allen, Simmonds, Snell, & McLean, 2022). Bir başka deyişle, sağlığı iyileştirmesi beklenen medya metinleri, ideal bedeni dayatan dışlayıcı dilleri nedeniyle kamu sağlığını tehdit eden yeni psikolojik sorunlar ve yeme davranışı bozuklukları açısından risk oluşturabilmektedir (Aslan, 2001). Tıbbi ve klinik açıdan obezite, çeşitli fizyolojik riskler ve kompleks sonuçlar barındıran ciddi bir sağlık durumu iken (Hu, 2003), medya ve reklam söylemlerinin bu durumun bir hastalık olarak ele almak yerine estetik bir başarısızlık ve ahlaki bir zayıflık olarak sunması büyük bir tezat oluşturmaktadır. Bu indirgemeci tutum, medyanın sadece ulaşılması imkânsız bir "ideal beden" üretmekle kalmadığını kanıtlamaktadır. Medya aynı zamanda, bu katı ideale uymayan "ideal olmayan bedenleri" acımasızca dışlayan (Kite vd., 2022), onları toplumsal görünürlükten silen ve sağlık arayışlarını olumsuz etkileyebilen hegemonik bir yapı olarak değerlendirilebilir.

Özetle, medya ve reklam endüstrisi ideal bedeni pazarlamakla kalmaz, aynı zamanda bu kalıplara uymayan bedenleri sistematik olarak utandıran (body-shaming) ve ötekileştiren güçlü bir ideolojik araçtır. Reklamlardaki özellikle de obez kadın temsilleri, bireylerin kendi bedenlerine yabancılaşmasına, derin bir yetersizlik hissi yaşamasına ve en önemlisi sağlık hizmeti arama davranışlarının ciddi şekilde sekteye uğramasına neden olmaktadır (Sargın & Tamer, 2026). İnce bedenin bir başarı sembolü, obezitenin ise iradesizlik ve ahlaki bir kusur olarak kurgulandığı bu dışlayıcı medya söylemi damgalama mekanizmasını güçlendiren ve obez bireylerin fiziksel, sosyal ve psikolojik sağlık üzerinde olumsuz etkilerle ilişkili olabilmektedir.

KADININ BEDEN BENLİK İMGESİ (BODY IMAGE) VE PSİKOLOJİK/SAĞLIK ETKİLERİ

Beden benlik imgesi (body image), bireyin kendi bedenini nasıl algıladığını, deneyimlediğini ve fiziksel görünümü hakkında ne hissettiğini ifade eden çok yönlü bir kavramdır (Sargın & Tamer, 2026). Bu kavram yalnızca aynadaki fiziksel bir yansımayı değil zihinsel, duygusal ve davranışsal süreçlerin karmaşık bir bütününü kapsar. Bilişsel boyut, bireyin bedeninin şekli ve boyutu hakkındaki düşünce ve inançlarını ifade eder. Duygusal boyut, bedenine yönelik hissettiği utanç, kaygı veya gurur gibi duyguları içerir. Davranışsal boyut ise bu algı ve duyguların beslenme, egzersiz veya giyinme gibi günlük pratiklere nasıl yansıdığını açıklar (Öztürk & Koç, 2024).

Bu çok boyutlu yapı, yalnızca öznel anlatımlarla değil, aynı zamanda bireyin bedenle kurduğu ilişkinin psikolojik esneklik düzeyini değerlendiren ölçme araçlarıyla da analiz edilmektedir. Bu bağlamda Sandoz, Wilson, Merwin ve Kellum (2013) tarafından geliştirilen Body Image-Acceptance and Action Questionnaire (BI-AAQ), bireyin bedenine yönelik deneyimsel kaçınma düzeyini ve bedensel deneyimlerle kurduğu ilişkiyi psikolojik esneklik perspektifi üzerinden değerlendirmektedir. Türkçe literatürde Beden İmgesi Esnekliği Ölçeği (BİEÖ) olarak da ele alınan bu yapı, bireyin bedenine ilişkin düşünce ve duygularını bastırmak ya da değiştirmek yerine kabul edebilme ve bu deneyimlerle birlikte değer odaklı davranabilme kapasitesini ölçmektedir (Sandoz vd., 2013). Bu yönüyle BİEÖ, beden memnuniyetsizliğinin yalnızca yüzeysel bir tatminsizlik değil, aynı zamanda bireyin bilişsel ve duygusal kaçınma örüntüleriyle ilişkili daha derin bir psikolojik süreç olduğunu ortaya koymakta ve medya kaynaklı ideal beden baskısının birey üzerindeki etkilerini anlamada önemli bir kuramsal çerçeve sunmaktadır.

Sağlık iletişimi açısından bakıldığında, günümüz tüketim kültüründe medya içerikleri ve reklamlar, beden algısının oluşmasında en etkili dış kaynaklardan biri olarak öne çıkmaktadır. Bu yaklaşım, Festinger'in Sosyal Karşılaştırma Teorisi ile açıklanır. Bu teoriye göre bireyler, kendilerini değerlen-

dirmek için başkalarıyla kıyaslama yapar (Alu & Demir Uslu, 2023). Medyada sürekli olarak sunulan ince, kusursuz bedenler ise bu kıyaslamayı çoğu zaman kişinin kendisini daha olumsuz görmesine yol açacak şekilde yönlendirmektedir. Zamanla, tekrar eden bu dar ve benzer medya temsilleri birey tarafından zihinsel olarak benimsenir. Burada devreye giren "İçselleştirilmiş ideal beden" kavramı, reklamlar ve medya aracılığıyla sunulan ulaşılması zor beden standartlarının kişinin kendi hedefi ve ölçütü haline gelmesini ifade etmektedir (Atik & Örten, 2008). İçselleştirilen bu ideal normlara ulaşılamamasının en belirgin sonucu olan beden memnuniyetsizliği, en basit haliyle bireyin kendi bedeniyle ilgili duyduğu yoğun tatminsizlik olarak açıklanabilir. Bu memnuniyetsizlik, kadının kendi değerini yalnızca dış görünüşü üzerinden ölçmesine ve kendini medyada sürekli tekrar edilen ince, uzun, kusursuz bedenlerle karşılaştırmasına neden olur. Bu karşılaştırma çoğu zaman kişinin kendi bedenini yetersiz görmesiyle sonuçlanır ki bu da düşük benlik saygısı yaratır (Turan, Erdemoğlu, Aydın Özkan, & Koç Özkan, 2024). Bu psikolojik yıkım döngüsü oldukça tehlikelidir. Sürekli olarak medya ve reklamların dayattığı ulaşılamaz normlara maruz kalmanın kadınlarda sosyal görünüş kaygısını kronik hale getirdiği, anksiyete ve depresif belirtilerle ilişkili bulunmuştur (Kornstein & Clayton, 2023). Medyanın yarattığı "eksiklik" hissi, kadının psikolojik iyi oluşunu olumsuz etkileyerek bedeniyle barışık bir yaşam sürmesini engellemektedir.

Beden memnuniyetsizliği ve eksiklik hissi yalnızca sıradan bireylerde değil, toplum tarafından ideal beden örneği olarak görülen kişilerde de ortaya çıkabilmektedir. Bu durum, ideal beden algısının herkes üzerinde baskı oluşturabildiğini ve bu standartların çoğu zaman ulaşılması güç olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla beden memnuniyetsizliği yalnızca bireysel bir sorun değil, sürekli karşılaştırmayı teşvik eden toplumsal ve medya kaynaklı bir olgudur. Bu nedenle bireyin kendisini başkalarıyla kıyaslamak yerine kendi bedeniyle daha sağlıklı ve kabul edici bir ilişki kurması önem taşımaktadır. Sürekli olarak maruz kalınan ve içselleştirilen ideal beden normlarının yarattığı psikolojik çöküntü, bireyin gündelik hayatını dönüştüren, fiziksel sağlığını tehlikeye atan ve bazen ölümcül sonuçlar doğurabilen spesifik davranışsal pratiklere yansımaktadır. Kadınların kendi bedenlerine duydukları kronik memnuniyetsizlik, medyanın onayladığı kusursuzluğa ulaşma veya en azından ona yaklaşma çabasıyla, bedeni cezalandıran sağlıksız davranış örüntülerine dönüşebilmektedir.

4.1 Aşırı Diyet Yapma (Extreme Dieting) ve Beslenme Üzerinde Kontrol Kurma Çabası

Medya ve reklam endüstrisinde sürekli karşılaşılan ince beden ideali, kadınlarda yalnızca düşünsel ve duygusal düzeyde bir memnuniyetsizlik oluşturmakla kalmaz. Bu memnuniyetsizlik, zamanla beden üzerindeki kontrol ihti-

yacını artırır. Birey, ulaşılması zor olan "kusursuzluk" algısına yaklaşabilmek için yeme alışkanlıklarını değiştirmeye yönelebilir. Bu noktada beden memnuniyetsizliği, düzensiz ve sağlıksız yeme davranışlarına geçişte önemli bir rol oynar (Franco-Paredes, Díaz, Peláez-Fernández, & Bautista-Díaz, 2024). Kişi, medyada sunulan görünüme ulaşmak amacıyla sağlıklı beslenme alışkanlıklarını geri plana atabilir, kalori kısıtlamasına ve aşırı diyet uygulamalarına daha fazla odaklanabilir. Reklam endüstrisi de kadınların yaşadığı bu beden kaygısını doğrudan ticari bir fırsata dönüştürür. Geleneksel reklamlarda ve dijital pazarlama kampanyalarında kadın bedeni, adeta üzerinde çalışılması, yontulması ve "düzeltilmesi" gereken bir obje olarak sunulmaktadır (Bocage Barthélémy & Houtin, 2019). Bu nesneleştirme süreci, zayıflama ürünlerinin, şok diyetlerin pazarlandığı yeni ve tehlikeli bir sektörün kapılarını açmıştır. Oluşan bu oldukça risk içeren pazarda günümüzün sevilen, saygı duyulan ve idealize edilen isimlerinin de kendilerine yer açtığı görülmektedir. 2018 yılında, ünlü bir oyuncunun evde uygulanabilen kahve lavmanı kitlerinin sağlık ve zayıflama vaatleriyle tanıtılması bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Bu tür uygulamalar, çeşitli sağlık yararları sunduğu iddialarıyla geniş kitlelere ulaşmış ve kamuoyunda dikkat çekmiştir (Cadwalader, 2018). Ancak güncel bilimsel literatür, kahve lavmanının kilo kaybı üzerinde etkili olduğuna dair herhangi bir kanıt bulunmadığını ve uygulamanın önemli sağlık riskleri taşıdığını göstermektedir. Kahve lavmanının en sık kolit ve proktokolit ile ilişkili olduğunu, bazı vakalarda ise ciddi ve yaşamı tehdit edebilen komplikasyonların bildirildiğini, bu yöntemin herhangi bir tedavi edici etkisine dair bilimsel kanıt bulunmadığı ve güvenlik açısından riskli olduğu yapılan çalışmalar sonunda ortaya çıkmıştır (Son vd., 2020). Sevilen oyuncunun pazarladığı bu üründen sonra American Journal of Gastroenterology, kahve lavmanına bağlı ciddi komplikasyonlar ve ölüm vakaları ile aşırı sıcak su kullanımı nedeniyle rektal yanık bildirimleri gibi riskleri açıklayan bir bildiri yayınlamışlardı. Tıbbi açıdan bakıldığında obezite veya aşırı kilo, yavaş ve sürdürülebilir bir tıbbi müdahale gerektiren karmaşık bir sağlık durumuyken (Hu, 2003), reklamların sunduğu bu mucizevi ve hızlı zayıflama vaatleri, bazı bireylerde sürdürülemez diyet uygulamalarına ve olumsuz metabolik sonuçlara yol açabilmektedir.

Geleneksel medyanın yarattığı bu tahribat, günümüzde sosyal medya ve "influencer " kültürü ile çok daha manipülatif bir boyuta taşınmıştır. Sosyal medya platformlarındaki problemli kullanım alışkanlıkları ve sürekli diyet trendlerine maruz kalmak, kadınların kendi bedenlerini nesneleştirme eğilimlerini artırarak diyet davranışlarının daha katı hale gelmesiyle ilişkilendirilebilmektedir (Çınaroğlu & Yılmazer, 2024). Bu bağlamda bazı ünlü isimlerin sağlıksız ve bilimsel temeli olmayan uygulamaları normalleştirmesi de dikkat çekmektedir. Örneğin, kil içme tekniği medyada görünürlüğü yüksek bazı kişiler tarafından hızlı kilo vermenin sağlıklı bir yolu olarak sunulmuş; vücudu temizlediği ve doyurucu bir etki yarattığı ileri sürülmüştür. Bu tür

açıklamalar, yöntemin medya aracılığıyla geniş kitlelere ulaşmasına ve popülerlik kazanmasına katkıda bulunmuştur. Oysaki bahsedilen diyet yaklaşımına dair bilimsel bulgular, kilin yalnızca "zararlı" maddeleri değil, demir, çinko ve potasyum gibi vücut için hayati mineralleri de bağlayarak emilimini engelleyebildiğini göstermektedir. Bu durum kansızlık ve kalp ritim bozuklukları gibi ciddi sağlık sorunlarına yol açabilmektedir (Moosavi, 2017). Ayrıca kil tüketiminin sindirim sistemi bozukluklarına, kabızlığa ve cilt yapısında olumsuz etkilere neden olabileceğine dair çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Dijital manipülasyonun çarpıcı örneklerinden bir diğeri ise 2010'ların ortasında gençler arasında yaygınlaşan detoks çayı tanıtımlarıdır. Gençlerin en yoğun kullandığı sosyal medya platformlarından birinde en yüksek takipçi sayılarına sahip isimlerden biri tarafından yapılan bu paylaşımlar, özellikle genç kadınlar üzerinde önemli bir etki yaratmıştır. Söz konusu kişi, uzun süre fiziksel görünümünün tamamen doğal olduğu izlenimini korurken, detoks çayı ve benzeri ürünleri kendi görünümünü bu ürünlerle destekliyormuş algısı oluşturacak şekilde tanıtmıştır. Bu durum, sağlık iletişimi ve medya etiği açısından büyük bir krizdir zira izleyici konumundaki genç kadınlar, estetik cerrahi ve dijital manipülasyonlarla elde edilmiş yapay bir bedeni "gerçek" kabul etmekte ve bu bedene sadece çay içerek veya aç kalarak ulaşabileceklerine inandırılmaktadır (Davey, Newman, Hare, Fluck, & Han, 2025). Gerçek dışı bu hedefe ulaşılamadığında ise birey, suçu pazarlama stratejilerinde veya ürünün işlevsizliğinde aramak yerine kendi "iradesizliğinde" bularak bedenine uyguladığı diyet şiddetini ve açlık sınırını daha da artırmaktadır (Aslan, 2001).

Sonuç olarak aşırı diyet yapma davranışı, bireyin kendi özgür iradesiyle seçtiği bir sağlık pratiği olmaktan ziyade reklamların ve sosyal medyanın yarattığı yetersizlik hissinin zorunlu kıldığı, bedeni cezalandırıcı bir kontrol mekanizmasıdır.

4.2 Yeme Bozuklukları (Eating Disorders) Riskinin Artması: Tıbbi ve Psikiyatrik Sonuçlar

Medya ve reklamcılığın kadın bedeni üzerindeki etkilerinin klinik açıdan en ciddi sonuçları, yeme bozuklukları olarak görülmektedir. Reklamların dayattığı kusursuzluk baskısı, kadınlarda beden memnuniyetsizliğini kalıcı hale getirerek düzensiz yeme davranışlarına (disordered eating behaviors) zemin hazırlayan temel bir etkendir (Franco-Paredes vd., 2024). Bu bağlamda, medyanın "ince beden" idealini öne çıkarmasıyla en sık karşılaşılan iki temel psikiyatrik durum anoreksiya nervoza ve bulimiya nervozadır. Anoreksiya nervoza, bireyin ulaşılamaz estetik standartlara uyum sağlama arzusuyla şiddetli kilo kaybı yaşaması ve bedenini hayati tehlike yaratacak düzeyde aç bırakmasıdır. Bulimiya nervoza ise, sürekli diyet yapma baskısının yarattığı stresle ortaya çıkan aşırı yeme ataklarının (binge eating) ardından, hissedilen derin utanç ve

suçluluk duygusuyla kusma veya müshil kullanımı yoluyla bedeni "arındırma" eylemidir (Aslan, 2001).

Reklamcılık ve moda endüstrisi, bu hayati risk taşıyan psikiyatrik hastalıkları sadece tetiklemekle kalmaz, aynı zamanda estetik bir çerçeveye sokarak meşrulaştırır. Özellikle "heroin chic" akımı gibi moda eğilimleri aracılığıyla zayıflık ve solgunluk, hastalıklı bir görünüm olmaktan çıkarılıp "yüksek moda" olarak romantize etmektedir (Yao, 2024). Günümüzde ise bu durum, ince olma arzusunun dijital ortamlarda radikalleşmesiyle, anoreksiyayı bir hastalık değil bir "yaşam tarzı" olarak sunan tehlikeli ideolojilere dönüşmektedir (Lerman vd., 2023).

Bu sistemin ne kadar yıkıcı olduğu, bizzat reklam dünyasının belirlediği güzellik standartlarını temsil eden süper modellerin itiraflarıyla da gün yüzüne çıkmaktadır. Moda dünyasının dayattığı kusursuz beden baskısının perde arkası, modellerin yaşadığı ağır psikiyatrik krizlerle doludur. Nitekim tanınmış bir model, defileler öncesinde sürekli kilo vermesi yönünde maruz kaldığı yoğun baskı nedeniyle ağır bir depresyona sürüklendiğini, bedeniyle olan ilişkisinin tamamen bozulduğunu ve yeme bozukluğu belirtileriyle mücadele etmek zorunda kaldığını yıllar sonra itiraf etmiştir (Ross, 2016). Sektörde yaygın olan aşırı zayıflık beklentilerini karşılayamadığı gerekçesiyle işini kaybeden model, bunun ardından yaşamının farklı alanlarında da bağımlılık, iflas gibi ciddi zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Anoreksiyanın en ağır ve yıkıcı sonuçlarını ortaya koyan örneklerden biri ise ergenlik döneminden itibaren ağır anoreksiya nervoza ile mücadele eden bir başka modeldir. Uzun süre hastanede tedavi görmüş, hastalığın en ağır dönemlerinde 25 kilogram seviyesine kadar düşmüştür. Yaşadığı fiziksel yıkım küresel ölçekte büyük yankı uyandırmış ve anoreksiyanın görünür kılınmasına yönelik farkındalık çalışmalarında kullanılmıştır. Ancak hastalığın ilerleyen dönemlerinde komaya girmiş ve anoreksiya komplikasyonlarına bağlı sağlık sorunları nedeniyle genç yaşta hayatını kaybetmiştir. Dışarıdan bakıldığında övgü alan ve birçok kişi tarafından ideal olarak görülen bu bedenlerin, aslında sağlıklı olmayabileceği gerçeği bu örneklerle daha açık hale gelmektedir. Nitekim bu deneyimler, günümüzde medyada ideal beden kalıplarına uymayan bireylerin maruz kaldığı baskının, benzer şekilde bu standartların içindeki kişiler tarafından da yaşandığına bir kanıt niteliği taşımaktadır. Bu durum, reklamcılığın kurguladığı estetik anlayışın yalnızca bir güzellik ideali sunmadığını, aynı zamanda ciddi bir sağlık sorunu ile iç içe geçtiğini ortaya koymaktadır.

Sağlık iletişimi bağlamında değerlendirildiğinde, medyanın yeme bozuklukları ile obeziteye yaklaşımı arasında büyük ve tehlikeli bir tezat göze çarpmaktadır. Medya, obeziteyi estetik bir sapma ve acilen çözülmesi gereken bir kontrolsüzlük krizi olarak sürekli damgalamakta (stigmatization) ve

bireyleri korku çekiciliğiyle zayıflamaya itmektedir (Bristow vd., 2022). Oysa tıbbi gerçeklikte; anoreksiya ve bulimiya gibi yeme bozuklukları, çoğu zaman obeziteden çok daha hızlı ilerleyen, daha yıkıcı ve daha ölümcül olabilen hastalıklardır. Obezitenin getirdiği metabolik sorunlar ve sağlık riskleri, örneğin kalp hastalıkları ve diyabet, uzun vadeli bir fizyolojik yıpranma sürecini ifade etmektedir (Hu, 2003). Buna karşılık yeme bozuklukları, akut organ yetmezlikleri, kalıcı kemik erimesi (osteoporoz), ciddi elektrolit dengesizlikleri, ani kalp durması ve yüksek intihar eğilimi gibi sonuçlarla bedeni kısa sürede tüketebilen ve acil tıbbi müdahale gerektiren ciddi psikiyatrik durumlardır (Lerman vd., 2023). Buna rağmen medya ve reklam dünyası obeziteyi çoğu zaman utandırıcı bir durum olarak sunarken, aşırı zayıflığı başarı ve güzellikle ilişkilendirebilmektedir.. Bu yaklaşım, sağlık risklerinden ziyade belirli estetik kalıpların önceliklendirildiğini göstermektedir.

4.3 Sosyal Medyada Karşılaştırma Davranışı: Kendi Kendini Gözetleme

Medyanın reklamlar aracılığıyla dayattığı ideal beden anlatısının sosyal medyada sürekli yeniden üretilmesi, bireyin psikolojisinde kendini nesneleştirmesine (self-objectification) neden olur. Filtrelenmiş, düzenlenmiş ve çoğu zaman gerçeklikten uzak beden temsillerine sürekli maruz kalmak, bireyin kendi bedenine dışarıdan bakan bir perspektif geliştirmesine neden olur. Zamanla kişi, bedenini sürekli izleyen ve değerlendiren bir öz-gözetim sürecine girer. Problemli sosyal medya kullanımının arttığı durumlarda kendini nesneleştirme düzeyinin yükseldiği, bunun da beden algısında bozulma ve daha yoğun diyet davranışlarıyla ilişkili olduğu gösterilmektedir (Çınaroğlu & Yılmazer, 2024). Buna paralel olarak beden memnuniyetsizliği arttıkça yeme davranışlarında olumsuz değişimler ortaya çıkabilmektedir (Franco-Paredes vd., 2024). Sosyal medya influencer'ları ve dijital içerik üreticileri bu süreçte önemli bir rol üstlenir. Markalar, ürünlerini geleneksel reklamlardan farklı olarak takipçileriyle yakınlık kuran bu kişiler aracılığıyla sunar. Takipçiler zamanla bu figürlerle tek taraflı bir duygusal bağ kurar ve onların yaşam tarzlarını, beslenme alışkanlıklarını ve beden görünümlerini referans alır. Parasosyal ilişkiler olarak tanımlanan bu bağlar, bireylerin söz konusu kişilere benzemeye çalışmasına yol açarak düzensiz yeme davranışlarını artırabilir (Shabahang, Kim, Chen, Aruguete, & Zsila, 2024). Böylece reklamcılık yalnızca ürün tanıtımı yapan bir yapı olmaktan çıkar ve beden algısını dolaylı biçimde yönlendiren bir mekanizmaya dönüşür.

Sosyal medyada "fit", "sağlıklı" ya da "motivasyonel" içerikler altında sunulan görseller de bu süreci destekler. İlk bakışta olumlu yaşam tarzını teşvik ediyor gibi görünse de bu içerikler belirli beden tiplerini idealize ederek diğer bedenleri görünmez kılabilir. Bu durum beden çeşitliliğini sınırlandırır ve belirli bir görünümün norm olarak kabul edilmesine katkı sağlar. İçerikle-

rin sürekli tekrar edilmesi sosyal görünüş kaygısını artırır ve bireylerin kendi bedenlerini daha eleştirel değerlendirmelerine neden olur (Wanniarachchi, Mathrani, Sušnjak, & Scogings, 2022). Genel olarak değerlendirildiğinde, sosyal medya ortamında şekillenen beden algısı yalnızca estetik bir mesele değildir. Aynı zamanda psikolojik ve fizyolojik sağlıkla doğrudan ilişkili bir halk sağlığı alanını ifade etmektedir. Medya içerikleri bireylerin bedenlerini nasıl algıladığını etkilerken, bu algı davranışlara ve sağlık sonuçlarına da yansımakta ve güçlü bir belirleyici rol üstlenmektedir.

YENİ EĞİLİMLER: BODY POSITIVITY VE REKLAMCILIKTA DÖNÜŞÜM

Beden olumlama (body positivity) hareketi, en temel tanımıyla; bedenin boyutu, şekli, kilosu, cilt rengi, fiziksel engelleri veya cinsiyet kimliği ne olursa olsun, tüm beden tiplerinin toplumsal ve bireysel düzeyde saygıyı hak ettiğini ve değerli olduğunu savunan bir kabullenme ideolojisidir (Lipińska, 2025). Bu hareket, insanın kendi bedenine karşı duyduğu minnettarlık ve özsaygı (self-esteem) temelleri üzerine inşa edilmiştir. Beden olumlama hareketinin kökleri 1960'ların sonlarında ortaya çıkan radik l a yağ kabulü hareketine ve feminizmin ikinci dalgasına uzanır. Bu hareket, özellikle obeziteli ve siyahi kadınların öncülüğünde gelişmiş, kiloya dayalı ayrımcılığa karşı bir duruş sergilemiştir. Temel amaç, obezitenin tembellik ya da ahlaki bir zayıflık olarak görülmesine karşı çıkarak bu damgalayıcı bakış açısını kırmaktır (Sezgin & Yıldırım, 2022). Zamanla marjinal bir toplumsal hareket olmaktan çıkmış, 2010'lu yıllarda sosyal medyanın yaygınlaşmasıyla birlikte özellikle Instagram ve TikTok üzerinden görünürlük kazanarak "Body Positivity" adıyla küresel ölçekte bilinen bir akıma dönüşmüştür.

Günümüzde beden olumlama hareketi, yalnızca bireysel bir "kendini sevme" yaklaşımı olmanın ötesinde, medya ve toplumsal normların dayattığı beden ideallerine karşı gelişen bir farkındalık alanı olarak işlev görmektedir. Bu yaklaşım, tüm beden tiplerinin değerli olduğu fikrini merkeze alır ve ince, genç ve kusursuz olarak sunulan beden standartlarının dışında kalan görünüşlerin de kabul edilmesi gerektiğini vurgular (Ledford, 2007). Çatlaklar, selülitler, ameliyat izleri ya da farklı beden ölçüleri gibi "kusur" olarak etiketlenen özelliklerin aslında insan bedeninin doğal çeşitliliğinin bir parçası olduğu fikri görünür kılınmaktadır.

Beden olumlama aynı zamanda medyada uzun yıllar boyunca baskın olan görünmezlik sorununa karşı bir tepki niteliği taşımaktadır. Farklı beden tiplerinin, özellikle büyük bedenlerin ve norm dışı kabul edilen görünümlerin (orantısız vücut, cilt sorunları gibi) ana akım medya içeriklerinde yer bulmasını savunur. Bu temsil meselesi yalnızca görünürlükle sınırlı değildir aynı zamanda bireylerin kendilerini medyada temsil edilmiş hissetmeleriyle doğ-

rudan ilişkilidir. Araştırmalar, beden olumlayıcı içeriklerin bireylerin beden memnuniyetini artırabildiğini ve ağırlık damgalamasının olumsuz psikolojik etkilerini azaltmada rol oynadığını göstermektedir (Kilby & Mickelson, 2025). Bu görünürlük ve temsil vurgusuna ek olarak beden olumlama hareketi; güzellik ve estetik normlarını da sorgulayarak ideal beden ölçülerinin doğal değil, tarihsel, kültürel ve ekonomik süreçlerle inşa edildiğini ve medya, moda endüstrileri tarafından yeniden üretilerek bireyler üzerinde sürekli bir değişim baskısı oluşturmasını eleştirmektedir. Bu bağlamda beden olumlama, bireyin kendi bedeniyle kurduğu ilişkiyi dönüştürerek dışsal standartlara bağımlı değerlendirme biçimlerini sorgulamayı amaçlar (McWhorter, 2021). Beden olumlamanın özsaygı ve yaşam doyumunu arttırması aksi olan beden memnuniyetsizliğinin yarattığı negatif bozulmaların da önüne geçmektedir. Bu sebeple bu hareket yalnızca estetik bir kabul süreci değil, zihinsel sağlık açısından destekleyici bir yaklaşım olduğu gerçeği ile birlikte değerlendirilmelidir.

Beden olumlama hareketinin zamanla sosyal medyada yüzeysel bir temsile indirgenebildiği ve bireyleri gerçekçi olmayan sürekli bir kendini sevme baskısı altına sokabildiği de bilinmektedir. Bazı çalışmalar, hareketin sağlık risklerini göz ardı etme potansiyeline dikkat çekmektedir (Han vd., 2015).

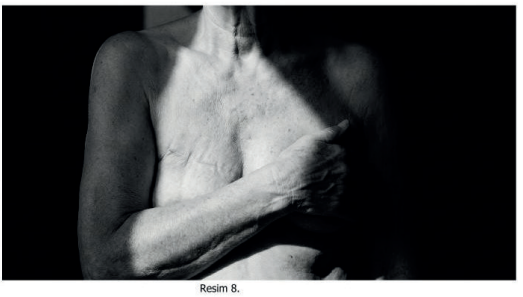
5.1 Reklamcılıktaki Dönüşüm: Beden Olumlamanın Pratiğe Yansıması

Reklam pratiğinde yaşanan dönüşüm, farklı beden tiplerinin görünürlük kazanması, "gerçek insan" temsillerinin artması ve rötuş kültürüne yönelik eleştirilerin güçlenmesiyle birlikte daha kapsayıcı bir yapıya doğru evrilmektedir. Uzun yıllar boyunca moda ve kozmetik reklamlarında baskın olan ince ve kusursuz beden idealinin yerini, farklı vücut formlarına sahip modeller almaya başlamıştır. Büyük beden modellerin reklamlarda ve sosyal medya içeriklerinde daha sık yer bulması, beden çeşitliliğini görünür kılarken izleyiciler üzerindeki objeleştirme baskısını azaltmakta ve beden memnuniyetini desteklemektedir (Tragantzopoulou, 2025). Buna somut bir kanıt vermemiz gerekecek olursa Hendrickse Hendrickse, Clayton, Ray, Ridgway ve Secharan'ın (2021) yaptığı araştırma, reklamlarda ve Instagram içeriklerinde zayıf modeller yerine büyük beden modellerin görülmesinin, izleyiciler üzerindeki nesneleştirme baskısını azalttığını ve kadınların bedenlerinden daha fazla memnuniyet duymalarını sağladığını ortaya koymaktadır. Bu durum, reklamcıların yalnızca ince bedeni merkeze alan estetik tekelini kırmış ve kilolu bedenlerin de lüks, moda veya güzellik ürünleriyle eşleşebileceği mesajını vermiştir (Tragantzopoulou, 2025).

Bu dönüşümün en çarpıcı ve samimi örneklerinden biri Lounge Underwear markasının kampanyalarıdır. Marka, beden çeşitliliğini yalnızca podyuma veya kataloğa hem şişman hem de zayıf modelleri yan yana koyan sığ bir "kotayı doldurma" işlemi olarak görmemiştir. Geleneksel reklamcılığın her zaman

"kusurlu" bularak gizlediği veya utandırdığı gerçekleri, estetiğin tam merkezine yerleştirmiştir. Örneğin; göğüs kanseri tedavisi nedeniyle göğüslerini kaybetmiş (mastektomi geçirmiş) kadınları, kendini seksi hissetmek için "çok yaşlı" olan kadınları, hastalıkları sebebiyle kolostomi torbası kullanan bireyleri iç çamaşırı kampanyalarının yüzü yapmıştır (Görsel14,15). Bu hamle, bedensel özgüvensizliklerin ve sağlık sorunlarının utanılacak sapmalar olmadığını vurgulayarak, reklamcılıkta kapsayıcılığın (inclusivity) en iyi örneklerinden biri olduğu gibi bireylerin ulaşılamaz beden standartlarıyla kıyaslanma eğilimini azaltarak beden algısındaki bozulmayı hafifletmeye (Çınaroğlu & Yılmazer, 2024) ve daha sağlıklı bir beden ilişkisi kurulmasına destek olmaktadır.

Resim 8.

Beden olumlama hareketi uzun yıllar süren zayıf, uzun, pürüzsüz, genç idealizesinden sonra adete bir devrim niteliği taşımaktadır. Bu "devrimin" psikolojik, sosyal, fiziksel sağlığa olan olumlu tarafları yadsınamaz olsa da aynı zamanda bazı şüpheleri de beraberinde getirmektedir. En temel tartışmalardan biri, beden çeşitliliğinin gerçekten bir özgürleşme alanı mı yoksa yeni bir temsil biçimi üzerinden üretilen güncel bir illüzyon mu olduğu sorusudur. Markaların kadınları özgürleştiren bir ideolojiyi ne ölçüde benimsediği ve bu söylemi değişen tüketici beklentilerine uyum sağlamak amacıyla "kapsayıcı pazarlama" stratejilerinin bir parçası olarak kullanıp kullanmadığı meselesi hâlâ tartışmalıdır. Bu noktada kapsayıcılık söyleminin, çoğu zaman ticari kaygılarla şekillenen bir vitrin düzenlemesi olarak eleştirildiği görülmektedir. Markalar, geleneksel ince ve kusursuz beden idealini tamamen terk etmek yerine, hedef kitlelerini genişletmek ve daha duyarlı bir marka imajı oluşturmak amacıyla farklı beden tiplerine yer vermektedir (Hendrickse vd., 2021). Bununla birlikte, reklamlarda yer alan temsil biçimleri değişse bile, altta yatan temel mesaj büyük ölçüde sabit kalmaktadır. Reklam dili çoğu zaman bireyde bir eksiklik hissi yaratır ve bu eksikliği gidermek için tüketimi çözüm olarak sunar. Örneğin, farklı beden tiplerinin yer aldığı bir kozmetik reklamında beden olumlama vurgusu yapılırken, aynı zamanda bu "iyi hissetme" duru-

munun belirli ürünler aracılığıyla sürdürülebileceği ima edilir. Böylece beden olumlama söylemi, doğrudan bir özgürleşme alanı olmaktan ziyade tüketimle ilişkilendirilen bir çerçeveye yerleştirilir (Tragantzopoulou, 2025). Bu durum, kapitalist üretim ilişkilerinin kapsayıcılık kavramını da kendi içinde yeniden şekillendirerek onu metalaştırdığını göstermektedir. Kapsayıcılığın yalnızca görünürlük sağlayan bir temsil biçimi olmanın ötesinde tüketimi artırmaya hizmet etmesi ve buna eşlik eden mesaj ile sloganların devam etmesi, beden olumlama hareketinin de günümüzün geçici bir trendi olup olmadığı konusunda süregelen sorgulamalara yol açmaktadır.

5.2 Beden Olumlama Söyleminde Denge Arayışı ve Klinik Riskler

Beden olumlama hareketine sağlık iletişimi ve klinik tıp perspektifinden bakıldığında ise çok daha dengeli bir analiz yapılması gerekliliği doğmaktadır. Hareketin, medyanın yıllarca uyguladığı ölümcül anoreksiya teşviki ve obezite damgalaması (weight stigma) ile mücadele etmedeki rolü tartışılmaz derecede önemlidir. Godoy-Izquierdo ve arkadaşlarının (2024) yaptığı araştırma, beden olumlama mesajlarının aşırı kilolu ve obez bireylerde beden tatminini (body satisfaction) ve mutluluk oranını artırarak ağırlık damgalamasının yarattığı psikolojik tahribatı önemli ölçüde azalttığını ortaya koymaktadır. Ancak sağlık profesyonelleri ve klinik araştırmacılar, hareketin ana akım medyada popülerleşme biçimiyle ilgili ciddi bir uyarıda bulunmaktadır: Aşırı idealizasyondan kaçınma.

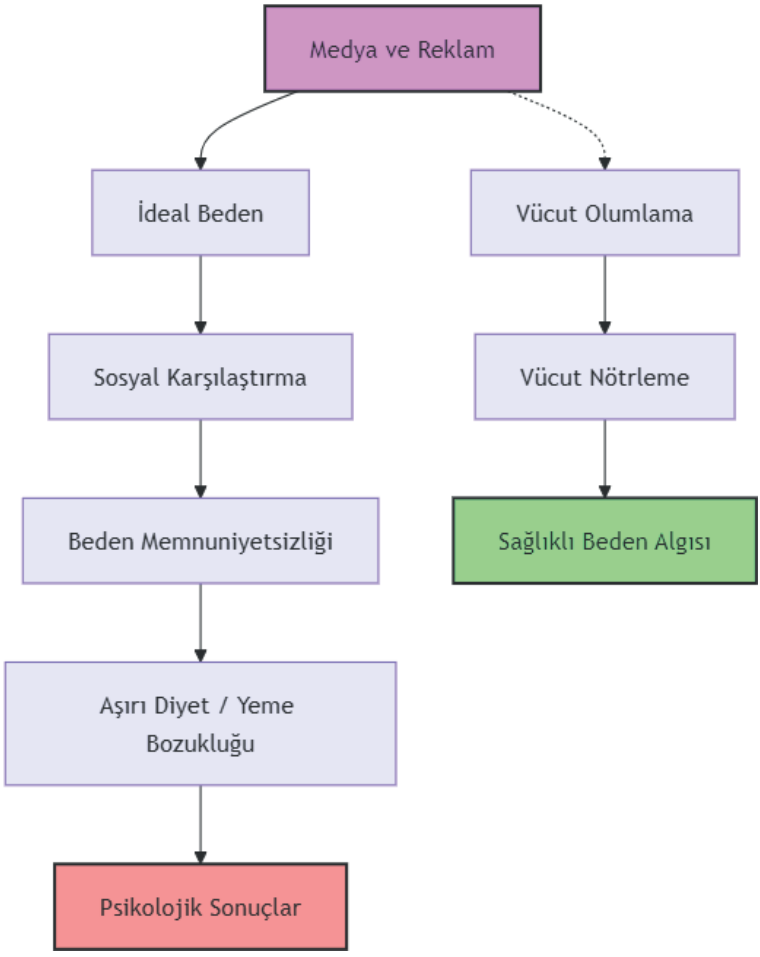
Obezite, tüm psikolojik ve sosyolojik boyutlarının yanı sıra (McWhorter, 2021); kardiyovasküler rahatsızlıklar, tip 2 diyabet, erken gebelik döneminde görülen anneye ait hipotiroidizm ve çeşitli metabolik komplikasyonlar gibi (Han vd., 2015) somut klinik risk faktörleri barındıran tıbbi bir durumdur. Beden olumlama hareketinin, ağırlık damgalamasına karşı haklı bir savunma mekanizması geliştirirken, aşırı kilo veya obezitenin barındırdığı klinik risk faktörlerini tamamen göz ardı ederek durumu medikal anlamda da "tamamen sağlıklı" bir seçenek olarak sunması, halk sağlığı açısından tehlikeli bir noktaya evrilme riskini de beraberinde getirmektedir. Bu yüzden sağlık iletişimi bağlamında ideal olan yaklaşım; demotive etmeden motive etmektir. Bedeni, kilosu ne olursa olsun utanç veya suçluluk kaynağı olmaktan çıkarıp bireye saygı duyulmasını sağlarken, aynı zamanda medikal gerçekleri yok saymayan "beden nötrlüğü" (body neutrality) gibi daha dengeleyici ve objektif söylemlere de alan açılmasıdır (Kilby & Mickelson, 2025).

Sonuç olarak reklam endüstrisi, tüketim odaklı yapısı gereği tamamen özgürleştirici bir mekanizma olması mümkün değildir. Kadın bedeninin nasıl görünmesi gerektiği konusundaki hegemonya, geleneksel ince bedenden "farklı beden tiplerinin pazarlanabilirliğine" doğru bir dönüşüm içindedir. Beden olumlama hareketi, medyanın yarattığı toksik yeme bozukluğu kültürüne

ve stigmatizasyona güçlü bir darbe vurarak kapsayıcılık açısından reklamcılığı daha çeşitli bir zemine çekmiştir.

Ancak bu dönüşümün kalıcı ve samimi olabilmesi için; markaların bu kavramı sadece "tıklama ve satış" aracı olarak görmeyi bırakması, sağlık iletişiminin ise estetik dayatmalarla medikal gerçeklikler arasındaki o ince çizgide, kadının sadece bedeniyle değil bütünüyle değerli olduğu "nötr" bir anlatıyı inşa etmesi gerekmektedir.

KAVRAM HARİTASI

Resim 9.

Modern dünyada medya ve reklamcılık sektörü, kadın bedenini yalnızca biyolojik bir varlık olarak değil, aynı zamanda ideolojik olarak inşa edilen bir yapı olarak ele almaktadır. Bu inşa süreci, özellikle "zayıflık ideali"nin (thin-ideal) yüceltilmesi ve kadın bedeninin nesneleştirilmesi üzerinden ilerlemek-

tedir (Ulum, 2025). Bu çerçevede "Heroin Chic" gibi aşırı zayıflığı estetik bir norm olarak sunan görsel temsiller, bireylerin kendi bedenlerini birer tüketim nesnesi gibi değerlendirmesine zemin hazırlamaktadır (Alawiah, Fitriani & Perdana, 2026). Kilo damgalaması ve obeziteye yönelik dışlayıcı söylemler, bireylerde hem sosyal hem de duygusal düzeyde "korku temelli çekicilik" algısını tetikleyerek bedensel utanç duygusunu güçlendirmektedir. Harris, Hahn ve Forney (2025) bu içselleştirilmiş kilo damgalamasının, farklı beden tiplerinde beden memnuniyetsizliği ile güçlü biçimde ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Söz konusu stigmatizasyon süreci yalnızca bireyin özsaygısında düşüşe yol açmakla kalmaz; aynı zamanda damgalanma korkusu nedeniyle sağlık hizmetlerine erişimin ertelenmesi ya da tamamen kaçınılması gibi davranışsal sonuçlar da doğurur (Harris vd., 2025).

Geleneksel medyanın etkileri, günümüzde sosyal medya mekanizmalarıyla birlikte daha karmaşık ve yoğun bir görünüm kazanmıştır. Influencer kültürü, filtrelenmiş beden temsilleri ve "Fitspiration" başlığı altında dolaşıma giren içerikler, bireyleri fark etmeden sürekli bir öz-gözetim (self-surveillance) pratiğine sürüklemektedir (Curtis, Prichard, Gosse, Stankevicius, & Maher, 2023). Sosyal medya kullanımının olası sonuçlarından biri, bireylerin kendilerini sürekli başkalarıyla kıyaslamasıdır. Bu durum Wei, Xu ve Shen'in (2025) "tatlı tuzak" (sweet trap) olarak kavramsallaştırdığı bir mekanizma üzerinden yeme davranışlarında bozulmayı tetiklemektedir. Özellikle özçekim (selfie) merkezli içerikler, zayıflık idealinin gündelik yaşam içinde daha hızlı içselleştirilmesine yol açmakta ve kısıtlayıcı yeme davranışlarını artırmaktadır (Wang, Gu, Geng, Wei, & Lei, 2024). Bu dinamiklerin bir araya gelmesiyle ortaya çıkan tablo; yoğun sosyal karşılaştırma eğilimiyle birlikte anksiyete, depresyon ve kontrol odaklı yeme davranışları gibi çeşitli psikolojik sonuçlara zemin hazırlamaktadır (Mallik & Rathore, 2025). Özellikle Gen Z özelinde yapılan değerlendirmeler, sosyal medyanın yalnızca yeme bozukluklarını değil, uyku düzeni bozuklukları ve daha geniş psikopatolojik örüntüleri de beslediğini göstermektedir (Abu Shehab vd., 2025). Estetik kaygıların medya aracılığıyla sürekli yeniden üretilmesi, zaman içinde psikopatolojik bir zemine kayarak bireyleri klinik açıdan daha riskli bir alana taşımaktadır (Ye, 2023).

Taşınan bu riskli alandaki klinik düzeyde en ağır sonuçlar arasında Anoreksiya Nervoza ve Bulimiya Nervoza gibi yeme bozuklukları yer almaktadır (Morigine vd., 2025). Bu bozukluklar yalnızca psikolojik bir kırılma yaratmakla kalmaz aynı zamanda elektrolit dengesizlikleri ve metabolik komplikasyonlar gibi ciddi fiziksel riskleri de beraberinde getirir (B. Naji, M. Naji, & Fredericks, 2025). Özellikle doğum sonrası gibi kırılgan dönemlerde bulunan kadınlarda sosyal karşılaştırma eğiliminin, yeme bozukluğu riskini daha da belirgin biçimde artırdığı görülmektedir (Thompson & Bardone-Cone, 2022). Bu olumsuz döngüye karşı geliştirilen en görünür karşı hareketlerden biri

"Body Positivity" yaklaşımıdır. Beden çeşitliliğini ve temsil adaletini merkeze alan bu hareket, her bedenin değerli olduğu fikrini yaymayı amaçlamaktadır. Ancak günümüzde pazarlama pratikleri tarafından araçsallaştırılma ve metalaştırılma riskiyle karşı karşıya kalmaktadır (Alawiah, Fitriani & Perdana, 2026). Bu tartışmalara alternatif olarak "Body Neutrality" yani eden nötrlüğü yaklaşımı öne çıkmaktadır. Beden nötrlüğü, bedeni estetik bir nesne olarak değil, işlevsellik ve sağlık bağlamında ele alır (Ulum, 2025); damgalayıcı olmayan bir dil ve daha dengeli bir sağlık iletişimi üzerinden bireyin beden algısını daha sürdürülebilir bir düzleme taşımayı hedefler.

SONUÇ

Bu araştırma kapsamında incelenen literatür, ideal beden algısının medya ve reklamcılık tarafından şekillendirilen ve desteklenen bir yapı olduğunu göstermektedir. Günümüz tüketim kültüründe kadın bedeni, çoğu zaman biyolojik varlığının ötesinde değerlendirilerek reklamlarda dikkat çekici ve ikna edici bir unsur olarak kullanılabilmektedir (Batı, 2010;Boucherie vd., 2025). Reklam ve medya içeriklerinde estetik bir çerçevede sunulan kadın imajları, bazı durumlarda kadınların bireysel özelliklerinden çok fiziksel görünümlerinin ön plana çıkarılmasına neden olmaktadır (Candemir, Candemir & Öz, 2017). Bu yaklaşım, kadınların toplumsal konumlarının dış görünüşleri üzerinden değerlendirilmesine katkıda bulunabilmektedir (Bocage Barthélémy & Houtin, 2019). Araştırma bulguları doğrultusunda reklamcılık ve sağlık iletişimi alanlarında beden temsillerine ilişkin uygulamaların yeniden değerlendirilmesinin önemli olduğu görülmektedir.

Reklam içeriklerinde kadın bedeninin sunuluş biçimi, toplumsal beden algılarının şekillenmesinde etkili unsurlardan biri olarak öne çıkmaktadır. Bu nedenle sektörde yalnızca görünür çeşitliliği artıran değil, aynı zamanda bireyleri klişelerden uzak ve çok boyutlu kimlikleriyle temsil eden kapsayıcı iletişim stratejilerinin geliştirilmesi yararlı olabilir. Benzer şekilde sağlık iletişimi alanında da beden ağırlığı ve obezite konularına yönelik kampanyaların kullandığı mesaj türlerinin dikkatle değerlendirilmesi gerekmektedir. Literatürde yer alan çalışmalar, korku, suçluluk ve utanç temelli iletişim stratejilerinin her zaman beklenen davranış değişikliğini sağlamadığını ve bazı durumlarda istenmeyen psikolojik sonuçlarla ilişkili olabildiğini göstermektedir. Bu nedenle halk sağlığı kampanyalarında yalnızca kilo kaybına odaklanan yaklaşımlar yerine, fiziksel aktiviteyi, sağlıklı yaşam alışkanlıklarını, psikolojik iyi oluşu ve yaşam kalitesini birlikte ele alan daha bütüncül modellerin geliştirilmesi önem taşımaktadır. Gelecekte gerçekleştirilecek araştırmalar açısından bakıldığında, medya içeriklerinin ve özellikle algoritmik sistemlerin beden algısı üzerindeki uzun dönemli etkilerini inceleyen boylamsal çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca sosyal medya ortamlarında kilo damgalamasını ince-

leyen araştırmalarda kullanılan yöntemlerin geliştirilmesi ve çevrimiçi etkileşimlerin daha ayrıntılı biçimde analiz edilmesi literatüre katkı sağlayabilir (Wanniarachchi vd., 2022). Bunun yanında beden olumlama ve beden nötrlüğü mesajlarının farklı kültürel, ekonomik ve toplumsal gruplar tarafından nasıl yorumlandığını inceleyen çalışmaların artırılması, bu yaklaşımların etkilerinin daha kapsamlı biçimde anlaşılmasına yardımcı olabilir. Araştırma kapsamında incelenen çalışmalar, medya ve reklam içeriklerinin beden algısının şekillenmesinde önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, beden algısı, medya temsilleri ve sağlık iletişimi arasındaki ilişki tek bir değişkenle açıklanamayacak kadar çok boyutlu bir yapı sergilemektedir. Bu nedenle gelecekte geliştirilecek medya uygulamalarının, reklam stratejilerinin ve sağlık iletişimi politikalarının bireylerin fiziksel ve psikolojik iyilik halini birlikte gözeten, kapsayıcı ve bilimsel temellere dayalı yaklaşımlar doğrultusunda şekillendirilmesi önemli görünmektedir.

KAYNAKÇA

Abu Shehab, A. H. I., Ciubară, A. B., Burlea, S. L., Doina Carina, V., Grigoraş, M., Buicu, C.-F., & Ciubară, A. (2025). From Instagram to TikTok: How social media fuels eating disorders, anxiety, depression, and insomnia in Gen Z. *European Psychiatry, 68*(Suppl 1), S380–S381. doi:10.1192/j.eurpsy.2025.797

Alawiah, S. W., Fitriani, D., & Perdana, P. R. (2026). Perceptions and images of women in the social media environment as factors shaping patterns of social interaction and relations in contemporary society. *SENTRI: Jurnal Riset Ilmiah, 5*(1). doi:10.55681/sentri.v5i1.5535

Alu, A., & Demir Uslu, Y. (2023). Mass media's perspective on socio-cultural attitudes to the body and social appearance anxiety. *Şarkiyat, 15*(1), 368–376. doi:10.26791/sarkiat.1254196

Aslan, S. H. (2001). Beden imgesi ve yeme davranışı bozuklukları ile medya ilişkisi. *Düşünen Adam: Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Dergisi, 14*, 41–47.

Atik, D., & Örten, T. (2008). İdeal beden imgesini oluşturan sosyal ve kurumsal faktörler ve bu idealin bireyler üzerindeki etkileri. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 25*(1), 17–35.

Batı, U. (2010). Reklamcılıkta retorik bir unsur olarak kadın bedeni temsilleri. *Kültür ve İletişim, 13*(1), 103–133. https://izlik.org/JA39BX47AE

Baytimur, T., & Darı, A. B. (2022). Roman Jakobson'un iletişim işlevleri bağlamında obezite karşıtı reklam kampanyaları. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8*(2), 500–519. doi:10.31592/aeusbed.1097051

Bocage Barthélémy, Y., & Houtin, L. (2019). Women in advertisements: Women or objectified thin bodies? *Journal of Psychology and Behavioral Science, 3*(1), Article 000151. doi:10.32474/SJPBS.2019.03.000151

Boucherie, L., Kumar, S., Ledebur, K., Lohse, A., & Sliwa, K. (2025). Cultural evolution of human beauty standards. arXiv. doi:10.48550/arXiv.2512.08861

Bristow, C., Allen, K.-A., Simmonds, J., Snell, T., & McLean, L. (2022). Anti-obesity public health advertisements increase risk factors for the development of eating disorders. *Health Promotion International, 37*(2), daab107. doi:10.1093/heapro/daab107

Cadwalader, Z. (2018, January 8). Gwyneth Paltrow wants to sell you an at-home coffee enema kit. *Sprudge*. Erişim tarihi: 2 Nisan 2026, https://sprudge.com/129385-129385.html

Candemir, T., Candemir, T., & Öz, B. B. (2017). Sanat ve reklamlarda kadın imajı / Women image in arts and advertising. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 10*(52). doi:10.17719/jisr.2017.1910

Çınaroğlu, M., & Yılmazer, E. (2024). Problematic social media use, self-objectification, and body image disturbance: The moderating roles of physical activity and diet intensity.*Psychology Research and Behavior Management*. doi:10.2147/PRBM.S517193

Curtis, R. G., Prichard, I., Gosse, G., Stankevicius, A., & Maher, C. A. (2023). Hashtag fitspiration: Credibility screening and content analysis of Instagram fitness accounts. *BMC Public Health, 23*(1), 421. doi:10.1186/s12889-023-15232-7

Davey, C., Newman, E., Hare, J., Fluck, D., & Han, T. S. (2025). Risk of Instagram dieting trends on eating behaviour and body satisfaction in women of different age and body mass index. *Journal of Technology in Behavioral Science, 10*, 586–595. https://doi.org/10.1007/s41347-024-00464-0

Entman, R. M. (1993). Framing: Toward clarification of a fractured paradigm. *Journal of Communication, 43*(4), 51–58. https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.1993.tb01304.x

Ergül Güvendi, N. (2023). Moda ve reklam bağlamında "nesne olarak kadın bedeni" dönemlere göre ilişkisel analiz. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi, 15*, 92–114. https://doi.org/10.21733/ibad.1266913

Franco-Paredes, K., Díaz-Reséndiz, F. J., Peláez-Fernández, M. Á., & Bautista-Díaz, M. L. (2024). Variables that explain disordered eating behaviors among women: The mediating role of body dissatisfaction. *Eating and Weight Disorders – Studies on Anorexia, Bulimia and Obesity, 29*, Article 4. https://doi.org/10.1007/s40519-023-01626-4

Gavilanes, G. (2018, May 17). You're not alone: 40 stars who've struggled with body confidence. *People*. Erişim tarihi: 5 Mart 2026, https://people.com/health/amy-schumer-jessica-simpson-celebs-talk-body-confidence/

Godoy-Izquierdo, D., González-Hernández, J., Rodríguez-Tadeo, A., Lara, R., Ogallar, A., Navarrón, E., Ramírez, M. J., López-Mora, C., & Arbinaga, F. (2024). Body satisfaction, weight stigma, positivity, and happiness among Spanish adults with overweight and obesity. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. https://doi.org/10.3390/ijerph21010000

Goffman, E. (1963). *Stigma: Notes on the management of spoiled identity*. https://archive.org/details/stigmanotesonman0000goff

Grant, S., Soltani Panah, A., & McCosker, A. (2022). Weight-biased language across 30 years of Australian news reporting on obesity: Associations with public health policy. *Obesities, 2*(1), 103–114. doi:10.3390/obesities2010010

Han, C., Li, C., Mao, J., Wang, W., Xie, X., Zhou, W., Li, C., Xu, B., Bi, L., Meng, T., Du,J., Zhang, S., Gao, Z., Zhang, X., Yang, L., Fan, C., Teng, W., & Shan, Z. (2015). High body mass index is an indicator of maternal hypothyroidism, hypothyroxinemia, and thyroid- peroxidase antibody positivity during early pregnancy. *BioMed Research International*. https://doi.org/10.1155/2015/351831

Harris, E. R., Hahn, S. L., & Forney, K. J. (2025). The unique associations of thin-ideal internalization and internalized weight stigma with body dissatisfaction across body sizes. *Journal of Clinical Psychology, 81*(7), 577–582. https://doi.org/10.1002/jclp.23793

Haskell, R. (2022, March 15). Bella from the heart: On health struggles, happiness, and everything in between. *Vogue*. Erişim tarihi: 14 Mart 2026, https://www.vogue.com/article/bella-hadid-cover-april-2022

Hendrickse, J., Clayton, R. B., Ray, E. C., Ridgway, J., & Secharan, R. (2021). Experimental effects of viewing thin and plus-size models in objectifying and empowering contexts on Instagram. *Health Communication, 36*(11), 1417–1425. https://doi.org/10.1080/10410236.2020.1761077

Hu, F. B. (2003). Overweight and obesity in women: Health risks and consequences. *Journal of Women's Health, 12*(2), 163–172. doi:10.1089/15409990332157656

İrem Sargın, A. T. (2026). Examination of the relationship between body image and body weight. *Cerasus Journal of Medical Sciences, 3*(1), 9–17. doi:10.70058/cjm.1831674

Kite, J., Huang, B.-H., Laird, Y., Grunseit, A., McGill, B., Williams, K., Bellew, B., & Thomas, M. (2022). Influence and effects of weight stigmatisation in media: A systematic review. *EClinicalMedicine, 48*, 101464. doi:10.1016/j.eclinm.2022.101464

Kilby, R., & Mickelson, K. D. (2025). Combating weight-stigmatization in online spaces: The impacts of body neutral, body positive, and weight-stigmatizing TikTok content on body image and mood. *Frontiers in Psychiatry, 16*, Article 1577063. doi:10.3389/fpsyt.2025.1577063

Kornstein, S. G., & Clayton, A. H. (2023). Women's mental health. *Psychiatric Clinics of North America, 46*(3), xiii–xv. doi:10.1016/j.psc.2023.04.016

Lee, E. (2014, June 20). Zoe Kravitz consumed clay to help lose 20 pounds for anorexic, bulimic film character. *US Weekly*. Erişim tarihi: 2 Nisan 2026, https://www.usmagazine.com/celebrity-body/news/zoe-kravitz-consumed-clay-dropped-20-pounds-to-play-anorexic-bulimic-2014206/

Ledford, J. (2007). From dirty realism to heroin chic: How fashion becomes a scapegoat for cultural anxieties (Undergraduate thesis). University of North Texas.

Lerman, K., Karnati, A., Zhou, S., Chen, S., Kumar, S., He, Z., Yau, J., & Horn, A. (2023). Radicalized by thinness: Using a model of radicalization to understand pro-anorexia communities on Twitter. *arXiv*. https://doi.org/10.48550/arXiv.2305.11316

Liang, J. (2021). The influence of social environment on Victoria's Secret advertising. In *Proceedings of the 2021 3rd International Conference on Economic Management and Cultural Industry (ICEMCI 2021)*. doi:10.2991/assehr.k.211209.260

Lipińska, A. (2025). Relationship between body positivity and body neutrality with body image, self-esteem, mindfulness and gratitude. *Scientific Reports, 15*(1), 38699. https://doi.org/10.1038/s41598-025-22423-2

Mallik, S. L., & Rathore, N. S. (2025). The impact of social media on anxiety and eating disorders. *African Journal of Biomedical Research, 28*(1s), 2855–2861. https://africanjournalofbiomedicalresearch.com/index.php/AJBR

McWhorter, K. L. (2021). Obesity acceptance: Body positivity and clinical risk factors. In *Cardiac diseases – Novel aspects of cardiac risk, cardiorenal pathology and cardiac interventions*. IntechOpen. https://doi.org/10.5772/intechopen.93540

Morigine, B., Spennato, G., Scopetta, E., Napoli, J. S., Napoli, A., Lamberti, H., Scicolone, O., & Micanti, F. (2025). Social media influence on eating disorder: A pilot study. *European Psychiatry, 68*(Suppl 1), S212–S213. https://doi.org/10.1192/j.eurpsy.2025.494

Moosavi, M. (2017). Bentonite clay as a natural remedy: A brief review. *Iranian Journal of Public Health, 46*(9), 1176–1183.

Naji, B., Naji, M., & Fredericks, S. (2025). Investigating the impact of social media on body image and eating disorders among individuals in Arab countries: A literature review. *Cureus, 17*(10), e95309. https://doi.org/10.7759/cureus.95309

Öztürk, G., & Koç, F. (2024). Kadınların beden algısı ve vücut imajının yemek seçimine etkisi. In *Gastronomi ve mutfak sanatları üzerine güncel araştırmalar III*. Özgür Yayınları. doi:10.58830/ozgur.pub484

Puhl, R. M., & Heuer, C. A. (2009). The stigma of obesity: A review and update. *Obesity, 17*(5), 941–964. https://doi.org/10.1038/oby.2008.636

Ross, A. (2016, April 1). Former Victoria's Secret model Erin Heatherton opens up about her struggles with body image. *Time*. Erişim tarihi: 14 Mart 2026, https://time.com/4273928/erin-heatherton-victoria-secret-body/

Sandoz, E. K., Wilson, K. G., Merwin, R. M., & Kellum, K. K. (2013). Assessment of body image flexibility: The Body Image-Acceptance and Action Questionnaire. *Journal of Contextual Behavioral Science, 2*(1–2), 39–48.

Sezgin, D., & Yıldırım, İ. E. (2022). Obeziteli bireylerin gözünden Türkiye'de medyada obezite / Obesity in the media in Turkey from the perspective of those living with obesity. *International Journal of Social Sciences, 6*(2), 19–35. doi:10.30830/tobider.sayi.11.2

Shabahang, R., Kim, S., Chen, X., et al. (2024). Downloading appetite? Investigating the role of parasocial relationship with favorite social media food influencer in followers' disordered eating behaviors. *Eating and Weight Disorders – Studies on Anorexia, Bulimia and Obesity, 29*, Article 28. https://doi.org/10.1007/s40519-024-01658-4

Son, H., Song, H. J., Seo, H.-J., Lee, H., Choi, S. M., & Lee, S. (2020). The safety and effectiveness of self-administered coffee enema: A systematic review of case reports. *Medicine (Baltimore), 99*(36), e21998. https://doi.org/10.1097/MD.0000000000021998

Turan, İ., Erdemoğlu, Ç., Aydın Özkan, S., & Koç Özkan, T. (2024). Sosyal medya kullanımının kadınlarda beden imajı ve benlik saygısına etkisi. doi:10.17932/IAU.ASD.2015.007/asd_v010i3005

Tragantzopoulou, P. (2025). Hyper-visible yet invisible: Exploring the body image experiences of overweight women in everyday life. *Obesities, 5*(2), 44. https://doi.org/10.3390/obesities5020044

Thompson, K. A., & Bardone-Cone, A. M. (2022). Social comparison, disordered eating, and body dissatisfaction among postpartum women. *Body Image, 42*, 401–412. https://doi.org/10.1016/j.bodyim.2022.07.011

Ulum, Ö. G. (2025). Body image and gender in Turkish media: An analysis of representation. *Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi, 8*(1), 96–123. https://doi.org/10.33708/ktc.1611411

Wang, Y., Gu, X., Geng, J., Wei, X., & Lei, L. (2024). Relationships among selfie-viewing on social media, thin-ideal internalization, and restrained eating in adolescents: The buffering role of media literacy. *Communication Today, 18*(1). https://doi.org/10.5817/CP2024-1-2

Wei, Z., Xu, B., & Shen, Y. (2025). Sweet pie or sweet trap? Mechanisms of social media use in eating disorders. *Scientific Journal of Humanities and Social Sciences, 7*(5), 6–19. https://doi.org/10.54691/xhxaj609

Wanniarachchi, V. U., Mathrani, A., Susnjak, T., & Scogings, C. (2022). Methodological aspects in study of fat stigma in social media contexts: A systematic literature review. *Applied Sciences, 12*(10), 5045. https://doi.org/10.3390/app12105045

Yasa, F. (2021). Türk televizyon reklamlarında kadın bedeninin sunumu: Bir içerik analizi. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 36*, 483–500. https://doi.org/10.31123/akil.988955

Yao, S. (2024). Heroin chic resurgence: The unintentional romanticization of female mental illness as depicted in Girl, Interrupted, Prozac Nation and An Unquiet Mind. *Journal of Student Research, 13*(2). doi:10.47611/jsrhs.v13i2.6820.

Bölüm 11

GENÇLERDE SANAL KUMAR BAĞIMLILIĞI VE DÜRTÜSELLİK: GÜNCEL ARAŞTIRMALARIN DERLENMESİ

Özüm KILIÇASLAN[1]
Elif ÜNAL[2]
Yeliz KINDAP TEPE[3]

1 Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Psikoloji Ana Bilim Dalı **ORCID ID:** https://orcid.org/0009-0006-0279-3309
2 Dr. Öğretim Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Psikoloji, Bölümü, Samsun **ORCID ID:** https://orcid.org/0000-0002-2237-4105
3 Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Psikoloji, Bölümü, Samsun **ORCID ID:** https://orcid.org/0000-0003-0963-810X

Giriş

Sanal Kumar Kavramı ve Tanısal Sınıflandırma

Sanal kumar; çoğunlukla çevrimiçi kumar, internet kumarı, mobil kumar, bilgisayar kumarı kelimeleriyle eş anlamda kullanılmakta olup internet bağlantısı olan cihazlar üzerinden gerçekleştirilen çeşitli oyun ve bahis faaliyetlerini kapsayan bir kavramdır. Buna karşın etkileşimli kumar sıklıkla aynı anlamda kullanılsa da daha geniş bir içeriğe sahiptir ve dijital televizyon gibi farklı dijital platformlar üzerinden gerçekleştirilen kumar faaliyetlerini de içermektedir (Gainsbury ve Wood, 2011). Sanal kumar aslında yeni bir faaliyet türü olmamakla birlikte; yaygınlaşan internet kullanımı, teknolojik gelişmeler ve internete dayalı cihazların artması sayesinde geleneksel kumarın farklı bir erişim biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum sanal kumar oynayan kişilerin bağımlılık riski ve sorunlu davranışlar geliştirmesine neden olmakta; yaşamlarında ciddi olumsuzluklar yaşamasına yol açmaktadır. Bu yüzden kumar oynayan kullanıcıların korunmasına yönelik sorumlu kumar stratejileri geliştirilmesi gerekmektedir (Gainsbury ve Wood, 2011; Monaghan, 2009). Amerikan Psikiyatri Birliği tarafından yayımlanan Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal El Kitabının DSM-3 ve DSM-4 baskılarında patolojik kumar, dürtü kontrol bozukluğu kapsamında ele alınmıştır. DSM-5 ile birlikte bu bozukluk "kumar bozukluğu" olarak adlandırılarak madde ile ilişkili olmayan davranışsal bağımlılık sınıfına dahil edilmiştir. DSM-5'e göre kumar bozukluğu klinik olarak anlamlı işlev kaybı ve sıkıntıya neden olan, süreğen ve tekrarlayıcı kumar davranışlarını kapsamakta; belirtilerin yoğunluğuna göre hafif, orta ve şiddetli düzeylerde değerlendirilmektedir (Amerikan Psikiyatri Birliği, 2013). Dünya Sağlık Örgütü'nün 2018 tarihli Uluslararası Hastalık Sınıflandırması'nın 11. revizyonunda (ICD-11), kumar bozukluğunun bir alt türü olarak "ağırlıklı olarak çevrimiçi kumar oynama" biçiminde tanımlanmaktadır.

Dürtüsellik; bireyin olası sonuçları dikkate almaksızın sergilediği, hızlı ve kontrolsüz şekilde ortaya çıkan davranış eğilimlerini ifade etmektedir (Evenden, 1999). Whiteside ve Lynam (2001) dürtüselliğin tek boyutlu bir olgudan ziyade, farklı kişilik özelliklerini ve kriterleri barındıran çok boyutlu bir yapı olduğunu vurgulamakta ve bu fenomeni "dürtüsellik şemsiyesi" kavramıyla açıklamaktadır. Ergenlik dönemini ele alan anlatısal bir derlemede Frisone ve arkadaşları (2020), heyecan arayışı ile dürtüsellik eğilimlerinin günümüz teknolojik imkanları tarafından güçlü bir şekilde desteklendiğini belirtmektedir. Gelişen teknolojinin sunduğu hızlı geribildirim mekanizmaları ve yüksek erişilebilirlik, bireylerin dürtülerini anlık olarak harekete geçirmekte, böylece bekleme sürecinin yarattığı gerginliği ortadan kaldırmaktadır. Bu dinamik yapının, özellikle sanal ortamlardaki riskli davranışlara yönelimi artırdığı düşünülmektedir. Alanyazın incelendiğinde, kumar bağımlılığı ile

dürtüsellik düzeyi arasında anlamlı ilişkiler bulan ve dürtüselliğin bu bağımlılıkta merkezi bir rol oynayabileceğine işaret eden güçlü kanıtlar mevcuttur (Devos vd., 2020; Krueger vd., 2005; Secades-Villa vd., 2016; Sun vd., 2018). Buna karşın, söz konusu ilişkiyi desteklemeyen sınırlı sayıda bulguya da rastlanmaktadır (Liu vd., 2013; Pascucci vd., 2015). Alandaki çalışmalar genel olarak sanal kumar bağımlılığı ve dürtüsellik arasındaki ilişkiyi ortaya koysa da ergen örnekleminde bu iki kavram arasındaki bağı doğrudan ve derinlemesine inceleyen araştırmaların henüz oldukça sınırlı düzeyde kaldığı görülmektedir. Ergenliğin doğası gereği dürtüselliğin bu gelişimsel dönemde belirgin bir artış göstermesi, gençleri sanal kumar bağımlılığı karşısında savunmasız kılan kritik bir risk faktörü olarak değerlendirilmelidir.

Bu doğrultuda bu kitap bölümünde yürütülen derleme çalışmasının temel amacı; sanal kumar bağımlılığı ile dürtüsellik arasındaki ilişkiyi mevcut alanyazın çerçevesinde eleştirel bir bakış açısıyla incelemek ve ergen örnekleminde dürtüselliğin bu bağımlılık türündeki belirleyici rolünü ortaya koymaktır. Bölüm kapsamında, sanal kumar davranışı ve dürtüsellik değişkenlerini ele alan ulusal ve uluslararası araştırmalar incelenerek alanyazındaki parçalı yapının kapsamlı bir şekilde sentezlenmesi hedeflenmektedir. Ayrıca alanyazında; çevrimiçi kumar, internet kumarı, dijital kumar, uzaktan kumar ve bilgisayar kumarı gibi farklı kavramlarla ifade edilen ancak temelde aynı olguyu tanımlayan çalışmaların "sanal kumar" şemsiyesi altında bir araya getirilmesi, böylece bu alandaki kavramsal dağınıklığın giderilmesine katkı sağlanması amaçlanmaktadır. Bunun yanı sıra, sanal kumar davranışının gelişiminde rol oynayan bireysel faktörler ile aile, akran ve sosyal çevre gibi çevresel etkenlerin tartışılması, risk ve koruyucu faktörlerin tanımlanması ve bu değişkenlerin sanal kumar bağımlılığının sürdürülmesindeki rollerinin değerlendirilmesi hedeflenmektedir. Son olarak, ergenliğin yaş sınırları konusunda alanyazında farklı görüşler bulunmakla birlikte; Jeffrey Arnett'in (2000) beliren yetişkinlik (emerging adulthood) yaklaşımı ve yirmili yaşların ortalarına kadar süren nörogelişimsel süreçler dikkate alınarak, bu çalışmanın kapsamına ergenlerin yanı sıra beliren yetişkinler de dahil edilmiştir.

Gelişimsel Riskler ve Cinsiyet Farklılıkları

Ergenlik dönemi; kimlik inşası, özerklik gelişimi, yüksek dürtüsellik ve heyecan arayışı ile karakterize olan dinamik bir süreçtir. Bu gelişimsel özellikler nedeniyle sorunlu kumar davranışları, bu yaş grubundaki bireylerin psikososyal gelişim süreçlerini oldukça olumsuz etkileyebilmektedir (Chambers ve Potenza, 2003; Potenza vd., 2025). Alanyazında, sorunlu ve patolojik kumar oynama oranlarının ergenlik döneminde, yetişkinlik dönemine kıyasla iki ila dört kat daha fazla olduğu bildirilmektedir (Calado vd., 2017; Derevensky ve Gupta, 2000).

Sanal kumar eğilimleri demografik değişkenler açısından değerlendirildiğinde, özellikle ergenlik döneminde cinsiyetin birincil ve belirleyici bir faktör olduğu dikkat çekmektedir. Araştırmalar, sanal kumar oynama davranışının erkek ergenlerde belirgin şekilde daha yüksek olduğunu ve erkek ergenlerin kız ergenlere göre iki ila dört kat daha fazla kumar oynadığını ortaya koymaktadır (Dinç vd., 2021; Gómez vd., 2020; McBride ve Derevensky, 2012; Olason vd., 2011; Roquer vd., 2025; Wijesingha vd., 2017; Wong, 2010; Wong ve So, 2014). Bununla birlikte son yıllarda, kız ergenler arasında da sanal spor bahisleri oynama eğiliminde gözle görülür bir artış yaşandığı, bu durumun cinsiyetler arası makası giderek daralttığı (Palacios-Ceña vd., 2026) ve bazı güncel araştırmalarda ise cinsiyete göre anlamlı bir farklılık kalmadığı rapor edilmektedir (González-Roz vd., 2017; Nigro vd., 2017).

İnternet erişiminin artması; sanal kumarın küresel düzeyde yaygınlaşmasına, yasallaşmasına ve sosyal olarak daha kabul edilebilir bir zemin kazanmasına yol açmıştır. Bu dönüşümle birlikte, özellikle spor bahisleri gibi dijital kumar biçimlerinin risk altındaki savunmasız gruplar için endişe verici boyutlara ulaştığı görülmektedir (Hollén vd., 2020; Potenza vd., 2025). Yürütülen araştırmalar; halihazırda düşük, orta veya yüksek düzeyde kumar sorunu yaşayan ergenlerin, dijitalleşmeyle birlikte sanal kumar oynama sıklıklarının da katlanarak arttığını göstermektedir (Wijesingha vd., 2017). Ayrıca internet üzerinden sosyal medya veya mobil uygulamalar aracılığıyla kumar benzeri ücretsiz oyunlar oynayan ergenlerin, ilerleyen süreçte gerçek parayla oynanan sanal kumara yönelme olasılığının çok daha yüksek olduğu tespit edilmiştir (Wijesingha vd., 2017). Bunun temel nedeni; sanal kumarın geleneksel (kara tabanlı) kumara kıyasla zamandan ve mekândan bağımsız olarak daha cazip, daha hızlı, anonim ve düşük maliyetli bir yapı sunması, dolayısıyla bağımlılık geliştirme riskini çok daha fazla tetiklemesidir (Effertz vd., 2018).

Kültürel ve Coğrafi Çeşitlilik: Farklı Ülkelerde Öne Çıkan Kumar Türleri

Farklı ülkelerde kumar türlerinin yaygınlığı ve buna bağlı risk düzeyleri, kültürel ve coğrafi dinamiklere göre önemli ölçüde değişiklik göstermektedir. Kanada'da ergen örneklemiyle yürütülen bir araştırmada, sanal kumarın en yaygın biçiminin spor bahisleri olduğu belirlenmiştir. Bunun yanı sıra, ergenlerin kumar davranışlarında ücretsiz sanal kumar simülasyonları ve video oyunları gibi dijital araçlardan yararlanmalarının patolojik kumar yönelimlerinin bir öncülü olabileceği gösterilmektedir (Elton-Marshall vd., 2016). Buna karşılık İspanya örnekleminde, en yüksek zarar potansiyeline sahip kumar türü olarak geleneksel slot makineleri öne çıksa da çevrimiçi kumarın yasallaştırılmasının ardından sanal kumar faaliyetleri kara tabanlı kumarhanelerin (casinoların) yaygınlığını geride bırakmıştır. Ayrıca bu sorunun, özellikle gençler arasında daha ciddi boyutlara ulaştığı dikkat çekmektedir

(Chóliz, 2016). İspanyol ergenlerle yapılan bir diğer çalışmada ise katılımcıların önemli bir kısmının temel motivasyon kaynağının para kazanmak olduğu ve en yaygın kumar türünü spor bahislerinin oluşturduğu belirlenmiştir; sanal kumar faaliyetleri arasında ise en çok video oyunları ve futbol bahisleri ilgi görmektedir (Pérez-Albéniz vd., 2021). Bu bulgular, bağımlılık potansiyeli yüksek olan kumar biçimlerinin sanal kumar mekanizmalarıyla doğrudan ilişkili olabileceğini göstermektedir. Dolayısıyla, ergenlere yönelik önleme ve müdahale çalışmaları kapsamında, özellikle dijital spor bahisleri ve slot makinesi türevlerinin birincil risk alanları olarak ele alınması gerekmektedir.

Sanal Kumar Davranışında Bireysel ve Çevresel Risk Faktörleri ile Koruyucu Etkenler

Kumar davranışına yönelik risk ve koruyucu faktörleri inceleyen sistematik derlemeler; erkek, bekar ve genç olmak, tek başına yaşamak, siber zorbalığa maruz kalmak, yüksek dürtüsellik ve düşük okul performansı göstermek gibi değişkenlerin en güçlü risk faktörleri arasında yer aldığını göstermektedir. Buna karşılık; yüksek sosyoekonomik düzey, ebeveynlerle olumlu ilişkiler ve ebeveyn gözetimi ise temel koruyucu faktörler olarak öne çıkmaktadır (Dowling vd., 2017; Moreira vd., 2023; Pisarska ve Ostaszewski, 2020). Dolayısıyla gençlerde kumar bağımlılığının dinamiklerini anlamak, risk ve koruyucu etkenleri netleştirmek adına daha fazla araştırma çabasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Ergenlerde sanal kumar davranışının ortaya çıkışında; aileye ilişkin özellikler, ailenin ekonomik düzeyinin yüksek algılanması, kumara yönelik bireysel ilgi ve uzaktan erişim imkânı sunan dijital ortamlar etkili olmaktadır (Canale vd., 2016b; González-Roz vd., 2017). Ayrıca bir işte çalışıyor olmak ve düzenli gelire sahip olmak da kumar oynayan ergenler açısından potansiyel bir risk etkenidir (Canale vd., 2016a). Üniversite öğrencileriyle yürütülen bir çalışmada Zhu (2025), sanal kumar oynayan gençlerde psikolojik sorunların daha fazla görüldüğünü ve sanal kumar kullanım sıklığı arttıkça akademik başarının düştüğünü ortaya koymuştur. Bununla birlikte, okul zorbalığı deneyimlerinin de ergenlerin sanal kumar davranışlarına yönelmesiyle ilişkili olduğu belirtilmektedir. Avrupa ülkelerindeki ergen örneklemleriyle yapılan geniş kapsamlı kesitsel bir araştırmada; ileri yaş, erkek cinsiyeti, düşük ebeveyn eğitim düzeyi ve tek çocuk olmak kumar bağımlılığı riskini artıran unsurlar olarak bulunmuştur. Aynı araştırmada, akademik başarısı düşük olan, internetle çok erken yaşta tanışan ve internette aşırı vakit geçiren ergenlerin kumar bağımlılığı düzeyleri arasında anlamlı ilişkiler saptanmıştır (Andrie vd., 2019).

Sanal kumar oynama davranışı; gençlerde psikolojik, akademik ve sosyal alanlarda çeşitli yıkıcı sonuçlara yol açabilmektedir. Bu kapsamda sanal kumar; ebeveynlerin kumar rutinleri, bireyin gelişimsel problemleri (Hollén vd., 2020), düşük akademik başarı, yüksek madde tüketimi (Potenza vd., 2011),

ebeveyn-çocuk ilişkisindeki sorunlar, internet bağımlılığı ve yüksek psikopatoloji düzeyleri ile ilişkilendirilmektedir (Floros, 2015; Hubert ve Griffiths, 2018; Wong ve So, 2014). Birçok çalışmanın, sanal kumara başlama yaşı düştükçe psikososyal olumsuz etkilerin ağırlaştığını ve patolojik kumar geliştirme olasılığının arttığını ortaya koyması bu açıdan oldukça kaygı vericidir (Floros vd., 2013; Hollén vd., 2020; Potenza vd., 2011; Wong ve So, 2014). Bu bulgularla tutarlı olarak, ergenlerle yürütülen boylamsal bir araştırmada, üst seviyede depresif belirti gösteren kişilerin, alt seviyede depresif belirti gösteren akranlarına kıyasla bir yıl sonra sanal kumar oynama ihtimallerinin daha fazla olduğu saptanmıştır (Pilkington vd., 2026). Ayrıca hem çevrimiçi hem de çevrimdışı (hibrit) erişimi içeren kumar biçimlerinin, sorunlu ve patolojik kumar davranışının gelişimini güçlü bir şekilde öngördüğü belirtilmektedir (González-Roz vd., 2017). Baggio ve arkadaşları (2016) tarafından yapılan bir araştırmada ise ergenlerde sanal kumarın, problemli kumar davranışı ve artan internet kullanımı ile doğrudan ilişkili olduğu ve bu risklerin kara tabanlı kumara kıyasla çok daha yüksek düzeyde seyrettiği aktarılmıştır. Bu veriler, psikolojik ve duygusal zorlanmaların zaman içinde riskli davranışlara yönelimi artırabileceğini ve sanal kumara yönelik erken önleyici müdahalelerin kritik bir rol oynadığını göstermektedir.

Ülkemizde yapılan bir çalışmada, İstanbul'da 12-18 yaş aralığındaki 6116 ergenle yürütülen kapsamlı bir araştırmada, sanal bahis davranışının yaygınlığı ve aile faktörlerinin bu süreçteki etkisi incelenmiştir (Arıcak, 2019). Bu çalışmanın bulguları; örneklemin dörtte birinin sanal bahis deneyimine henüz 10-12 yaş aralığında başladığını ve katılımcıların tamamının sosyal çevrelerinde sanal bahis oynayan en az bir kişiyi tanıdığını göstermektedir. Ayrıca katılımcıların önemli bir kısmı, günlük sosyal/sportif etkinliklerin yetersizliği nedeniyle sanal ortamlara yönelmeyi tercih ettiğini belirtmiştir; nitekim internet oyun bağımlılığı ile sanal bahis oynama davranışı arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki saptanmıştır (Arıcak, 2019). Benzer şekilde Avustralya'da, daha önce kumar deneyimi bulunmayan ortaokul öğrencileriyle yürütülen boylamsal bir araştırmada kumara yatkınlık ve ilişkili faktörler incelenmiştir (Noble vd., 2026). Bulgular, öğrencilerin önemli bir kısmının kumara yatkın olduğunu; bu yatkınlığı artıran etkenlerin ise ileri yaş, erkek cinsiyeti, kırsal bölgede yaşama, harcanabilir gelirin fazla olması, düşük akademik başarı ve yakın çevrede kumar oynayan kişilerin varlığı olduğunu belirlemiştir. Diğer taraftan, 14-18 yaş aralığındaki 1870 öğrenciyle gerçekleştirilen bir başka çalışmada, sanal kumar oynayan ergenlerin daha yüksek düzeyde problemli madde kullanımına ve suça yönelme eğilimine sahip oldukları bulunmuştur (Brunelle vd., 2012). Son olarak, ergenlerle yapılan güncel bir araştırma, sanal kumarın nomofobi (akıllı telefondan uzak kalma korkusu), internet bağımlılığı ve sorunlu internet kullanımı ile ilişkili

olduğunu; sanal kumar bağımlılığı yüksek olan bireylerin ise yüksek düzeyde anksiyete, stres ve depresif belirtiler sergilediğini ortaya koymuştur (González-Cabrera vd., 2020). Tüm bu kanıtlar, ergenlerde sanal kumar bağımlılığının diğer riskli davranışlar ve derin psikolojik sorunlarla eş zamanlı olarak seyreden çok boyutlu bir halk sağlığı problemi olduğuna işaret etmektedir.

Sosyal Öğrenme Süreçleri ve Müdahale Yaklaşımları

Sanal kumar bağımlılığına ilişkin yürütülen nitel çalışmalar, ergenlerin kumara yönelik deneyimlerinin bireysel, sosyal ve çevresel dinamiklerle şekillendiğini ortaya koymaktadır. Bu araştırmalar; kumar davranışının birincil bakım verenler, iş arkadaşları ve akranlar aracılığıyla modellendiğini/öğrenildiğini, reklamlar ile dijital oyun mekanizmaları üzerinden pekiştirildiğini ve zamanla bireyin hayatında normalize olarak standartlaştığını göstermektedir. Ayrıca kumar davranışının gelişiminde, yakın sosyal çevrelerin yanı sıra sosyal statü, kültürel normlar, yaş ve cinsiyet gibi faktörlerin de birer belirleyici olduğu vurgulanmaktadır (Hing vd., 2025; Kristiansen vd., 2015; Reith ve Dobbie, 2011).

Günümüzde sanal kumarın yol açtığı zararları azaltmaya yönelik önleyici politikaların çok daha kapsamlı ve bütüncül bir şekilde ele alınması gerekmektedir. Özellikle teşvik edici ve karmaşık bahis türlerinin düşük maliyetlerle sunulması, renkli görsellerle desteklenen cazip arayüz tasarımları ve popüler kültür figürlerinin veya ünlü isimlerin kumar temalı ürünlerin pazarlamasında rol alması, patolojik eğilimleri olan gençler için yüksek bir cezbedicilik taşımaktadır (Derevensky ve Gupta, 2007; Hing vd., 2022). Reşit olmayan bireylerin sanal kumara yönelimlerinin sınırlandırılmasında; katı yasal tedbirler, yaşa dayalı dijital kısıtlamalar ve halk sağlığı odaklı psiko-eğitim programları kritik bir rol oynamaktadır. Bu doğrultuda, çocuk ve ergenleri sanal kumarın getirdiği risklerden koruyabilmek adına erken dönem önleyici müdahale stratejilerinin geliştirilmesi elzemdir (Hing vd., 2021).

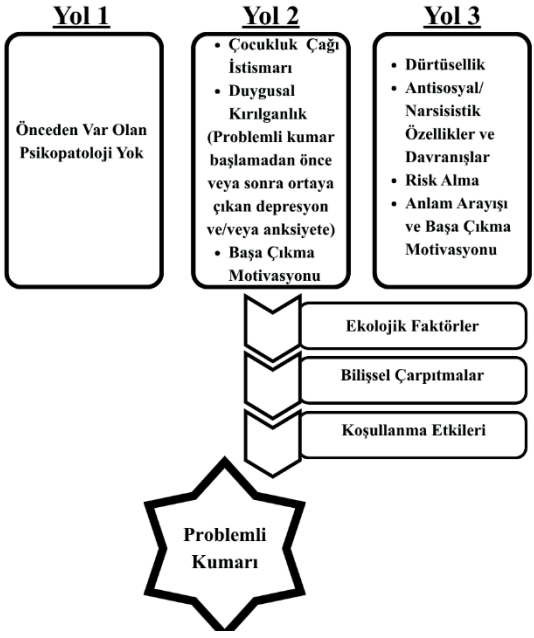
Alanyazındaki dikkat çekici bir diğer bulgu ise ebeveynler tarafından bireysel olarak alınan geleneksel güvenlik önlemlerinin (filtreleme, interneti kısıtlama vb.) sanal kumarın görülme sıklığını tek başına azaltamadığını ve yetersiz kaldığını göstermektedir. Bu durum, sanal kumara yönelik temel eğitimlerin bireysel kısıtlamalardan ziyade okul tabanlı, daha yapılandırılmış ve hedef odaklı makro önlemlerle desteklenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır (Floros vd., 2013). Nitekim, internet üzerinden sağlanan akran etkileşimleri ve sanal topluluklar, gençlerde kumar bağımlılığını doğrudan körükleyebilmektedir; bu nedenle gençlerin akran bağlarını destekleyecek çevrimdışı sosyal destek ağlarının güçlendirilmesi, bağımlılığın önlenmesinde güçlü bir koruyucu kalkan işlevi görebilir (Savolainen vd., 2019). Bununla birlikte, ergen ve beliren yetişkinlik dönemlerinde sanal kumar bağımlılığı oranları oldukça yüksek

seyretmesine rağmen, bu yaş grubunun profesyonel psikolojik tedaviye başvuru oranlarının oldukça düşük olduğu bilinmektedir. Gençlerin geleneksel yüz yüze klinik hizmetlere mesafeli durması ve dijital dünyada daha fazla vakit geçirmesi; çevrimiçi terapi, e-klinik ve dijital rehberlik programlarının modern dönemde daha fazla benimsenmesini zorunlu kılmaktadır. Sonuç olarak, sanal kumara yönelik geliştirilecek web tabanlı ve mobil çevrimiçi müdahalelerin, gençlerde hem farkındalık düzeyini artırmada hem de sorunlu kumar davranışlarını azaltmada anahtar bir rol oynayacağı düşünülmektedir (Monaghan ve Wood, 2010).

Ergenlerde Sanal Kumar Bağımlılığı ve Dürtüsellik Arasındaki İlişki

Kuramsal Temeller ve Gözden Geçirilmiş Yol Modeli

Aile içi çatışmaların, ebeveyn-ergen zıtlaşmalarının ve akran grubu tarafından reddedilme deneyimlerinin yoğunlaştığı dönemlerde ergenler, gelişimsel kırılganlıkların da etkisiyle daha yüksek düzeyde dürtüsellik sergilemektedir (Fosco vd., 2025). Bu artan dürtüsellik seviyesi; bireyin kumarı bırakma yönündeki güçlü arzusuna rağmen içsel dürtülerine karşı koyamaması ve bu doğrultudaki bırakma girişimlerinin sürekli olarak başarısızlıkla sonuçlanması süreciyle doğrudan ilişkilidir. Nitekim bu kontrol kaybı, kumar bağımlılığının en temel psikolojik mekanizması olarak kabul edilmektedir (Blaszczynski ve Nower, 2002).

Şekil 1. Gözden Geçirilmiş Yol Modeli. Nower, Blaszczynski ve Anthony (2022)'den uyarlanmıştır.

Şekil 1'de şematize edilen Gözden Geçirilmiş Yol Modeli (Revised Pathway Model), problemli kumar davranışının etiyolojisinde farklı psikososyal ve biyolojik yolların işlevsel olabileceğini öne sürmektedir. Bu model, özellikle kumar dürtüsünü kontrol etmekte güçlük çeken bireyleri ve problemli kumarın gelişim süreçlerini açıklamak amacıyla yapılandırılmıştır. Modelde tanımlanan ikinci yoldaki bireyler, genellikle yoğun stres, anksiyete ve kronik olumsuz duygulanımlarla başa çıkabilmek ve bu duygulardan kaçış sağlamak amacıyla kumara yönelmektedir. Üçüncü yol ise doğrudan dürtüselliği odağa almaktadır; bu yolda dürtüsellik, sanal kumarın sunduğu anlık ödül mekanizmaları, yüksek uyarıcı özellikler ve hızlı erişilebilirlik dinamikleri nedeniyle bağımlılığın gelişimindeki en kritik risk faktörü olarak vurgulanmaktadır. Ayrıca model; ekolojik faktörlerin, klasik koşullanma süreçlerinin ve kumarla ilişkili bilişsel çarpıtmaların her üç yolu da yatay olarak kesen ve kapsayan ortak paydalar olduğunu savunmaktadır (Nower vd., 2021). Sonuç olarak bu bütüncül model, ergenlerdeki sanal kumar bağımlılığında dürtüselliğin ve farklı alt tiplerin oynadığı rolü açıklayan oldukça güçlü ve güncel bir kuramsal çerçeve sunmaktadır.

Nörogelişimsel Süreçler, Alışkanlık Döngüsü ve Diğer Bağımlılıklarla Etkileşim

Bu çerçevede yürütülen bir araştırmada, ergenlerde bağımlılık davranışının gelişiminde dürtüselliğin rolü ve alışkanlık döngüsünün bu süreçteki aracılık etkisi incelenmiştir. Elde edilen bulgular; alışkanlık döngüsünün tüm aşamalarının (işaret, istek, tepki ve ödül), bireyin dürtüsellik düzeyi ile bağımlılık puanı arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler sergilediğini ortaya koymaktadır (Karimpourvazifehkhorani ve Hekmati, 2025). Benzer şekilde, yüksek dürtüsellik seviyesine ve bilişsel çarpıtmalara (yanlı düşüncelere) sahip olan bireylerde, durumlara yönelik yapılan bilişsel yeniden değerlendirme süreçlerinin sorunlu kumar davranışını paradoksal bir şekilde artırabildiği görülmektedir (Tan ve Tam, 2024).

Ergenlik dönemi, dürtüsel davranışların kontrolüyle ilişkili beyin bölgelerinde radikal nörogelişimsel değişimlerin meydana geldiği bir evredir. Bu nörobiyolojik değişimler, ergenlerde geçici olarak dürtüselliği artırmakta ve onları bağımlılık davranışlarına karşı belirgin bir biçimde savunmasız kılmaktadır; özellikle yürütücü işlevlerden sorumlu prefrontal korteks ile ödül ve duygu odaklı subkortikal (korku ve ödül merkezli) bölgelerin eş zamanlı olmamasından kaynaklanan olgunlaşma asimetrisi, bu süreçteki en temel gelişimsel risk faktörü olarak değerlendirilmektedir (Chambers ve Potenza, 2003). Dürtüsellik, kumara ilişkin tutum/inançlar ve sanal kumar bağımlılığı arasındaki ilişkileri inceleyen bir diğer çalışmada ise dürtüselliğin, kumarla ilişkili bilişsel süreçlerin doğrudan bağımlılığa dönüşmesinde merkezi ve köprü bir rol oynadığı saptanmıştır (Trivedi ve Teichert, 2018).

Son olarak alanyazındaki kanıtlar, sanal kumar davranışının dürtüsellikle ilişkili diğer çeşitli riskli davranışlarla komorbid olarak ortaya çıktığını göstermektedir. Bu kapsamda sanal kumar bağımlılığının; riskli cinsel davranışlar, madde bağımlılığı, intihar düşüncesi/girişimi ve dijital oyun oynama bağımlılığı ile anlamlı korelasyonlar gösterdiği tespit edilmiştir (Giotakos vd., 2017). Özellikle internette oyun oynama bağımlılığı ile saptanan bu güçlü ve anlamlı ilişki, her iki disiplinin de benzer algoritmik kazanç unsurları (şans faktörü, anlık/hızlı geri bildirimler, kısmi pekiştirme tarifeleri vb.) ve ortak nöral ödül sistemlerini (dopaminerjik yolaklar) tetiklemesiyle yakından bağlantılıdır. Bu yakınsama, ergenlerin hem dijital oyun hem de kumar alanlarında eş zamanlı olarak sorunlu davranış geliştirme riskini katlayarak artırmaktadır (Kang vd., 2026).

Bilişsel Yürütücü İşlevler ve UPPS-P Dürtüsellik Boyutları

Kumar bağımlılığı, bireylerin hem yürütücü işlevler gibi bilişsel alanlarında hem de dürtü kontrol mekanizmalarında ciddi işlev kayıplarıyla karakterizedir. Yürütülen kapsamlı bir meta-analiz çalışması; kumar bağımlılığı olan bireylerin özellikle dikkat yönetimi, ödülü geciktirme (değer azaltma), motor ketleme ve karar verme süreçlerinde akranlarına kıyasla çok daha belirgin güçlükler yaşadığını ortaya koymaktadır (Ioannidis vd., 2019). Bu bağlamda motor dürtüsellik, kişinin amaca yönelik olmayan veya duruma uygun düşmeyen motor tepkileri engelleme ve durdurma becerisindeki nörobilişsel eksikliği ifade etmektedir. Kumar bağımlılığı tanısı alan kişilerde motor dürtüselliğin yüksek seyretmesi, anlık kumar oynama dürtüleri ve aşerme (craving) atakları belirdiğinde bu dürtüleri baskılayamamalarına neden olmaktadır. Nitekim çalışma bulguları da kumar bağımlılığı spektrumundaki bireylerin genel dikkat ve yürütücü işlev kapasitelerinde yapısal yetersizlikler barındırdığına işaret etmektedir (Chowdhury vd., 2017).

Dürtüsellik, hem davranışsal bağımlılıkların hem de madde kullanım bozukluklarının altında yatan ortak ve merkezi bir biyolojik belirteç olmakla birlikte, tüm alt boyutlarıyla bağımlılık süreçlerinde aynı düzeyde işlev görmemektedir (Lee vd., 2019). Alanyazındaki bulgular, sanal kumar bağımlılığının gelişiminde ve sürdürülmesinde dürtüselliğin genel ve homojen bir yapıdan ziyade, belirli spesifik alt bileşenleri üzerinden belirleyici bir rol oynadığını göstermektedir. Bu doğrultuda çok boyutlu UPPS-P Dürtüsellik Modeli temel alınarak yapılan araştırmalarda, modelin önceden planlama eksikliği (lack of premeditation) boyutu ile sanal kumar bağımlılığı arasında güçlü ve anlamlı ilişkiler saptanmıştır (López-Torres vd., 2021; Phillips vd., 2026). Buna paralel olarak, bireyin yoğun olumlu duygular altındayken dürtüsel davranma eğilimini ifade eden olumlu aciliyet (positive urgency) boyutunun da kumar oynama sıklığı ve bağımlılık şiddeti ile doğrudan ilişkili olduğu ortaya konmuştur (Canale vd., 2016b).

Dürtüselliği kararlı bir kişilik özelliği olarak ele alan çalışmalarda, genel dürtüsellik skorları ile kumar bağımlılığının şiddeti arasında tutarlı bir pozitif korelasyon bildirilmektedir. Buna karşın, laboratuvar görevleriyle ölçülen bilişsel boyutlara odaklanıldığında alanyazında metodolojik bir parçalanma dikkat çekmektedir. Örneğin; bazı araştırmalar tepki dürtüselliğinin (response impulsivity) klinik bağımlılık şiddetiyle değil, yalnızca kumara katılım düzeyiyle ilişkili olduğunu savunurken (Hodgins ve Holub, 2015), diğer bazı güncel çalışmalar tepki dürtüselliğinin doğrudan kumar bağımlılığının klinik şiddetini öngördüğünü saptamıştır (Mestre-Bach vd., 2020). Bu çelişkiler, dürtüselliğin farklı nörobilişsel ve psikometrik boyutlarının kumar davranışının tetiklenmesi, sürdürülmesi ve nüks (relapse) süreçlerinde birbirinden tamamen farklı nitelikte roller üstlenebileceğini açıkça göstermektedir. Dolayısıyla alanyazındaki bu parçalı yapı, sanal kumar çalışmalarında dürtüselliğin tekil/monolitik bir kavram olarak değil, alt boyut analizleriyle derinlemesine incelenmesini zorunlu kılmaktadır. Nitekim sosyodemografik faktörler de denkleme dahil edildiğinde; düşük sosyoekonomik düzey gibi çevresel dezavantajlar ile yüksek dürtüsellik gibi bireysel kırılganlıkların bir araya gelmesinin, genç örneklemlerde sanal kumara yönelik davranışı ve bağımlılık riskini geometrik olarak artırdığı görülmektedir (Auger vd., 2010).

Deneysel Bulgular: Sanal Gerçeklik ve Kıl Payı Kazanma (Near-Miss) Etkisi

Kumar oyunlarında bireyin dürtüsellik seviyesi ve oyunun yapısal özellikleri, bilişsel karar verme mekanizmalarını doğrudan etkilemektedir. Örneğin; slot makinesi oyunlarında kıl payı kazanma koşulunun (kazanmaya çok yaklaşma hissi veren kayıp durulukları) sık tasarlandığı durumlarda, yüksek dürtüsellik özelliklerine sahip bireyler kumar oynamaya devam etme konusunda aşırı bir ısrar sergilemekte; oyunun bahis miktarı ve ödül havuzu sabit kalsa dahi oynamaktan vazgeçmemektedirler. Buna karşın, kıl payı kazanma durumlarının yapay olarak azaltıldığı deneysel koşullarda, dürtüselliğin oyuna devam etme davranışı üzerinde anlamlı bir etkisi gözlenmemiştir. Bu bulgular, yüksek dürtüsellik gibi bir kişilik özelliğine sahip kumarbazlar için near-miss etkisinin koşullu bir pekiştireç işlevi görerek güçlü bir kumar oynama dürtüsü ve heyecan uyandırdığını göstermektedir (Broussard vd., 2023).

Sanal gerçeklik tabanlı slot makinesi simülasyonlarının kullanıldığı deneysel bir araştırmada, kıl payı kazanma etkisinin fizyolojik, davranışsal ve psikolojik sonuçları incelenmiştir. Bulgular; kumar bağımlılığı olan bireylerin near-miss durumlarına maruz kaldıklarında hem kumar oynama eğilimlerinin hem de fizyolojik uyarılma düzeylerinin (kalp atım hızı ve otonom sinir sistemi aktivasyonunun) belirgin şekilde arttığını ortaya koymuştur. Ayrıca bu çalışmada patolojik kumar bağımlılığı olan kişilerin dürtüsellik düzeylerinin, bağımlılığı olmayan akranlarına kıyasla anlamlı derecede yüksek olduğu sap-

tanmıştır (Quaglieri vd., 2024). Slot makinesi simülatörleriyle deri iletkenliği (GSR) ve pekiştirme sonrası duraklama (post-reinforcement pause) sürelerinin ölçüldüğü psikofizyolojik bir diğer çalışmada ise kıl payı kaçırmanın hazcı (hedonik) özellikleri incelenmiştir. Araştırma sonucunda near-miss durumlarının, mutlak kazanç ve kayıplara kıyasla çok daha yüksek deri iletkenliğine ve daha kısa pekiştirme sonrası duraklama sürelerine neden olduğu saptanmıştır. Bu bulgular, kıl payı kazanmanın beyindeki dopaminerjik ödül sistemini tıpkı gerçek bir kazançmış gibi uyardığını, kumar oynama hazzını tazeleyerek davranışın kronik olarak sürdürülmesini sağladığını doğrulamaktadır (Dixon vd., 2013).

Sonuç ve Öneriler

Genel Değerlendirme ve Alanyazındaki Kavramsal/Yöntemsel Sınırlılıklar

Çevrimiçi platformların sunduğu yüksek ulaşılabilirlik, anonim yapı, finansal işlem kolaylığı ve zamansız, mekansız kullanım imkânları, sanal kumarı geleneksel kumar türlerine kıyasla çok daha yüksek yayılıma sahip, kronik ve yüksek riskli bir bağımlılık türü haline getirmektedir. Özellikle yapay zekâ, oyun içi satın alımlar (loot box/ganimet kutuları vb.) ve dijital girişimlerle evrilen yeni nesil sanal kumar mimarisi; bilişsel yürütücü işlevleri, dürtü kontrol mekanizmaları ve otonom sinir sistemi regülasyonları henüz gelişim aşamasında olan ergen ve genç yetişkin popülasyonu için çok boyutlu psikososyal riskler barındırmaktadır. Bu doğrultuda, çocuk ve ergen ruh sağlığı alanında çalışan klinisyenlerin, psikolojik danışmanların ve halk sağlığı uzmanlarının sanal kumarın nörobilişsel, psikofizyolojik (near-miss gibi algoritmik tetikleyiciler) ve kişilik tabanlı (UPPS-P boyutları) dinamikleri hakkında derinlemesine farkındalık sahibi olması; erken müdahale, psikoeğitim ve klinik tarama süreçleri açısından kritik bir gerekliliktir. Ulusal alanyazın incelendiğinde, Türkiye'de sanal kumar davranışının epidemiyolojisine, altında yatan nörobilişsel belirteçlere ve gelişimsel patolojilerine odaklanan çalışmaların oldukça sınırlı sayıda olduğu görülmektedir; bu durum, kültürel bağlama özgü önleyici halk sağlığı stratejilerinin ve kanıta dayalı klinik müdahale protokollerinin geliştirilmesini güçleştirmektedir.

Ergenlerde ve gençlerde sanal kumar bağımlılığını odağına alan uluslararası derleme çalışmaları da alanyazında hem metodolojik hem de kavramsal düzeyde ciddi sınırlılıklar olduğunu; mevcut bulguların hızla dijitalleşen bu davranış kalıbına ilişkin bütüncül, makro-sistemik bir çerçeve sunmakta henüz yetersiz kaldığını doğrulamaktadır (Montiel vd., 2021; Riley vd., 2021). Alanyazında sanal kumarın tanımlanması, sınıflandırılması ve operasyonelleştirilmesi konularında metodolojik farklılıkların bulunması; ölçüm araçları ve tanısal kesme değerleri üzerinde ortak bir mutabakatın sağlanamamış ol-

ması, araştırma sonuçlarının karşılaştırılmasını ciddi ölçüde güçleştirmektedir. Ayrıca özellikle ergen popülasyonuna özgü geçerli ve güvenilir ölçme araçlarının kısıtlılığı, erken tanı ve klinik müdahale süreçlerini sekteye uğratmaktadır. Bu standardizasyon eksikliği, sanal kumarın yaygınlığı ve klinik şiddetine ilişkin bulgular arasında tutarsızlıklara yol açmakta ve sorunun gerçek boyutlarının net biçimde analiz edilmesini engellemektedir. Dijital çağın getirdiği bu teknolojik dönüşümün ergen gelişimi üzerindeki yıkıcı etkilerini anlamlandırabilmek adına, özellikle dürtüsellik alt boyutlarının boylamsal tasarımlarla izlendiği ve laboratuvar tabanlı deneysel simülasyonların (VR/GSR düzenekleri) kullanıldığı ileri düzey metodolojilere acilen ihtiyaç duyulmaktadır.

Gelişimsel Dinamikler ve "Dürtüsellik Şemsiyesi" Bağlamında Klinik Çıkarımlar

Ergenlik dönemi, nörobiyolojik olarak prefrontal korteksin gelişiminin devam ettiği, duygusal dalgalanmaların sık yaşandığı ve dürtü kontrolünün henüz tam olarak olgunlaşmadığı hassas bir gelişim evresidir. Bu gelişimsel kırılganlıklar, gençlerin sanal kumar gibi yüksek riskli davranışlara yönelme eğilimini belirgin şekilde artırmaktadır. İncelenen deneysel ve klinik çalışmalar; sanal kumarın sunduğu hızlı ödüllendirme şemalarının, mikro-finansal erişilebilirliğin ve sürekli işitsel/görsel uyarıcı akışının, dürtüsel fıtrata sahip ergenler için son derece güçlü birer pekiştireç işlevi gördüğünü kanıtlamaktadır. Bununla birlikte, dürtüselliğin tüm alt boyutlarının sanal kumar patolojisiyle homojen bir ilişki içinde olmadığı; özellikle önceden planlama eksikliği (lack of premeditation) ve olumlu aciliyet (positive urgency) boyutlarının bağımlılığın gelişiminde çok daha belirleyici rol oynadığı saptanmıştır. Bu durum, sanal kumar bağımlılığının monolitik bir genel dürtüsellik düzeyi ile açıklanamayacağını, fenomenin alt bileşenleri üzerinden ayrıştırılması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Whiteside ve Lynam (2001) tarafından ortaya konan "Dürtüsellik Şemsiyesi" (UPPS) yaklaşımı doğrultusunda dürtüsellik; önceden planlama eksikliği, sebatkarlık eksikliği, heyecan arayışı, olumlu aciliyet ve olumsuz aciliyet gibi farklı klinik doğaları olan çok boyutlu bir spektrumdur. Yapılan güncel çalışmalar, bu spesifik alt boyutların yalnızca sanal kumar bağımlılığıyla sınırlı kalmadığını; aynı zamanda internet oyun oynama bozukluğu (IGD), madde kullanım bozuklukları ve siber zorbalık gibi dışsallaştırma bozukluklarıyla da komorbid bir ilişki içinde olduğunu göstermektedir. Bu nedenle sanal kumar bağımlılığı klinik süreçlerde izole bir antite olarak ele alınmamalı, diğer riskli dijital davranış kalıplarıyla birlikte değerlendirilmelidir. Bu amaca yönelik olarak, özellikle risk altındaki ergen popülasyonunda önceden planlama eksikliği ve olumlu aciliyet gibi kritik alt boyutları hassas biçimde

ayırt edebilecek psikometrik ölçme araçlarının klinikte yaygınlaştırılması ve hedefe yönelik önleme programlarının geliştirilmesi elzemdir.

Bulgular ayrıca, sanal kumar bağımlılığı ile dürtüsellik arasındaki zamansal ilişkinin tek yönlü olmadığını, bu iki değişkenin birbirini karşılıklı olarak beslediğini düşündürmektedir. Yapısal olarak dürtüsellik düzeyi yüksek bireylerin sanal kumara yönelme olasılığı bir risk faktörü olarak öne çıkarken; sanal kumar platformlarının mimarisinde yer alan anlık ödül mekanizmaları, algoritma tabanlı near-miss tuzakları ve sürekli uyarılma hali de zaman içerisinde bireyin nörobilişsel dürtü kontrol sisteminde edinsel bozulmalara (down-regulation) yol açmaktadır. Bu durum, iki değişken arasında progresif bir kısır döngü yaratan çift yönlü bir ilişkinin varlığına işaret etmektedir. Dolayısıyla, sanal kumar bağımlılığının tanı, takip ve tedavi süreçlerinde yalnızca semptomatik kumar davranışına odaklanılmamalı, dürtüselliğin altında yatan alt katmanlar ve nörobilişsel süreçler de müdahale protokollerine dahil edilmelidir. Ergenlerde sanal kumar davranışına eşlik eden psikiyatrik eş tanıların (komorbidite) uzun vadeli seyrini incelemek adına boylamsal araştırmalara gereksinim duyulmaktadır. Mevcut tedavi alanyazını incelendiğinde; sanal kumar bağımlılığı tedavisinde bilişsel-davranışçı terapilerin (BDT), motivasyonel görüşme tekniklerinin ve Adsız Kumarbazlar (GA) gibi akran destek gruplarının etkinliği klinik olarak doğrulanırken, farmakoterapi seçeneklerinin bu alanda henüz sınırlı kaldığı görülmektedir (Potenza vd., 2019). Bu durum, psikososyal temelli erken tanı ve önleme çalışmalarının güçlendirilmesinin hayati önemini bir kez daha teyit etmektedir.

Önleyici Ruh Sağlığı Politikaları, Yasal Düzenlemeler ve Tedavi Yaklaşımları

Bireyin zorlayıcı, kronik ya da travmatik stresli yaşam olayları karşısında kumarı bir disfonksiyonel (işlevsel olmayan) duygu regülasyonu ve baş etme mekanizması olarak kullanması, patolojik kumar bağımlılığı geliştirme riskini kritik düzeyde artırmaktadır (Wang vd., 2020). Sanal kumar bağımlılığının etiyolojisinde bireysel dürtüsellik dinamiklerinin yanı sıra okul iklimi, aile içi dinamikler, akran ilişkileri ve makro-çevresel faktörlerin de aktif rol oynadığı bilinmektedir. Örneğin, aile sistemi tarafından ergenin sağlıklı sosyal katılımının ve özerkliğinin desteklenmesinin, riskli davranışların yol açabileceği psikososyal hasarları tamponlayıcı (buffering) bir etki gösterdiği ve koruyucu bir faktör olduğu vurgulanmaktadır (Scholes-Balog vd., 2014). Bu nedenle, geliştirilecek önleyici ve müdahale tabanlı programlar yalnızca klinik kumar semptomlarını hedef almamalı; ekosistemik bir yaklaşımla bireyin çevresel ve sosyal ağlarını da kapsayacak şekilde bütüncül bir mimariyle tasarlanmalıdır.

Mevcut araştırmalar, hem bireysel kırılganlıkları hem de makro-çevresel değişkenleri eş zamanlı olarak dikkate alan zarar azaltma (harm reduction) yaklaşımlarının, mutlak men kurallarına kıyasla klinik ve toplumsal düzeyde çok daha işlevsel sonuçlar verdiğine işaret etmektedir (Akçayır vd., 2023; Kryszajtys vd., 2018). Bu bağlamda, ulusal ruh sağlığı politikalarında kültürel duyarlılığı gözeten tedavi algoritmalarının geliştirilmesi, bağımlı bireylere yönelik dijital ve kişiselleştirilmiş normatif geri bildirim sistemlerinin artırılması ve yüksek riskli hedef gruplarına yönelik çok katmanlı sosyal destek planlarının devreye sokulması önem kazanmaktadır.

Çevrimiçi kumar platformları tarafından yürütülen agresif pazarlama stratejileri, hedefli reklamlar ve dijital bonus/promosyon uygulamaları, kırılgan popülasyonlarda sanal kumar davranışının sıklığını, süresini ve şiddetini doğrudan artırırken; bireylerin ağır ekonomik zararlara uğramasına ve kontrolsüz borçlanma döngülerine girmesine yol açmaktadır. En önemlisi, veriler sanal kumar nedeniyle klinik tedavi görmekte olan veya temiz kalma sürecindeki (remisyondaki) bireylerin bu tür dijital reklamlara ve push-bildirimlere (anlık bildirimler) maruz kalmasının, kumara yönelik aşerme düzeylerini tetiklediğini, nüks riskini artırdığını ve dürtü kontrolünü tamamen sabote ettiğini göstermektedir (Hing vd., 2014; Savolainen vd., 2025; Zhu, 2025).

Son olarak, Türkiye özelinde sanal kumar olgusunun ve onun dijital alt türlerinin toplumsal/akademik düzeyde henüz yeterince tanınmaması, bu gizli bağımlılığın önündeki risk faktörlerinin ve koruyucu etmenlerin görünür kılınmasını zorlaştırmaktadır. Kumar davranışının dijital mecralarda oyunlaştırılarak (gamification) normalleştirilmesi, tehlikenin boyutunu büyütmektedir. Bu doğrultuda, özellikle ergen ve genç yetişkin bireyleri doğrudan hedef alan çevrimiçi kumar reklamları, influencer iş birlikleri, sponsorluklar ve kumar sitelerinin bonus sistemlerine yönelik mevcut siber denetim mekanizmalarının ve yasal mevzuatların radikal biçimde kısıtlanması; okullarda ve üniversitelerde koruyucu/önleyici ruh sağlığı programlarının ve toplumsal farkındalık kampanyalarının ivedilikle yaygınlaştırılması, dijital çağda nesiller arası halk sağlığının korunması adına lüks değil, kaçınılmaz bir devlet politikası yükümlülüğüdür.

KAYNAKÇA

Akçayır, M., Nicoll, F. ve Baxter, D. G. (2023). Emerging gambling problems and suggested ınterventions: a systematic review of empirical research. *Journal of gambling studies*, *39*(2), 857–882. https://doi.org/10.1007/s10899-022-10122-w

Amerikan Psikiyatri Birliği. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed.). Author.

Andrie, E. K., Tzavara, C. K., Tzavela, E., Richardson, C., Greydanus, D., Tsolia, M. ve Tsitsika, A. K. (2019). Gambling involvement and problem gambling correlates among European adolescents: results from the European Network for Addictive Behavior study. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, *54*(11), 1429–1441. https://doi.org/10.1007/s00127-019-01706-w

Aricak O. T. (2019). Problematic Online betting among Turkish adolescents. *Journal of Gambling Studies*, *35*(1), 31–45. https://doi.org/10.1007/s10899-018-9793-8

Arnett, J. J. (2000). Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist*, 55(5), 469–480. https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.5.469

Auger, N., Lo, E., Cantinotti, M. ve O'Loughlin, J. (2010), Impulsivity and socio-economic status interact to increase the risk of gambling onset among youth. *Addiction*, *105*(12), 2176-2183. https://doi.org/10.1111/j.1360-0443.2010.03100.x

Baggio, S., Gainsbury, S. M., Berchtold, A. ve Iglesias, K. (2016). Co-morbidity of gambling and Internet use among Internet and land-based gamblers: classic and network approaches. *International Gambling Studies*, *16*(3), 500–517. https://doi.org/10.1080/14459795.2016.1242148

Blaszczynski, A. ve Nower, L. (2002). A pathways model of problem and pathological gambling. *Addiction, 97*(5), 487–499. https://doi.org/10.1046/j.1360-0443.2002.00015.x

Broussard, J. D., Wemm, S. E., Brock, S. M. ve Wulfert, E. (2023). The effects of impulsivity and near misses on persistence in play on a slot machine. *International Gambling Studies*, *24*(1), 113–126. https://doi.org/10.1080/14459795.2023.2199052

Brunelle, N., Leclerc, D., Cousineau, M. M., Dufour, M., Gendron, A. ve Martin, I. (2012). Internet gambling, substance use, and delinquent behavior: an adolescent deviant behavior involvement pattern. *Psychology of Addictive Behaviors: Journal of the Society of Psychologists in Addictive Behaviors*, *26*(2), 364–370. https://doi.org/10.1037/a0027079

Calado, F., Alexandre, J. ve Griffiths, M. D. (2017). Prevalence of adolescent problem gambling: A systematic review of recent research. *Journal of Gambling Studies*, 33(2), 397-424. https://doi.org/10.1007/s10899-016-9627-5

Canale, N., Griffiths, M. D., Vieno, A., Siciliano, V. ve Molinaro, S. (2016a). Impact of internet gambling on problem gambling among adolescents in Italy: Findings from a large-scale nationally representative survey. *Computers in Human Behavior*, 57, 99–106. https://doi.org/10.1016/j.chb.2015.12.020

Canale, N., Scacchi, L. ve Griffiths, M. D. (2016b). Adolescent gambling and impulsivity: Does employment during high school moderate the association?. *Addictive Behaviors*, *60*, 37–41. https://doi.org/10.1016/j.addbeh.2016.04.001

Chambers, R. A. ve Potenza, M. N. (2003). Neurodevelopment, impulsivity, and adolescent gambling. *Journal of Gambling Studies, 19*(1), 53–84. https://doi.org/10.1023/A:1021275130071

Chóliz, M. (2016). The challenge of online gambling: the effect of legalization on the ıncrease in online gambling addiction. *Journal of Gambling Studies*, *32*(2), 749–756. https://doi.org/10.1007/s10899-015-9558-6

Chowdhury, N. S., Livesey, E. J., Blaszczynski, A. ve Harris, J. A. (2017). Pathological gambling and motor impulsivity: A systematic review with meta-analysis. *Journal of Gambling Studies, 33*(4), 1213–1239. https://doi.org/10.1007/s10899-017-9683-5

Derevensky, J. L. ve Gupta, R. (2000). Youth gambling: A clinical and research perspective. *Journal of Gambling Studies*, 16(2), 341-360. https://doi.org/10.1023/A:1009436815914

Derevensky, J. L. ve Gupta, R. (2007). Internet Gambling amongst adolescents: a growing concern. *International Journal of Mental Health and Addiction 5*(2), 93–101. https://doi.org/10.1007/s11469-007-9057-9

Detez, L., Greenwood, L. M., Segrave, R., Wilson, E., Chandler, T., Ries, T., Stevenson, M., Lee, R. S. C. ve Yücel, M. (2019). A psychophysiological and behavioural study of slot machine near-misses using ımmersive virtual reality. *Journal of Gambling Studies*, *35*(3), 929–944. https://doi.org/10.1007/s10899-018-09822-z

Devos, M. G., Clark, L., Bowden-Jones, H., Grall-Bronnec, M., Challet-Bouju, G., Khazaal, Y., Maurage, P. ve Billieux, J. (2020). The joint role of impulsivity and distorted cognitions in recreational and problem gambling: A cluster analytic approach. *Journal of Affective Disorders*, *260*, 473–482. https://doi.org/10.1016/j.jad.2019.08.096

Dinc, M., Eksi, H. ve Aricak, O. T. (2021). Temperament and character dimensions of personality in ındividuals with online gambling disorder in a high school student sample from Turkey. *Psychiatry and Clinical Psychopharmacology*, *30*(4), 396–402. https://doi.org/10.5455/PCP.20201023074204

Dixon, M. J., MacLaren, V., Jarick, M., Fugelsang, J. A. ve Harrigan, K. A. (2013). The frustrating effects of just missing the jackpot: slot machine near-misses trigger large skin conductance responses, but no post-reinforcement pauses. *Journal of Gambling Studies* 29, 661–674. https://doi.org/10.1007/s10899-012-9333-x

Dowling, N. A., Merkouris, S. S., Greenwood, C. J., Oldenhof, E., Toumbourou, J. W. ve Youssef, G. J. (2017). Early risk and protective factors for problem gambling: A systematic review and meta-analysis of longitudinal studies. *Clinical Psychology Review, 51*, 109–124. https://doi.org/10.1016/j.cpr.2016.10.008

Dünya Sağlık Örgütü. (2018). *Hastalıkların uluslararası sınıflandırması* (11. revizyon). https://icd.who.int/

Effertz, T., Bischof, A., Rumpf, H. J., Meyer, C. ve John, U. (2018). The effect of online gambling on gambling problems and resulting economic health costs in Germany. *The European Journal of Health Economics: HEPAC: Health Economics in Prevention and Care*, *19*(7), 967–978. https://doi.org/10.1007/s10198-017-0945-z

Elton-Marshall, T., Leatherdale, S. T. ve Turner, N. E. (2016). An examination of internet and land-based gambling among adolescents in three Canadian provinces: results from the youth gambling survey (YGS). *BMC Public Health*, *16*, 277. https://doi.org/10.1186/s12889-016-2933-0

Evenden, J. L. (1999). Varieties of impulsivity. *Psychopharmacology, 146*(4), 348–361. https://doi.org/10.1007/PL00005481

Floros, G. D., Siomos, K., Fisoun, V. ve Geroukalis, D. (2013). Adolescent online gambling: the impact of parental practices and correlates with online activities. *Journal of Gambling Studies*, *29*(1), 131–150. https://doi.org/10.1007/s10899-011-9291-8

Floros, G., Paradisioti, A., Hadjimarcou, M., Mappouras, D. G., Karkanioti, O. ve Siomos, K. (2015). Adolescent online gambling in Cyprus: associated school performance and psychopathology. *Journal of Gambling Studies*, *31*(2), 367–384. https://doi.org/10.1007/s10899-013-9424-3

Fosco, G. M., Chen, L. ve DeFelice, J. (2025). Intraindividual variability in adolescent ımpulsivity: the predictive role of family and peer relationships. *Research on Child and Adolescent Psychopathology*, *53*(9), 1367–1380. https://doi.org/10.1007/s10802-025-01340-y

Frisone, F., Settineri, S., Sicari, F. ve Merlo, E. M. (2020). Gambling in adolescence: A narrative review of the last 20 years. *Journal of Addictive Diseases, 38*(4), 573–588. https://doi.org/10.1080/10550887.2020.1782557

Gainsbury, S. ve Wood, R. (2011). Internet gambling policy in critical comparative perspective: the effectiveness of existing regulatory frameworks. *International Gambling Studies, 11*(3), 309–323. https://doi.org/10.1080/14459795.2011.619553

Gainsbury S. M. (2015). Online gambling addiction: the relationship between ınternet gambling and disordered gambling. *Current Addiction Reports*, *2*(2), 185–193. https://doi.org/10.1007/s40429-015-0057-8

Giotakos, O., Tsouvelas, G., Spourdalaki, E., Janikian, M., Tsitsika, A. ve Vakirtzis, A. (2017). Internet gambling in relation to Internet addiction, substance use, online sexual engagement and suicidality in a Greek sample. *International Gambling Studies*, *17*(1), 20–29. https://doi.org/10.1080/14459795.2016.1251605

Gómez, P., Feijóo, S., Braña, T., Varela, J. ve Rial, A. (2020). Minors and online gambling: prevalence and related variables. *Journal of Gambling Studies*, *36*(3), 735–745. https://doi.org/10.1007/s10899-019-09923-3

González-Roz, A., Fernández-Hermida, J. R, Weidberg, S. ve Secades-Villa, Roberto. (2017). Prevalence of problem gambling among adolescents: a comparison across modes of access, gambling activities, and levels of severity. *Journal Gambling Studies, 33*(2) , 371–382 . https://doi.org/10.1007/s10899-016-9652-4

González-Cabrera, J., Machimbarrena, J. M., Beranuy, M., Pérez-Rodríguez, P., Fernández-González, L. ve Calvete, E. (2020). Design and measurement properties of the online gambling disorder questionnaire (OGD-Q) in Spanish adolescents. *Journal of Clinical Medicine*, *9*(1), 120. https://doi.org/10.3390/jcm9010120

Hing, N., Cherney, L., Blaszczynski, A., Gainsbury, S. M. ve Lubman, D. I. (2014). Do advertising and promotions for online gambling increase gambling consumption? An exploratory study. *International Gambling Studies*, *14*(3), 394–409. https://doi.org/10.1080/14459795.2014.903989

Hing, N., Russell, A. M. T., Bryden, G. M., Newall, P., King, D. L., Rockloff, M., Browne, M. ve Greer, N. (2021). Skin gambling predicts problematic gambling amongst adolescents when controlling for monetary gambling. *Journal of Behavioral Addictions*, *10*(4), 920–931. https://doi.org/10.1556/2006.2021.00078

Hing, N., Smith, M., Rockloff, M., Thorne, H., Russell, A. M. T., Dowling, N. A. ve Breen, H. (2022). How structural changes in online gambling are shaping the contemporary experiences and behaviours of online gamblers: an interview study. *BMC Public Health*, *22*(1), 1620. https://doi.org/10.1186/s12889-022-14019-6

Hing, N., Thorne, H., Lole, L., Sproston, K., Hodge, N. ve Rockloff, M. (2025). Influences on gambling during youth: comparisons between at-risk/problem, non-problem and non-gambling adolescents in Australia. *Journal of Youth Studies*, *28*(10), 1561–1580. https://doi.org/10.1080/13676261.2024.2378288

Hodgins, D. C. ve Holub, A. (2015). Components of impulsivity in gambling disorder. *International Journal of Mental Health and Addiction, 13*(6), 699–711. https://doi.org/10.1007/s11469-015-9572-z

Hollén, L., Dörner, R., Griffiths, M. D. ve Emond, A. (2020). Gambling in young adults aged 17-24 years: a population-based study. *Journal of Gambling Studies, 36*(3), 747–766. https://doi.org/10.1007/s10899-020-09948-z

Hubert, P. ve Griffiths, M. D. (2018). A comparison of online versus offline gambling harm in portuguese pathological gamblers: an empirical study. *International Journal of Mental Health and Addiction*, *16*(5), 1219–1237. https://doi.org/10.1007/s11469-017-9846-8

Ioannidis, K., Hook, R., Wickham, K., Grant, J. E. ve Chamberlain, S. R. (2019). Impulsivity in gambling disorder and problem gambling: A meta-analysis. *Neuropsychopharmacology, 44*(8), 1354–1361. https://doi.org/10.1038/s41386-019-0393-9

Kang, W., Chui, R. C. F., Siu, N.Y. F., Lee, J. Y. S., Lau, W. Y. ve Chan C. K. (2026). Gambling in online gaming among youth in Hong Kong: does ınternet gaming disorder (IGD) and online gambling tendency play a role? *Journal Gambling Studies,* https://doi.org/10.1007/s10899-026-10494-3

Karaibrahimoğlu, A., Kişioğlu, A. N., Çoban, B., Yıldırım, A. ve Yılmaz, S. D. (2022). Validity and reliability study of online gambling addiction Scale (OGAS). *Addicta: The Turkish Journal on Addictions*, *8*(3), 186-193. https://doi.org/10.5152/ADDICTA.2021.21006

Karimpourvazifehkhorani, A. ve Hekmati, I. (2025). Habit loop in addictive behaviors formation among adolescents: The mediating role of impulsivity. *Current Psychology, 44*, 4313–4325. https://doi.org/10.1007/s12144-025-07480-0

Krueger, T. H., Schedlowski, M. ve Meyer, G. (2005). Cortisol and heart rate measures during casino gambling in relation to impulsivity. *Neuropsychobiology, 52*(4), 206–211. https://doi.org/10.1159/000089004

Kristiansen, S., Trabjerg, M. C. ve Reith, G. (2015). Learning to gamble: early gambling experiences among young people in Denmark. *Journal of Youth Studies*, *18*(2), 133–150. https://doi.org/10.1080/13676261.2014.933197

Kryszajtys, D. T., Hahmann, T. E., Schuler, A., Hamilton-Wright, S., Ziegler, C. P. ve Matheson, F. I. (2018). Problem gambling and delinquent behaviours among adolescents: a scoping review. *Journal of Gambling Studies*, *34*(3), 893–914. https://doi.org/10.1007/s10899-018-9754-2

Lee, R. S. C., Hoppenbrouwers, S. ve Franken, I. (2019). A systematic meta-review of ımpulsivity and compulsivity in addictive behaviors. *Neuropsychology Review*, *29*(1), 14–26. https://doi.org/10.1007/s11065-019-09402-x

Liu, W., Lee, G. P., Goldweber, A., Petras, H., Storr, C. L., Ialongo, N. S. ve Martins, S. S. (2013). Impulsivity trajectories and gambling in adolescence among urban male youth. *Addiction*, *108*(4), 780–788. https://doi.org/10.1111/add.12049

López-Torres, I., León-Quismondo, L. ve Ibáñez, A. (2021). Impulsivity, lack of premeditation, and debts in online gambling disorder. *Frontiers in Psychiatry*, *11*, 618148. https://doi.org/10.3389/fpsyt.2020.618148

Mcbride, J. ve Derevensky, J. (2012). Internet gambling and risk-taking among students: An exploratory study. *Journal of Behavioral Addictions*, *1*(2), 50-58. https://doi.org/10.1556/jba.1.2012.2.2

Mestre-Bach, G., Steward, T., Granero, R., Fernández-Aranda, F., Mena-Moreno, T., Vintró-Alcaraz, C., Lozano-Madrid, M., Menchón, J. M., Potenza, M. N. ve Jiménez-Murcia, S. (2020). Dimensions of ımpulsivity in gambling disorder. *Scientific Reports*, *10*(1), 397. https://doi.org/10.1038/s41598-019-57117-z

Monaghan, S. (2009). Responsible gambling strategies for internet gambling: The theoretical and empirical base of using pop-up messages to encourage self-awareness. *Computers in Human Behavior, 25*(1), 202–207. https://doi.org/10.1016/j.chb.2008.08.008

Monaghan, S. ve Wood, R. T. (2010). Internet-based interventions for youth dealing with gambling problems. *International Journal of Adolescent Medicine and Health*, *22*(1), 113–128.

Montiel, I., Ortega-Barón, J., Basterra-González, A., González-Cabrera, J. ve Machimbarrena, J. M. (2021). Problematic online gambling among adolescents: A systematic review about prevalence and related measurement issues. *Journal of Behavioral Addictions*, *10*(3), 566–586. https://doi.org/10.1556/2006.2021.00055

Moreira, D., Azeredo, A., Dias, P. ve Barbosa, F. (2023). Risk factors for gambling disorder: A systematic review. *Journal of Gambling Studies, 39*(4), 1603–1634. https://doi.org/10.1007/s10899-023-10195-1

Nigro, G., Cosenza, M. ve Ciccarelli, M. (2017). The blurred future of adolescent gamblers: ımpulsivity, time horizon, and emotional distress. *Frontiers in Psychology*, *8*, 486. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2017.00486

Noble, N., Freund, M., Scully, M., White, V., Clapham, M. ve Hill, D. (2026). The prevalence and correlates of youth susceptibility to gambling among a sample of Australian secondary school students. *Journal of Gambling Studies*, *42*(1), 305–320. https://doi.org/10.1007/s10899-025-10459-y

Nower, L., Blaszczynski, A. ve Anthony, W. L. (2022). Clarifying gambling subtypes: the revised pathways model of problem gambling. *Addiction (Abingdon, England)*, *117*(7), 2000–2008. https://doi.org/10.1111/add.15745

Olason, D.T., Kristjansdottir, E., Einarsdottir, H. Haraldsson, H. Bjarnason, G. ve Derevensky, J. L. (2011). Internet gambling and problem gambling among 13 to 18 year old adolescents in Iceland. *International Journal of Mental Health and Addiction,* 9, 257–263. https://doi.org/10.1007/s11469-010-9280-7

Palacios-Ceña, D., Florencio, L. L., Palacios-Ceña, M., Hernández-Barrera, V., Jiménez-Trujillo, I., Gallardo-Pino, C. ve Carrasco-Garrido, P. (2026). Trends in problematic gambling among school-aged adolescents based on three Spanish nationwide population-based studies (2018–2023): a gender-based analysis of risk and protective factors. *Scientific Reports* 16, 3532 https://doi.org/10.1038/s41598-025-33561-y

Pascucci, M., Chiappini, S., Villella, C., Righino, E., Pettorruso, M., Ciciarelli, C., Di Cesare, A., Testa, R., Di Paolo, M., Janiri, L. ve Conte, G. (2015). Online gambling, ımpulsivity and personality traits: an Italian sample. *European Psychiatry*, *30*, 1086. https://doi.org/10.1016/s0924-9338(15)30857-9

Pérez-Albéniz, A., Gil, M., Díez-Gómez, A., Martín-Seoane, G. ve Lucas-Molina, B. (2021). Gambling in Spanish adolescents: Prevalence and association with mental health ındicators. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, *19*(1), 129. https://doi.org/10.3390/ijerph19010129

Phillips, N. L., Vize, C. E., Collison, K. L., Crowe, M. L., Lynam, D. R. ve Miller, J. D. (2026). UPPS-P ımpulsivity, momentary affect, and gambling: An experience sampling method study. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, *48*(1), https://doi.org/10.1007/s10862-026-10267-7

Pilkington, M. L., Gohari, M. R., Cole, A. G., Ferro, M. A., Elton-Marshall, T., Laxer, R., Leatherdale, S. T. ve Patte, K. A. (2026). A prospective study of mental health in relation to online gambling one-year later in a large cohort of adolescents in Canada. *Journal of Gambling Studies*, *42*(1), 235–247. https://doi.org/10.1007/s10899-025-10447-2

Pisarska, A. ve Ostaszewski, K. (2020). Factors associated with youth gambling: longitudinal study among high school students. *Public Health*, *184*, 33–40. https://doi.org/10.1016/j.puhe.2020.03.017

Potenza, M. N., Wareham, J. D., Steinberg, M. A., Rugle, L., Cavallo, D. A., Krishnan-Sarin, S. ve Desai, R. A. (2011). Correlates of at-risk/problem internet gambling in adolescents. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, *50*(2), 150–159. https://doi.org/10.1016/j.jaac.2010.11.006

Potenza, M. N., Balodis, I. M., Derevensky, J., Grant, J. E., Petry, N. M., Verdejo-Garcia, A. ve Yip, S. W. (2019). Gambling disorder. *Nature Reviews. Disease Primers*, *5*(1), 51. https://doi.org/10.1038/s41572-019-0099-7

Potenza, M. N., Mestre-Bach, G., Demetrovics, Z., Derevensky, J., Fernandez-Aranda, F., Gainsbury, S. M., Jiménez-Murcia, S., ve Kraus, S. W. (2025). Online gambling in youth. In D. A. Christakis & L. Hale (Eds.), *Handbook of children and screens: Digital media, development, and well-being from birth through adolescence* (pp. 597–603). Springer Nature Switzerland AG. https://doi.org/10.1007/978-3-031-69362-5_81

Quaglieri, A. Pizzo, A. Cricenti, C. Tagliaferri, G. Frisari, F. V. Burrai, J. Mari, E. Lausi, G. Giannini, A. M. ve Zivi, P. (2024). Gambling and virtual reality: unraveling the illusion of near-misses effect. *Frontiers in Psychiatry, 15*, 1322631. https://doi.org/10.3389/fpsyt.2024.1322631

Reith, G. ve Dobbie, F. (2011). Beginning gambling: The role of social networks and environment. *Addiction Research & Theory, 19*(6), 483–493. https://doi.org/10.3109/16066359.2011.558955

Riley, B. J., Oster, C., Rahamathulla, M. ve Lawn, S. (2021). Attitudes, risk factors, and behaviours of gambling among adolescents and young people: A literature review and gap analysis. *International Journal of Environmental Research and Public Health, 18*(3), 984. https://doi.org/10.3390/ijerph18030984

Roquer, M., Clotas, C. ve Bartroli, M. (2025). Online gambling and at-risk gambling behaviour in a cross-sectional survey among 13-19 year-old adolescents in Barcelona. *Journal of Gambling Studies*, *41*(1), 167–185. https://doi.org/10.1007/s10899-024-10341-3

Savolainen, I., Sirola, A., Kaakinen, M. ve Oksanen, A. (2019). Peer group identification as determinant of youth behavior and the role of perceived social support in problem gambling. *Journal of Gambling Studies*, *35*(1), 15–30. https://doi.org/10.1007/s10899-018-9813-8

Savolainen, I., Roukka, T. ve Oksanen, A. (2025). The impact of gambling advertising online: a longitudinal study on exposure and harm. *International Gambling Studies*, *25*(3), 495–512. https://doi.org/10.1080/14459795.2025.2548220

Scholes-Balog, K. E., Hemphill, S. A., Dowling, N. A. ve Toumbourou, J. W. (2014). A prospective study of adolescent risk and protective factors for problem gambling among young adults. *Journal of Adolescence*, *37*(2), 215–224. https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2013.12.006

Secades-Villa, R., Martínez-Loredo, V., Grande-Gosende, A. ve Fernández-Hermida, J. R. (2016). The relationship between ımpulsivity and problem gambling in adolescence. *Frontiers in Psychology*, *7*, 1931. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2016.01931

Sun, H. M., Chun, S. M., Jo, E. H., Jin-hee, P., Jung-ha, Y., Ji-yi, C. ve Hyun-joo, S. (2018). The mediating effects of irrational gambling beliefs on the relationship between impulsiveness and gambling behaviors of high school boys and girls. *Korea Journal of Youth Couns, 26*(1). 189–205. https://doi.org/10.35151/kyci.2018.26.1.010.

Tan, G. S. L. ve Tam, C. L. (2024). Impulsivity, gambling-related cognitions, cognitive reappraisal and gambling behaviour in a Malaysian sample. *Journal Gambling Studies, 40*, 475–492. https://doi.org/10.1007/s10899-023-10246-7

Trivedi, R. H. ve Teichert, T. (2018). Attitudes, beliefs and impulsivity in online gambling addiction. *International Gambling Studies, 18*(2), 327–342. https://doi.org/10.1080/14459795.2018.1466188

Zhu, X. (2025). The influence of technology: Internet gambling among college students. *Journal of Addictive Diseases*, *43*(4), 352–367. https://doi.org/10.1080/10550887.2024.2404733

Wang, C., Cunningham-Erdogdu, P., Steers, M. N., Weinstein, A. P. ve Neighbors, C. (2020). Stressful life events and gambling: The roles of coping and impulsivity among college students. *Addictive Behaviors*, *107*, 106386. https://doi.org/10.1016/j.addbeh.2020.106386

Whiteside, S. P. ve Lynam, D. R. (2001). The five factor model and impulsivity: using a structural model of personality to understand impulsivity. *Personality and Individual Differences, 30*(4), 669–689. https://psycnet.apa.org/doi/10.1016/S0191-8869(00)00064-7

Wijesingha, R., Leatherdale, S. T., Turner, N. E. ve Elton-Marshall, T. (2017). Factors associated with adolescent online and land-based gambling in Canada. *Addiction Research & Theory*, *25*(6), 525–532. https://doi.org/10.1080/16066359.2017.1311874

Wong, I. L. K. (2010). Internet gambling: A school-based survey among Macau students. *Social Behavior and Personality: An International Journal, 38*(3), 365–372. https://doi.org/10.2224/sbp.2010.38.3.365

Wong, I. L. ve So, E. M. (2014). Internet gambling among high school students in Hong Kong. *Journal of Gambling Studies*, *30*(3), 565–576. https://doi.org/10.1007/s10899-013-9413-6

Bölüm 12

KADINLARIN REKREASYON FAALİYETLERİNE KATILIMINDA TOPLUMSAL VE YAPISAL ENGELLER

Mehmet ÖZKESKİN[1]

1 Dr. Mehmet ÖZKESKİN, Kurumu: (Karabük Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü Yurt Hizmetleri Müdürü)

Rekreasyon faaliyetleri, bireylerin sadece fiziksel sağlıklarını desteklemekle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda psikolojik iyilik hallerini güçlendiren ve sosyal bütünleşmeyi teşvik eden çok boyutlu yaşam pratikleri arasında yer almaktadır. Bu faaliyetler, bireyin stres düzeyini azaltma, yaşam doyumunu artırma ve toplumsal aidiyet hissini pekiştirme gibi işlevleriyle modern toplumlarda önemli bir "dengeleyici mekanizma" olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte, rekreasyonel fırsatlara erişim ve bu faaliyetlere katılım düzeyi toplumun tüm kesimleri arasında eşit biçimde dağılmamaktadır. Özellikle kadınlar, toplumsal cinsiyet rolleri, kültürel normlar ve yapısal sınırlılıklar nedeniyle rekreasyon süreçlerinde çeşitli engellerle karşılaşmakta ve bu durum onların "boş zaman hakkı"na erişimini önemli ölçüde sınırlandırmaktadır (Shaw, 1994).

Kadınların rekreasyonel etkinliklere katılımı, yalnızca bireysel tercih, ilgi ya da motivasyonla açıklanabilecek bir olgu değildir. Aksine bu katılım, daha geniş bir çerçevede toplumsal yapıların, kamu politikalarının ve kültürel değer sistemlerinin bir yansıması olarak değerlendirilmelidir. Bu bağlamda, kadınların rekreasyon deneyimlerinin toplumsal cinsiyet perspektifi çerçevesinde ele alınması gerekmektedir (Henderson & Bialeschki, 2005). Kadınların boş zamanlarını nasıl değerlendirdikleri, hangi faaliyetlere erişim sağlayabildikleri ve bu faaliyetlerden ne ölçüde fayda elde ettikleri; sosyoekonomik statü, eğitim düzeyi, yaş, medeni durum ve yaşanılan çevrenin sunduğu fiziksel ve sosyal olanaklar gibi çok sayıda değişkenin etkileşimiyle şekillenmektedir. Özellikle kentleşme düzeyi, kamusal alanların güvenliği, ulaşılabilirliği ve rekreasyon altyapısının niteliği, kadınların katılım davranışlarını belirleyen temel faktörler arasında yer almaktadır.

Bu çerçevede rekreasyon, yalnızca bireysel refahı artıran bir etkinlik alanı değil, aynı zamanda toplumsal eşitsizliklerin yeniden üretildiği ya da dönüştürülebildiği bir sosyal alan olarak da değerlendirilebilir. Kadınların rekreasyon deneyimleri incelendiğinde, boş zamanın çoğu zaman "artakalan zaman" olarak konumlandırıldığı ve üretkenlik ile bakım emeği odaklı toplumsal beklentiler nedeniyle ikincil bir statüye indirgendiği görülmektedir. Özellikle ev içi bakım emeğinin (çocuk, yaşlı ve hane bakımı) büyük ölçüde kadınlar tarafından üstlenilmesi, boş zamanın niteliksel olarak daralmasına ve çoğu zaman dinlenme yerine "rol devamlılığı"nın bir uzantısına dönüşmesine neden olmaktadır.

Bununla birlikte, kadınların rekreasyon faaliyetlerine katılımını sınırlayan faktörler yalnızca dışsal engellerle sınırlı değildir; içselleştirilmiş toplumsal normlar ve bireysel algılar da bu süreçte belirleyici bir rol oynamaktadır. Toplumsal cinsiyet temelli rol beklentileri, kadınların boş zamanlarını çoğu zaman "hak edilmesi gereken" ya da ertelenebilir bir alan olarak algılamalarına yol açabilmektedir. Bu durum, rekreasyonel katılımın sürekliliğini ve

niteliğini olumsuz yönde etkilerken, aynı zamanda kadınların öznel iyi oluş düzeylerini de sınırlamaktadır. Güvenlik kaygıları, ekonomik yetersizlikler, zaman kısıtları ve mekânsal erişilebilirlik sorunları ise bu süreci daha da derinleştiren yapısal engeller olarak öne çıkmaktadır.

Literatürde bu çok katmanlı engelleri açıklamak amacıyla geliştirilen kuramsal yaklaşımlar arasında, Crawford ve Godbey tarafından ortaya konan "Serbest Zaman Kısıtları Kuramı" (Leisure Constraints Theory) önemli bir yer tutmaktadır. Bu kuram, rekreasyonel katılımı sınırlayan faktörleri yapısal, kişilerarası ve bireysel (intrapersonal) olmak üzere üç temel kategoride ele alarak bütüncül bir analiz çerçevesi sunmaktadır. Yapısal engeller; ekonomik kısıtlar, ulaşım sorunları, rekreasyon alanlarının yetersizliği ve güvenlik problemlerini kapsarken; kişilerarası engeller, aile ve sosyal çevrenin beklentileri ile destek eksikliğini içermektedir. Bireysel engeller ise kadınların kendi boş zaman haklarına ilişkin geliştirdikleri algılar, içselleştirilmiş roller ve suçluluk duygusu gibi psikososyal boyutları kapsamaktadır.

Bu bağlamda, kadınların rekreasyonel katılımını artırmaya yönelik politikaların yalnızca fiziksel altyapıyı geliştirmeye odaklanan dar bir perspektifle ele alınması yeterli değildir. Aksine, bu süreç çok boyutlu ve bütüncül bir yaklaşımı gerektirmektedir. Kadınların rekreasyon alanlarındaki varlıklarının güçlendirilmesi, onların yalnızca kullanıcı olarak değil, aynı zamanda karar verici, planlayıcı ve tasarımcı aktörler olarak sürece dahil edilmelerini zorunlu kılmaktadır. Bunun yanı sıra, güvenli kamusal alanların oluşturulması, bakım emeğini destekleyen sosyal politikaların geliştirilmesi ve toplumsal cinsiyet eşitliğini teşvik eden farkındalık çalışmalarının yaygınlaştırılması, sürdürülebilir çözümler açısından kritik öneme sahiptir.

Sonuç olarak, rekreasyonel faaliyetlerde fırsat eşitliğinin sağlanması, yalnızca bireysel refahın artırılması anlamına gelmemekte; aynı zamanda toplumsal yaşam kalitesinin yükseltilmesi, sosyal adaletin güçlendirilmesi ve demokratik katılımın genişletilmesi açısından da önemli bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu doğrultuda, rekreasyonel kısıtların yalnızca "zaman yetersizliği" ile açıklanamayacağı; aksine boş zamanın kullanımına ilişkin toplumsal, kültürel ve yapısal denetim mekanizmalarıyla yakından ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Bu bölümde ele alınacak ampirik bulgular ve kuramsal tartışmalar, söz konusu çok boyutlu kısıtların anlaşılmasına katkı sağlayarak, daha kapsayıcı ve eşitlikçi rekreasyon politikalarının geliştirilmesine zemin hazırlayacaktır.

Rekreasyon ve Boş Zaman Kavramları

Boş zaman ve rekreasyon kavramları, modern yaşamın vazgeçilmez bileşenleri arasında yer almakta olup bireylerin yaşam kalitesi, mutluluğu ve genel iyilik halleri üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir. Özellikle sanayi-

leşme ve kentleşme süreçleriyle birlikte çalışma yaşamının yeniden yapılanması, bireylerin çalışma dışı zamanlarının artmasına yol açmış; bu durum ise söz konusu zaman diliminin nasıl değerlendirileceği sorusunu akademik ve toplumsal açıdan daha görünür hale getirmiştir. Bu bağlamda rekreasyon, yalnızca boş zamanın değerlendirilmesine yönelik bir etkinlik alanı olmaktan çıkarak, bireyin çok yönlü gelişimini destekleyen, sağlığını koruyan ve toplumsal uyumunu güçlendiren önemli bir sosyal olgu olarak ele alınmaya başlanmıştır.

Rekreasyon kavramı, boş zaman içerisinde gerçekleştirilen ve bireyin fiziksel, zihinsel ve sosyal açıdan yenilenmesini sağlayan etkinlikleri ifade etmektedir. Bu yönüyle rekreasyon, bireyin zorunlu faaliyetleri dışında kalan zaman diliminde gönüllü olarak katıldığı, içsel motivasyonla yönlendirilen ve kişisel doyum sağlayan etkinlikler bütünü olarak tanımlanmaktadır (Cordes & Ibrahim, 2003). Rekreasyonel faaliyetlerin ayırt edici özelliği, sonuç odaklı olmaktan ziyade süreç odaklı olması; yani bireyin etkinlik süresince deneyimlediği haz, tatmin ve yenilenme duygusunun ön planda bulunmasıdır. Spor, sanat, kültürel etkinlikler, doğa temelli aktiviteler ve sosyal etkileşim içeren organizasyonlar gibi geniş bir yelpazeyi kapsayan bu faaliyetler, bireyin hem bedensel sağlığını hem de psikososyal dayanıklılığını desteklemektedir.

Boş zaman ise en genel anlamıyla bireyin zorunlu sorumlulukları (çalışma, uyku, temel fizyolojik ihtiyaçlar ve toplumsal yükümlülükler) dışında kalan ve kendi iradesi doğrultusunda değerlendirebildiği zaman dilimi olarak tanımlanmaktadır. Ancak bu tanım, boş zamanın yalnızca niceliksel bir zaman aralığı olarak ele alınmasının yetersiz olduğunu göstermektedir. Boş zaman, aynı zamanda bireyin "öznel özerklik" geliştirdiği, kendi tercihleri doğrultusunda hareket edebildiği ve gündelik yaşamın zorunluluklarından görece bağımsızlaştığı bir deneyim alanıdır. Bu yönüyle boş zaman, bireyin kendini gerçekleştirme, dinlenme, yenilenme ve sosyal kimliğini inşa etme süreçlerini kapsayan çok boyutlu bir olgu olarak değerlendirilmelidir.

Literatürde boş zamanın temel özellikleri gönüllülük, özgürlük, içsel motivasyon ve kişisel doyum ekseninde şekillenmektedir. Bu bağlamda boş zaman, bireyin pasif biçimde zaman geçirdiği bir süreçten ziyade, aktif katılım yoluyla anlam kazanan bir deneyim alanıdır. Birey bu süreçte yalnızca fiziksel olarak dinlenmekle kalmaz; aynı zamanda sosyal ilişkilerini güçlendirir, kültürel sermayesini artırır ve psikolojik olarak yeniden yapılanır. Dolayısıyla boş zaman, bireysel refahın önemli bir belirleyicisi olmanın ötesinde, toplumsal katılım ve sosyal bütünleşme açısından da kritik bir işleve sahiptir.

Bununla birlikte, boş zamanın deneyimlenme biçimi toplumsal gruplar arasında homojen değildir. Özellikle toplumsal cinsiyet bağlamında değer-

lendirildiğinde, kadınların boş zaman deneyimlerinin erkeklere kıyasla farklı dinamikler içerdiği görülmektedir. Deem'in (1986) ortaya koyduğu üzere, kadınların boş zamanları çoğu zaman "kesintili", "parçalı" ve gündelik yükümlülüklerle iç içe geçmiş bir yapı sergilemektedir. Bu durum, kadınların boş zamanı bütüncül ve kesintisiz bir deneyim olarak yaşamalarını zorlaştırmakta; rekreasyonel faaliyetlere düzenli ve sürdürülebilir katılımı sınırlandırmaktadır.

Kadınların boş zamanlarının bu şekilde parçalanması, büyük ölçüde toplumsal cinsiyet temelli rol dağılımının bir sonucudur. Ev içi bakım emeği, hane içi sorumluluklar ve toplumsal beklentiler, kadınların zaman üzerindeki kontrolünü sınırlamakta ve boş zamanı çoğu zaman "ikincil" ya da "artakalan" bir zaman dilimi haline getirmektedir. Bu bağlamda, kadınların boş zaman deneyimleri yalnızca niceliksel açıdan (boş zamanın süresi) değil, aynı zamanda niteliksel açıdan (bu zamanın ne ölçüde özgür ve kesintisiz kullanılabildiği) değerlendirilmelidir. Zira boş zamanın niteliği, bireyin bu süreci ne ölçüde özerk, kesintisiz ve doyum sağlayıcı bir şekilde deneyimleyebildiğiyle doğrudan ilişkilidir.

Bu çerçevede rekreasyon, boş zamanın anlamlı ve işlevsel bir biçimde değerlendirilmesini sağlayan bir "iyileşme ve yeniden üretim" süreci olarak öne çıkmaktadır. Rekreasyonel faaliyetler, bireyin stresle başa çıkma kapasitesini artırırken aynı zamanda sosyal sermayesini güçlendirmekte ve toplumsal aidiyet duygusunu pekiştirmektedir. Ancak bu olumlu etkilerin toplumsal düzeyde eşit biçimde deneyimlenebilmesi, rekreasyonel olanaklara erişimde fırsat eşitliğinin sağlanmasına bağlıdır.

Sonuç olarak, boş zaman ve rekreasyon kavramları yalnızca bireysel refahı artıran unsurlar olarak değil, aynı zamanda toplumsal eşitlik, sosyal adalet ve demokratik katılım açısından da kritik öneme sahiptir. Kadınların boş zaman ve rekreasyon deneyimlerinin yapısal ve kültürel bağlamda ele alınması, bu alandaki eşitsizliklerin görünür kılınmasına ve daha kapsayıcı politikaların geliştirilmesine katkı sağlayacaktır. Bu doğrultuda, rekreasyonun bir "lüks" değil, kamusal bir hak ve toplumsal sağlık politikası olarak değerlendirilmesi; bireylerin boş zamanları üzerindeki öznel kontrolünü güçlendiren, erişilebilir ve eşitlikçi düzenlemelerin hayata geçirilmesini gerekli kılmaktadır.

Toplumsal Cinsiyet ve Rekreasyon

Toplumsal cinsiyet, biyolojik farklılıklardan bağımsız olarak tarihsel, kültürel ve toplumsal süreçler içinde inşa edilen bir "rol dağılımı sistemi" olarak tanımlanmakta ve bireylerin yaşam pratiklerini çok boyutlu biçimde şekillendirmektedir (Connell, 2002). Bu sosyokültürel yapı, bireylerin yalnız-

ca aile içindeki rollerini değil, aynı zamanda kamusal alandaki varlıklarını, zaman kullanım biçimlerini ve boş zaman deneyimlerini de belirleyen görünmez bir çerçeve sunmaktadır. Dolayısıyla rekreasyon, bireysel bir tercih alanı olmanın ötesinde, toplumsal cinsiyet normlarının yeniden üretildiği ya da dönüştürülebildiği bir sosyal alan olarak değerlendirilmelidir.

Bu bağlamda kadınların rekreasyon deneyimleri, toplumsal cinsiyetin belirlediği rol ve beklentiler doğrultusunda şekillenmektedir. Kadınların boş zamanlarının çoğu zaman "tahsis edilmiş" bir zaman dilimi olarak deneyimlenmesi, bu alanın tam anlamıyla özerk bir kullanım alanı olmasını engellemektedir. Henderson ve arkadaşlarının (1996) vurguladığı üzere, kadınların boş zamanları büyük ölçüde bakım emeği ve ailevi sorumluluklarla iç içe geçmekte; bu durum rekreasyonel katılımın sürekliliğini, niteliğini ve bireysel doyum düzeyini sınırlamaktadır. Özellikle çocuk bakımı, yaşlı bakımı ve hane yönetimi gibi görünmeyen emek türlerinin kadınlar üzerinde yoğunlaşması, yalnızca fiziksel bir yük değil, aynı zamanda "zihinsel yük" (mental load) oluşturarak bireyin boş zaman üzerindeki bilişsel ve duygusal odaklanma kapasitesini de azaltmaktadır.

Kadınların rekreasyon deneyimlerini sınırlayan temel unsur, yalnızca zaman yetersizliği değil; zamanın parçalanmış ve kesintili bir yapıya sahip olmasıdır. Boş zamanın bu şekilde fragmente olması, bireyin rekreasyonel faaliyetler sırasında deneyimleyebileceği süreklilik, derinleşme ve "akış" deneyimini (flow) sekteye uğratmaktadır. Bu durum, rekreasyonun sağladığı psikolojik ve duygusal faydaların tam anlamıyla ortaya çıkmasını engellemektedir. Aynı zamanda kadınların boş zamanı çoğu zaman "ikincil" bir alan olarak konumlandırmaları, bu zaman dilimini kullanırken suçluluk duygusu yaşamalarına ve kendi ihtiyaçlarını geri plana atmalarına neden olabilmektedir.

Bununla birlikte, toplumsal cinsiyet normları yalnızca zamanın miktarını değil, aynı zamanda nasıl ve nerede kullanılacağını da belirlemektedir. Kadınların belirli rekreasyon alanlarına erişimi, bu alanların "uygunluk" ve "güvenlik" çerçevesinde toplumsal olarak kodlanmasıyla sınırlandırılmaktadır. Bu durum, kadınların belirli mekânlardan (örneğin gece kullanılan kamusal alanlar ya da erkek egemen rekreasyon alanları) uzak durmalarına yol açan bir oto-sansür mekanizmasının gelişmesine neden olmaktadır. Aynı şekilde, hangi faaliyetlerin kadınlar için "uygun" kabul edildiği de kültürel normlar tarafından belirlenmekte; bu durum rekreasyon tercihlerinin çeşitliliğini ve özgürlüğünü sınırlandırmaktadır.

Dolayısıyla kadınların rekreasyon deneyimleri, bireysel tercihlerden ziyade; yapısal sınırlılıklar, kültürel normlar ve toplumsal cinsiyet temelli rol dağılımının kesişiminde şekillenen çok katmanlı bir süreç olarak ele alınmalıdır. Bu durum, rekreasyonel katılımın artırılmasına yönelik politikaların

yalnızca bireysel motivasyon ya da fiziksel altyapı eksiklikleri üzerinden ele alınmasının yetersiz olduğunu göstermektedir.

Kadınların rekreasyona erişiminin artırılması, yapısal ve kültürel dönüşümü birlikte gerektiren bütüncül bir yaklaşımı zorunlu kılmaktadır. Bu çerçevede, rekreasyon alanlarının yalnızca niceliksel olarak artırılması değil; aynı zamanda güvenli, erişilebilir ve kapsayıcı biçimde tasarlanması önem taşımaktadır. Örneğin, bakım sorumluluklarını destekleyen hizmetlerin (kreş, çocuk bakım alanları vb.) rekreasyon alanlarına entegre edilmesi, kadınların katılımını doğrudan artırabilecek uygulamalar arasında yer almaktadır. Bunun yanı sıra, toplumsal farkındalığın artırılması ve rekreasyonun kadınlar için bir "lüks" değil, temel bir hak ve sağlık gereksinimi olduğu bilincinin yaygınlaştırılması gerekmektedir.

Sonuç olarak, rekreasyonel katılımın toplumsal cinsiyet perspektifiyle ele alınması, bu alanın yalnızca boş zaman değerlendirme pratiği olmaktan çıkarak, kadınların kamusal alandaki görünürlüğünü, öznel iyi oluşunu ve toplumsal konumunu güçlendiren bir özgürleşme alanı haline gelmesini mümkün kılmaktadır. Bu doğrultuda geliştirilecek kapsayıcı ve eşitlikçi politikalar, hem bireysel refahın artırılmasına hem de daha adil ve dengeli bir toplumsal yapının inşasına katkı sağlayacaktır.

Kadınların Rekreasyona Katılımının Önemi

Kadınların rekreasyon faaliyetlerine katılımı, yalnızca bireysel bir tercih ya da boş zaman değerlendirme biçimi değil; aynı zamanda **sağlık, toplumsal eşitlik ve sürdürülebilir kalkınma** açısından önemli bir konudur. Bu önem, bireysel, toplumsal ve kurumsal düzeylerde çok boyutlu etkiler yaratmasından kaynaklanmaktadır.

Gelişen yaşam kalitesi bilinci, sağlıklı ve zinde olma amacı ve sağlık için spor gibi düşüncelerin toplumlarda hızla yayılması kitleleri fiziksel aktiviteye katılmaya teşvik etmektedir. Kadınların rekreasyonel aktivitelere katılım amaçları eğlenmek, rahatlamak, gerilimi azaltmak, arkadaşlarıyla beraber olmak, sağlık ve egzersiz yapmak, yeni beceriler kazanmak, yalnız kalmak, yarışmak gibi amaçlarla olabilmektedir (Mansuroğlu, 2002);

1. Fiziksel Sağlık Açısından Önemi

Kadınların rekreasyon aktivitelerine katılmalarının fiziksel sağlık açısından önemli etkileri vardır. Bunlar;

- Obezite riskini azaltır; rekreasyon aktiviteleri sağlıklı bir vücut kitle endeksinin oluşmasına yardımcı olur ve metabolizmayı düzenleyerek obezite riskini azaltır.

- Kronik hastalıkların önlenmesine yardımcı olur; düzenli fiziksel aktiviteler kalp ve damar hastalıkları başta olmak üzere diyabet ve bazı kanser türlerine yakalanma risklerini önemli ölçüde azaltır.
- Fiziksel uygunluğu artırır; düzenli fiziksel aktiviteler kas yoğunluğunu artırır ve bedensel direnci yükseltir.
- Sağlıklı yaşam alışkanlıkları kazandırır; sağlıklı bir yaşam alışkanlığı kazanan bireyler hem sosyal hem de psikolojik olarak daha sağlıklı bir birey olarak yaşamlarını sürdürürler.

2. Psikolojik Sağlık Açısından Önemi

- Düzenli fiziksel aktivite fiziksel sağılığın yanında psikolojik sağlık açısından da önemlidir.
- Stres ve kaygı düzeyinin azalmasına yardımcı olur; düzenli fiziksel aktivite stres ve kaygı düzeylerinin düşmesine yardımcı olur.
- Öz-yeterlik ve özgüven artışı sağlar; düzenli fiziksel aktivite bireyin öz-yeterlilik ve özgüven düzeyini artırır. Sosyal yaşamda daha etkin bir birey olmasında önemli bir etkisi vardır.
- Depresyon riskini azaltır; düzenli fiziksel aktiviteye katılan bireylerin depresyona girme riski azalmaktadır. Kent yaşamından uzakta açık havada yapılan etkinler bireyin günlük yaşamındaki sıkıntı ve streslerinden uzaklaşmasına yardımcı olur.

3. Sosyal Güçlenme Açısından Önemi

Düzenli fiziksel aktivitelere katılım kadınların sosyal olarak güçlenmelerinde önemli bir rol oynamaktadır. Düzenli fiziksel aktivitelere katılan kadın bireyler, sosyal ağların genişleterek toplumsal alanlara daha fazla katılım sağlarlar. Bu aktiviteler kadınların kamusal alanda görünürlüğünün artmasında önemli rol oynar. Rekreasyon, kadınların güçlenmesi için önemli bir araç olarak değerlendirilmektedir (Koca ve ark., 2009).

Kadınların Rekreasyon Katılımında Toplumsal Engeller

Kadınların rekreasyon aktivitelere katılımlarında bir takım toplumsal engeller vardır. Toplumdaki kadına atfedilen cinsiyet rolü, toplumun kültürel norm ve değerleri ve toplumsal baskılar ve algılar kadınların rekreasyon aktivitelerine katılımlarında önemli toplumsal engellerdir. Kadınların rekreasyonel aktivitelere katılımında karşılaşılan toplumsal engeller; toplumsal cinsiyet rolleri, kültürel normlar, değer sistemleri ve sosyal baskı mekanizmalarının birleşimiyle ortaya çıkan çok katmanlı bir yapı sergilemektedir. Bu nedenle, kadınların rekreasyon alanlarına eşit ve aktif katılımını sağlamak sadece bi-

reysel farkındalıkla değil aynı zamanda toplumsal cinsiyet eşitliğini destekleyen kültürel dönüşüm ve kapsayıcı politikaların geliştirilmesiyle mümkün olabilecektir. Sonuç olarak; kadınların rekreasyonel aktivitelere katılımı, toplumsal cinsiyetin "görünmez duvarlarını" yıkma mücadelesiyle eşdeğerdir. Bu engeller aşıldığında, rekreasyon sadece bir boş zaman değerlendirme aracı değil kadınların kamusal alanda güçlendiği ve toplumsal eşitliğin pekiştiği bir özgürleşme alanına dönüşecektir.

1. Toplumsal Cinsiyet Rolleri

Kadınların rekreasyon faaliyetlerine katılımını sınırlandıran en temel toplumsal engellerden biri, toplumsal cinsiyet rolleri tarafından şekillenen beklenti ve sorumluluklardır. Toplumsal cinsiyet rolleri, bireylerin kadın ya da erkek olmalarına bağlı olarak toplum tarafından kendilerine atfedilen davranış kalıplarını, sorumlulukları ve yaşam tarzlarını ifade etmektedir. Bu roller, bireylerin günlük yaşam pratiklerinden boş zaman değerlendirme biçimlerine kadar geniş bir alanda belirleyici olmaktadır. Kadınlar, geleneksel olarak ev içi rollerle özdeşleştirilmektedir. Bu durum, boş zamanın erkeklere kıyasla kadınlar için daha sınırlı olmasına yol açmaktadır (Deem, 1986).

Geleneksel toplumsal yapıda kadınlara atfedilen roller çoğunlukla ev içi sorumluluklar ve bakım hizmetleri etrafında şekillenmektedir. Kadınların çocuk bakımı, yaşlı bakımı, ev işleri ve aile içi düzenin sağlanması gibi görevlerle özdeşleştirilmesi, onların boş zamanlarını sınırlamakta ve rekreasyon faaliyetlerine katılımını zorlaştırmaktadır. Bu durum, kadınların boş zamanlarının parçalı, kesintili ve çoğu zaman başkalarının ihtiyaçlarına bağlı olarak şekillenmesine neden olmaktadır.

Toplumsal cinsiyet rolleri yalnızca zaman kullanımını değil, aynı zamanda kadınların rekreasyon faaliyetlerine yönelik tutumlarını ve tercihlerini de etkilemektedir. Toplumda bazı rekreasyon türlerinin "kadına uygun" ya da "erkeğe uygun" olarak kategorize edilmesi, kadınların belirli faaliyetlere yönelmesini sınırlayabilmektedir. Özellikle fiziksel güç gerektiren ya da rekabet içeren sportif etkinlikler, çoğu zaman erkeklerle özdeşleştirilmekte ve bu durum kadınların bu tür faaliyetlere katılımını azaltmaktadır.

Bununla birlikte, toplumsal cinsiyet rolleri kadınların boş zaman algısını da şekillendirmektedir. Kadınlar çoğu zaman kendi ihtiyaçlarını ikinci plana atmaya yönlendirilmekte ve boş zamanlarını kendileri için değil, aile üyeleri için değerlendirme eğiliminde olmaktadır. Bu durum, kadınların rekreasyonel etkinliklere katılımını psikolojik olarak da sınırlandırmakta; suçluluk duygusu, kendine zaman ayırmada isteksizlik ve düşük öncelik verme gibi sonuçlar doğurabilmektedir.

2. Kültürel Normlar ve Değerler

Kadınların rekreasyon faaliyetlerine katılımını şekillendiren en önemli toplumsal engellerden biri, içinde bulundukları toplumun kültürel normları ve değerler sistemidir. Kültür, bireylerin davranış kalıplarını, beklentilerini ve yaşam pratiklerini belirleyen temel bir yapı olup, boş zamanın nasıl algılandığını ve değerlendirildiğini doğrudan etkilemektedir. Bu bağlamda, kadınların rekreasyonel katılımı çoğu zaman kültürel olarak tanımlanmış "uygun" ve "uygunsuz" davranış kalıpları çerçevesinde sınırlandırılmaktadır.

Geleneksel toplum yapılarında kadınların kamusal alandaki görünürlüğü çoğunlukla sınırlı tutulmakta ve kadınlardan daha çok özel alan (ev içi) odaklı bir yaşam sürmeleri beklenmektedir. Bu durum, kadınların açık alan rekreasyonu, spor etkinlikleri ya da sosyal organizasyonlara katılımını kısıtlayabilmektedir. Özellikle fiziksel aktivite içeren rekreasyon türleri bazı kültürel bağlamlarda "kadına uygun olmayan" etkinlikler olarak değerlendirilebilmekte ve bu durum kadınların bu tür faaliyetlere yönelmesini engellemektedir.

Bazı toplumlarda kadınların kamusal alanlarda bulunması veya spor yapması sosyal olarak sınırlanabilmektedir. Özellikle muhafazakâr toplumlarda: Spor kıyafetleri, karma alan kullanımı, açık alan aktiviteleri kadınlar için engel oluşturabilmektedir (Arab-Moghaddam ve ark., 2007).

3. Toplumsal Baskı ve Algılar

Kadınların rekreasyon faaliyetlerine katılımını sınırlayan önemli toplumsal engellerden biri, toplum tarafından üretilen ve sürdürülen baskılar ile bu baskılara bağlı olarak şekillenen algılardır. Toplumsal baskı, bireylerin davranışlarını belirli normlara uygun hale getirmeye yönelik açık ya da örtük yönlendirmeleri ifade ederken; algılar ise bu normların bireyler tarafından nasıl içselleştirildiğini ve anlamlandırıldığını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda kadınların rekreasyonel katılımı, yalnızca fiziksel ya da yapısal koşullarla değil, aynı zamanda toplumsal beklentiler ve bireysel algılar tarafından da belirlenmektedir.

Toplumda kadınların nasıl davranması gerektiğine ilişkin yerleşik yargılar, onların boş zamanlarını değerlendirme biçimlerini doğrudan etkilemektedir. Kadınların kamusal alanlarda aktif, görünür ve özgür bir şekilde zaman geçirmesi bazı sosyal çevrelerde eleştiriye açık bir durum olarak değerlendirilebilmektedir. Bu tür sosyal denetim mekanizmaları, kadınların rekreasyon faaliyetlerine katılımını sınırlayan görünmez ancak güçlü bir baskı unsuru oluşturmaktadır. Özellikle küçük yerleşim birimlerinde veya geleneksel yapının güçlü olduğu topluluklarda "el âlem ne der" düşüncesi, kadınların davranışlarını belirleyen önemli bir faktör haline gelmektedir.

Toplumsal baskılar, kadınların yalnızca davranışlarını değil, aynı zamanda kendilerine yönelik algılarını da şekillendirmektedir. Bu durum, kadınların rekreasyon faaliyetlerine katılımında içsel engellerin oluşmasına neden olmaktadır. Örneğin, kadınlar zamanlarını kendileri için ayırdıklarında bencil ya da sorumsuz olarak algılanabilecekleri düşüncesiyle bu faaliyetlerden kaçınabilmektedir. Benzer şekilde, fiziksel görünüm, yaş, kilo ya da sportif yeterlilik gibi unsurlar üzerinden gelişen toplumsal değerlendirmeler, kadınların rekreasyon alanlarında kendilerini yetersiz veya rahatsız hissetmelerine yol açabilmektedir.

Toplumsal algıların önemli bir boyutu da "uygunluk" kavramı etrafında şekillenmektedir. Kadınların hangi saatlerde, hangi ortamlarda ve kimlerle birlikte rekreasyon faaliyetlerine katılmasının uygun olduğu yönündeki örtük kurallar, onların hareket alanını daraltmaktadır. Özellikle akşam saatlerinde kamusal alan kullanımı, karma spor ortamları ya da bireysel olarak gerçekleştirilen aktiviteler, bazı toplumlarda kadınlar açısından daha fazla sosyal baskıya maruz kalabilmektedir.

Kadınların spor yapmasının "gereksiz" veya "ikincil" bir faaliyet olarak görülmesi, kadınların rekreasyon faaliyetlerine katılımını olumsuz etkilemektedir. Toplumdaki "İdeal kadın" algısı, bedensel görünüm kaygıları, sosyal yargılanma korkusu önemli psikososyal engeller arasında yer almaktadır (Liechty et al., 2014).

Kadınların Rekreasyon Katılımında Yapısal Engeller

Kadınların rekreasyon aktivitelerine katılımlarında zaman, ekonomik engeller, tesis ve hizmetlere erişim, güvenlik algısı, politik ve kurumsal yetersizlikler önemli yapısal engelleri oluştururlar.

1. Zaman Kısıtlılığı

Kadınların "çifte yük" (iş + ev sorumlulukları) altında olması, boş zamanlarını ciddi şekilde sınırlandırmaktadır (Hochschild, 1989). Kadınlar hem para kazanmak için iş yerlerinde çalışmakta hem de ev işlerini yetiştirmek zorunda kalmaktadırlar. Bu durumda kadınlar için boş zaman kavramı oldukça kısıtlanmış olmaktadır.

2. Ekonomik Engeller

Kadınların gelir düzeyinin erkeklere göre daha düşük olması, ücretli rekreasyon faaliyetlerine katılımı zorlaştırmaktadır. Geleneksel toplumlarda kadın genellikle erkelere oranla daha düşük ücretli işlerde çalışmaktadır. Beyaz yaka olarak tabir edilen işlerde genellikle erkekler çalışmaktadır. Birçok işveren işe alımda erkek personel tercih etmektedir. Bu durum kadınların iş

yaşamında daha az tercih edilmesine ve düşük ücret almalarına neden olmaktadır.

3. Tesis ve Hizmetlere Erişim

Kadınlara uygun spor alanlarının yetersizliği, güvenli alan eksikliği, kadınlara özel programların azlığı kadınların rekreasyon aktivitelerine katılımını sınırlayan önemli faktörlerdir (Koca ve ark., 2011).

4. Güvenlik Sorunları

Kadınların açık alanlarda fiziksel aktivite yaparken kendilerini güvende hissetmemeleri önemli bir engeldir.

Özellikle, aktivite alanlarının yaşam alanlarından uzak olması, yeterli aydınlatma olanaklarının olmaması, toplumdaki taciz ve şiddet olaylarındaki artış düzeyinin yüksek olması gibi nedenler kadınların rekreasyon aktivitelerine katılımını azaltmaktadır (Valentine, 1989).

5. Politik ve Kurumsal Yetersizlikler

Kadınların rekreasyon faaliyetlerine katılımını sınırlayan önemli yapısal engellerden biri, politik ve kurumsal düzeydeki yetersizliklerdir. Rekreasyon hizmetleri büyük ölçüde kamu politikaları, yerel yönetim uygulamaları ve kurumsal planlama süreçleri tarafından şekillendirilmektedir. Bu nedenle söz konusu hizmetlerin kapsayıcılığı, erişilebilirliği ve sürdürülebilirliği, kadınların rekreasyonel katılım düzeyini doğrudan etkilemektedir.

Kadınların Rekreasyon Katılımında Kuramsal Yaklaşımlar

Kadınların rekreasyonel faaliyetlere katılımını anlamlandırmak, bireysel tercihlerin ötesine geçerek sosyokültürel yapı, toplumsal cinsiyet temelli güç ilişkileri ve yapısal olanakların karşılıklı etkileşimini analiz etmeyi gerektirmektedir. Bu bağlamda literatürde öne çıkan kuramsal yaklaşımlar, kadınların rekreasyon deneyimlerini yalnızca katılım düzeyi açısından değil; erişim, deneyim kalitesi ve eşitsizliklerin yeniden üretimi bağlamında ele alarak kapsamlı bir analiz imkânı sunmaktadır. Özellikle Serbest Zaman Kısıtları Teorisi ile Feminist Yaklaşım, bu alandaki tartışmaların merkezinde yer almakta ve birbirini tamamlayan iki temel perspektif olarak öne çıkmaktadır.

1. Serbest Zaman Kısıtları Teorisi: Çok Boyutlu Engellerin Analizi

Crawford ve arkadaşları (1991) tarafından geliştirilen Serbest Zaman Kısıtları Teorisi, rekreasyonel katılımı sınırlayan engelleri sistematik ve hiyerarşik bir yapı içerisinde ele alarak, bireylerin bu sürece neden ve nasıl katılamadıklarını açıklamaktadır. Bu modele göre kısıtlar; bireysel (intraperso-

nal), kişilerarası (interpersonal) ve yapısal (structural) olmak üzere üç temel düzeyde incelenmektedir.

Bireysel (intrapersonal) kısıtlar, bireyin psikolojik ve bilişsel süreçleriyle ilişkilidir. Kadınlar açısından bu kısıtlar; toplumsal cinsiyet rollerinin içselleştirilmesi, boş zamanı "hak"tan ziyade "ödül" olarak algılama eğilimi, suçluluk duygusu ve yetersizlik algısı gibi unsurları içermektedir. Bu tür içsel bariyerler, rekreasyonel katılımın daha başlangıç aşamasında sınırlanmasına neden olmaktadır.

Kişilerarası (interpersonal) kısıtlar, bireyin sosyal çevresiyle olan ilişkilerinden kaynaklanmaktadır. Ailevi sorumluluklar, bakım emeği, sosyal destek eksikliği ya da birlikte etkinlik yapılabilecek uygun bir sosyal çevrenin bulunmaması, kadınların rekreasyonel faaliyetlere katılımını zorlaştırmaktadır. Özellikle kadınların zamanlarının büyük ölçüde başkalarının ihtiyaçlarına göre organize edilmesi, boş zamanın "ilişkisel zaman"a dönüşmesine ve bireysel rekreasyonel hedeflerin geri plana itilmesine yol açmaktadır.

Yapısal (structural) kısıtlar ise bireyin kontrolü dışında gelişen, daha çok çevresel ve sistemsel faktörleri kapsamaktadır. Ekonomik yetersizlikler, ulaşım sorunları, güvenlik kaygıları, rekreasyon alanlarının yetersizliği ve ekipman eksikliği bu kategoride değerlendirilmektedir. Kadınlar, toplumsal konumları gereği bu üç düzeydeki kısıtlarla eş zamanlı ve kesişimsel biçimde karşılaşmakta; bu durum rekreasyonel katılımın hem niceliğini hem de niteliğini önemli ölçüde sınırlandırmaktadır.

2. Feminist Yaklaşım: Güç İlişkileri ve Mekânın Politikası

Feminist yaklaşım, rekreasyon alanlarını nötr ve eşitlikçi mekânlar olarak değil; toplumsal cinsiyet temelli güç ilişkilerinin yeniden üretildiği sosyal alanlar olarak ele almaktadır (Henderson, 1994). Bu perspektif, kadınların rekreasyon deneyimlerini analiz ederken yalnızca katılım oranlarına odaklanmak yerine, bu deneyimlerin arkasındaki yapısal eşitsizlikleri ve kültürel kodları görünür kılmayı amaçlamaktadır.

Bu bağlamda feminist teori, rekreasyon alanlarında "mekânsal dışlanma" olgusuna dikkat çekmektedir. Kamusal alanların tasarımı, güvenlik düzeyi, aydınlatma, sosyal ortam ve etkinlik türleri gibi unsurlar, kadınların bu alanlarda kendilerini güvende ve ait hissetmelerini doğrudan etkilemektedir. Erkek egemen normların baskın olduğu rekreasyon alanlarında kadınlar kendilerini "yabancı" ya da "ikincil" konumda hissedebilmekte, bu durum da katılımı sınırlamaktadır.

Ayrıca feminist yaklaşım, kadınların rekreasyonel deneyimlerinin ve becerilerinin kültürel olarak görünmez kılındığını vurgulamaktadır. Kadınlara

atfedilen "edilgen" boş zaman faaliyetleri ile erkeklere atfedilen "aktif" ve kamusal faaliyetler arasındaki ayrım, rekreasyon alanındaki eşitsizlikleri yeniden üretmektedir. Bu durum, kadınların rekreasyonel tercihlerini sınırladığı gibi, bu alandaki temsil ve katılım düzeylerini de etkilemektedir.

Bununla birlikte feminist perspektif, rekreasyonu yalnızca bir boş zaman etkinliği olarak değil; kadınların kamusal alanda görünürlük kazandığı, özneleştiği ve güçlendiği bir "özgürleşme pratiği" olarak konumlandırmaktadır. Bu yaklaşım, rekreasyonel katılımın artırılmasını teknik bir hizmet sunumunun ötesine taşıyarak, toplumsal cinsiyet eşitliğini hedefleyen politik bir dönüşüm süreci olarak ele almaktadır.

Serbest Zaman Kısıtları Teorisi ve Feminist Yaklaşım birlikte değerlendirildiğinde, kadınların rekreasyonel katılımının çok boyutlu ve çok katmanlı bir süreç olduğu açıkça görülmektedir. İlk yaklaşım, katılımı sınırlayan engelleri sistematik biçimde sınıflandırarak analitik bir çerçeve sunarken; ikinci yaklaşım, bu engellerin ardındaki toplumsal güç ilişkilerini ve yapısal eşitsizlikleri ortaya koymaktadır.

Bu iki perspektifin sentezi, rekreasyon politikalarının yalnızca fiziksel altyapı ve erişim olanaklarının artırılmasına odaklanmasının yetersiz olduğunu göstermektedir. Kadınların rekreasyonel katılımını artırmak için aynı zamanda toplumsal cinsiyet duyarlı planlama, güvenli ve kapsayıcı mekân tasarımı, bakım emeğini destekleyen sosyal politikalar ve kültürel dönüşümü hedefleyen farkındalık çalışmaları gerekmektedir.

Sonuç olarak, kadınların rekreasyon alanlarına eşit ve etkin katılımını sağlamak, yalnızca bireysel refahı artırmakla kalmayıp; aynı zamanda daha adil, kapsayıcı ve demokratik bir toplumsal yapının inşasına da katkı sağlayacaktır. Bu nedenle rekreasyon, sadece bir boş zaman etkinliği değil; toplumsal eşitlik ve özgürleşme süreçlerinin önemli bir bileşeni olarak değerlendirilmelidir.

Türkiye Bağlamında Kadınların Rekreasyon Katılımı

Türkiye'de kadınların rekreasyon faaliyetlerine katılımı, toplumsal yapı, kültürel normlar, ekonomik koşullar ve mekânsal düzenlemelerin etkileşimiyle şekillenen çok boyutlu bir olgudur. Mevcut literatür, kadınların rekreasyonel etkinliklere katılım oranlarının erkeklere kıyasla daha düşük olduğunu ortaya koymaktadır (Koca & Bulgu, 2005). Bu farklılık yalnızca bireysel tercih temelli bir durum olmayıp, esas olarak toplumsal cinsiyet rolleri ve bu rollerin gündelik yaşam pratiklerine yansımasıyla açıklanabilecek yapısal bir eşitsizlik alanına işaret etmektedir.

Türkiye'de kadınların önemli bir bölümü, ev içi sorumluluklar, çocuk bakımı ve aile düzeninin sürdürülmesi gibi bakım emeğine dayalı görevlerle

yoğun bir "zaman baskısı" altında yaşamaktadır. Bu durum, literatürde sıklıkla "zaman yoksulluğu" olarak tanımlanan bir olguyu ortaya çıkarmakta; kadınların boş zamanlarını hem niceliksel hem de niteliksel olarak sınırlamaktadır. Boş zamanın kesintili ve parçalı bir yapıya dönüşmesi, rekreasyonel faaliyetlerin sürekli ve düzenli bir pratik olmaktan ziyade ertelenen ya da ikincil görülen bir etkinlik alanına dönüşmesine neden olmaktadır. Özellikle kırsal bölgelerde geleneksel normların daha güçlü olması, kadınların kamusal alandaki görünürlüğünü azaltmakta ve rekreasyonel faaliyetlere katılımını daha da sınırlandırmaktadır. Kentleşme süreciyle birlikte rekreasyon olanakları niceliksel olarak artmış olsa da bu artış kadınların katılım düzeyine aynı oranda yansımamaktadır.

Bu bağlamda Türkiye'de kadınların rekreasyonel katılımını etkileyen bir diğer önemli boyut mekânsal ve yapısal koşullardır. Güvenli, erişilebilir ve kadınların ihtiyaçlarına duyarlı şekilde tasarlanmış rekreasyon alanlarının yetersizliği, katılımın önündeki temel engellerden biridir. Özellikle kamusal alanlarda güvenlik algısına ilişkin kaygılar, kadınların açık alan rekreasyonuna katılımını doğrudan etkilemektedir. Akşam saatlerinde kamusal alanların kullanımına ilişkin güvenlik endişeleri, kadınların park, yürüyüş alanı ve açık spor tesislerinden uzak durmasına yol açabilmektedir. Buna ek olarak ekonomik faktörler de önemli bir belirleyici olarak ortaya çıkmaktadır; spor salonu üyelik ücretleri, özel kurslar ve belirli rekreasyonel etkinliklerin maliyetleri özellikle düşük ve orta gelir grubundaki kadınlar için önemli bir erişim engeli oluşturmaktadır.

Tüm bu sınırlılıklara rağmen son yıllarda Türkiye'de kadınların rekreasyonel katılımını artırmaya yönelik çeşitli olumlu gelişmeler de gözlemlenmektedir. Yerel yönetimlerin kadınlara özel spor merkezleri, kültürel kurslar ve sosyal etkinlikler sunması; ayrıca Gençlik ve Spor Bakanlığı tarafından yürütülen projeler, kadınların rekreasyon alanlarına erişimini artırmaya yönelik önemli politika girişimleri olarak değerlendirilmektedir. Bunun yanı sıra kadınlara özel fitness alanlarının ve sosyal destek odaklı rekreasyon merkezlerinin yaygınlaşması da katılımı teşvik eden uygulamalar arasında yer almaktadır. Ancak bu hizmetlerin sürdürülebilirliği, ülke genelinde eşit dağılımı ve tüm sosyoekonomik gruplar tarafından erişilebilirliği hâlen geliştirilmesi gereken temel bir politika alanı olarak varlığını sürdürmektedir.

Türkiye bağlamında yapılan çalışmalar, kadınların rekreasyonel katılımının erkeklere göre daha düşük olduğunu tutarlı biçimde göstermektedir (Koca & Bulgu, 2005). Bu düşük katılımın temel nedenleri arasında geleneksel aile yapısı, toplumsal cinsiyet normları, ekonomik kısıtlılıklar ve yapısal engeller yer almaktadır. Bu faktörler bir araya geldiğinde, kadınların rekreasyonel faaliyetlere erişimini çok katmanlı biçimde sınırlandıran bütüncül bir eşitsizlik yapısı ortaya çıkmaktadır.

Sonuç olarak Türkiye'de kadınların rekreasyonel katılımı, yalnızca bireysel sağlık ve yaşam kalitesi ile ilişkili bir konu değil; aynı zamanda toplumsal refah, kamusal görünürlük ve cinsiyet eşitliği açısından da stratejik öneme sahip bir alandır. Bu nedenle rekreasyon politikalarının yalnızca fiziksel altyapı ve hizmet sunumunu artırmaya odaklanması yeterli değildir. Bunun ötesinde, toplumsal cinsiyet duyarlı planlama, güvenli ve kapsayıcı kamusal alan tasarımı, bakım emeğini destekleyen sosyal politikalar ve ekonomik erişilebilirliği artıran düzenlemelerle desteklenen bütüncül bir yaklaşım gereklidir. Böyle bir yaklaşım, rekreasyonu yalnızca bir boş zaman etkinliği olmaktan çıkararak, kadınların toplumsal alandaki görünürlüğünü ve özneleşme sürecini güçlendiren yapısal bir dönüşüm alanına dönüştürebilecektir.

Katılımı Artırmaya Yönelik Stratejiler

Kadınların rekreatif etkinliklere katılımını artırmaya yönelik politik düzeyde, kurumsal düzeyde, toplumsal düzeyde stratejiler hazırlanmalıdır.

1. Politik Düzeyde

Kadın dostu spor politikaları; kadınların rekreasyon aktivitelerine katılımını teşvik eden programlar, güveneli aktivite alanları oluşturulması gibi programlar hazırlanmalıdır.

Ücretsiz veya düşük maliyetli programlar; özellikle ekonomik olarak alt gelir seviyesinde olan kadınlar için ücretsiz veya düşük maliyetli, kolay ulaşılabilir rekreasyon alanları oluşturulmalı.

Yerel yönetim destekleri; yerel yönetimler kadınlar için güvenli ve kolay ulaşılabilir alanlar oluşturmalıdır. Kadınları aktivitelere katılmaya cesaretlendirici programlar düzenlemelidir.

2. Kurumsal Düzeyde

Kadınlara özel alanlar; toplumsal yapıya göre kadın erkek ayrımının olmadığı etkinlik alanlarında kadınlar kendilerini rahat hissetmemektedir. Bu durum kadınların aktivitelere katılımını azaltmaktadır. Yerel yönetimler kadınlara özel aktivite alanları oluşturarak kadınların kendilerini daha rahat hissedecekleri aktivite alanları oluşturmalıdır.

Kreş destekli spor merkezleri; özellikle ev hanımı olan kadınların çocuk bakımı sorumlulukları rekreasyon aktivitelerine katılımlarında önemli bir sorundur. Rekreasyon alanlarında etkinliğe gelen kadınların çocuklarını bırakabileceği kreşler olması katılımı artıracaktır.

Güvenli tesisler; kadınların güvenlik algıları aktivitelere katılımı azaltan önemli bir faktördür. Rekreasyon alanlarının aydınlatmalarının yeterli olma-

sı, tüm alanı kayıt altına alan kamera sistemlerinin oluşturulması ve güvenlik görevlisi istihdam edilmesi gibi önlemler kadınların kendilerini daha güvende hissetmelerine neden olacaktır.

3. Toplumsal Düzeyde

Kadınların rekreasyon aktivitelerine katılımını artırmak için farkındalık kampanyaları düzenlenmelidir. Hareketli bir yaşam tarzı oluşturmanın sağlık üzerine etkileri üzerine eğitim programları ve toplumsal cinsiyet eşitliği üzerine eğitim programları düzenlenmelidir.

4. Bireysel Düzeyde

Rekreasyon aktivitelerine katılımda en önemli bireysel faktör motivasyondur. Bireyin kendisi için egzersiz planı yapması, kendisine bir hedef koyması gibi Motivasyon artırıcı programlar oluşturması gerekmektedir. Motivasyonun yüksek olması aktivitelere katılımı ve devamlılık düzeyini yükseltecektir.

Bireyin rekreasyon aktivitelerine katılımını azaltan bireysel faktörlerden biride rol model eksikliğidir. Bireyin yaşadığı toplumda kendisine rol model alacağı, beraber etkinliklere katılacağı arkadaşları yoksa aktivitelere katılmamakta zorluk yaşayacaktır. Kendisine rol model oluşturan ve aktivitelere arkadaşlarıyla katılan bireylerin aktivitelere katılım oranları ve devamlılık düzeyleri yüksektir.

Sonuç ve Öneriler

Kadınların rekreasyon faaliyetlerine katılımı, bireysel tercihlerin ötesinde toplumsal, ekonomik ve yapısal dinamiklerin etkileşimiyle şekillenen çok boyutlu bir eşitsizlik alanı olarak değerlendirilmektedir. Bu çalışma kapsamında elde edilen bulgular, kadınların rekreasyonel faaliyetlere katılım düzeylerinin yalnızca bireysel motivasyon, ilgi veya tercihlerle açıklanamayacak kadar karmaşık bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Toplumsal cinsiyet rolleri, bakım emeğinin dağılımı, ekonomik sınırlılıklar ve mekânsal düzenlemeler birlikte ele alınmadığı sürece, bu alandaki eşitsizliklerin kalıcı ve sürdürülebilir biçimde giderilmesi mümkün görünmemektedir.

Bu çerçevede rekreasyon, yalnızca boş zamanın değerlendirilmesine yönelik bir etkinlik alanı olarak değil; aynı zamanda toplumsal eşitlik, bireysel refah ve halk sağlığını doğrudan etkileyen stratejik bir politika alanı olarak ele alınmalıdır. Kadınların rekreasyonel faaliyetlere katılımının artırılması, hem fiziksel ve psikolojik iyi oluşu desteklemekte hem de toplumsal katılım, sosyal bütünleşme ve kamusal görünürlük açısından önemli katkılar sağlamaktadır.

Bu doğrultuda geliştirilecek politikaların çok boyutlu ve bütüncül bir yaklaşım içermesi gerekmektedir. Öncelikle kadınların ihtiyaç ve beklentilerini merkeze alan, kapsayıcı ve sürdürülebilir rekreasyon politikalarının geliştirilmesi önem taşımaktadır. Kamusal rekreasyon alanlarının güvenlik, aydınlatma, ulaşım ve erişilebilirlik açısından iyileştirilmesi, kadınların bu alanlara katılımını doğrudan etkileyen temel yapısal müdahaleler arasında yer almaktadır.

Bunun yanı sıra toplumsal cinsiyet eşitliğinin güçlendirilmesi, yalnızca politik düzeyde değil kültürel düzeyde de dönüşümü gerektirmektedir. Bakım emeğinin adil dağılımına yönelik sosyal politikalar, toplumsal farkındalık çalışmaları ve cinsiyet rollerine ilişkin kalıp yargıların dönüştürülmesi bu sürecin önemli bileşenleridir. Ayrıca kreş hizmetleri, aile destek programları ve esnek zamanlı rekreasyon olanakları gibi sosyal destek mekanizmalarının yaygınlaştırılması, kadınların rekreasyonel faaliyetlere katılımını kolaylaştıracaktır.

Son olarak, kadınların rekreasyon deneyimlerine ilişkin nitel ve nicel akademik çalışmaların artırılması, politika geliştirme süreçlerine bilimsel veri temelli katkı sunacaktır. Bu durum, rekreasyon alanında uygulanacak müdahalelerin etkinliğini artırarak daha ölçülebilir ve sürdürülebilir sonuçlar elde edilmesini sağlayacaktır.

Sonuç olarak, kadınların rekreasyonel faaliyetlere katılımının artırılması yalnızca bireysel yaşam kalitesine yönelik bir iyileşme değil; aynı zamanda daha adil, kapsayıcı ve sağlıklı bir toplum yapısının inşası açısından da temel bir gerekliliktir. Bu nedenle rekreasyon politikalarının disiplinler arası bir bakış açısıyla, toplumsal cinsiyet duyarlılığı temelinde ve mekânsal-sosyal bütünlük içinde ele alınması büyük önem taşımaktadır. Bu yaklaşım, rekreasyonu yalnızca bir boş zaman etkinliği olmaktan çıkararak, toplumsal eşitlik ve kamusal refahın güçlendirilmesine katkı sunan yapısal bir politika alanına dönüştürebilir.

Kaynakça

Arab-Moghaddam, N., Henderson, K. A., & Sheikholeslami, R. (2007). Women's leisure and constraints to participation. Leisure Studies, 26(1): 109-126.

Connell, R. W. (2002). Gender. Polity Press.

Cordes, K. A., & Ibrahim, H. M. (2003). Applications in recreation and leisure. McGraw-Hill.

Crawford, D. W., Jackson, E. L., & Godbey, G. (1991). A hierarchical model of leisure constraints. Leisure Sciences, 13(4): 309-320.

Deem, R. (1986). All work and no play?. Open University Press.

Henderson, K. A. (1994). Perspectives on analyzing gender, women, and leisure. Journal of Leisure Research, 26(2): 119-137.

Henderson, K. A., & Bialeschki, M. D. (2005). Leisure and active lifestyles. World Leisure Journal, 47(3): 4-13.

Henderson, K. A., Bialeschki, M. D., Shaw, S. M., & Freysinger, V. J. (1996). Both gains and gaps. State College.

Hochschild, A. R. (1989). The second shift. Viking.

Koca, C., & Bulgu, N. (2005). Spor ve toplumsal cinsiyet. Hacettepe Spor Bilimleri Dergisi, 16(3): 144-154.

Koca, C., Henderson, K. A., Asci, F. H., & Bulgu, N. (2009). Constraints to leisure-time physical activity. Journal of Leisure Research, 41(2): 225-251.

Koca, C., Demirhan, G., & Asci, F. H. (2011). Women's participation in sport in Turkey. International Review for the Sociology of Sport, 46(4): 475-490.

Liechty, T., Freeman, P. A., & Zabriskie, R. B. (2014). Body image and leisure. Leisure Sciences, 36(1): 1-20.

Mansuroğlu S. (2002). Akdeniz üniversitesi öğrencilerinin serbest zaman özellikleri ve dış mekan rekreasyon eğilimlerinin belirlenmesi. Akdeniz Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 15(2): 53-62.

Shaw, S. M. (1994). Gender, leisure, and constraint. Journal of Leisure Research, 26(1): 8-22.

Valentine, G. (1989). The geography of women's fear. Area, 21(4): 385-390.

Bölüm 13

ÜNİVERSİTEYE İLK ADIMDA ORYANTASYON ÇALIŞMASI: BİLİNÇLİ FARKINDALIK TEMELLİ EĞİTİM PROGRAMI ETKİSİNİN İNCELENMESİ

Ayşe Şerife EKE[1]
Uğur KAÇMAZ[2]
Yeliz KINDAP TEPE[3]

1 Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Psikoloji Bölümü ORCID iD: 0009-0008-3947-1105
2 Öğr.Gör.Dr. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Psikoloji Uygulama ve Araştırma Merkezi, Samsun ORCID: 0000-0001-9051-3130
3 Prof.Dr. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Psikoloji Bölümü ORCID: 0000-0003-0963-810X

GİRİŞ

Son yarım yüzyılda, özellikle de sanayileşmiş ülkelerde 18-29 yaş arasındaki birçok gencin yaşam deneyimleri ciddi biçimde değişmiştir. Yeni bir yaşam dönemi olduğu iddia edilen "beliren yetişkinlik" dönemindeki insanlar yirmili yaşların başında evlenmek ve ana-baba olmak gibi rollerle "yetişkinliğe" geçmek yerine, bu geçişleri en az yirmili yaşların sonuna kadar ertelemekte ve bu dönemi kendini keşfetmekle, farklı olanakları denemekle geçirmektedirler (Arnett, 2000; Atak ve Çok, 2010). Bu yönüyle "beliren yetişkinlik" kararsızlıklarla ve bazı belirsizliklerle başa çıkılması gereken bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Beliren yetişkinlik döneminde gözlenen bu kararsızlıklar, beraberinde psikolojik uyumsuzlukları da getirebilmektedir. Bu da üniversiteye yeni başlayan, özellikle okuduğu üniversiteye başka bir ilden gelen öğrencilerin adım attığı bu yeni hayatlarına yansıyabilmektedir. Dolayısıyla beliren yetişkinlik döneminin getirdiği gelişimsel özelliklere ek olarak üniversitenin ilk yılında öğrencilerin duygusal uyum, akademik uyum ve sosyal ilişkilerde uyum gibi noktalarda da sorun yaşamalarına sebep olabileceği düşünülmektedir. Nitekim son yıllarda üniversite birinci sınıflarda gözlenen uyum sorunlarına yönelik okulların kurumsal ve bölüm olarak düzenlediği oryantasyon programlarında artış olduğu gözlenmiştir (https://www.omu.edu.tr/tr/icerik/duyuru/2023-2024-egitim-ogretim-yili-oryantasyon- egitimi). Bununla birlikte kişisel iletişim aracılığıyla edindiğimiz bilgi ve gözlemler, kurumumuza ait Psikoloji Uygulama ve Araştırma Merkezine (PUAMER) başvuru yapan öğrenciler arasında, özellikle üniversitenin ilk yılında yeni bir yaşantıya, şehre, aileden uzakta kalmaya uyum sağlama sorunuyla başvuranların göze çarptığını ortaya koymaktadır. Ayrıca Türkiye'de üniversite öğrencileri ile yapılan uyum sürecine yönelik çalışmalar ve psikoeğitimler incelendiğinde son yıllarda bu kapsamdaki programların arttığı görülmektedir. Örneğin, üniversite öğrencilerinde uyumu arttırmaya yönelik yarı yapılandırılmış 8 haftalık grup terapisinin sonunda üniversiteye uyumun arttığı belirtilmiştir (Türktan, 2003). Hemşirelik öğrencilerine uygulanan problem çözmeye dayanan psikoeğitim programından sonra eğitim alan öğrencilerin problem çözme becerileri ve uyumunun arttığı bulunmuştur (Yüksel ve Öz, 2018). Eğitim içeriği, üniversiteye uyum, akademik uyum, akademik kimlik oluşturma, bireysel stiller (empati), sosyal uyum (kişiler arası ilişkiler) konularını içeren altı haftalık müdahale programından sonra ise üniversiteye uyumun karşılaştırma grubuna göre arttığı belirtilmiştir (Avcı, 2019). Akran danışmanlığı programının üniversiteye uyma etkisinin değerlendirildiği bir çalışmada, danışmanlık veren ve alan öğrenciler programın uyumu arttırdığını belirtmişlerdir (Aladağ, 2009). Oryantasyon programına katılan ve katılmayan öğrencilerin ise, uyum düzeylerinde farklılık görülmemiştir fakat öğrenciler oryantasyon programından yararlandıklarını

ifade etmişlerdir (Sevim ve Yalçın, 2006). Üniversiteye yeni gelen öğrencilerin kullandıkları Headspace bilinçli farkındalık telefon uygulamasının etkililiğinin değerlendirilmesinde, programı kullanma sıklığı daha fazla olanların daha az psikolojik sorun bildirdiği bulunmuştur (Flett, Conner, Riordan, Patterson ve Hayne, 2020). Üniversitenin ilk yılında olan öğrencilerin uyumu artırmayı hedefleyen pozitif psikoloji müdahalesinden sonra, üniversite öğrencilerinin yaşam doyumu, psikolojik sağlık ve mutluluk düzeyleri artmıştır (Koydemir ve Sun-Selışık, 2016). Bu kapsamda Ondokuz Mayıs Üniversitesi yerelinde 1. Sınıf lisans öğrencilerine yönelik uygulanan ve etkililiği test edilen bir programa rastlanamamıştır.

Bilinçli farkındalık (mindfulness), bireyin dikkatini bilinçli olarak içinde bulunduğu ana yöneltmesi ve yaşantılarını yargılamaksızın kabul edici bir tutumla gözlemlemesi sürecidir (Kabat-Zinn, 1994; Bishop ve ark., 2004). Bir bakıma farkındalığın farkında olmaktır. Olayları olduğu gibi, yargılamadan, kişinin, çevresinin önemli ölçüde farkında olmasını gerektirmektedir. Böylesi bir ruh hali mevcut âna ve bakış açısına daha açık olmamıza yardımcı olmakta ve karşılığında, yaşamımızı daha iyi kontrol etmemize izin vermektedir. Olayları olduğu gibi ve yargılamadan gözlemlemek, kişinin hem kendi iç dünyasının hem de çevresinin farkında olmasını gerektirmektedir. Bu farkındalık durumu bireyin mevcut ana daha açık ve kabul edici bir tutum geliştirmesine yardımcı olmakta, böylece yaşamındaki olaylara daha bilinçli tepkiler verebilmesine olanak sağlamaktadır (Kabat-Zinn, 1994; Bishop ve ark., 2004). Araştırmalar bilinçli farkındalığın dikkat ve konsantrasyonu artırdığını, stres düzeyini azalttığını, kişilerarası ilişkileri güçlendirdiğini ve psikolojik iyi oluşu desteklediğini göstermektedir (Baer, 2003; Brown & Ryan, 2003). Ayrıca bilinçli farkındalık uygulamaları bireylerin düşüncelerini daha net değerlendirmelerine, önemli olana odaklanmalarına, performanslarını sürdürmelerine ve empatik becerilerini geliştirmelerine katkı sağlamaktadır (Kabat-Zinn, 1994; Altan, 2021). Bu özellikler özellikle değişim ve belirsizlik dönemlerinde stresle başa çıkma ve psikolojik dayanıklılığı koruma açısından önemli bir rol oynamaktadır (Altan, 2021). Nitekim üniversite öğrencileri ile yapılan araştırmalar incelendiğinde, bilinçli farkındalık düzeyinin psikolojik sağlamlıkla olumlu yönde ilişkili olduğu gösterilmiştir (Karataş ve Camadan, 2020). Benzer şekilde bilinçli farkındalığın, psikolojik kırılganlık ve utangaçlık ile negatif yönde ilişkili olduğu bulunmuştur (Sarıçalı ve Satıcı, 2017). Ayrıca üniversite öğrencilerine yönelik gerçekleştirilen başka bir çalışma da uygulanmış ve programa katılan öğrencilerin kontrol grubuna kıyasla psikolojik iyi oluş ve yaşam doyumu düzeylerinin arttığı ve bu etkinin pozitif yönde devam ettiği ortaya konulmuştur (Terzioğlu, 2022). Alanyazını incelendiğinde beliren yetişkinlikte, bilinçli farkındalık ile psikolojik kırılganlık (Sarıçalı ve Satıcı, 2017), bilinçli farkındalık ile zihinsel iyi oluş ara-

sındaki ilişkiler (Kılınçoğlu, 2020), farkındalık temelli egzersiz programının öğrencilerde psikolojik iyi oluşa ve yaşam doyumuna olan etkisi ele alınmıştır (Terzioğlu, 2022). Fakat bilinçli farkındalık düzeyi ile üniversiteye başlayan öğrencilerin uyum sorunu arasındaki ilişkinin ve üniversiteye başladıklarında onlara yönelik yapılacak bir bilinçli farkındalık eğitiminin uyum süreçlerine etkisinin incelenmediği tespit edilmiştir. Bilinçli farkındalık düzeyinin üniversite öğrencileri üzerindeki etkisi incelenirken yapılan çalışmalarda ise örneklemin genel üniversite öğrencilerinden oluştuğu, tüm sınıf seviyelerinden öğrencileri kapsadığı görülmüştür. Dolayısıyla da buraya kadar özetlenen bilgi ve bulgulardan yola çıkarak bu çalışmada, alanyazında gözlenen bu eksikliği gidermek amacıyla, üniversite birinci sınıf öğrencilerine yönelik Bilinçli Farkındalık Temelli Eğitim Programının geliştirilmesi ve etkililiğinin incelenmesi amaçlanmıştır. Eğitimin geliştirilme aşamasında psikoeğitim geliştirme süreçleri takip edilerek; ilgili alanyazındaki programlardan yararlanılarak (Terzioğlu, 2022; Tuncer ve ark., 2015) ve alanında uzman bir ekiple Bilinçli Farkındalık Temelli Eğitim Programının geliştirilmesi ve 2024-2025 eğitim öğretim yılında üniversiteyi kazanan 1. Sınıf öğrencilerinde etkililiği test edilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki soru ve hipotezlerin yanıtlanması amaçlanmıştır.

1. Müdahale grubunda üniversiteye uyum toplam puanının ön testten son teste artması, karşılaştırma grubunda değişmemesi beklenmektedir.

2. Müdahale grubunda üniversite ortamına uyumun ön testten son teste artması, karşılaştırma grubunda değişmemesi beklenmektedir.

3. Müdahale grubunda duygusal uyumun ön testten son teste artması, karşılaştırma grubunda değişmemesi beklenmektedir.

4. Müdahale grubunda kişisel uyumun ön testten son teste artması, karşılaştırma grubunda değişmemesi beklenmektedir.

5. Müdahale grubunda karşı cinsle ilişkilerin ön testten son teste artması, karşılaştırma grubunda değişmemesi beklenmektedir.

6. Müdahale grubunda sosyal uyumun ön testten son teste artması, karşılaştırma grubunda değişmemesi beklenmektedir.

7. Müdahale grubunda akademik uyumun ön testten son teste artması, karşılaştırma grubunda değişmemesi beklenmektedir.

8. Müdahale grubunda bilinçli farkındalık puanının ön testten son teste artması, karşılaştırma grubunda değişmemesi beklenmektedir.

YÖNTEM

Örneklem

Bu araştırmada ön test-son test kontrol gruplu yarı-deneysel desen kullanılmıştır. Araştırma evrenini Ondokuz Mayıs Üniversitesini kazanan ve 2024- 2025 güz döneminde kayıt yaptıran öğrenciler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklem belirlenmesinde uygun örnekleme kullanılmış ve araştırma Psikoloji Bölümünü kazanan birinci sınıf öğrencileri dahil edilmiştir. Araştırmanın örneklemini bir devlet üniversitesinde öğrenim gören toplam 61 birinci sınıf öğrencisi oluşturmuştur. Katılımcıların 29'u müdahale grubunda (%47.5), 32'si kontrol grubunda (%52.5) yer almıştır. Müdahale grubunun yaş ortalaması 18.34 (SS = 1.08), kontrol grubunun yaş ortalaması ise 19'dur (*SS* = 1.76). Katılımcıların büyük çoğunluğu kadındır (müdahale grubu %96.6; kontrol grubu %87.5). Öğrencilerin çoğu yaşamlarının büyük bölümünü il veya ilçe merkezlerinde geçirmiş olup, her iki grupta da ekonomik durum ağırlıklı olarak orta düzeyde algılanmıştır. Katılımcıların önemli bir kısmı okul masraflarını aile desteğiyle karşılamaktadır.

Veri Toplama Araçları

Demografik Bilgi Formu: Katılımcının yaşı, cinsiyeti, eğitim durumu, hangi ilde yaşadığı gibi değişkenlerin değerlendirilmesini amaçlayan formdur. Araştırmacılar tarafından geliştirilmiştir.

Üniversite Yaşamı Ölçeği-26 (ÜYÖ-26). Üniversite Yaşamı Ölçeği (University Life Scale), üniversite öğrencilerinin üniversite yaşamına uyum düzeylerini belirlemek amacıyla Aladağ, Kağnıcı, Tuna ve Tezer (2003) tarafından geliştirilen "Üniversite Yaşamı Ölçeği" (ÜYÖ) 48 maddeden oluşmaktadır. Yedili derecelendirme sisteminden oluşan ölçeğin her bir maddesi "1-bana hiç uygun değil" ile "7-bana tamamen uygun" aralığında bir değer almaktadır (Üniversitedeki topluluklara girmeye çekinirim). Yüksek puan uyumu, düşük puan ise uyumsuzluğu ifade eder. Üniversite Yaşamı Ölçeği üniversite ortamına uyum, duygusal uyum, kişisel uyum, karşı cinsle ilişkiler, akademik uyum ve sosyal uyum olmak üzere toplam altı alt ölçekten oluşmaktadır. Ölçeğe ilişkin iç tutarlılık katsayısı. 91 olarak hesaplanmıştır. Bu araştırmada ölçeğin Cronbach Alpha iç tutarlık katsayısı. 94 olarak bulunmuş; üniversite ortamına uyum alt boyutu. 73, duygusal uyum alt boyutu. 86, kişisel uyum alt boyutu. 61, karşı cinsle uyum alt boyutu. 80, akademik uyum alt boyutu. 84, sosyal uyum alt boyutu ise. 70 olarak bulunmuştur.

Bilinçli Farkındalık Ölçeği: Brown ve Ryan (2003) tarafından geliştirilen Bilinçli Farkındalık Ölçeği (BİFÖ), günlük yaşamdaki anlık deneyimlerin farkında ve bunlara karşı dikkatli olma yönündeki genel eğitimi ölçen 15

maddelik bir ölçektir. Ölçekten alınan yüksek puanlar bilinçli farkındalığın yüksek olduğunu gösterir. BİFO 6 dereceli bir ölçektir (Hemen hemen her zaman, çoğu zaman, bazen, nadiren, oldukça seyrek, hemen hemen hiçbir zaman). BİFÖ'nün yapı geçerliği için hem açımlayıcı hem de doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Açımlayıcı faktör analizinde, BİFÖ tek faktörlü bir yapı göstermiştir. Faktör yükleri. 27 ile. 78 arasında değişmektedir. Yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarına göre, uyum indeksleri BİFÖ'nün tek faktörlü yapı gösterdiğini doğrulamıştır. Ölçeğin iç tutarlılık katsayısı .82 dir. BİFÖ'nün test-tekrar güvenirliği dört hafta arayla yapılmış ve iki uygulama arasında .81 ilişki bulunmuştur (Brown ve Ryan, 2003).

Bilinçli Farkındalık Temelli Eğitim Programının İçeriği: Eğitimin geliştirilme aşamasında psikoeğitim geliştirme süreçleri takip edilerek; ilgili alanyazınındaki programlardan yararlanılarak (Terzioğlu, 2022; Tuncer ve ark., 2015) ve alanında uzman bir ekiple Bilinçli Farkındalık Temelli Eğitim Programı oluşturulmuştur. Proje ekibi aşağıda sunulan içerikler kapsamında eğitim içeriklerini oluşturmuştur.

1-Kurumdaşlık ve Aidiyet Bilincinin Verilmesi: Araştırmacıların üniversite öğrencilerinin kariyer başarısında kilit rol oynayan beceri ve davranışlardan biri olarak tanımladığı kurumdaşlık kavramı çerçevesinde; örgütsel vatandaşlık davranışının tanımı, çalışan kişinin işinin gereği yapması beklenen sorumlulukların ötesinde gönüllü olarak gayret göstermesi ve fazladan rol alması olarak yapılmıştır (Bateman ve Organ, 1983). Kurumdaşlık kavramı bir kişinin yapması beklenen düzenli olarak derslere girmek, ödevleri vaktinde teslim etmek, sınavlara katılmak vb. sorumluluklardan ayrı, bunların ötesinde tutum ve davranışlardır. Örneğin eğitim gördüğü üniversite hakkında dışarıda olumlu yorum yapmak, medyadaki haberleri takip etmek, olumsuz durumları üniversite içinde ilgili yerlere iletmek bilinç ve sorumluluğu gibi (Organ, 1990). Bununla birlikte bir parçası olduğumuz kurumlara ait hissedebilmek, o kurumun yazılı-yazısız kurallarını, değerlerini yani kültürünü anlamakla mümkündür. Bu kapsamda öğrencilerin bulundukları kurumu tanımaları, sorumlulukları olduğu gibi haklarının da var olduğunun bilincinde olmaları ve bu hakları takip etmeleri hayatları gereği mühimdir. Bu kavramların öğrencilerde kalıcılığını sağlamak amacıyla, yeni başlayan öğrencilerin nasıl bir adaptasyon süreci yaşadıklarını, kendilerini ait hissettikleri toplulukları yazıya aktarmaları şeklinde etkinlik gerçekleştirilmiştir.

2-Kendini Tanıma, Hedef Belirleme, Zaman Yönetimi ve Stresle Etkili Başa Çıkma Becerilerini Kazandırma: Kişi kendini ne kadar iyi tanır, ihtiyaçlarının ne kadar farkına varırsa hayattaki seçimlerinin kendisini yansıtması ve kişinin kendini gerçekleştirmesi de o kadar mümkündür. (Kendini tanıma ile ilgili olarak 5 soru 5 yanıt egzersizi uygulanabilir.) Kendini tanı-

yan kişiler zamanlarını nasıl değerlendireceğini, uzun vadede yollarını nasıl belirleyeceklerini netleştirmek adına hedef belirleme becerilerine ihtiyaç duyacaklardır. Hedef belirleme, kişinin uzun vadede istediklerini elde etmek amacıyla aktivitelerini planlaması ve hayata geçirmesi için kullandığı bilişsel ve davranışsal süreçleri içine alır (White, 2002). (Katılımcılardan isteklerini, hedeflerini kategorilere ayırarak yazmaları istenmiştir.) Zaman yönetimi konusunda öğrencilere Stephan Covey'in Etkili İnsanların 7 Alışkanlığı adlı kitabında yer alan "Zaman Yönetimi Matrisi" etkinlik olarak sunularak yardımcı olunmuştur (Covey, 2004). Stresle etkili başa çıkmak konusunda; öğrencilerin stresi, stres sinyallerini ve stresin fizyolojik etkilerini tanımlayabilen, kendi stres kaynaklarını tanımlayabilen, baş edebilmek için gerekli yöntemleri uygulayabilen bireyler haline gelmeleri amaçlanmıştır. (Hayatlarında stresin nasıl bir yeri olduğuna ve başa çıkmak için neler yaptıklarına yönelik yazılı etkinlik veya tartışma etkinliği yapılmıştır.)

3-İlişki Yönetimi ve İletişim Becerilerinin Kazandırılması: Bu aşamada üniversite öğrencilerinin; iletişim sürecini ve ögelerini tanımlayabilen, verimli iletişim için gereken yaklaşımları izah edebilen, sözlü-sözsüz iletişimde dikkat edilmesi gereken hususları bilen, kendi iletişim tarzını tanıyabilen, empati kurma, geribildirim verme-alma, güzel dinleme, ben dilini kullanma becerilerini kazanan, kendini net-kısa-öz şekilde ifade edebilen bireyler haline gelmeleri amaçlanmıştır. (İletişimle ilgili düşünceleri, insanlarla ilgili ilk izlenimleri ve algıları, sıkça yaşadıkları olumlu- olumsuz durumlar vb durumları ifade ettikleri yazılı-sözlü etkinlik uygulanmıştır.)

4- Bilinçli Farkındalık Eğitimi: Öğrencilere alanında uzaman biri tarafından sözü edilen bilinçli farkındalık eğitimi verilmiştir. Bilinçli farkındalık eğitimi sayesinde öğrencilerin; kendilerine odaklı bir hayat yaşama becerisine sahip olmaları, ilişkilerini ve hedeflerini bu bakış açısıyla değerlendirmeleri ve bu sayede üniversiteye uyum süreçlerini daha kolay atlatmaları amaçlanmıştır.

İşlem: Bu araştırma kapsamında ilk olarak oluşturulan program üniversiteye uyum programına katılmaya gönüllü 10-15 kişilik hedeflenen örneklemi temsil edici bir grup ile pilot çalışma gerçekleştirilmiştir. Pilot çalışmadan sonra sonuçlara ve katılımcıların geri bildirimlerine göre program içeriği düzenlenmiştir. Program son halini aldıktan sonra üniversiteye uyum programına katılmaya gönüllü olan katılımcılar eğitim ve karşılaştırma gruplarına seçkisiz olarak atanmıştır. Gruplar belirlendikten sonra, tüm örneklemden ön test ölçümleri alınmıştır. Ön test ölçümlerinden bir hafta sonra eğitim grubuna program içeriği uygulanmıştır. Program uygulamaları bittikten bir hafta sonra tüm örneklemden son test ölçümleri alınmıştır. Son test ölçümlerinden sonra karşılaştırma grubuna program uygulanmıştır.

Verilerin Analizi

Verilerin analizinde R v.4.5.1 yazılımı kullanılmıştır. Grup (müdahale-kontrol) ve zaman (ön test-son test) etkilerini incelemek amacıyla genelleştirilmiş doğrusal karma modeller (GLMM) uygulanmıştır (Moscatelli ve ark., 2012). Her bir bağımlı değişken için ayrı model kurulmuş; grup, zaman ve grup × zaman etkileşimi sabit etki, katılımcılar ise rastgele kesişim olarak modele dahil edilmiştir. En uygun modelin belirlenmesi amacıyla farklı kovaryans yapıları (Bağımsız, Diag, UN ve AR(1)) ile farklı dağılım aileleri (Normal ve Gamma) karşılaştırılmıştır. Model seçiminde AIC, AICc ve BIC değerleri dikkate alınmış, en iyi uyumu sağlayan model kullanılmıştır. Seçilen modeller için katsayılar, standart hatalar, Wald test istatistikleri ve p değerleri raporlanmıştır. Anlamlı etkilerin incelenmesinde emmeans paketi kullanılarak tahmini marjinal ortalamalar hesaplanmış ve çoklu karşılaştırmalarda Bonferroni düzeltmesi uygulanmıştır (Lenth, 2023). Modellerin açıklayıcılığı Nakagawa'nın marjinal ve koşullu R^2 katsayıları ile değerlendirilmiştir (Stoffel ve ark., 2021). Tüm analizlerde anlamlılık düzeyi .05 olarak kabul edilmiştir.

BULGULAR

Üniversite Ortamına Uyum Puanının Müdahale ve Kontrol Grubunda Karşılaştırılması

Üniversite ortamına uyum puanlarının zaman (ön test-son test) ve grup (müdahale-kontrol) değişkenlerine göre farklılaşıp farklılaşmadığını incelemek amacıyla genelleştirilmiş doğrusal karma model (GLMM) analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçları, zamanın temel etkisinin anlamlı olmadığını göstermiştir, $\beta = 0.031$, $SE = 0.066$, $z = 0.473$, $p = .636$. Buna karşın grup etkisi anlamlı bulunmuş ($\beta = 0.701$, $SE = 0.203$, $z = 3.458$, $p < .001$) ve grup × zaman etkileşiminin de anlamlı olduğu görülmüştür ($\beta = 0.379$, $SE = 0.096$, $z = 3.950$, $p < .001$). Etkileşimin kaynağını incelemek amacıyla gerçekleştirilen basit etkiler analizleri, kontrol grubunda ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir değişim olmadığını göstermiştir, $t(116) = 0.473$, $p = .637$. Buna karşılık müdahale grubunun üniversite ortamına uyum puanlarının ön testten son teste anlamlı düzeyde arttığı bulunmuştur, $\beta = 0.580$, $SE = 0.098$, $t(116) = 5.903$, $p < .001$. Ayrıca gruplar arasındaki fark ön testte düşük düzeyde anlamlı iken, $t(116) = -2.026$, $p = .045$, son testte müdahale grubu lehine daha belirgin hâle gelmiştir, $t(116) = -4.532$, $p < .001$. Ön testte kontrol grubunun üniversite ortamına uyum puanı ($M = 4.50$, $SE = 0.15$) ve müdahale grubunun puanı ($M = 4.93$, $SE = 0.16$) olarak bulunmuştur. Son testte ise kontrol grubunun puanı büyük ölçüde değişmezken ($M = 4.54$, $SE = 0.15$), müdahale grubunun puanı artarak $M = 5.51$ ($SE = 0.16$) düzeyine ulaşmıştır. Elde edilen

bulgular, uygulanan müdahale programının öğrencilerin üniversite ortamına uyumlarını geliştirmede etkili olduğunu ve gözlenen artışın zamanın doğal etkisinden ziyade müdahale uygulamasına bağlı olduğunu göstermektedir.

Duygusal Uyum Puanının Müdahale ve Kontrol Grubunda Karşılaştırılması

Üniversiteye duygusal uyum puanlarının zaman (ön test-son test) ve grup (müdahale-kontrol) değişkenlerine göre farklılaşıp farklılaşmadığını incelemek amacıyla genelleştirilmiş doğrusal karma model (GLMM) analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçları, grup etkisinin (β = 0.269, SE = 0.233, z = 1.155, p = .248) ve zamanın temel etkisinin (β = 0.074, SE = 0.072, z = 1.023, p = .306) anlamlı olmadığını göstermiştir. Grup × zaman etkileşimi ise istatistiksel anlamlılık düzeyine ulaşmamakla birlikte anlamlılığa yakın bulunmuştur (β = 0.176, SE = 0.104, z = 1.681, p = .093). Etkileşimin kaynağını incelemek amacıyla gerçekleştirilen basit etkiler analizleri, kontrol grubunda ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir değişim olmadığını göstermiştir, $t(116)$ = 1.023, p = .309. Buna karşılık müdahale grubunun duygusal uyum puanlarının ön testten son teste anlamlı düzeyde arttığı bulunmuştur (β = 0.352, SE = 0.107, $t(116)$ = 3.295, p = .001). Bununla birlikte, gruplar arasındaki fark ne ön testte, $t(116)$ = −0.594, p = .554, ne de son testte, $t(116)$ = −1.609, p = .110, anlamlı bulunmuştur. Ön testte kontrol grubunun duygusal uyum puanı M = 4.00 (SE = 0.17) ve müdahale grubunun puanı M = 4.14, (SE = 0.18) olarak bulunmuştur. Son testte ise kontrol grubunun puanı M = 4.10 (SE = 0.17), müdahale grubunun puanı ise M = 4.49 (SE = 0.18) olarak belirlenmiştir. Bu bulgular, müdahale programının öğrencilerin duygusal uyum düzeylerinde artış sağladığını, ancak bu artışın kontrol grubuna kıyasla istatistiksel olarak yeterince güçlü olmadığını göstermektedir.

Kişisel Uyum Puanının Müdahale ve Kontrol Grubunda Karşılaştırılması

Üniversiteye kişisel uyum puanlarının zaman (ön test-son test) ve grup (müdahale-kontrol) değişkenlerine göre farklılaşıp farklılaşmadığını incelemek amacıyla genelleştirilmiş doğrusal karma model (GLMM) analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçları, zamanın temel etkisinin (β = 0.066, SE = 0.063, z = 1.045, p = .296) anlamlı olmadığını göstermiştir. Grup etkisi (β = 0.379, SE = 0.206, z = 1.838, p = .066) ve grup × zaman etkileşimi (β = 0.160, SE = 0.092, z = 1.740, p = .082) ise anlamlılığa yakın bulunmuştur. Etkileşimin kaynağını incelemek amacıyla gerçekleştirilen basit etkiler analizleri, kontrol grubunda ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir değişim olmadığını göstermiştir, $t(116)$ = 1.045, p = .298. Buna karşılık müdahale grubunun kişisel uyum puanlarının ön testten son teste anlamlı düzeyde arttığı

bulunmuştur (β = 0.320, SE = 0.094, t(116) = 3.396, p = .001). Ayrıca gruplar arasındaki fark ön testte anlamlı değilken, t(116) = –1.229, p = .221, son testte müdahale grubu lehine anlamlı hale gelmiştir, t(116) = –2.277, p = .025. Ön testte kontrol grubunun kişisel uyum puanı M = 5.19, (SE = 0.15) ve müdahale grubunun puanı M = 5.45 (SE = 0.16) olarak bulunmuştur. Son testte ise kontrol grubunun puanı M = 5.28 (SE = 0.15), müdahale grubunun puanı ise M = 5.77 (SE = 0.16) olarak belirlenmiştir. Bu bulgular, müdahale programının öğrencilerin kişisel uyum düzeylerini artırdığını ve müdahale sonrasında kişisel uyum puanlarının kontrol grubuna kıyasla anlamlı biçimde yükseldiğini göstermektedir.

Karşı cinse uyum puanının müdahale ve kontrol grubunda karşılaştırılması

Karşı cinse uyum puanlarının zaman (ön test-son test) ve grup (müdahale-kontrol) değişkenlerine göre farklılaşıp farklılaşmadığını incelemek amacıyla genelleştirilmiş doğrusal karma model (GLMM) analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçları, grup etkisinin anlamlı olmadığını (β = 0.453, SE = 0.255, z = 1.772, p = .076), buna karşılık zamanın temel etkisinin anlamlı olduğunu göstermiştir (β = 0.180, SE = 0.090, z = 2.000, p = .046). Ancak grup × zaman etkileşimi anlamlı bulunmamıştır (β = 0.120, SE = 0.130, z = 0.917, p = .359). Etkileşimin kaynağını incelemek amacıyla gerçekleştirilen basit etkiler analizleri, hem kontrol grubunda (β = 0.254, SE = 0.127, t(116) = 2.00, p = .048) hem de müdahale grubunda (β = 0.424, SE = 0.134, t(116) = 3.17, p = .002) ön testten son teste anlamlı artış olduğunu göstermiştir. Bununla birlikte, gruplar arasındaki fark ne ön testte (t(116) = –1.355, p = .178) ne de son testte (t(116) = –1.978, p = .050) anlamlı bulunmuştur. Ön testte kontrol grubunun karşı cinse uyum puanı M = 4.37 (SE = 0.19) ve müdahale grubunun puanı M = 4.73 (SE = 0.20) olarak bulunmuştur. Son testte ise kontrol grubunun puanı M = 4.62 (SE = 0.19), müdahale grubunun puanı ise M = 5.16 (SE = 0.20) olarak belirlenmiştir. Bu bulgular, her iki grupta da karşı cinse uyum düzeyinin zaman içinde arttığını, ancak grup × zaman etkileşiminin anlamlı olmaması nedeniyle bu artışın müdahale programına özgü olduğuna ilişkin yeterli kanıt bulunmadığını göstermektedir.

Sosyal Uyum Puanının Müdahale ve Kontrol Grubunda Karşılaştırılması

Sosyal uyum puanlarının zaman (ön test-son test) ve grup (müdahale-kontrol) değişkenlerine göre farklılaşıp farklılaşmadığını incelemek amacıyla genelleştirilmiş doğrusal karma model (GLMM) analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçları, zamanın temel etkisinin anlamlı olmadığını (β = 0.018, SE = 0.081, z = 0.226, p = .821) göstermiştir. Buna karşın grup etkisi

anlamlı bulunmuştur (β = 0.490, SE = 0.204, z = 2.402, p = .016). Ancak grup × zaman etkileşimi anlamlı değildir (β = 0.144, SE = 0.118, z = 1.220, p = .223). Etkileşimin kaynağını incelemek amacıyla gerçekleştirilen basit etkiler analizleri, kontrol grubunda ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir değişim olmadığını göstermiştir, $t(116) = 0.226$, p = .822. Müdahale grubunda ise sosyal uyum puanlarında artış eğilimi gözlenmiş olmakla birlikte bu artış istatistiksel anlamlılığa ulaşmamıştır (β = 0.230, SE = 0.121, $t(116)$ = 1.899, p = .060). Gruplar arasındaki fark ön testte anlamlı değilken, $t(116)$ = −1.760, p = .081, son testte müdahale grubu lehine anlamlı bulunmuştur, $t(116)$ = −2.685, p = .008. Ön testte kontrol grubunun sosyal uyum puanı M = 5.14 (SE = 0.15) ve müdahale grubunun puanı M = 5.53 (SE = 0.16) olarak bulunmuştur. Son testte ise kontrol grubunun puanı M = 5.17 (SE = 0.15), müdahale grubunun puanı ise M = 5.76 (SE = 0.16) olarak belirlenmiştir. Bu bulgular, müdahale grubunun sosyal uyum puanlarının kontrol grubuna kıyasla daha yüksek olduğunu göstermekle birlikte, grup × zaman etkileşiminin anlamlı olmaması nedeniyle sosyal uyumdaki değişimin müdahale programına özgü olduğuna ilişkin yeterli kanıt elde edilememiştir.

Akademik Uyum Puanının Müdahale ve Kontrol Grubunda Karşılaştırılması

Akademik uyum puanlarının zaman (ön test-son test) ve grup (müdahale-kontrol) değişkenlerine göre farklılaşıp farklılaşmadığını incelemek amacıyla genelleştirilmiş doğrusal karma model (GLMM) analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçları, grup etkisinin (β = 0.381, SE = 0.233, z = 1.637, p = .102), zamanın temel etkisinin (β = −0.088, SE = 0.066, z = −1.338, p = .181) ve grup × zaman etkileşiminin (β = 0.092, SE = 0.096, z = 0.959, p = .338) anlamlı olmadığını göstermiştir. Etkileşimin kaynağını incelemek amacıyla gerçekleştirilen basit etkiler analizleri, kontrol grubunda ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir değişim olmadığını göstermiştir, $t(116)$ = −1.338, p = .183. Benzer şekilde, müdahale grubunda da akademik uyum puanlarında anlamlı bir değişim gözlenmemiştir, $t(116)$ = 0.050, p = .960. Ayrıca gruplar arasındaki fark ne ön testte ($t(116)$ = −1.303, p = .195) ne de son testte ($t(116)$ = −1.839, p = .068) anlamlı bulunmuştur. Ön testte kontrol grubunun akademik uyum puanı (M = 4.58, SE = 0.17) ve müdahale grubunun puanı (M = 4.89, SE = 0.18) olarak bulunmuştur. Son testte ise kontrol grubunun puanı M = 4.45 (SE = 0.17), müdahale grubunun puanı ise M = 4.90 (SE = 0.18) olarak belirlenmiştir. Bu bulgular, müdahale programının akademik uyum üzerinde anlamlı bir etkisinin bulunmadığını ve akademik uyum düzeylerinin zaman içerisinde her iki grupta da benzer seyrettiğini göstermektedir.

Bilinçli Farkındalık Puanının Müdahale ve Kontrol Grubunda Karşılaştırılması

Bilinçli farkındalık puanlarının zaman (ön test-son test) ve grup (müdahale-kontrol) değişkenlerine göre farklılaşıp farklılaşmadığını incelemek amacıyla genelleştirilmiş doğrusal karma model (GLMM) analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçları, zamanın temel etkisinin (β = 0.021, SE = 0.065, z = 0.316, p = .752) ve grup × zaman etkileşiminin (β = −0.107, SE = 0.095, z = −1.128, p = .259) anlamlı olmadığını göstermiştir. Buna karşın grup etkisi anlamlı bulunmuştur (β = 0.553, SE = 0.151, z = 3.668, p < .001). Etkileşimin kaynağını incelemek amacıyla gerçekleştirilen basit etkiler analizleri, kontrol grubunda (t(116) = 0.316, p = .753) ve müdahale grubunda (t(116) = −1.257, p = .211) ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir değişim olmadığını göstermiştir. Gruplar arasındaki fark ise hem ön testte (t(116) = −3.810, p < .001) hem de son testte (t(116) = –2.894, p = .005) anlamlı bulunmuştur. Ön testte kontrol grubunun bilinçli farkındalık puanı (M = 3.49, SE = 0.11) ve müdahale grubunun puanı (M = 4.12, SE = 0.12) olarak bulunmuştur. Son testte ise kontrol grubunun puanı M = 3.52 (SE = 0.11), müdahale grubunun puanı ise M = 4.00 (SE = 0.12) olarak belirlenmiştir. Bu bulgular, müdahale grubunun bilinçli farkındalık puanlarının kontrol grubundan daha yüksek olduğunu, ancak grup × zaman etkileşiminin anlamlı olmaması nedeniyle bu farkın müdahale programından kaynaklandığına ilişkin yeterli kanıt bulunmadığını göstermektedir.

Tablo 1. GLMM Analizlerinde Alt Boyutlara Göre Model Özeti ve Temel Bulgular

Alt Boyut	ICC	Marjinal R^2	Koşullu R^2	Anlamlı Etkiler	Temel Bulgular
Ortam Uyumu	.799	.191	.837	Grup × Zaman (p < .001)	Müdahale grubunda ortam uyumu zaman içerisinde anlamlı biçimde artmıştır.
Duygusal Uyum	.828	.037	.824	Yok (Etkileşim: p = .093)	Müdahale grubunda duygusal uyum artmış olsa da grup × zaman etkileşimi anlamlı değildir.
Kişisel Uyum	.819	.065	.819	Yok (Etkileşim: p = .082)	Müdahale grubunda kişisel uyum artmış olsa da grup × zaman etkileşimi anlamlı değildir.
Karşı Cinse Uyum	.769	.068	.785	Zaman (p = .046)	Her iki grupta da karşı cinse uyum zaman içinde artmıştır; müdahaleye özgü bir etki gözlenmemiştir.

Alt Boyut	ICC	Marjinal R^2	Koşullu R^2	Anlamlı Etkiler	Temel Bulgular
Sosyal Uyum	.736	.083	.736	Grup (p = .016)	Müdahale grubu genel olarak daha yüksek sosyal uyum puanlarına sahiptir; ancak değişim örüntüsü gruplar arasında farklılaşmamıştır.
Akademik Uyum	.844	.041	.850	Yok	Akademik uyumda grup, zaman ve etkileşim etkileri anlamlı değildir.
Bilinçli Farkındalık	.670	.160	.723	Grup (p < .001)	Müdahale grubu genel olarak daha yüksek bilinçli farkındalık puanlarına sahiptir; ancak zaman içindeki değişim gruplar arasında farklılaşmamıştır.

Genel olarak bulgular, uygulanan müdahale programının öğrencilerin üniversiteye uyumlarının bazı boyutları üzerinde olumlu etkiler yarattığını göstermektedir. Özellikle üniversite ortamına uyumda müdahale grubunun zaman içerisinde anlamlı düzeyde gelişim gösterdiği belirlenmiştir. Buna karşılık duygusal ve kişisel uyum boyutlarında müdahale lehine artış eğilimleri gözlenmesine rağmen grup × zaman etkileşimleri anlamlı bulunmamıştır. Karşı cinse uyumda her iki grupta da zamanla artış meydana gelirken, sosyal uyum ve bilinçli farkındalık boyutlarında müdahale grubunun genel olarak daha yüksek puanlara sahip olduğu görülmüştür. Ancak bu boyutlarda zaman içindeki değişimin gruplar arasında farklılaşmaması, söz konusu farklılıkların doğrudan müdahale etkisi olarak yorumlanmasını sınırlamaktadır. Sonuç olarak, müdahale programının en belirgin etkisinin öğrencilerin üniversite ortamına uyum süreçlerini desteklemede ortaya çıktığı söylenebilir.

TARTIŞMA

Araştırmada uygulanan müdahale programının üniversiteye uyumun farklı boyutları üzerindeki etkisi incelenmiştir. Elde edilen bulgular, müdahalenin özellikle üniversite ortamına uyum boyutunda etkili olduğunu göstermiştir. Grup × zaman etkileşiminin yalnızca bu boyutta anlamlı bulunması, programın öğrencilerin üniversite yaşamının fiziksel, sosyal ve kurumsal özelliklerine uyum sağlamalarını desteklediğini düşündürmektedir. Üniversiteye geçiş dönemi, öğrencilerin yeni akademik beklentilerle karşılaştıkları, kampüs yaşamına uyum sağlamaya çalıştıkları ve yeni sosyal ağlar geliştirdikleri kritik bir gelişimsel süreçtir (Baker ve Siryk, 1984; Credé ve Niehorster, 2012). Özellikle üniversiteye yeni başlayan öğrenciler açısından kampüs olanaklarını tanıma, üniversitenin sunduğu hizmetlerden yararlan-

ma ve yeni çevreye alışma gibi becerilerin kısa süreli yapılandırılmış müdahaleler yoluyla geliştirilebildiği belirtilmektedir (Conley, Travers ve Bryant, 2013). Benzer şekilde üniversite öğrencilerinin uyumunu artırmaya yönelik grup rehberliği ve psikoeğitim uygulamalarının üniversite ortamına uyumu desteklediği daha önceki çalışmalarda da rapor edilmiştir (Aladağ, 2009; Yüksel ve Öz, 2018; Avcı, 2019; Türktan, 2003).

Buna karşılık duygusal uyum ve kişisel uyum boyutlarında müdahale grubunda son test puanlarında artış gözlenmesine rağmen grup × zaman etkileşimlerinin anlamlı olmaması, müdahalenin bu alanlarda kontrol grubuna kıyasla belirgin bir üstünlük sağlamadığını göstermektedir. Bu bulgu, duygusal uyumun yalnızca çevresel koşullarla değil, bireyin kişilik özellikleri, psikolojik dayanıklılığı, başa çıkma becerileri ve önceki yaşam deneyimleri gibi çok sayıda faktör tarafından şekillendiğini ileri süren araştırmalarla (Dyson ve Renk, 2006; Friedlander, Reid, Shupak ve Cribbie, 2007) ve özellikle duygusal farkındalık ve öz-düzenleme süreçlerinin geliştirici müdahaleler aracılığıyla güçlendirilebileceğini vurgulayan literatürle uyumludur (örn., Neff, 2003; Hayes vd., 2012). Kişisel uyumda gözlenen artış aynı zamanda, bireylerin benlik bütünlüğünü koruma ve yaşam olayları karşısında psikolojik esnekliği sürdürme becerilerinin geliştiğini göstermektedir. Üniversiteye uyum literatüründe duygusal iyi oluşun ve kişisel gelişimin zaman içerisinde kademeli olarak geliştiği, kısa süreli müdahalelerin bu alanlarda sınırlı etki oluşturabildiği belirtilmektedir (Conley ve ark., 2013; Ramler, Tennison, Lynch ve Murphy, 2016). Özellikle öz düzenleme, benlik algısı ve psikolojik sağlamlık gibi yapılar, uzun süreli uygulamalar ve sürekli destek mekanizmalarıyla daha güçlü biçimde geliştirilebilmektedir (Long, Halvorson ve Lengua, 2021).

Karşı cinse uyum boyutunda hem müdahale hem de kontrol grubunda zaman içerisinde artış gözlenmesi, üniversite yaşamının doğal gelişimsel etkileriyle açıklanabilir. Üniversite yılları, genç yetişkinlik döneminin önemli bir parçası olup bireylerin romantik ilişkiler geliştirmeleri, karşı cinsle iletişim becerilerini artırmaları ve kişilerarası ilişkilerde daha fazla deneyim kazanmaları için uygun fırsatlar sunmaktadır (Arnett, 2000). Bu nedenle her iki grupta da gözlenen artışın yalnızca müdahaleye değil, öğrencilerin üniversite ortamında geçirdikleri süre boyunca yaşadıkları doğal sosyal deneyimlere bağlı olarak ortaya çıkmış olması mümkündür.

Araştırmada akademik uyum boyutunda grup × zaman etkileşiminin anlamlı bulunmaması, uygulanan müdahale programının öğrencilerin akademik uyum düzeylerinde kontrol grubuna kıyasla anlamlı bir gelişim sağlamadığını göstermektedir. Akademik uyum; ders çalışma alışkanlıkları, akademik öz yeterlik, zaman yönetimi, öğrenme stratejileri, akademik motivasyon ve performans beklentileri gibi çok sayıda değişkenin etkisi al-

tında şekillenen çok boyutlu bir yapıdır (Baker ve Siryk, 1984). Bu nedenle öğrencilerin akademik uyumlarında anlamlı değişimlerin ortaya çıkabilmesi için daha uzun süreli ve doğrudan akademik becerileri geliştirmeye yönelik müdahalelere ihtiyaç duyulabilir. Üniversiteye yeni başlayan öğrencilerin akademik sistemin beklentilerini anlamaları, sınav ve değerlendirme süreçlerine uyum sağlamaları, etkili çalışma alışkanlıkları geliştirmeleri ve öğrenme sorumluluğunu üstlenmeleri zaman alan süreçlerdir. Bu nedenle kısa süreli psikososyal müdahalelerin akademik uyum üzerindeki etkilerinin sınırlı kalması beklenebilir. Nitekim üniversiteye uyum literatüründe akademik uyumun, sosyal ve çevresel uyuma kıyasla daha yavaş gelişen ve öğrencilerin dönem boyunca edindikleri deneyimler doğrultusunda şekillenen bir boyut olduğu belirtilmektedir (Credé ve Niehorster, 2012; Tinto, 1993). Bunun yanı sıra akademik uyumun yalnızca bireysel özelliklerden değil, öğrenme ortamı, akademik iş yükü, öğretim elemanlarıyla ilişkiler, kurumsal destek hizmetleri ve bölümün akademik yapısı gibi çevresel etkenlerden de önemli ölçüde etkilendiği bilinmektedir. Bu nedenle öğrencilerin psikolojik ve sosyal uyumlarını desteklemeyi amaçlayan bir müdahale programının akademik uyum üzerinde doğrudan ve kısa vadede güçlü etkiler ortaya koyamaması beklenen bir durum olarak değerlendirilebilir. Benzer şekilde, üniversiteye uyumu desteklemeye yönelik psikososyal müdahalelerin etkililiğini inceleyen çalışmalar da akademik çıktılar üzerindeki etkilerin sosyal ve psikolojik uyum göstergelerine kıyasla daha sınırlı olduğunu göstermektedir (Conley, Travers ve Bryant, 2013). Araştırmanın bu bulgusu, uluslararası öğrencilerin üniversiteye uyumunu konu alan güncel bir sistematik derlemenin sonuçlarıyla da örtüşmektedir. Altın-Gök ve Yorulmaz'ın (2025) derlemesinde, üniversiteye uyumu desteklemek amacıyla uygulanan psikolojik müdahale programlarının çoğunlukla kısa süreli uygulamalar olduğu ve öğrencilerin psikolojik uyumlarına katkı sağlamakla birlikte, akademik başarı ve akademik uyum üzerindeki uzun dönemli etkilerine ilişkin bulguların sınırlı ve tutarsız olduğu belirtilmiştir. Bu sonuçlar birlikte değerlendirildiğinde, akademik uyumun geliştirilmesinde psikososyal müdahalelerin tek başına yeterli olmayabileceği; akademik beceri eğitimi, danışmanlık hizmetleri ve kurumsal destek uygulamalarıyla bütünleştirilmiş daha kapsamlı programlara ihtiyaç duyulabileceği söylenebilir.

Sosyal uyum ve bilinçli farkındalık boyutlarında müdahale grubunun genel olarak daha yüksek puanlara sahip olduğu görülmekle birlikte grup × zaman etkileşimlerinin anlamlı olmaması, bu farklılıkların doğrudan müdahalenin etkisiyle açıklanmasını güçleştirmektedir. Özellikle bilinçli farkındalık puanlarında gruplar arasındaki farkın ön testte de mevcut olması, son testte gözlenen farklılığın başlangıçtaki grup özelliklerinden kaynaklanabileceğini düşündürmektedir. Bununla birlikte bilinçli farkındalığın üniversiteye

uyumla pozitif yönde ilişkili olduğu ve öğrencilerin stresle başa çıkmalarını kolaylaştırdığı bilinmektedir (Dvořáková ve ark., 2017; Mettler, Carsley ve Joly, 2019). Araştırmalar, farkındalık temelli müdahalelerin öğrencilerin psikolojik iyi oluşlarını ve uyum süreçlerini destekleyebildiğini göstermektedir (Long ve ark., 2021; Ramler ve ark., 2016;). Ancak bu tür müdahalelerin etkilerinin ortaya çıkabilmesi için genellikle daha uzun süreli uygulamalara ihtiyaç duyulduğu bildirilmektedir.

Benzer şekilde sosyal uyum alanında da müdahale grubunun daha yüksek puanlar almasına rağmen zaman içerisindeki değişimin kontrol grubundan anlamlı düzeyde farklılaşmaması, üniversite yaşamının sunduğu doğal sosyal etkileşim fırsatlarının her iki grubun da sosyal uyumunu geliştirmiş olabileceğini düşündürmektedir. Bu sonuç, literatürde sosyal uyumun müdahale programlarıyla artabileceğini gösteren önceki bulguyla tutarlıdır (Şahin, 2021). Tinto'nun (1993) öğrenci bütünleşmesi kuramına göre öğrencilerin üniversite ortamında kurdukları sosyal ilişkiler ve aidiyet duyguları zamanla gelişmekte ve üniversiteye uyum üzerinde önemli rol oynamaktadır. Bu nedenle sosyal uyumdaki gelişimin yalnızca müdahale programına değil, öğrencilerin üniversite deneyimlerine de bağlı olarak ortaya çıkmış olması olasıdır.

Sonuç olarak araştırma bulguları, uygulanan programın öğrencilerin özellikle üniversite ortamına uyumlarını desteklemede etkili olduğunu, ancak duygusal, kişisel ve sosyal uyum gibi daha karmaşık psikolojik alanlarda daha sınırlı etkiler ortaya koyduğunu göstermektedir. Bu bulgu, üniversiteye uyumun çok boyutlu bir yapı olduğunu ve bazı boyutların kısa süreli müdahalelerle geliştirilebilirken bazı boyutların daha uzun süreli ve yoğun destek gerektirdiğini ortaya koymaktadır (Credé ve Niehorster, 2012). Gelecekte yapılacak çalışmalarda müdahale süresinin uzatılması, izleme ölçümlerinin eklenmesi ve psikolojik dayanıklılık, öz düzenleme ve sosyal destek gibi değişkenlerin programa dâhil edilmesi, daha güçlü etkilerin ortaya çıkmasına katkı sağlayabilir.

Bu araştırmanın bulguları bazı sınırlılıklar çerçevesinde değerlendirilmelidir. Öncelikle araştırma, belirli bir üniversitede öğrenim gören birinci sınıf öğrencileriyle yürütülmüştür. Bu nedenle elde edilen sonuçların farklı üniversitelere, sınıf düzeylerine veya öğrenci gruplarına genellenebilirliği sınırlıdır. Araştırmada kullanılan tüm ölçümler öz bildirim (self-report) araçlarıyla elde edilmiştir. Katılımcıların sosyal beğenirlik eğilimleri, öz farkındalık düzeyleri veya ölçme araçlarını yanıtlama biçimleri sonuçları etkilemiş olabilir. Bu nedenle elde edilen bulgular katılımcıların algıları doğrultusunda değerlendirilmelidir. Müdahale programının etkileri yalnızca ön test ve son test ölçümleriyle incelenmiştir. Araştırmada izleme (follow-up) ölçümü

yapılmadığından elde edilen etkilerin uzun dönemde devam edip etmediği değerlendirilememiştir. Özellikle duygusal, kişisel ve akademik uyum gibi zaman içinde gelişen alanlarda daha uzun süreli takip çalışmalarına ihtiyaç bulunmaktadır. Araştırmada müdahale programının üniversite ortamına uyum üzerinde anlamlı etkisi bulunmasına karşın sosyal, kişisel, duygusal ve akademik uyum boyutlarında anlamlı etkileşim etkileri elde edilmemiştir. Bu durum, müdahale süresinin ve oturum sayısının söz konusu boyutlarda değişim oluşturmak için yeterli olmamış olabileceğini düşündürmektedir. Bunun yanı sıra üniversiteye uyum süreci yalnızca bireysel özelliklerden değil; akademik ortam, sosyal destek, aile ilişkileri, ekonomik koşullar ve üniversitenin sunduğu hizmetler gibi çok sayıda çevresel etkenden etkilenmektedir. Araştırmada bu değişkenlerin tamamı kontrol edilememiştir. Dolayısıyla elde edilen sonuçlar üzerinde müdahale programı dışında etkili olan başka faktörlerin de rol oynamış olması mümkündür. Son olarak, araştırmanın örneklem büyüklüğü bazı alt boyutlarda küçük etki büyüklüklerinin istatistiksel olarak ortaya konulmasını güçleştirmiş olabilir. Gelecekte daha geniş örneklemlerle gerçekleştirilecek çalışmaların müdahalenin etkilerine ilişkin daha güçlü kanıtlar sunacağı düşünülmektedir. Bu sınırlılıkların yanında araştırma, üniversiteye yeni başlayan öğrencilerin uyum süreçlerini desteklemeye yönelik müdahalelerin etkililiğine ilişkin önemli bilgiler sağlaması bakımından alana katkı sunmaktadır.

KAYNAKÇA

Aladağ, M. (2009). Üniversiteye uyum konusunda yürütülen akran danışmanlığı programının değerlendirilmesi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi, 4*(31), 12-22.

Aladağ, M., Kağnıcı, D. Y., Tuna, M. E., & Tezer, E. (2003). Üniversite yaşamı ölçeği: Ölçek geliştirme ve yapı geçerliği üzerine bir çalışma. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, *2*(20), 41-47.

Altan, M. Z. (2021). Bilinçli farkındalık ve İngiliz dili ve öğretimi lisans öğrencilerinin MAAS'a (The mindful attention awareness scale/bilinçli farkındalık dikkat ölçeği) dayalı farkındalık ve dikkat düzeyleri. *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, *7*(16), 612-649

Altın-Gök, E., & Yorulmaz, O. (2025). Psychological intervention studies on the adaptation of international students: A systematic review. *International Journal of Psychology and Educational Studies*, *12*(2), 104-118.

Yüksel, A., & Öz, F. (2018). Hemşirelik öğrencilerinin üniversiteye uyumunda problem çözmeye dayalı psikoeğitim programının etkinliğinin değerlendirilmesi. *The Journal of International Lingual, Social and Educational Sciences, 4*(2), 242–262.

Arnett, J. J. (2000). Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist, 55*(5), 469–480. https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.5.469

Atak, H. ve Çok, F. (2010, Haziran). İnsan Yaşamında Yeni Bir Dönem: Beliren Yetişkinlik. *Çocuk ve Ergen Ruh Sağlığı Dergisi*, *17*(1), 39-50.

Avcı, D. (2019). *Üniversiteye Yeni Başlayan Öğrencilere Yönelik Geliştirilen Üniversite Uyum Programının Etkililiği* (Doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Baer, R. A. (2003). Mindfulness training as a clinical intervention: a conceptual and empirical review. *Clinical psychology: Science and practice*, *10*(2), 125.

Baker, R. W., & Siryk, B. (1984). Measuring adjustment to college. *Journal of Counseling Psychology, 31*(2), 179–189. https://doi.org/10.1037/0022-0167.31.2.179

Bateman, T. S., & Organ, D. W. (1983). Job satisfaction and the good soldier: The relationship between affect and employee "citizenship". *Academy of management Journal, 26*(4), 587-595.

Bishop, S. R., Lau, M., Shapiro, S., Carlson, L., Anderson, N. D., Carmody, J., ... & Devins, G. (2004). Mindfulness: A proposed operational definition. *Clinical psychology: Science and practice*, *11*(3), 230.

Brown, K. W., & Ryan, R. M. (2003). The benefits of being present: Mindfulness and its role in psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology, 84,* 822-848.

Conley, C.S., Travers, L.V., & Bryant, F. B. (2013). Promoting psychosocial adjustment and stress management in first-year college students. *Journal of American College Health 61*(2), 75-86.

Covey, S. R. (2004). *Etkili insanların 7 alışkanlığı: Kişisel Gelişim İçin Altın Kurallar.* (çev. O. Deniztekin ve F. N. Deniztekin). (Varlık Yayınları, İstanbul).

Credé, M., & Niehorster, S. (2012). Adjustment to college as measured by the student adaptation to college questionnaire: A quantitative review of its structure and relationships with correlates and consequences. *Educational Psychology Review*, *24*(1), 133-165.

Dvořáková, K., Kishida, M., Li, J., Elavsky, S., et al. (2017). Promoting healthy transition to college through mindfulness training with first-year college students. *Journal of American College Health, 65*(4), 259–267.

Dyson, R., & Renk, K. (2006). Freshmen adaptation to university life. *Journal of Clinical Psychology, 62*(10), 1231–1244.

Flett, J. A., Conner, T. S., Riordan, B. C., Patterson, T., & Hayne, H. (2020). App-based mindfulness meditation for psychological distress and adjustment to college in incoming university students: a pragmatic, randomised, waitlist-controlled trial. *Psychology & health*, *35*(9), 1049-1074.

Friedlander, L. J., Reid, G. J., Shupak, N., & Cribbie, R. (2007). Social support, self-esteem, and stress as predictors of adjustment to university. *Journal of College Student Development, 48*(3), 259–274.

Hayes, S. C., Strosahl, K. D., & Wilson, K. G. (2012). *Acceptance and commitment therapy: The process and practice of mindful change* (2nd ed.). Guilford Press.

Kabat-Zinn, J. (1994). *Wherever You Go, There You Are: Mindfulness Meditation in Everyday Life*. New York, NY: Hyperion.

Karataş, Z. ve Camadan, F. (2020, Haziran). Üniversite öğrencilerinin psikolojik sağlamlıklarının açıklanmasında bilinçli farkındalığın ve çeşitli demografik değişkenlerin rolü. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, 52*(3), 348-370.

Kılınçoğlu, B. (2020). *Üniversite Öğrencilerinde Bilinçli Farkındalık ile Mental İyi Oluşun İncelenmesi.* [Yüksek Lisans Tezi]. Başkent Üniversitesi.

Koydemir, S. ve Sun-Selışık, Z.E. (2016). Kampüsteki refah: üniversitenin birinci sınıf öğrencileri için çevrimiçi güçlü yönlere dayalı bir müdahalenin etkililiğinin test edilmesi. *British Journal of Guidance & Counselling, 44*(4), 434-446.

Lenth, R. (2023). emmeans: Estimated Marginal Means, aka Least-Squares Means. *R package version 1.8. 5*.

Long, R., Halvorson, M., & Lengua, L. J. (2021). A mindfulness-based promotive coping program improves well-being in college undergraduates. *Anxiety, Stress, & Coping, 34*(6), 690–703.

Mettler, J., Carsley, D., & Joly, M. (2019). Dispositional mindfulness and adjustment to university. *Journal of College Student Retention: Research, Theory & Practice, 21*(1), 38–52.

Moscatelli, A., Mezzetti, M., & Lacquaniti, F. (2012). Modeling psychophysical data at the population-level: The generalized linear mixed model. *Journal of Vision*, *12*(11), 26-26.

Neff, K. (2003). Self-compassion: An alternative conceptualization of a healthy attitude toward oneself. *Self and Identity*, 2(2), 85-101. https://doi.org/10.1080/15298860309032

Organ, D. W. (1990). The motivational basis of organizational citizenship behavior. *Research in organizational behavior, 12*(1), 43-72.

Ramler, T. R., Tennison, L. R., Lynch, J., & Murphy, P. (2016). Mindfulness and the college transition: the efficacy of an adapted mindfulness-based stress reduction intervention in fostering adjustment among first-year students. *Mindfulness*, *7*(1), 179-188.

Sarıçalı, M. ve Satıcı, S. A. (2017, Mayıs). Bilinçli Farkındalık ile Psikolojik Kırılganlık İlişkisinde Utangaçlığın Aracı Rolü. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 10*(1), 655-670.

Sevim, A. S. ve Yalçın, İ. (2006). Kısa süreli bir oryantasyon programı denemesi: Öğrencilerin uyum düzeyleri ve programa ilişkin görüşleri. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 39*(2), 217-233.

Stoffel, M. A., Nakagawa, S., & Schielzeth, H. (2021). partR2: Partitioning R2 in generalized linear mixed models. *PeerJ*, *9*, e11414.

Şahin, Y. (2021, Mart). *Çözüm Odaklı Grupla Mültecilerin Sosyal Uyum ve Benlik Saygısı Düzeyindeki Etkisi* [Doktora Tezi]. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi.

Terzioğlu, Z.A. (2022). *Farkındalık Temelli Egzersiz Programının Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik İyi Oluş ve Yaşam Doyumu Üzerindeki Etkililiğinin İncelenmesi* [Doktora Tezi]. Akdeniz Üniversitesi.

Tinto, V. (1993). *Leaving College: Rethinking the Causes and Cures of Student Attrition*. University of Chicago Press.

Tuncer, E., Özgen, M.I., Işık, R., Özbek, P., Kılıç, B. (2015). *Üniversite ve Ötesi: Genç Yetişkinler İçin Hayat Becerileri.* Koç Üniversitesi Yayınları.

Türktan, N. S. (2003). *Kısa süreli yarı yapılandırılmış destek grubunun üniversiteye yeni başlayan öğrencilerin uyumlarını kolaylaştırıcı etkisi ve grup sürecindeki iyileştirici etkenler.* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

White, F. (2002). A cognitive-behavioural measure of student goal setting in a tertiary educational context. *Educational Psychology, 22*(3), 285-304.

Bölüm 14

ÖZEL GEREKSİNİMLİ BİREYLER İÇİN AFET ANINDA AKILLI TAHLİYE SİSTEMLERİ: KAPSAYICI VE TEKNOLOJİK BİR YAKLAŞIM

Abdurrahman OLGUN[1]
Uğur MAZLUM[2]

1 Öğr. Gör. Abdurrahman OLGUN, Kurumu: Gümüşhane Üniversitesi, Kürtün MYO, Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Bölümü, Sivil Savunma ve İtfaiyecilik Programı.
2 Öğr. Gör. Uğur MAZLUM, Kurumu: Gümüşhane Üniversitesi, Kürtün MYO, Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Bölümü, Sivil Savunma ve İtfaiyecilik Programı.

1. GİRİŞ

Afetlerin olumsuz etkileri, risk altındaki gruplara mensup kişiler tarafından daha şiddetli bir şekilde hissedilebilir. Bireylerin afet ve acil durumlardan ne ölçüde etkilendikleri ve bu etkilere verdikleri tepkiler şüphesiz kişiden kişiye değişmekle birlikte, engelli bireylerin en ağır etkilenenler arasında olduğu bilinen bir gerçektir (Açıkalın, 2017). Afetler ve acil durumlar toplumun tüm kesimlerini etkileyebilir, ancak özel ihtiyaçları olan bireyler için çok daha yıkıcı sonuçlara yol açabilir. Fiziksel, zihinsel, duyusal veya kronik sağlık sorunları olan kişiler, bilgiye erişimde, tahliye ve müdahale süreçlerinde önemli engellerle karşılaşır ve bu da onları afetler sırasında daha yüksek risk kategorisine sokar. Bu nedenle, afet yönetimi süreçlerini kapsayıcı, eşitlik temelli ve erişilebilir bir yaklaşımla yeniden yapılandırmak hayati önem taşır (Huang ve Lien, 2012).

Beklenmedik ve yıkıcı etkileriyle afetler, kamu yönetiminde müdahale edilmesi gereken kritik alanlar yaratır. Hızlı ve etkili tahliye süreçleri, deprem, sel ve yangın gibi afetlerde özellikle önemlidir. Ancak bu süreçler genellikle 'standart birey' varsayımına dayalı olarak tasarlanır ve özel ihtiyaçları olan kişilerin gereksinimleri göz ardı edilir.

Bu durum, engelli kişilerin toplumsal katılımının önündeki en önemli engellerin fiziksel erişilebilirlik sorunları, toplumsal önyargılar, sınırlı istihdam imkânları ve eğitim imkânlarındaki eşitsizlikler olduğunu ortaya koymaktadır. Tersine, katılımın artırılmasında kapsayıcı sosyal politikaların ve güçlü sosyal destek mekanizmalarının rolünü vurgulamaktadır. Bu nedenle, sosyal katılım modeli, engelli kişilerin afet yönetiminde sadece korunması gereken bir grup olarak değil, aynı zamanda afet direncinin oluşturulmasına aktif katkıda bulunan kişiler olarak da görülmesi gerektiğini öne sürmektedir (Akyürek, 2011). Bu bağlamda, kapsayıcı bir afet yönetimi yaklaşımı hem müdahale kapasitesini hem de sosyal eşitliği etkilemektedir. Akıllı şehir uygulamaları ve dijital teknolojiler, bu sorunun ele alınması için önemli fırsatlar sunmaktadır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Özel Gereksinimli Bireyler ve Afet Kırılganlığı

Engelli kişileri, farklı engel gruplarının karşılaştığı özel zorlukları dikkate almak yerine tek tip bir grup olarak ele almak, afetler sırasında onlara sunulan hizmetlerin etkinliğini azaltır. Arama ve kurtarma ekipleri, genel insani ihtiyaçlara odaklanarak müdahalelere hazırlanır. Bu durum, afet durumlarında engelli kişilere sunulan hizmetlerin yetersiz kalmasına neden olabilir. Örneğin, zihinsel engelli bireyler, alışık olmadıkları ortamlarda

veya tanımadıkları kişilerle iletişim kurmakta zorluk çekebilir. Dolayısıyla, afet sırasında onlara yardım etmek, uygun hazırlıkların yanı sıra ihtiyaçlarına özel yöntemlerin kullanılmasını gerektirir. İletişim düzeyini artırmak amacıyla engelli bireylerle tatbikatlar yapmak, arama ve kurtarma ekiplerinin afet hazırlık kapasitesini artırabilir (Okay ve İnal, 2019: 91).

Özel ihtiyaçları olan bireyleri belirlerken, yalnızca bireysel farklılıkları değil, aynı zamanda toplumla etkileşimlerinde karşılaştıkları engelleri de dikkate almak önemlidir. Bu bireylerin topluma entegrasyonunu sağlamak ve yaşam kalitelerini iyileştirmek için, bireysel müdahalelerin yanı sıra sosyal, mekânsal ve yasal düzenlemeler de gereklidir. Eğitim, sağlık, istihdam, barınma ve ulaşım gibi temel hizmetlere erişim imkânı sağlamak, özel ihtiyaçları olan bireylerin insan hakları çerçevesinde korunmasını sağlar ve topluma tam katılımlarını kolaylaştırır (WHO, 2011).

Özel ihtiyaçları olan bireylerin belirlenmesi, yalnızca kişisel özelliklere dayalı bir sınıflandırma değil, sosyal adalet ve insan hakları perspektiflerinden ele alınması gereken çok yönlü bir konudur (Kocakaya, 2022). Erişilebilirliğin sağlanması, özel ihtiyaçları olan bireylerin acil durum ve afet yönetimine etkin katılımı ve sosyal eşitlik için temel bir koşul olarak kabul edilmektedir (Gür ve Nirgiz, 2024). Dünya Sağlık Örgütü'ne (WHO) göre engellilik, bir bireyin sağlık durumu ile çevresinin etkileşiminden kaynaklanan işlev kaybı veya kısıtlama olarak tanımlanmaktadır. Bu tanım, engelliliği sadece bireyin doğuştan gelen bir özelliği olarak değil, fiziksel çevresi, sosyoekonomik koşulları, toplumsal tutumlar ve politika eksikliklerinden etkilenen dinamik bir durum olarak ele almaktadır. (Özdemir ve Altunay, 2026:5).

Özel ihtiyaçları olan kişiler, fiziksel, zihinsel veya duyusal farklılıklar nedeniyle afet durumunda standart tahliye prosedürlerinden tam olarak yararlanamayan bir gruptur. Literatürde, bu kişilerin afetler sırasında daha yüksek ölüm ve yaralanma oranlarına sahip olduğu vurgulanmaktadır.

Engelli bireyler için planlama yaparken, her grubun kendine özgü ihtiyaçlarını karşılayan programlar geliştirmek çok önemlidir. Afetlere karşı hazırlıklı ve bilgili olması gerekenler sadece engelli bireyler değil, aynı zamanda aileleri ve etkileşimde bulundukları sistemlerdir. Bu nedenle, tüm engelli bireylerin ve ailelerinin aşağıda özetlenen adımları izleyerek deprem gibi afet durumlarına hazırlıklı olmaları çok önemlidir (Isaacson-Kailes, 2005, Türk, 2022).

- Her odada, özellikle engelli bireyleri göz önünde bulundurarak güvenli alanlar belirlemek;
- Açık havada bir acil durum toplanma noktası tayin etmek;

- Potansiyel tehlike arz eden ekipmanların güvenliğini sağlamak;
- Tahliye güzergâhları oluşturmak;
- En az 72 saati kapsayan bir aile afet planı hazırlamak amacıyla düzenli aralıklarla tatbikatlar yapmak;
- Acil durumlarda engelli bireyleri takip etmek ve acil durum malzemelerinin hazır bulunduğundan emin olmak;
- Yakın çevrede bulunan kişilerle bir destek ağı kurmak;
- Kişinin özel ihtiyaçlarını karşılamak için en az iki hafta yetecek miktarda gıda, sağlık bilgi kartı, acil durum iletişim listesi, piller, düdük, el feneri ve kişinin engel durumunu belirten not kartları gibi malzemeleri içeren bir afet acil durum kiti hazırlamak.
- İletişim için telefonlar her zaman yakınlarda bulundurulmalıdır.
- Deprem sırasında düşerek tahliye yollarını tıkayabilecek eşyalar sabitlenmeli ve güvenli çıkış yolları hazırlanmalıdır
- Hızlı sarsıntıların yol açtığı yaralanmaları önlemek için, sarsıntı başlar başlamaz, duruma göre "Yere Yat, Korun ve Tutun" pozisyonunu alın ya da en yakın güvenli alana sığının
- Deprem veya başka bir sarsıntı sırasında dışarı çıkmaya çalışmayın. Sarsıntı durana kadar uygun pozisyonda güvenli bir alanda kalın. Sarsıntı sırasında merdivenleri veya asansörleri kullanmayın.'
- Yangın riskini azaltmak için yangın alarmları kurulmalı ve ısıtıcıların duvarlara sabitlenmesi gibi önlemler alınmalıdır.'
- Her alanda bir "hayat üçgeni" belirlenmelidir
- Hem engelli bireyler hem de yakın çevrelerindeki kişiler ilk yardım bilgisi edinmelidir.

Afetler sırasında özel ihtiyaçları olan bireyleri korumak, sadece fiziksel güvenliklerini sağlamaktan öteye gider; aile, yakın çevre ve sosyal destek mekanizmalarının organize edilmesini içeren kapsamlı bir afet yönetimi yaklaşımı gerektirir. Deprem gibi ani afetlerde, farklı engel türlerine sahip bireylerin değişken ihtiyaçları, standart afet planlarını yetersiz hale getirebilir. Bu nedenle, güvenli bölgeleri belirlemek, tahliye güzergâhlarını düzenlemek, yaşam üçgenleri oluşturmak ve bireyin ihtiyaçlarına göre uyarlanmış acil durum ekipmanlarını hazırlamak hayati önem taşır. Düzenli tatbikatlar yapmak ve aile afet planları oluşturmak da kriz sırasında panik düzeyini azaltmaya ve müdahale kapasitesini artırmaya yardımcı olur.

Afet hazırlık sürecinde, engelli bireyler, aile üyeleri, komşular ve yakın çevredeki destek ağları arasında farkındalık yaratmak çok önemlidir. Bunun nedeni, afetler sırasında iletişim, rehberlik ve fiziksel destek ihtiyacının artması ve bu süreçte sosyal dayanışmanın hayati bir güvenlik faktörü haline gelmesidir. Engelli kişinin sağlık bilgi kartlarını, iletişim listelerini, ilaçlarını, yardımcı cihazlarını ve temel malzemeleri içeren afet kitlerini önceden hazırlamak, afet sonrası ilk birkaç saatte ortaya çıkabilecek erişim sorunlarını en aza indirmeye yardımcı olur. Buna ek olarak, ilk yardım eğitimi gerekliliği ve yangın gibi ikincil riskleri azaltmaya yönelik önlemler, afet yönetiminin deprem anının ötesine geçerek afet sonrası süreci de kapsaması gerektiğini göstermektedir.

Sonuç olarak, engelli kişiler için afet hazırlığı, bireysel önlemlerin ötesine geçen, kapsayıcı ve erişilebilir bir afet yönetimi yaklaşımı gerektirir. Bu yaklaşım, özel ihtiyaçları olan bireylerin afet sırasında bağımsız hareket etme kapasitesini artırır ve yaşam, güvenlik ve erişilebilirlik hakları gibi temel insan haklarının korunmasına katkıda bulunur. Bu nedenle, afet politikaları geliştirilirken engelli kişilerin ihtiyaçlarına öncelik veren bir planlama yaklaşımı, toplumsal dayanıklılığı artırmak için çok önemlidir.

2.2. Akıllı Tahliye Sistemleri

Akıllı tahliye sistemleri, bireylerin mümkün olan en güvenli ve en hızlı şekilde tahliye edilmesini sağlamak için sensörler, Nesnelerin İnterneti (IoT), büyük veri ve yapay zeka (AI) teknolojilerini kullanır. Bu sistemler, gerçek zamanlı veri analizi yoluyla dinamik rehberlik sağlar.

Akıllı Tahliye Sistemleri, geleneksel "herkes için tek çıkış" yaklaşımından uzaklaşarak, belirli afetler ve bireylerin ihtiyaçlarına yönelik anında ve kişiye özel çözümler üreten esnek bir güvenlik mimarisi sunar. Bu sistemlerin temelini oluşturan iki ana unsur aşağıda ayrıntılı olarak açıklanmıştır:

Dinamik Rota Optimizasyonu ve Görsel/İşitsel Rehberlik. Geleneksel tahliye işaretleri statiktir ve dumanla dolu koridorlarda veya karmaşık yapılarda etkisiz kalabilir. Bununla birlikte, Akıllı Tahliye Sistemleri, o anda en güvenli rotayı belirlemek için bina içindeki sensörlerden gelen verileri (ör. yangın yeri, duman yoğunluğu ve yapısal hasar) analiz eder. Bu rehberlik, standart yönlendirmelerle sınırlı değildir; özel ihtiyaçları olan bireyler için kişiselleştirilmiş sinyallere dönüştürülür. Örneğin, görme engelli bir kişi akıllı bir bileklik aracılığıyla titreşim şeklinde dokunsal geri bildirim alırken, işitme engelli kişiler için akıllı aydınlatma sistemleri güvenli rotayı belirtmek üzere farklı renklerde ve frekanslarda yanıp söner. Bu rehberlik ekosistemi, panik anlarında kaosu en aza indirir ve bireylerin "bağımsız hareket etme" yeteneğini en üst düzeye çıkarır.

Akıllı tahliye sistemleri, asansörlerden yangın kapılarına kadar bir binadaki her mekanik bileşeni akıllı aktüatörlere dönüştürür. Bir afet sırasında, "Kişiye Odaklı Veri Entegrasyonu" sayesinde sistem, binada hareket kabiliyeti kısıtlı veya tekerlekli sandalye kullanan kişilerin tam konumunu belirleyebilir. Bu bilgilerle birlikte çalışan akıllı asansörler veya tahliye platformları, bu kişiler için genel tahliye kurallarından farklı olan özel "güvenli bölge" protokollerini devreye sokar. Müdahale ekipleri geldiğinde, tabletlerinden binanın dijital ikizi aracılığıyla hangi "hassas erişim" noktalarının tahliye edilmeyi beklediğini görebilirler. Böylece sistem, tahliyeyi her saniyenin doğru koridordaki doğru kişiye tahsis edildiği senkronize bir operasyona dönüştürür.

3. AKILLI TAHLİYE MODELİ ÖNERİSİ

Bir afet sırasında, zihinsel veya fiziksel engelli bireylerin özel ihtiyaçlarını dikkate almayan faaliyetler uygunsuz veya yetersiz olabilir. Örneğin, işitme engelli kişiler geçici barınaklarda tahliye emirlerini veya talimatlarını duyamayabilir. Buna karşılık, görme engelli bireyler görsel olarak aktarılan bilgilere erişemeyebilir. Tekerlekli sandalye kullanan bireyler için erişilebilirlik özellikleri mevcut olmayabilir ve geçici barınakların ve ortak alanların girişleri erişilemez olabilir. Zihinsel engelli bireyler de afet ve acil durumlarda birçok zorlukla karşılaşabilir. Örneğin, afet müdahale ekipleri bu bireylerin davranışlarını yanlış yorumlarsa veya onların yanında kendilerini rahatsız hissederse, tahliye süreci etkili bir şekilde yürütülemeyebilir (Hoffman, 2008: 1499–1500). Deprem gibi olası afetlerde, görme, işitme, zihinsel ve fiziksel engelli kişiler de dahil olmak üzere risk altındaki grupların iletişim ağlarına erişememe olasılığı yüksektir. Afet müdahale çabalarının etkinliğini artıran faktörlerden biri, afet sonrası aşamalarda yapılan duyuruların güvenilir iletişim ağları aracılığıyla iletilmesini sağlamaktır (Çakır ve Atalay, 2020). Bu çalışmada önerilen model dört temel bileşenden oluşmaktadır:

3.1. Birey Odaklı Veri Entegrasyonu

Birey odaklı veri entegrasyonu, afet yönetimi ekosistemindeki "herkes için güvenlik" ilkesini kağıt üzerindeki bir hedeften operasyonel bir gerçeğe dönüştürmektedir. Bu sistem, özel ihtiyaçları olan bireylerin entegrasyonu üzerine kurulmuştur; dinamik sağlık verilerini, protez ve cihaz kullanım bilgilerini ve konum verilerini, üst düzey protokollerle güvence altına alınmış tek bir dijital kimlik altında bir araya getirmektedir. Geleneksel afet yönetimi genellikle "ortalama bir kişi" profiline dayanırken, BOVE yaklaşımı sistem içinde bireylerin hareket kısıtlılıklarını ve tıbbi bağımlılıklarını önceden tanımlar. Sonuç olarak, bir deprem veya başka bir acil durum durumunda, müdahale ekipleri bölgedeki hangi binada tekerlekli sandalye kullanıcısı olduğunu veya hangi dairede elektrikli ventilatör gerektiğini tespit edebilir. Bu,

her saniyenin önemli olduğu kritik "altın saatler" sırasında hassas müdahaleler yapmalarını sağlar.

Bu veriye dayalı dönüşüm, yalnızca bir lojistik planlama aracı değil; aynı zamanda hak savunuculuğuna yönelik kapsayıcı bir modeldir. Afet öncesinde kurulan bu entegre veri ağları, tahliye yollarının erişilebilirliğinin sağlanmasından geçici barınaklardaki özel ihtiyaçları karşılamak üzere özel ekipman planlamasına kadar geniş bir yelpazeyi kapsayan bir karar destek mekanizması işlevi görür. Verilerin zamanında ve güvenli bir şekilde paylaşılması, afet sırasında bireylerin "görünmezliğini" ortadan kaldırarak, onları sistem içindeki pasif nesnelerden afet hazırlık sürecinin merkezi öznelerine dönüştürür. Sonuç olarak, birey merkezli veri entegrasyonu, her bireyi hayatta kalma stratejisine dahil ederek ve savunmasız grupları en zayıf halka olarak değil bir varlık olarak görerek, sosyal dayanıklılığı teknolojik ve insani bir koruma mekanizması olarak yeniden inşa eder.

3.2. Yapay Zekâ Destekli Yönlendirme

Deprem gibi afet ve acil durumlarda, engelli bireyler genel nüfusa kıyasla başkalarının yardımına daha fazla bağımlıdır. Afet mağdurları arasında engelli bireylerin sayısını kesin olarak belirlemek imkânsız olsa da, mevcut araştırmalar engelli bireylerin afetlerden orantısız bir şekilde etkilendiğini göstermektedir. Ayrıca, kaynaklara ve imkânlara erişimin sınırlı olması, karşılanamayan ihtiyaçları nedeniyle engelli bireyleri yüksek risk altına sokmaktadır (Hisamatsu, 2013). Afet sırasında, en uygun tahliye rotası, kişinin engel durumuna göre otomatik olarak belirlenmelidir.

3.3. Giyilebilir Teknolojiler ve Sensörler

Giyilebilir teknolojiler ve gelişmiş sensör ağları, yalnızca özel ihtiyaçları olan kişiler için birer aksesuar değildir; aynı zamanda afetler sırasında hayat kurtarabilen dijital "can simitleri"dir. Akıllı bileklikler, saatler ve giysilere entegre biyometrik sensörler, kalp atış hızı, oksijen seviyesi ve stres düzeyi gibi kritik sağlık verilerini gerçek zamanlı olarak izleyerek kişinin o anki fiziksel durumuna ilişkin bir analiz sunar. Bir afet durumunda, bu cihazlar bir kişinin enkaz altında sıkışıp kalıp kalmadığını veya hareket kabiliyetini yitirip yitirmediğini belirtmek için bilgileri anında merkezi bir sisteme iletebilir. "Düşme algılama" veya "panik düğmesi" gibi özellikler, yardıma ihtiyaç duyulduğunda yetkilileri saniyeler içinde bilgilendirir ve böylece müdahale süresini en aza indirir.

Bu sensörlerin sağladığı mekansal veri entegrasyonu, kapsamlı afet yönetiminin operasyonel verimliliğini yeni bir düzeye taşır. GPS ve iç mekan konumlandırma sistemleri (IPS) ile desteklenen giyilebilir cihazlar, afet müdahale

ekiplerine sadece kişinin koordinatlarını değil, aynı zamanda kat ve oda numarası da dahil olmak üzere çok katlı bir bina içindeki konumuna ilişkin bilgileri de sağlayabilir. Bu hassas veri akışı, arama ve kurtarma ekiplerinin körü körüne arama yapmak yerine doğrudan hedefe odaklanmalarını sağlar. Ayrıca, bu teknolojiler kronik rahatsızlıklar, alerjiler ve engel türü dahil olmak üzere kişinin tıbbi geçmişiyle eşleştirildiğinde, olay yerine ulaşan ilk müdahale ekibi, fiziksel temas kurmadan önce kişinin tıbbi ihtiyaçlarını tam olarak kavrayabilir. Bu durum, afetlerin yarattığı kaos ortamında hata payını azaltarak, hareket kabiliyeti kısıtlı kişiler için en üst düzeyde güvenlik sağlar.

3.4. Yerel Yönetim Entegrasyonu

Engelli bireylerin bilgiye erişebilmesini sağlamak için, risk altındaki gruplara özel olarak tasarlanmış iletişim ağları kurulmalıdır. Bu grupların özel ihtiyaçlarına uygun olarak tercih ettikleri kaynaklar belirlenmeli ve buna paralel olarak modern yöntem ve teknikler benimsenmelidir (Türk, 2022: 66). Belediyeler, afet koordinasyon merkezleri ve sağlık birimleri arasında veri paylaşımı kolaylaştırılmalıdır.

Yerel yönetimler, afet yönetiminin teorik çerçevesini mahalle düzeyinde somut eyleme dönüştürmede kritik öneme sahiptir. Giyilebilir teknolojilerden elde edilen veriler belediyelerin coğrafi bilgi sistemleriyle entegre edildiğinde, her mahalle bir 'akıllı yaşam hücresi' haline gelebilir. Bu sistemde, sadece bir binanın konumu değil, asansörün genişliği, rampanın eğimi ve özel ihtiyaçları olan bir kişinin kullandığı cihazın enerji gereksinimleri gibi mikro detaylar da dijital ikizlere kodlanır. Deprem durumunda, yerel yönetim kontrol merkezlerindeki ekranlarda sadece hasar gören binalar gösterilmekle kalmaz, aynı zamanda öncelikli kurtarma gerektiren "kırmızı bölgeler" de vurgulanarak yanmaya başlar. Bu, bürokrasiyi atlayarak doğrudan bireysel ihtiyaçlara odaklanan ve en ince ayrıntılara kadar inen lojistik bir devrimi temsil eder.

'Kırılganlıktan Dayanıklılığa' Veri Köprüsü: Bu bağlamda, afet politikaları yerel yönetimlerin elindeki yığınla evrak yığınından canlı ekosistemlere dönüşmelidir. Yerel yönetimlerin sürece dahil edilmesi, mahalle konseyi üyelerinden sosyal hizmetler birimlerine kadar her birimin, özel ihtiyaçları olan bireylerle ilgili verileri 'erişilebilir kentsel planlama' için girdi olarak kullanmasını sağlar. Örneğin, bir bireyin hareket kabiliyetine ilişkin veriler sadece acil durumlar için saklanmakla kalmaz, aynı zamanda günlük kullanım için mahalle parklarının, kaldırımların ve toplu taşıma duraklarının tasarımında da kullanılır. Bu nedenle, yerel yönetimler bir afetin meydana gelmesini beklemek yerine, bu verileri kullanarak afetler gerçekleşmeden önce yıkıcı etkilerini en aza indiren bir "önleyici kentsel bağışıklık sistemi" kurarlar. Sosyal dayanıklılık, bu veri köprüsü üzerinde gelişen mahalle dayanışmasıyla güçlenir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Afetler ani olarak meydana gelir ve çok büyük bir etkiye sahiptir; bu da önemli ölçüde can ve mal kaybına yol açabilir. Şüphesiz ki, afetlerin en önemli yönü insanlar üzerindeki etkisidir. Afetler temelde "kayıp" ile ilişkilendirilse de, yoksulluğa, kaygıya ve korkuya da yol açabilir. Ayrıca, yoksulluk, psikolojik ve biyolojik farklılıklar gibi önceden var olan durumların yanı sıra engellilik, sağlık durumu, cinsiyet ve yaş gibi faktörler de risk altındaki gruplardaki bireylerin afetlerin etkilerine karşı savunmasızlığını artırır. Bu durum, deprem gibi afet durumlarında bu bireyleri nüfusun geri kalanına göre daha savunmasız hale getirir. Risk altındaki gruplardaki bireylerin afetlerin etkilerini öngörme, bunlarla başa çıkma ve dayanıklılık gösterme konusundaki sınırlılıkları, afetlerden orantısız bir şekilde etkilenmelerine neden olur (Şengün ve Kalağan, 2026:430).

Afet yönetimi, yalnızca fiziki altyapının güçlendirilmesini ve afete dayanıklı yapıların inşa edilmesini içermemeli, aynı zamanda sosyal kapsayıcılığı sağlayan ve bireylerin eşit haklarını koruyan bir yaklaşıma dayanmalıdır. Afetlere hazırlık yapmak ve afet sonrası toparlanma sürecini etkin bir şekilde yönetmek için, özel ihtiyaçları olan bireylerin gereksinimlerini dikkate alan, afet süreçlerine katılımlarını kolaylaştıran ve haklarını ihlal etmeyen kapsamlı sistemler geliştirilmelidir (Özdemir & Altunay, 2026: 8). Engelli kişiler arasında afet yönetimi konusunda farkındalığı artırmak ve anlayışı geliştirmek için afet eğitim programları düzenlenmeli ve bu programların, engelli kişilerin özel ihtiyaçlarına yönelik bilgi ve beceriler kazandırması sağlanmalıdır (Stough ve ark., 2016).

Kişisel rehberliğe ihtiyaç duyan ve ailelerine veya destek kuruluşlarına ulaşamayan zihinsel engelli ve otizmli bireylere destek ve koruma hizmetleri sunulmalıdır (Kurnaz, 2018:2).

Özel ihtiyaçları olan bireylerin hayatta kalma oranlarını artırmak ve afet durumlarında karşılaştıkları zorlukları en aza indirmek için, bu bireylerin afetlere hazırlıklı olmalarını sağlamak son derece önemlidir. Afet öncesinde, sırasında ve sonrasında sergilenmesi gereken uygun davranışları onlara öğretmek, olumsuz sonuçlarla başa çıkmalarına yardımcı olmak açısından hayati öneme sahiptir. Afet eğitimi, bireylere sadece bir afet sırasında ne yapmaları gerektiğini öğretmekle kalmaz, aynı zamanda afet süreçleri hakkında bilgi vererek sorumluluk duygusunu ve afet farkındalığını da geliştirir. Bu farkındalık, bireylerin afetlere karşı tepkilerini daha etkili ve güvenli hale getirebilir, böylece acil müdahalelerin ve iyileştirme süreçlerinin daha verimli bir şekilde uygulanmasını sağlar (Boon ve ark., 2012). Afet yönetiminde kapsayıcı yaklaşımlar geliştirmek esastır. Özel ihtiyaçları olan bireyler için akıllı tahliye sistemleri, can kaybını azaltacak ve sosyal devlet kavramını güçlendirecektir.

Afet planlama süreci boyunca, yerel yönetimlerden ulusal hükümete kadar tüm paydaşlar, özel ihtiyaçları olan bireylerin afet yönetimine katılımını artırmak ve bu süreçteki rollerini güçlendirmek için çalışmalıdır. Ayrıca, afetler ve bunların sonuçlarına yönelik acil durum planları, tıbbi, psikolojik, ulaşım ve iletişim ihtiyaçları gibi özel gereksinimleri olan bireylerin temel ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde ayrıntılı olarak tasarlanmalıdır. Ayrıca, afet anı ve sonrası için hazırlanan acil durum planları, özel gereksinimli bireylerin tıbbi, psikolojik, ulaşım ve iletişim gibi temel ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde detaylı ve özgün olarak tasarlanmalıdır (Orhan ve Keskinok, 2019).

Afetler, toplumun tüm kesimlerini etkileyen yıkıcı olaylar olmakla birlikte, özel gereksinimli bireyler açısından çok daha derin sosyal, fiziksel ve psikolojik sonuçlar doğurmaktadır. Mevcut afet yönetimi yaklaşımlarının çoğunlukla standart birey anlayışı üzerine kurulmuş olması, engelli bireylerin afet anında bilgiye erişim, tahliye ve müdahale süreçlerinde ciddi dezavantajlar yaşamasına neden olmaktadır. Bu durum, afet yönetiminde kapsayıcı, erişilebilir ve insan odaklı politikaların geliştirilmesini zorunlu hale getirmektedir. Özellikle özel gereksinimli bireylerin yaşam hakkı, güvenlik ve erişilebilirlik haklarının korunması, yalnızca sosyal politika meselesi değil aynı zamanda temel bir insan hakları sorumluluğu olarak değerlendirilmelidir.

Bu kapsamda çalışmada ele alınan akıllı tahliye sistemleri, afet yönetiminde teknolojik dönüşümün önemini ortaya koymaktadır. Yapay zekâ, nesnelerin interneti (IoT), sensör teknolojileri ve giyilebilir cihazlar aracılığıyla geliştirilen sistemler, bireyin engel durumuna uygun kişiselleştirilmiş yönlendirmeler sağlayarak afet anında bağımsız hareket kabiliyetini artırmaktadır. Aynı zamanda gerçek zamanlı konum ve sağlık verilerinin paylaşılması, arama-kurtarma ekiplerinin müdahale süreçlerini hızlandırmakta ve afet sonrası oluşabilecek can kayıplarının azaltılmasına katkı sunmaktadır. Böylece teknoloji, yalnızca teknik bir araç değil; afetlerde sosyal kapsayıcılığı güçlendiren stratejik bir güvenlik mekanizması haline gelmektedir.

Çalışma sonuçları, afetlere dirençli toplumların oluşturulabilmesi için yerel yönetimlerin, merkezi idarenin ve teknoloji odaklı paydaşların birlikte hareket etmesi gerektiğini göstermektedir. Özellikle coğrafi bilgi sistemleri ile entegre edilmiş erişilebilir kent planlamaları, mahalle ölçeğinde afet dayanıklılığını artırabilecek önemli uygulamalar arasında yer almaktadır. Engelli bireylerin ihtiyaçlarını merkeze alan akıllı şehir uygulamaları; rampalar, tahliye alanları, erişilebilir iletişim sistemleri ve dijital afet rehberlik mekanizmaları sayesinde hem kriz anında müdahaleyi kolaylaştırmakta hem de günlük yaşam kalitesini yükseltmektedir. Bu yönüyle afet yönetimi, yalnızca kriz anına yönelik değil, aynı zamanda sürdürülebilir ve erişilebilir kentleşmenin bir parçası olarak ele alınmalıdır.

Afet ve acil durum yönetimi süreçlerinde, bilgilendirme sistemlerinin erişilebilirliği büyük önem taşımaktadır. İşaret diliyle desteklenmiş yayınlar, görsel materyaller ve sesli uyarı sistemleri, özel gereksinimli bireylerin, özellikle işitme ve görme engelli bireylerin bilgiye erişimini kolaylaştıracak temel araçlardır (Kaman ve Altunay, 2021).

Öneriler:

- Yerel yönetimlerde "kapsayıcı afet planları" hazırlanmalıdır.
- Akıllı şehir altyapıları özel gereksinimli bireyleri kapsayacak şekilde güncellenmelidir.
- Kamu-özel sektör iş birlikleri ile teknolojik çözümler teşvik edilmelidir.
- Afet eğitimleri bireysel farklılıkları dikkate alacak şekilde yeniden tasarlanmalıdır.

Sonuç olarak, özel gereksinimli bireylerin afet süreçlerinde pasif korunma nesneleri olarak değil, afet dayanıklılığının aktif paydaşları olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Afet öncesi eğitimlerin erişilebilir hale getirilmesi, düzenli tatbikatların yapılması, aile afet planlarının oluşturulması ve kapsayıcı teknoloji yatırımlarının artırılması, toplumsal dayanıklılığın güçlendirilmesinde kritik rol oynayacaktır. Kamu, özel sektör ve yerel yönetim iş birliğiyle geliştirilecek bütüncül politikalar, sosyal devlet anlayışını güçlendirirken aynı zamanda afetlerde meydana gelebilecek can ve hizmet kayıplarının en aza indirilmesine önemli katkılar sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Açıkalın, O. (2017). *Yüzyılın hesabı: Deprem bağlamında dirayetli toplumun neresindeyiz?* İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.

Akyürek, G. (2011). *Engelli kişilerin toplumsal katılımlarını etkileyen faktörlerin incelenmesi* (Yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Alexander, D. (2002). *Principles of emergency planning and management.* Oxford: Oxford University Press.

Boon, H. J., Pagliano, P., Brown, L., & Tsey, K. (2012). An assessment of policies guiding school emergency disaster management for students with disabilities in Australia. *Journal of Policy and Practice in Intellectual Disabilities, 9*(1), 17–26.

Coppola, D. P. (2015). *Introduction to international disaster management.* Amsterdam: Elsevier.

Çakır, Ö., & Atalay, G. (2020). Afetlerde özel gereksinimli grup olarak yaşlılar. *Resilience Journal, 4*(1), 169–186.

Ergünay, O. (2009). Doğal afetler ve sürdürülebilir kalkınma. *Deprem Sempozyumu* (11–12 Kasım 2009, ss. 1–11). Abant İzzet Baysal Üniversitesi.

Gümüş, Ç. E., & Öncel, S. (2023). Özel gereksinimli bireylerin duyarlı afet yönetimi modeline dâhil edilmesi ve coğrafi bilgi sistemleri kullanılmasının önemi. *Cumhuriyetimizin 100. Yılında Olağanüstü Zamanlarda Engellilik, 3 Aralık Dünya Engelliler Günü Sempozyumu.* İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Gür, K., & Nirgiz, C. (2024). Depremde engelli olmak. *Health Academy Kastamonu, 9*(3), 29–30.

Hisamatsu, M. (2013). Panel discussion on disaster resilience and disability: Ensuring equality and inclusion. UNDESA, New York.

Hoffman, S. (2008). Preparing for disaster: Protecting the most vulnerable in emergencies. *UC Davis Law Review, 42,* 1491–1547.

Huang, J. S., & Lien, Y. N. (2012). Challenges of emergency communication network for disaster response. In *2012 IEEE International Conference on Communication Systems* (pp. 528–532).

Isaacson-Kailes, J. (2005). *Deprem ile birlikte yaşamak: Görme engellilerde depreme hazırlık.* İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü Afete Hazırlık Eğitimi Birimi.

Kaman, K., & Altunay, B. (2021). Görme yetersizliği olan öğrencilerde uzaktan eğitim sürecinde yaşanan sorunların öğretmen, öğrenci ve aile açısından incelenmesi. *Engelsiz Bilişim,* 75.

Kocakaya, R. (2022). Özel gereksinimli bireyler için acil durum ve afet yönetiminin sosyal adalet ve insan hakları perspektifinden ele alınması. *Afet ve Risk Dergisi, 5*(2), 241–251.

Kurnaz, E. (2018). Afet ve acil durumlarda özel gereksinimli bireylere sunulacak hizmetler. In *Özel Gereksinimli Bireyler İçin Afet Yönetimi.* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi.

Okay, N., & İnal, E. (2019). Kırılganlıktan kapasite geliştirmeye. *Resilience Journal, 3*(1), 85–99.

Orhan, E., & Keskinok, H. Ç. (2019). Afet sakınımında özel gereksinimli bireyler için geliştirilecek mekânsal planlama ilkeleri. *Resilience, 3*(1), 25–35.

Özdemir, B., & Altunay, B. (2026). Özel gereksinimli bireyler için acil durum ve afet yönetiminin değerlendirilmesi. *Sağlık ve Sosyal Refah Araştırmaları Dergisi.*

Stough, L. M., Sharp, A. N., Resch, J. A., Decker, C., & Wilker, N. (2016). Barriers to the long-term recovery of individuals with disabilities following a disaster. *Disasters, 40*(3), 387–410.

Şengün, E., & Kalağan, (2026). Türkiye'de dirençli kentler bağlamında engelli bireylere yönelik afet risk yönetim politikalarına genel bir bakış. *Journal of Economics and Administrative Sciences, 27*(2), 412–437.

Türk, A. (2022). Deprem özelinde engelli bireylere duyarlı afet yönetimi modeli. *Afet ve Risk Dergisi, 5*(1), 61–77.

United Nations. (2015). *Sendai framework for disaster risk reduction 2015–2030.* New York: United Nations.

World Health Organization. (2011). *World report on disability.* Geneva: World Health Organization. Retrieved from https://apps.who.int/iris/handle/10665/44575

Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı AFAD. (2020). *Türkiye Afet Müdahale Planı (TAMP).* Ankara: AFAD.

Bölüm
15

İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ ÖNLEMLERİNİN ALINMAMASI NEDENİYLE ÇALIŞMAKTAN KAÇINMA HAKKI

Teoman AKPINAR[1]

1 Prof. Dr., T.C. Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Çorlu Meslek Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Bölümü, takpinar@nku.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2205-1584

GİRİŞ:

Çalışma hayatı, bireyin ekonomik varlığını sürdürmesi ve toplumsal düzenin devamlılığı açısından vazgeçilmez bir unsur olarak görülmektedir. Ancak modern hukuk sistemleri, yalnızca çalışmayı bir yükümlülük olarak değil, aynı zamanda çalışmaktan kaçınmayı da bir hak olarak değerlendirmektedir. "Çalışmaktan kaçınma hakkı", işçinin emeğini korumak, sağlığını ve güvenliğini güvence altına almak, insan onuruna yakışır koşullarda çalışmayı temin etmek amacıyla tanınmış bir özgürlük alanıdır. Bu hak, işçi ile işveren arasındaki güç dengesizliğini dengelemeyi hedeflerken, aynı zamanda sosyal devlet ilkesinin somut bir yansımasıdır.

Çalışmaktan kaçınma hakkının kökeni, iş sağlığı ve güvenliği düzenlemelerine, anayasal güvencelere ve uluslararası sözleşmelere dayanmaktadır. İşçinin, hayatını ve sağlığını tehlikeye atan koşullarda çalışmayı reddetmesi, yalnızca bireysel bir tercih değil, aynı zamanda hukuken korunan bir hak olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda, söz konusu hakkın kapsamı, sınırları ve uygulama biçimleri, iş hukuku ve sosyal güvenlik hukuku açısından derinlemesine incelenmesi gereken bir konudur.

İş sağlığı ve güvenliği önlemleri, yalnızca iş kazalarının ve meslek hastalıklarının önlenmesi açısından değil, aynı zamanda işçinin yaşam hakkının korunması bakımından da büyük önem taşır. Bu nedenle işveren, işyerinde gerekli tedbirleri almakla yükümlüdür. Ancak, kimi durumlarda işverenin bu yükümlülüklerini yerine getirmemesi, işçiyi ciddi ve yakın tehlike ile karşı karşıya bırakabilir.

Çalışma hayatında işçilerin en temel haklarından biri, sağlıklı ve güvenli bir ortamda iş görme hakkıdır. İşte bu noktada, 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'nun 13. maddesiyle düzenlenen "çalışmaktan kaçınma hakkı", işçiye hukuki bir güvence sunmaktadır. Bu hak sayesinde işçi, işyerinde gerekli önlemler alınmadığında veya ciddi bir tehlike söz konusu olduğunda, iş görme borcunu yerine getirmekten kaçınabilir. Böylece işçi, hem kendi sağlığını koruma imkânına kavuşur hem de işverenin yükümlülüklerini yerine getirmesi için bir baskı mekanizması oluşur.

Çalışma hayatının temel dinamiklerinden biri, işverenin iş sağlığı ve güvenliğine (İSG) ilişkin yükümlülüklerini yerine getirmesi, çalışanın da bu önlemler çerçevesinde işini ifa etmesidir. Ancak uygulamada, işverenlerin gerekli güvenlik önlemlerini almadığı, çalışanları hayati risklerle baş başa bıraktığı durumlar sıkça yaşanmaktadır. Böyle bir ortamda çalışanın, can güvenliğini korumak adına işi bırakma veya çalışmaktan kaçınma hakkı, modern iş hukukunun en önemli güvencelerinden biridir. Bu çalışmada, söz konusu hak ulusal ve uluslararası mevzuat ve uygulama koşulları geniş bir perspektiften incelenmeye çalışılacaktır.

I. ÇALIŞMAKTAN KAÇINMA HAKKI

İş sağlığı ve güvenliği düzenlemeleri gelişmiş ülkelerde, çalışmayı reddetme hakkı tanınmaktadır. ILO 155 sayılı Sözleşmesinin 13. maddesi, işçilerin ciddi ve yakın bir tehlike karşısında sağlıklarını ve yaşamlarını korumak için haklı ve makul bir nedenle işyerini veya tehlikeli alanı terk etmeleri durumunda, işyerinden ayrılmalarından kaynaklanabilecek olumsuz sonuçlardan korunmalarını öngörmektedir. ILO Sözleşmesinin 13. maddesindeki hüküm sayesinde, işçilerin çalışmaktan kaçınma hakkı birçok ülkede yasal olarak güvence altına alınmıştır (Doğu, 2019: 42).

Çalışmaktan kaçınma hakkı, iş kazası meydana gelmeden önce, yani herhangi bir zarar oluşmadan önce kullanıldığı için önleyici bir hak olarak değerlendirilebilir. Çünkü çalışmaktan kaçınma hakkı, işçinin sağlığını ve güvenliğini ciddi ve yakın tehlikelerden korur. İşi bırakma hakkı, işverenin iş sağlığı ve güvenliği önlemlerini uygulamamasından kaynaklanan bir yaptırım niteliğindedir (Senyen Kaplan, 2023: 165).

6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu, çalışanların yaşam hakkını ve beden bütünlüğünü korumayı hedefler. Bu kapsamda işveren; güvenli ekipman temini, çalışanların bilgilendirilmesi ve eğitilmesi, risk değerlendirmesi yapılması, işyeri hekimi ve güvenlik uzmanı gibi hizmetlere erişim sağlanması, elli ve üzeri çalışanı olan işyerlerinde iş sağlığı ve güvenliği kurulu oluşturulması, iş kazası ve meslek hastalıklarının bildirilmesiyle yükümlüdür. İşverenin bu önlemleri almaması ya da güncellememesi, iş sözleşmesinden kaynaklanan koruma ve gözetme borcunun ihlalidir. Böyle bir durumda Kanun'un 13. maddesi, çalışanlara hem önlem alınmasını talep etme hem de gerekli önlemler sağlanana kadar çalışmaktan kaçınma hakkı tanır. Bu hak, işvereni yükümlülüklerini yerine getirmeye teşvik eder ve riskler gerçekleşmeden önlem alınmasını sağlar. Hukuken "önleyici hak" niteliği taşıyan çalışmaktan kaçınma hakkı, önceden 4857 sayılı Kanun'un 83. maddesinde düzenlenmişken, 6331 sayılı Kanun'un 13. maddesiyle yürürlüğe girmiştir (Han, 2019: 186-188).

Çalışmaktan kaçınma hakkı, mevzuatımızda İş Kanunu'nun 34. maddesi ve İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'nun 13. maddesi ile düzenlenmiştir. Buna göre, çalışmaktan kaçınma hakkı, geçerli bir nedene dayanarak, iş sözleşmesi kapsamındaki çalışma şeklindeki edim yükümlülüğünü yerine getirmekten kaçınma hakkı olarak tanımlanır. Dolayısıyla, çalışan bu hakkından ancak kanunla belirlenen koşullar yerine getirildiğinde vazgeçebilir. İş yükümlülüğünü yerine getirmeme normalde belirli yaptırımlara tabi iken, bu durumda herhangi bir yaptırım söz konusu değildir; işveren yükümlülüğünü yerine getirmeye zorlanmaktadır. Bu bağlamda, bu hakkın bir zorlama (baskı) aracı olarak da kullanılabileceği ileri sürülebilir (Abbas, 2019: 14-15).

Çalışmaktan kaçınma hakkı, sadece işçinin işyerinde fiilen çalışmamasını kapsar. Bu süreçte iş sözleşmesinden doğan diğer yükümlülükler (sadakat, rekabet etmeme gibi) geçerliliğini korur. Çalışanın bu hakkı kullanması, kusursuz geçici bir ifa imkânsızlığı yaratır. Bu imkânsızlık, işveren gerekli iş sağlığı ve güvenliği önlemlerini alana kadar devam eder. Önlemler alındıktan sonra ise iş ilişkisi hiç kesilmemiş gibi kaldığı yerden devam eder (Önol, 2022: 200-201).

Geçimini iş sözleşmesiyle sağlayan bir çalışandan, fiziksel bütünlüğü ile ücreti arasında tercih yapmasını beklemek, anayasal ve uluslararası insan haklarına aykırıdır. 4857 sayılı Kanun'un 24/1-a maddesine göre, işin ifası sağlık veya hayat yönünden tehlike oluşturuyorsa çalışan haklı nedenle sözleşmeyi derhal feshedebilir. Ancak bu fesih iş kaybına yol açtığından çoğunlukla tercih edilmemektedir. Ayrıca bu durum İş Kanunu'nun amacıyla da bağdaşmaz; zira kanunun temel ilkesi, iş sözleşmesinin devamını sağlamak ve işvereni iş sağlığı ve güvenliği önlemleri almaya zorlamaktır (Aksoy, 2020: 501).

Yürürlükten kaldırılan 4857 Sayılı İş Kanunu'nun 83. maddesi, işyerinde acil, hayati tehlike arz eden bir durumla karşı karşıya kalan bir çalışanın çalışmaktan kaçınma hakkını kullanabileceğini öngörmekteydi. Dolayısıyla, işi birden fazla konutta gayrimenkul değerlemesi yapmak olan bir çalışanın acil, hayati tehlike arz eden bir durumda işi reddedip reddedemeyeceği belirsizliğini koruyordu. Zira değer biçilen gayrimenkulün iş yeri olarak nitelendirilmesinin son derece düşük bir ihtimaldi. Ancak, İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'nun 13. maddesi, çalışmaktan kaçınma hakkının kullanılabilmesi için gerekli olan ciddi ve acil tehlikenin varlığını iş yeriyle sınırlamamaktadır. Buna göre, iş yeri dışında yaptığı iş nedeniyle ciddi ve acil bir tehlikeye maruz kalan bir çalışan, diğer şartlar da yerine getirildiği takdirde, gecikmeksizin iş çalışmaktan kaçınma hakkını kullanabilecektir. Ayrıca, İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'nun 13. maddesi, ciddi ve acil tehlikenin iş yeriyle sınırlı olmasını şart koşmamaktadır. Dolayısıyla iş yeri dışında çalışan bir kişi, diğer koşullar sağlanmak kaydıyla, ciddi ve acil tehlike halinde gecikmeksizin çalışmaktan kaçınma hakkını kullanabilmektedir (Güldiken, 2022: 72).

Çalışmaktan kaçınma hakkı, işçinin hayati tehlike karşısında korunmasını sağlamaktadır. Hukuki sonuçları işçiyi güvence altına alırken, işverene de ciddi yükümlülükler yüklemektedir. Bu nedenle uygulamada, işverenlerin iş sağlığı ve güvenliği önlemlerini eksiksiz yerine getirmesi kritik önemdedir.

II. ÇALIŞMAKTAN KAÇINMA HAKKININ ULUSLARARASI HUKUKİ DAYANAKLARI

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 23/1. maddesi, herkesin çalışma, işini özgürce seçme, adil ve tatmin edici koşullarda çalışma ile işsizliğe karşı korunma hakkını tanır. Bu düzenleme, "elverişli koşullarda çalışma hakkı"nı evrensel bir insan hakkı olarak belirler. Ayrıca Türkiye'nin taraf olduğu Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin 7(b) maddesi de güvenli ve sağlıklı çalışma koşullarına erişim hakkını güvence altına almıştır. Böylece güvenli ve sağlıklı çalışma koşulları temel bir insan hakkı sayılır hale gelmiştir (Önol, 2022: 201).

Avrupa Sosyal Şartı da iş sağlığı ve güvenliğine ilişkin hükümler taşımaktadır. Şart'ın I. Bölümü, 3. paragrafı, tüm işçilerin güvenli ve sağlıklı çalışma koşullarına erişimini öngörmektedir. II. Bölüm, 2. maddenin 4. paragrafı ise tehlikeli ve sağlıksız işlerde risklerin azaltılması veya ortadan kaldırılması gerektiğini belirtmektedir. Eğer bu riskler yeterince giderilemezse, bu işlerde çalışanlara ek ücretli izin verilmesi ya da çalışma sürelerinin azaltılması gerektiği vurgulanır (Önol, 2022: 201-204).

3 Haziran 1981 Tarihli ve 155 Sayılı Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) İş Sağlığı ve Güvenliği ile Çalışma Ortamı Sözleşmesi, çalışanların sağlık veya yaşamlarına yönelik ciddi ve yakın bir tehlike nedeniyle meşru olarak işten uzak kaldıkları durumlarda ortaya çıkabilecek sonuçlardan korunmaları için yasaların geliştirilmesi ve uygulamaların hayata geçirilmesi gerektiğini açıkça belirtmektedir. Çalışmaktan kaçınma hakkını da içeren bu hüküm, Türkiye de dahil olmak üzere birçok ülkenin iş sağlığı ve güvenliği kanunlarında çeşitli şekillerde yer almıştır (Önol, 2022: 201-204; Yılmaz vd., 2014: 107).

ILO'nun 155 Sayılı Sözleşmesi'nde yer alan hükme benzer bir hüküm, 20 Kasım 2014 Tarihli ve 6571 Sayılı Kanun'la kabul edilen ve Türkiye'de 23 Mart 2015 Tarihinde yürürlüğe giren, 20 Haziran 1988 tarihli ve 167 Sayılı " İnşaat İşlerinde Güvenlik ve Sağlık Sözleşmesi" 'nde de bulunmaktadır. Söz konusu Sözleşmenin 12. maddesi, işçilerin, iş sağlığı ve güvenliğini ciddi ve acil olarak tehlikeye atabilecek riskler bulunması durumunda, işverene veya temsilcisine önceden bildirimde bulunmaları şartıyla, inşaat alanlarında çalışmaktan kaçınma haklarını kullanabileceklerini belirtmektedir. Uluslararası çalışma hukukunun diğer önemli kaynakları, Avrupa Birliği (AB) tarafından geliştirilen kurallardır. Bu bağlamda, AB, 12 Haziran 1989'da "İşyerlerinde Çalışan İşçilerin Sağlık ve Güvenliklerinin İyileştirilmesinin Teşvik Edilmesi ile İlgili Önlemlerin Alınmasına İlişkin 89/391/EEC Sayılı Konsey Direktifini" yürürlüğe koymuş ve bu direktif, AB üye devletleri arasında ILO 155 Sayılı Sözleşmesinin hükümlerinin uygulanmasının temelini atmıştır. Söz konusu Direktifin 8. maddesinin 4. paragrafı ayrıca, ciddi, yakın ve ka-

çınılmaz bir tehlike durumunda iş yerlerini veya tehlikeli alanları terk eden işçilerin haklarının bu nedenle kısıtlanamayacağını ve AB Üye Devletlerinin, hazırladıkları ulusal mevzuat ve geliştirdikleri uygulamalar aracılığıyla işçileri olası olumsuz ve haksız sonuçlardan korumak zorunda olduklarını açıkça belirtmektedir (Önol, 2022: 201-204).

III. ÇALIŞMAKTAN KAÇINMA HAKKININ ULUSAL HUKUKİ DAYANAKLARI

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 49. Maddesi Devleti çalışanları korumakla, 48/2. maddesi ise özel teşebbüslerin güvenlik ve istikrar içinde çalışmasını sağlamakla yükümlü kılar. Bu hükümler, güvenli ve sağlıklı çalışma hakkını anayasal güvenceye kavuşturur. TBK 417/2'ye göre işveren, işyerinde iş sağlığı ve güvenliğini temin için tüm tedbirleri almakla yükümlü olup bu, işçiyi gözetme borcu olarak işverenin temel sorumluluklarındandır. 6331 Sayılı Kanun'un 12. maddesi (Tahliye) ciddi, yakın ve önlenemez tehlikede işverenin çalışanları güvenli alana yönlendirmesini; 13. maddesi (Çalışmaktan Kaçınma Hakkı) ise çalışanların böyle bir durumda kurula başvurarak çalışmaktan kaçınabilmesini, önlenemez tehlikede ise doğrudan işi bırakıp güvenli bölgeye geçebilmesini düzenler. Bu düzenleme ILO sözleşmeleri ve AB direktifleriyle uyumludur. Anılan bu hak, başlangıçta sadece 4857 Sayılı Kanun kapsamındaki işçiler için geçerliyken 6331 sayılı Kanun'la kapsam genişletilmiştir; ancak TSK, kolluk kuvvetleri, MİT ve afet/acil durum birimleri bu kapsam dışında tutulmuştur.

IV. ÇALIŞMAKTAN KAÇINMA HAKKININ HUKUKÎ NİTELİĞİ

İş hukukunda, işçinin sağlık, yaşam ve beden bütünlüğüne yönelik tehdit karşısında çalışma yükümlülüğü değil, çalışmayı reddetme hakkı üstün tutulur. Bu nedenle işçinin böyle bir durumda çalışmaktan kaçınması sözleşme ihlali sayılmaz ve iş sözleşmesi bu gerekçeyle feshedilemez. Çalışmaktan kaçınma hakkı, ciddi ve yakın tehlike halinde işçinin, işveren gerekli önlemleri alana kadar çalışmayı reddetmesine imkân tanır. Bu hakkın hukuki dayanağının açıklığa kavuşturulması büyük önem arz etmektedir (Demirtaş, 2019: 33).

Çalışmaktan kaçınma hakkı, ilk olarak yürürlükten kaldırılan 4857 Sayılı İş Kanunu'nun 83. maddesiyle Türk mevzuatına dahil edilmiştir. Ancak bu hakkın varlığı, kanunla kodlanmasından önce de hukuk literatüründe kabul görmüş ve hukuki niteliği konusunda çeşitli görüşler dile getirilmiştir. Bu görüşler şu şekilde sınıflandırılabilir: Mücbir sebep nedeniyle ifanın imkansızlığı, zorunluluk sınırları içinde kullanılan bir hak, temel bir güvenlik hakkı, ödeme yapılmamasına itiraz hakkı ve işverenin ödeme yapmaması durumunda çalışanın sahip olduğu bir hak olarak sınıflandırılabilir (Güldiken, 2022: 22; Kılıç, 2006: 132; Akt., Önol, 2022: 199). Aşağıda bu görüşlere yer verilmiştir.

A. Mücbir sebebe dayanması

Mücbir sebep, borçluyu ediminden kurtaran önemli bir hukuki imkândır. Sorumlu tarafın ve borçlunun faaliyet ve işleri dışında, beklenmedik ve kaçınılmaz biçimde ortaya çıkan olağanüstü bir olaydır ve genel bir norm ile davranış yükümlülüğünün ihlalini zorunlu kılar. Türk Borçlar Kanunu'nun 136. maddesine göre, borcun ifası, borçlunun sorumlu tutulamayacağı nedenlerle imkânsız hâle gelirse borç sona erecektir. Hukuk öğretisinde, çalışmaktan kaçınma hakkının mücbir sebep ilkesine dayandığı ileri sürülmüştür (Demirtaş, 2019: 33).

B. Zaruret Haline Dayanması

Zaruret hali (başka bir deyişle zorunluluk durumu), bir kişinin kendisini, bir başkasını veya bir malı mevcut ya da yakın bir tehlikeden kurtarmak amacıyla, başkasının daha az önem taşıyan veya aynı derecedeki bir menfaatine zarar vermesi durumunda, bu zarar verme eyleminin hukuka aykırı sayılmaması anlamına gelir. Bu sebeple zorunluluk hali, hukuka aykırılığı ortadan kaldıran ve zarar verme fiilini meşru kılan gerekçelerden biri olduğu gibi, bağlayıcı (emredici) bir kurala uymamanın da hukuken mazur görülmesini sağlar (İzmirli, 2021: 41).

İşyerinde, bir işçinin zorunluluk halinde çalışmayı reddetmesi, işletmenin ekonomik çıkarlarının, işçinin fiziksel güvenliğine yönelik riskten daha az önemli olduğu anlamına gelir. Başka bir deyişle, işçi, fiziksel sağlığını korumak için işten uzak durarak işletmenin daha büyük potansiyel kayıplara uğramasını önler. Tehlike işyerinden kaynaklanabileceği gibi üçüncü kişilerden veya doğa olaylarından da gelebilir. İş sağlığı ve güvenliği önlemlerinin yetersizliği nedeniyle çalışmaktan kaçınma hakkının kullanılması, doğrudan işvereni işgücünden mahrum bırakmayı ve ekonomik çıkarlarına aykırı düşmeyi hedefler. Dolayısıyla, çalışmayı reddetme hakkının zorunluluk (zaruret hali) durumuna dayalı olduğu kabul edilemez (Demirtaş, 2019: 34-35).

C. Temel bir güvenlik hakkı olması

İşçinin çalışmaktan kaçınma hakkı, işverenin özen ve koruma görevini yerine getirmemesinden kaynaklanan tehlikeli durumlarda işçinin kullanabileceği temel bir güvenlik hakkının yansıması olarak kabul edilir. Bu yaklaşım, çalışmayı reddetme hakkını işverenin bu görevi yerine getirmemesine yönelik bir yaptırım olarak yorumlarken, koruma ve gözetim borcunun ihlal edilmesi hâlinde böyle bir yaptırımın öngörülmemiş olması nedeniyle eleştirilmiştir (Demirtaş, 2019: 35; Aksoy, 2020: 505; Doğu, 2019: 47).

D. Ödemezlik def'i olması

Hukuk doktrininde, "karşı haklar" olarak da adlandırılan def'i hakları, bir tarafın ileri sürdüğü bir hakkın gücünü bir şekilde azaltan, sonuçlarını

tamamen veya kısmen yasaklayan, sınırlayan veya ortadan kaldıran haklardır. Çalışanın ödeme yapılmamasına karşı bir savunma olarak işi reddetme hakkını dikkate alan bir yoruma göre, güvenli ve sağlıklı bir çalışma ortamı sağlamayan bir işveren nedeniyle ciddi ve hayati tehlike arz eden bir risk yaşayan bir çalışan, işi reddetme hakkını kullanmış sayılır.

Ödemezlik defi, işçiye, karşı edim yerine getirilene kadar çalışmaktan kaçınma hakkı vermekte ve bir tür güvence işlevi görmekte ayrıca, işvereni iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili gerekli önlemleri almaya zorlamaktadır (Doğu, 2019: 46).

Tehlikeli bir durumda çalışmayı reddeden bir çalışanın bu davranışı, çalışanın sağlığını korumaya yöneliktir ve işvereni uygun bir çalışma ortamı sağlamaya yönlendirme amacı yoktur.

İşçinin çalışmaktan kaçınma hakkını kullanması, işvereni doğrudan özen yükümlülüğünü yerine getirmeye zorlamaz; ancak burada ödemezlik def'inin teminat işlevi devreye girer. TBK m. 97'de düzenlenen ödemezlik def'i nispeten emredici (düzenleyici) bir kuralken, iş sağlığı ve güvenliğine ilişkin kurallar kesin emredicidir. Bu nedenle işçinin çalışmaktan kaçınma hakkı, bir def'i hakkı olarak nitelendirilemez (Demirtaş, 2019: 35-36).

E. İşverenin Temerrüdü Olduğu Görüşü

İşverenin, çalışanın işini yapabilmesi için alması gereken hazırlık önlemleri arasında iş sağlığı ve güvenliği önlemleri de yer almaktadır. Bu önlemler, çalışma sırasında işyerindeki fiziksel çevre koşullarından kaynaklanan ve çalışanların fiziksel sağlığını etkileyebilecek tüm risklere karşı alınan tedbirlerdir. İşverenin, işyerini iş sağlığı ve güvenliği tedbirlerine uygun şekilde hazırlama yükümlülüğü hem yasal düzenlemelerden hem de iş sözleşmesinden doğan çalışanlarını gözetme ve koruma borcundan kaynaklanır. Türk Borçlar Kanunu'nun 408. maddesi ise, işverenin kendi kusuruyla işin yapılmasını engellemesi ya da edimi ifada temerrüde düşmesi halini düzenlemektedir. Dolayısıyla, hukuk doktrininde, iş sağlığı ve güvenliği önlemlerini uygulamayarak çalışanlar için yeterli bir çalışma ortamı sağlamaması ve bu suretle işin yapılmasını engellemesi durumunda işverenin temerrüde düşmüş olacağı ifade edilmektedir.

Öğretide, işverenin yeterli çalışma ortamı sunmamasında kusurlu olup olmamasının temerrüt açısından önem taşımadığı kabul edilir. İşverenin kusurundan kaynaklanmayan sebeplerle (hastalık, elektrik kesintisi, hammadde eksikliği gibi) iş sağlığı ve güvenliği tedbirlerine uyulmaması, işvereni sorumluluktan kurtarmaz. İşveren hazırlık işlemlerini tamamlamadığı sürece çalışan çalışmaktan kaçınabilir; bu nedenle çalışmaktan kaçınma hakkının hukuki niteliğinin işverenin temerrüdü olduğu ifade edilmektedir (Aksoy, 2020: 506-507).

V. ÇALIŞMAKTAN KAÇINMA HAKKININ KULLANIM KOŞULLARI

A. Çalışanın Ciddi ve Yakın Tehlike ile Karşı Karşıya Kalması

6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'nun 3. maddesinin (p) bendinde "*Tehlike*", "İşyerinde mevcut olan ya da dışarıdan gelebilecek, çalışanı veya işyerini etkileyebilecek zarar veya hasar verme potansiyeli" şeklinde tanımlanmıştır. Aynı maddenin (o) bendinde ise "Risk", "Tehlikeden kaynaklanacak kayıp, yaralanma ya da diğer zararlı sonuçların ortaya çıkma ihtimali" olarak tanımlanmıştır. Tehlike (Hazard)**:** İnsanların, işyerinin veya çevrenin zarar görmesine yol açabilecek kaynak, durum veya işlemdir**.** Örneğin, Yüksekten çalışma, kimyasal madde, elektrik hattı gibi. Risk ise tehlikenin gerçekleşme olasılığı ile gerçekleştiğinde doğuracağı sonucun şiddetinin birleşimidir. Yani, tehlike kaynağı**,** risk ise bu kaynağın gerçekleşme ihtimali ve etkisidir. İş güvenliği uygulamalarında önce tehlike belirlenir, sonra risk değerlendirmesi yapılarak önlemler alınır.

Literatürde farklı tehlike türleri tanımlanmıştır. Örneğin, **Mutat tehlike**, çalışma sırasında herhangi bir ek olay veya duruma ihtiyaç duyulmaksızın, yapılan işin bizzat kendisinin tehlikeli olmasıdır. Başka bir deyişle, genel tehlike mesleki risk olarak nitelendirilebilir. Zira, bazı meslekler, yapısal özellikleri gereği belli tehlikeleri barındırır. Polis ve asker gibi güvenlik görevlilerinin çalışma koşulları, mutat tehlikeye örnek olarak gösterilebilir (Toka, 2019: 68-69).

Yakın tehlike: 6331 sayılı Kanun'un 13. maddesinin birinci fıkrası uyarınca, çalışanlar, ciddi ve yakın bir tehlikeyle karşılaştıklarında, iş sağlığı ve güvenliği kuruluna ya da işverene başvurarak çalışmaktan kaçınma hakkını kullanabilirler. Yakın tehlike, tehlikenin henüz meydana gelmemiş olmakla birlikte çok kısa bir zaman dilimi içinde ortaya çıkma ihtimalinin bulunduğu durumları ifade eder. Uygulamada, bir tehlikenin yakın olup olmadığını değerlendirirken her bir vakanın kendine özgü özellikleri dikkate alınmalıdır. Örneğin, bir işçi emniyet kemeriyle sabit bir noktaya bağlanmadan ve kask takmadan iskelede çalışmaya devam ederse, dengesini kaybedebilir veya başka bir sebeple düşebilir. İşçinin bu koşullar altında çalışmaya devam etmesi, yakın tehlike altında olduğunu gösterir (Toka, 2019: 70).

Acil tehlike: Tehlikenin 'acil' nitelik taşıması, derhal müdahale edilmesi gereken bir durumun varlığını ifade eder. Örneğin, çalışmakta olduğu makinenin bir parçasının kırıldığını fark eden bir işçinin, acil bir tehlike altında olduğu söylenebilir (Toka, 2019: 70).

Ciddi tehlike: Yapılan işin çalışanın sağlığını, güvenliğini ve fiziksel bütünlüğünü açıkça tehlikeye atan aşırı bir risk oluşturması durumunda ciddi bir tehlike söz konusudur. Ciddi tehlike, işin kendisinden veya işyerindeki

faktörlerden kaynaklanabilir (Abbas, 2019: 107). Bir tehlikenin "ciddi" olarak kabul edilmesi için, durumun çalışanlara veya işyerine önemli bir zarar riski oluşturması gerekir. Tehlikeli bir durum, işyerinde normalde mevcut olandan daha büyük bir risk içeriyorsa ve çalışanların sağlığı, yaşamı ve fiziksel bütünlüğü için önemli bir tehdit oluşturuyorsa ciddi tehlike olarak nitelendirilebilir. Örneğin, bir fabrikada makine ve ekipman kullanımı genellikle bir tehlike içerir. Bununla birlikte, eski ve bakımı yapılmamış makinelerin kullanımı, normalde mevcut olandan daha büyük bir risk oluşturur ve bu da işyerinde ciddi bir tehlike olduğunu gösterir (Toka, 2019: 71).

Önlenemez (Kaçınılmaz) Tehlike: 6331 Sayılı Kanun'un 13. maddesinin birinci fıkrası, ciddi ve yakın tehlike durumunda çalışanların iş sağlığı ve güvenliği kuruluna ya da işverene başvurarak çalışmaktan kaçınma hakkını düzenlemektedir. Ancak, kanun koyucu, kaçınılmaz tehlikeler için ayrı bir usul öngörmüştür. Maddenin üçüncü fıkrasına göre çalışanlar, bu tür bir tehlike karşısında kendi inisiyatifleriyle (Re'sen) işyerini ve tehlikeli alanı terk edebilir. Kaçınılmaz tehlike ne Kanun'da ne de gerekçesinde tanımlanmamıştır. Bununla birlikte, işveren ve çalışan tüm önlemleri almış olsa bile, önceden belirti veren bir tehlike aniden ortaya çıkabilir; zararı önlemenin veya çalışmaya devam etmenin başka yolu kalmayabilir. Bu nedenle kaçınılmaz tehlike, alınacak her türlü tedbire rağmen önlenemeyen tehlike olarak tanımlanabilir (Toka, 2019: 72-73).

Hayati tehlike: 6331 Sayılı Kanun'da tanımlanmayan bir diğer kavram da "hayati tehlike"dir. Bu terim, çalışmaktan kaçınma hakkı bağlamında, çalışanın sağlığını veya fiziksel bütünlüğünü ciddi şekilde tehdit eden bir zarar riskini ifade eder. Tanıma göre, yalnızca doğrudan ölüm tehdidi değil, fiziksel ya da psikolojik zarar da hayati tehlike kapsamında değerlendirilebilir. Hayati tehlike için tehlikenin mutlaka ölümcül olması gerekmez; ciddi bir tehlike varlığında hayati tehlike oluştuğu varsayılmalıdır. Her hayati tehlike aynı zamanda ciddi bir tehlikedir, ancak her ciddi tehlike hayati nitelikte olmayabilir. Ölümle sonuçlanması beklenmeyen bir meslek hastalığı bile önlenebilir olsa dahi hayati tehlike olarak kabul edilmelidir (Toka, 2019: 74).

Ciddi tehlike, iş yerinde kazaya yol açabilecek ve çalışana bedenen veya ruhen zarar verebilecek bir tehlikedir; yakın tehlike ise yakın gelecekte meydana gelmesi muhtemel bir tehlikedir. Bu nedenle, ciddi ve yakın bir tehlikenin varlığı, gelecekte istenmeyen olaylara ve işçinin sağlığına ve hayatına telafisi mümkün olmayan zararlara yol açabilir. Örneğin, elektrik sisteminde sık sık kısa devre olan bir işyerinde çalışanlar ciddi ve yakın bir tehlike altındadır. Sürekli elektrik kaçağı olan bir işyerinde kaza olma olasılığı çok yüksektir. Benzer şekilde, inşaat asansörü halatlarının incelmesi veya madende gaz basıncının artması gibi durumlar da ciddi ve yakın tehlikeler olarak değerlendirilebilir (Karaahmetoğlu, 2024: 467).

İşyerindeki tehlikeler farklı şekillerde ortaya çıkabilmektedir. Fiziksel tehlikeler; yetersiz aydınlatma, ergonomik riskler, uzun çalışma saatleri ile gürültü, toz, titreşim ve elektromanyetik alanlara maruziyeti kapsar. Kimyasal tehlikelere kurşun, asbest, civa ve arsenik; biyolojik tehlikelere ise bakteri, mantar ve virüs örnek verilebilir (Güldiken, 2022: 39).

Ciddi ve yakın tehlikelere; Depremde hasar görmüş kolonları onarılmadan çalışanların işe devam etmesi; düşmeye karşı yetersiz korunan yapı iskelesi; ana ve ara korkuluk eksiklikleri; emniyet halatı olmayan asılı iskelede çalışma; iskele için uygunluk belgesinin bulunmaması; yalıtımı hasarlı elektrik kabloları nedeniyle canlı iletkenlere temas riski; oksijen-gaz kaynağında basınç göstergesinin bozuk olması ve sızıntı tespit edilememesi; benzin istasyonunda sızdıran yakıt depolarının değiştirilmemesi gibi örnekler verilebilir (Aksoy, 2020: 510).

Kanun, alınan önlemlerin ciddi ve yakın tehlikeyi ortadan kaldırmaya yeterli olup olmadığını denetleyecek bir mekanizma öngörmemiştir. Çalışmaktan kaçınma hakkının kullanılması iş sağlığı ve güvenliği kurulu kararı gerektirirken, işverenin tehlikenin bittiği gerekçesiyle işe dönüş için böyle bir kararın gerekli olmaması literatürde haklı olarak eleştirilmektedir. Güldiken'e göre (2022), kurulu bulunmayan işyerlerinde ise işverenin aldığı önlemlerin uygunluğu iş sağlığı ve güvenliği uzmanlarınca değerlendirilmelidir (Güldiken, 2022: 71). Bununla birlikte, herhangi bir önlem alınmasa bile tehlike kendiliğinden ortadan kalkabilir. Böyle bir durumda işçi, çalışmaktan kaçınma hakkını artık kullanamaz. Tehlike sona erdiğine göre, işçinin işbaşı yapması gerekir. Aksi halde kaçınma hakkı haksız hâle gelir ve işveren, bu haklı sebebe dayanarak iş sözleşmesini feshedebilir (Abbas, 2019: 121).

B. İşyerinde İşin Durdurulmamış Olması

Çalışmaktan kaçınma hakkının kullanılabilmesi için işyerinde işin iş sağlığı ve güvenliği nedeniyle resmî olarak durdurulmamış olması gerekir. İdari yaptırımla iş durdurulmuşsa, işçi aynı maddeye göre haklı nedenle iş bırakamaz veya sözleşmesini feshedemez. Zaten iş tamamen durmuşsa, çalışmaktan kaçınma hakkı anlamını yitirir. Bu nedenle kanun koyucu, işin durdurulması halinde bu hakkın kullanılamayacağını açıkça düzenlemiştir. Ayrıca ilgili yönetmeliğe göre, işveren işin durdurulması nedeniyle işsiz kalan çalışanlara ücretlerini ödemek ya da niteliklerine uygun başka bir iş vermekle yükümlüdür (Abbas, 2019: 115; İnciroğlu, 2014: 815).

C. Tehlikenin Devam Etmesi

İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'na göre işçinin çalışmaktan kaçınabilmesi için tehlikenin sürmesi gerekir. Kanun, bu hakkı "gerekli tedbirler alınıncaya kadar" kullanılabileceğini belirtir. Tehlikenin işverenin önlem almamasın-

dan ya da tüm tedbirlere rağmen devam etmesinden kaynaklanması arasında fark yoktur. İşçinin iş görme borcunu yerine getirmemesi genelde sözleşmeye aykırı olsa da yakın tehlike altında bulunduğu sürece çalışmaktan kaçınabilir. Bu süre için herhangi bir zaman sınırlaması öngörülmemiştir. 6331 Sayılı Kanun'un 13/2'ye göre çalışan, önlemler alınıncaya kadar bu hakkı kullanabilir. Tedbirler alındığında ise işçi işbaşı yapmakla yükümlüdür; aksi hâlde iş görme borcuna aykırı davranmış sayılacaktır (Güldiken, 2022: 63–64).

D. Hakkın Kullanımının Başkası İçin Tehlike Yaratmaması

Eğer çalışmaktan kaçınma hakkını kullanmak başkalarını tehlikeye atıyorsa, bu hakkın kullanılması hukuka aykırıdır ve hakların kötüye kullanılması anlamına gelir. Çalışanlar tehlikeye atılmaktadır. Bu duruma örnek olarak, işyerindeki bir makinenin tehlikelerine karşı önlem almakla görevli bir çalışanın, tehlike karşısında çalışmaktan kaçınma hakkını kullanması ve sonuç olarak diğer çalışanların hayatını tehlikeye atması gösterilebilir. Çalışanın somut görevi ve bu görevi ihmal etmesi neticesinde başkalarının zarar görmesi halinde; kaçınma hakkı diğer kişilerin yaşam ve sağlık hakkının gerisinde kalabilmektedir. Bir çalışanın çalışmayı reddetme hakkını kötüye kullanması durumunda, yasal ve cezai sonuçlarla karşı karşıya kalır. Çalışanın, çalışmayı reddetmesinden doğrudan kaynaklanmayan, ancak kaçınmayı meşru hale getiren neden dolayısıyla zarar görmesi halinde çalışanın sorumluluğundan bahsedilemeyecektir. Güvenlik veya sağlık personeli gibi bazı meslek grupları daha yüksek düzeyde sorumluluk taşımaktadır. Fransız İdari Mahkemesi, HIV veya hepatit B hastalarının bir sağlık kuruluşuna kabul edilmesinin, hastane personeli için kendi başına acil ve ciddi bir tehlike oluşturmadığına hükmetmiştir. Hukuk doktrini, deprem ve devam eden artçı sarsıntılar sonucu binalarda meydana gelen hasardan kaynaklanan hayati tehlike durumlarıyla karşı karşıya kalındığında, sağlık personelinin hastaların sağlığı için gerekli önlemleri almadan hastaneyi terk edemeyeceğini veya görevlerini bırakamayacağını belirtmiştir (Özçelik, 2025: 85).

VI. ÇALIŞMAKTAN KAÇINMA HAKKININ KULLANIMI

İşçi, ciddi ve yakın tehdit altında olduğunu düşünse bile kural olarak tek başına çalışmaktan kaçınamaz; bunun için iş sağlığı ve güvenliği kurulunun ya da işverenin olumlu kararını alması gerekir. Güldiken'e (2022) göre, bu gereklilik hakkın kullanımını zorlaştırmaktadır. Zira ciddi ve yakın tehlike kavramları soyut ve teknik olup işçi tarafından anlaşılması güçtür, bu da hakkı fiilen imkânsız kılabilir. Ayrıca tecrübeli işçilerin fark ettiği bir tehlike, teknik personel tarafından önemsenmeyebilir. Bunun yanında mevcut mevzuat meslek hastalıklarını kapsamaz; meslek hastalıkları uzun süreli maruziyet gerektirip "yakın tehlike" ile bağdaşmadığından, bu tehdit altındaki işçi çalışmaya devam etmek zorunda kalabilecektir. Güldiken'e göre, hakkın kul-

lanımını kolaylaştırmak ve meslek hastalıklarını da içine almak için "ciddi ve yakın tehlike" yerine "sağlığı bozacak veya vücut bütünlüğünü tehdit edecek tehlike" ifadesi daha uygun olabilecektir (Güldiken, 2022: 43–44).

Ciddi ve yakın bir tehlikeyle karşılaşan çalışan, iş sağlığı ve güvenliği kuruluna; eğer böyle bir kurul yoksa işverene ya da işveren vekiline başvurarak çalışmaktan kaçınma hakkını kullanabilir. Kanun, bu talep için belirli bir şekil öngörmemektedir. Çalışan, talebini sözlü, yazılı, SMS, e-posta vb. yollarla iletebilir. Ancak yazılı talep, ispat kolaylığı sağlayacaktır. Çalışan kurula başvurursa, kurul hemen toplanır; işverene veya işveren vekiline başvurursa, karar derhal verilir. Karar, çalışana ve çalışan temsilcisine yazılı olarak bildirilir (Abbas, 2019: 23; Karaahmetoğlu, 2024: 468).

İşyerinde ciddi ve yakın tehlike durumunda çalışanlar, iş sağlığı ve güvenliği kuruluna ya da işverene başvurarak çalışmaktan kaçınma hakkını kullanabilir. Talep kabul edilirse, önlemler alınıncaya kadar çalışmaktan kaçınılır. Yani çalışanlar bu kararı tek başına veremez; tehlikenin varlığına dair kuruldan yazılı onay gerekmektedir. 6331 sayılı Kanun'un 22. maddesine göre, 50 veya daha fazla çalışanı olan ve altı aydan uzun süreli iş yapılan işyerlerinde kurul zorunludur. İş Sağlığı ve Güvenliği Kurulları Hakkında Yönetmelik'e göre kurul derhâl toplanır, işveren gecikmeden karar verir ve durum tutanakla belgelenir; karar çalışana ve temsilcisine yazılı bildirilir. Kuruldan ya da işverenden olumlu yanıt alamayan işçi, idareye ve mahkemelere başvurabilir (İnciroğlu, 2014: 814).

Çalışmaktan kaçınma hakkının ikinci şekli şöyledir: Çalışanlar, ciddi ve yakın bir tehlikenin kaçınılmaz olduğu durumlarda, 13/I. maddede belirtilen prosedürü izlemek zorunda kalmaksızın işyerini veya tehlikeli alanı terk edip belirlenmiş güvenli bir yere gitme hakkına sahiptirler (6331 S.K. Md. 13/3) (İnciroğlu,2014: 814).

Sonuç olarak, çalışanın çalışmaktan kaçınma hakkının ilki, kurulun veya işverenin çalışanı haklı bulup bulmamasına bağlıdır; ikinci durumda ise çalışan, ağır ve yakın tehlikenin kaçınılmaz olduğuna kendi isteğiyle karar vererek çalışmaktan kaçınabilecektir (İnciroğlu, 2014: 814).

İşçiyi çalıştırmaya devam etmek sağlığını ve hayatını tehlikeye atıyorsa, onu çalışmaya zorlamak haklarının ihlali anlamına gelmektedir ve böyle bir sonucun kabul edilmesi asla mümkün değildir. Örneğin, bir tekstil fabrikasının elektrik sisteminde ara sıra kısa devreler meydana geliyorsa ve işveren bunun farkındaysa, ancak işçiler yine de çalışmaya devam ediyorsa, tehlike hem ciddi hem de yakındır (İnciroğlu, 2014: 814).

A. İşverenin ya da İş Sağlığı ve Güvenliği Kurulunun Kararı ile Çalışmaktan Kaçınma

6331 Sayılı Kanun'a göre, ciddi ve yakın tehlike altındaki işçiler, durumun değerlendirilmesi ve önlem alınması için kurula, kurulun olmadığı işyerlerinde ise işverene başvurabilir. Tehlike kaçınılmazsa, işçi bu hakkını işverene başvurmadan da kullanabilir. Öncelikle, hakkın kullanılması için başvuru ve değerlendirme sürecine odaklanmak gerekir.

1. Başvuru Usulü

Çalışmaktan kaçınma hakkı için ciddi ve yakın tehlike yanında, durumun değerlendirilmesi de yasal bir koşuldur. Değerlendirme ve önlem alma başvurusu, kurulu olan işyerlerinde iş sağlığı ve güvenliği kuruluna; kurulun bulunmadığı işyerlerinde ise doğrudan işverene yapılır. Kanun'un 22. maddesine göre, 50 veya daha fazla çalışanı olan ve altı aydan uzun süredir devam eden işyerlerinde kurul zorunludur. Bu şartları taşımayan işyerlerinde başvuru işverene yapılır (Aksoy, 2020: 511).

Öncelikle belirtmek gerekir ki, doktrinde bu hakkın kurula veya işverene başvuru yoluyla kullanılmasının yerinde olduğu yönünde görüşler bulunmaktadır. Bu yaklaşıma göre, hakkın kullanımı teknik bir değerlendirme gerektirdiğinden ve işçi tek başına karar verebilecek durumda olmayabileceğinden, başvuru şartı daha uygun bir uygulamadır. Ancak Albayrak Gül'e (2019) göre, işçinin sağlığı ve beden bütünlüğüyle doğrudan ilgili olan bu hakkın, ideal hukuk açısından işçinin kendi kararıyla kullanılması ve herhangi bir onay şartına bağlanmaması gerekir. İşçi, ciddi ve yakın bir tehlike içinde olduğunu düşünüyorsa, kaçınma hakkını hiçbir prosedüre tabi olmadan kullanabilmelidir. Nitekim bu hakkın doğası gereği önleyici bir işlevi vardır ve kullanımı işçinin takdirindedir. Bununla birlikte, bu hakkın kullanılmasına ilişkin sübjektif kararın keyfî olmaktan uzak, makul bir temele dayanması gerektiği kuşkusuzdur. Ayrıca, bir uyuşmazlık durumunda, işçinin içinde bulunduğu şartların kaçınma hakkını haklı kılıp kılmadığına hâkim karar verecektir. Ancak, ciddi ve yakın bir tehlikenin bağımsız ve nesnel biçimde tespiti ancak tehlike geçtikten sonra mümkün olacağından, bu kararı işçinin kendisi vermesi gerekir (Albayrak Gül, 2019: 256-258).

Öncelikli olarak iş yerini ve işletmeyi koruyucu veya başka bir ifade ile işletmenin sürekliliğini veya işin durmamasını öncelik alan bu uygulamanın işçi lehine olarak değerlendirilmesi gerektiği fikrinden hareket ederek, işçinin bu gibi acil ve tehlikeli durumlarda kendi kararıyla ve derhal çalışmaktan kaçınma hakkını kullanabilmesinin yerinde olacağı kanaatini taşımaktayız.

Şu noktanın da altını çizmek gerekir: Çalışanlar, başvuruda bulunmaksızın çalışmaktan kaçınırsa, ortada ciddi ve yakın bir tehlike olsa dahi, ku-

ral olarak mazeretsiz devamsızlık yapmış sayılırlar. Ancak bunun istisnası, tehlikenin "önlenemez nitelikte" ciddi ve yakın tehlikenin olmasıdır (Aksoy, 2020: 511–512).

2. Talebin ve Başvurunun Derhal Sonuçlandırma Yükümü

İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'nun 13/1. maddesinin ikinci cümlesine göre, kurul acilen toplanmalı ve işveren taleplere derhal karar vermelidir. Derhal karar vermek, o anda karar vermek anlamına geldiğinden bu karar, kurulun acil toplantısından önceki bir zamanda alınmış olur. Kurul veya işveren, tehlikenin gerçekleşme ihtimali ve alınacak önlemler konusunda hızlı bir değerlendirme yaparak acilen karar verebilmelidir (İzmirli, 2021: 164).

3. Çalışmaktan Kaçınma Talebinin Reddi Kararı

İş sağlığı ve güvenliği kurulu, işveren veya işveren temsilcisi çalışanın talebini reddettiğinde; çalışan 13. Madde uyarınca çalışmaktan kaçınma hakkını kullanamaz. Böyle bir kurulun bulunmadığı işyerlerinde, işverenin her zaman objektif bir karar vereceğinin garantisi yoktur. Benzer şekilde, kurulun bulunduğu işyerlerinde bile, komitenin yapısı nedeniyle her kararın bağımsız ve tarafsız olduğunu söylemek zordur. Zira, komitenin neredeyse tüm üyeleri işverenin çalışanları arasında seçilmekte ve atanmaktadır. Bu nedenle doktrine göre, çalışanın talebiyle ilgili kararda gecikme ya da talebe aykırı bir karar verilmesi halinde, işçiler kendi sorumluluğunda çalışmaktan kaçınma hakkını kullanabilir. Ayrıca, birkaç işçiyi ilgilendiren ciddi ve yakın bir tehlike durumunda toplu iş bırakmanın yasadışı grev sayılmayacağı da vurgulanmalıdır. Öte yandan, İSGK'nın 13. maddesiyle tanınan bu hak, TBK'nın 408. maddesindeki işveren temerrüdünün özel bir hâlidir ve genel hükümlerin uygulanmasını engellemez. Süzek'e (2005) göre, işçi emeğini sunmuş olsa da işveren iş sağlığı ve güvenliği kurallarına uygun şekilde işi kabul etmez, hazırlık yapmaz ve tedbir almazsa TBK m. 408 uyarınca temerrüde düşer. Bu durumda işçi fiilen çalışmasa bile ücretini talep edebilir (Süzek, 2005; Akt., İzmirli, 2021: 169).

B. Çalışmaktan Kaçınma Hakkının Kullanılmasında İşverenin Yükümlülükleri

6331 sayılı Kanun'un 12. maddesine göre işveren, ciddi, yakın ve önlenemeyen tehlike halinde çalışanların derhal güvenli yere gidebilmesi için önceden düzenleme yapmak ve talimat vermekle yükümlüdür. "Güvenli yer", işverenin 12. maddeye uygun hazırladığı yerdir. "Zorunluluk olmadıkça", gerekli ekipman ve görevlendirmeye sahip olmayan çalışanlardan tehlike sürerken çalışmaya devam etmeleri istenemez (Md.12/1-b). Bu hüküm, zorunlu durumlar dışında bazı çalışanların çalışmaktan kaçınma hakkını kullanamayacağı şeklinde yorumlanmıştır. Doktrinde, "zorunluluk olmadıkça" ibaresi

eleştirilmektedir: Sarıbay Öztürk'e (2015) göre soyut ve belirsizdir; Baycık'a (2013) göre çalışanın yaşam hakkı işletme menfaatinden önce geldiği için bu ifade kanundan çıkarılmalıdır. İzmirli'ye (2021) göre ise bu ibare, kurtarma ve önleme görevi olmayan çalışanların zorunlu durumlarda işe zorlanması riski taşımakta, bu nedenle kanunda yer almamalı ve çalışanlar sırf işletme çıkarları için tehlike altında çalışmaya mecbur bırakılmamalıdır (İzmirli, 2021: 182-183).

C. Çalışmaktan Kaçınma Hakkını Kullanan Çalışanın Yükümlülükleri

Çalışmaktan kaçınma hakkını kullanan işçilerin, bu hakkı nasıl kullandıklarına ve bunun doğurduğu sonuçlara ilişkin birtakım sorumlulukları ve yükümlülükleri bulunmaktadır. Aşağıda bu sorumluluk ve yükümlülüklerin açıklanması amaçlanmıştır.

1. İhbar Yükümlülüğü

6331 Sayılı Kanunu'nun 13. maddesine göre, çalışanlar, yasal ve öngörülen prosedüre uygun olarak, acil ve ciddi bir tehlike durumunda çalışmayı reddetme hakkına sahiptir; ancak, bildirimde bulunma yükümlülüğü, çalışmayı reddetme hakkının kullanılmasının koşullarından biri olarak kabul edilmemiştir. Tehlikenin ciddi, yakın ve kaçınılmaz olduğu durumlarda, çalışanlar birinci paragraftaki prosedürü izlemeden kendi inisiyatifleriyle işyerini veya tehlikeli alanı terk edip belirlenmiş güvenli bir yere gidebilirler (Md.13/3). Bu durumda önceden bildirim mümkün olmasa da çalışanların işverenlerini sonradan bilgilendirmeleri önemlidir; çünkü bu, işverenlerin durumu bağımsız olarak değerlendirmelerine ve iş yerlerini yönetmelerine olanak tanımaktadır. Bir uyuşmazlık durumunda, çalışanın tehlikenin ciddi, yakın ve kaçınılmaz olduğuna dair subjektif değerlendirmesi, gerçeğin belirlenmesinde büyük önem taşır. Bu nedenle, çalışan durumu gecikmeden (zamanında) işverene bildirmelidir. Ayrıca, bu bildirim işverenin gerekli önlemlerini önlemleri alınması için önemli olduğu gibi işçinin sadakat borcunun da bir gereği olarak düşünülmektedir (Senyen Kaplan, 2023: 165).

2. Çalışmaya Hazır Bekleme Yükümlülüğü

Çalışan, yaşam ve bedensel bütünlüğüne yönelik ciddi ve yakın bir tehlike ortadan kalkana kadar çalışmayı reddetme hakkını kullanabilir. İş görmekten kaçındığı süre boyunca, çalışanın her an çalışmaya hazır olması ve tehlike geçtikten sonra işe geri dönmesi gerekmektedir (İzmirli, 2021: 190).

3. İşverenin Başka Bir İş Önermesi Halinde İşi İfa Yükümlülüğü

İş sağlığı ve güvenliği açısından tehlikeli durumların ortaya çıkması halinde işçiler çalışmaktan kaçınma hakkını kullanabileceklerdir ancak, işverenin böyle durumlarda işçilere sağlıklı ve güvenli ortam sunması her zaman kolay olmamaktadır. Bu gibi durumlarda işçinin başka bir iş yapması veya

kendisine uygun farklı bir çalışma ortamında çalışması beklenebilecektir. Ücret ve çalışma koşulları gibi hususlarda işçi aleyhine bir değişiklik olmaması kaydıyla, işveren, çalışana tehlikesiz olan başka bir işyerinde veya aynı işyerinin tehlikesiz bir bölümünde çalışmayı önerebilecektir. Çalışan bu öneriyi kabul ederse, işverenin iş görme edimini kabulde temerrüdü ve çalışmaktan kaçınma hakkı ortadan kalkar. Çalışanın böyle bir teklifi reddetmesi ise dürüstlük ve sadakat yükümlülüğünün ihlali anlamına gelir; bu durum, işçinin haklı bir sebep olmaksızın çalışmadan ücrete hak kazanması sonucunu doğurur (İzmirli, 2021: 192-193).

Çalışmaktan kaçınan işçiye, ücret veya çalışma koşullarında önemli bir değişiklik olmadan ve işverenin ona sağlık veya güvenlik riski oluşturmayan benzer bir iş teklif ettiği durumda, işverenin temerrüt durumu ve çalışmaktan kaçınma hakkının kullanım hakkı sona erecektir. Bu teklifi reddetmek, çalışanın sadakat ve dürüstlük yükümlülüğünün ihlali anlamına gelmektedir (Toka, 2019: 142).

D. İşçinin Kendi Kararı ile Çalışmaktan Kaçınma Hakkını Kullanması

Avrupa Birliği'nin 89/391/EEC sayılı Çerçeve Yönergesi ile ILO'nun 155, 167 ve 176 sayılı sözleşmelerinde, işçinin kendi kararıyla çalışmaktan kaçınma hakkını kullanabilmesini öngören hükümler yer almaktadır. Fransız hukukunda da 1982'de çıkarılan bir kanunla, yaşamı ya da sağlığı açısından ciddi ve çok yakın bir tehlikeyle karşı karşıya olduğu yönünde makul bir kanaate sahip olan işçiye, herhangi bir resmî makama başvurmadan çalışmaktan kaçınma hakkı tanınmıştır. Buna karşın Türk iş hukukunda, karşılaştırmalı hukuktaki bu düzenlemelerden farklı olarak, 6331 sayılı Kanun'dan önce işçinin tehlikenin varlığını kendisi değerlendirip çalışmaktan kaçınma hakkını kullanabilmesi kabul edilmemişti (Güldiken, 2022: 51-55).

Oysa, İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'nun 13. maddesinin 3. fıkrası, İş Kanunu'ndaki yürürlükten kaldırılan hükme kıyasla, çalışmayı reddetme hakkının kullanımı konusunda önemli bir değişiklik içermektedir. Buna göre, ciddi ve yakın bir tehlikenin değerlendirilmesi çalışana aittir ve "*önlenemezlik*" gibi bir kriter getirilmiştir. Tehlike kaçınılamaz ise çalışan bir yetkili makama başvurmak veya bir karar beklemek zorunda kalmadan çalışmaktan kaçınma hakkını kullanabilir. Tehlikenin önlenebilir olup olmadığına ilişkin karar çalışana aittir. Ancak, çalışan bu kararı dürüstlük kuralına uygun şekilde vermelidir (Abbas, 2019: 118). İşçi iş yerinde ciddi, yakın ve kaçınılmaz bir tehlikeyle karşı karşıya kalırsa, durumun niteliği gereği işverenini derhal bilgilendirmesi zorunlu değildir. Ancak, çalışmaktan kaçınma hakkını kullandıktan sonra en kısa sürede işverenini bilgilendirmesi gerekir. Bu durumda, çalışmaktan kaçınma hakkını kullanma koşulları arasında bildirim (ihbar) zorunluluğu bulunmamaktadır. Ancak, ciddi ve yakın bir teh-

likenin kaçınılmazlığı çalışanın takdirine bağlı olduğundan ve bu belirleme çalışanın öznel iradesine bırakıldığından, işveren ile çalışan arasında ortaya çıkabilecek bir anlaşmazlık durumunda kaçınmanın doğruluğunu sağlamak için işvereni bilgilendirmek önemlidir. Çalışan haklarını kullanmış olsa bile, işvereni durum hakkında bilgilendirmek dürüstlük kuralı gereğidir. Üstelik, işçiler, sadakat borcu gereği, işyerindeki olayları işverene bildirmek ve işvereni veya işi tehlikeye atabilecek davranışlardan kaçınmak zorundadırlar (Demirtaş, 2019: 63).

E. Çalışmaktan Kaçınma Hakkının Toplu Olarak Kullanılması

Çalışmaktan kaçınma hakkı, bireysel olduğu kadar toplu olarak da kullanılabilir. Ancak İSGK'nın 13. maddesinde toplu kullanıma ilişkin açık bir düzenleme yer almamıştır. Bu da hakkın birden fazla işçi tarafından birlikte kullanılmasının yasadışı grev sayılıp sayılmayacağı sorusunu gündeme getirir. Örneğin, Boeing 737 Max uçaklarında görev yapan pilot ve kabin memurlarının ciddi ve yakın tehlike gerekçesiyle çalışmaktan kaçınması, hakkın toplu kullanımıdır. Kanunda açık hüküm bulunmasa da böyle bir durum yasadışı grev olarak değerlendirilmez. Aslında bu durum birden fazla işçinin yasal haklarını eş zamanlı olarak kullanmasını içermekte olup işçilerin grev yapma niyeti bulunmamaktadır. Bu nedenle, bu mevcut durumda sadece zamanlamanın bir tesadüfüdür ve her işçi kendi bireysel hakkını kullanmaktadır (Abbas, 2019: 120).

VII. ÇIRAK VE STAJYERLERİN ÇALIŞMAKTAN KAÇINMA HAKKI

Çırak ve stajyerlerin çalışmaktan kaçınma hakkı, iş sağlığı ve güvenliği mevzuatında işçilere tanınan genel korumanın bir uzantısıdır. Klasik anlamda işçi sayılmasalar da işyerinde fiilen çalıştıkları için İSG hükümlerinden yararlanırlar. İş Kanunu'nun 4. maddesi onlara uygulanmazken, İSGK'nın 2. maddesi bu ayrımı yapmaz; ayrıca 5510 sayılı Kanun gereği iş kazası, meslek hastalığı ve genel sağlık sigortasından yararlanırlar. Yasa koyucu İSG önlemlerinde çırak ve stajyerler arasında ayrım gözetmediğinden, bu kişiler çalışan sayılmasalar da ciddi ve yakın tehlike durumunda çalışmaktan kaçınma hakkına sahip olmalıdır. İzlenecek prosedür bakımından işçiler için geçerli kuralların uygulanması uygun olacaktır (Albayrak Gül, 2019: 308-309).

VIII. İŞ KAZASI MESLEK HASTALIĞI VE BULAŞICI HASTALIKLAR AÇISINDAN İŞÇİNİN ÇALIŞMAKTAN KAÇINMA HAKKI

Çalışmaktan kaçınma hakkı, yakın ve ciddi bir tehlike gerektirse de, bu koşul her zaman karşılanamamaktadır. Bunun nedeni, iş kazası açısından ciddi tehlikenin beklenenden daha erken ortaya çıkabilmesi, meslek hastalığı durumunda ise bunun her zaman böyle olmamasıdır. Meslek hastalığının olumsuz etkileri çok daha sonra, zaman içinde ortaya çıkabilmektedir.

Bu nedenle, işin niteliği göz önüne alındığında, meslek hastalığı açısından olumsuz etkilerin yakın gelecekte değil, uzun vadede görüleceğine dair bir belirti olsa bile, çalışanların çalışmaktan kaçınma haklarını kullanmaları uygun olacaktır. Yargıtay, işin niteliği kadar işyeri ve çalışma koşullarının da dikkate alınması gerektiğini belirtmiştir. Ne var ki, meslek hastalığının tanı ve teşhisindeki güçlük, bu hastalığın iş ilişkisi sırasında tespit edilememesine ve dolayısıyla çalışmaktan kaçınma hakkının gündeme gelmemesine yol açabilmektedir. Unutulmamalıdır ki, bu hakkın kullanılması için tehlikenin mutlaka ölümcül olması şart değildir; işçinin sağlık veya yaşamı üzerinde zarar oluşturma potansiyeli taşıması yeterlidir.

Çalışanlar, Covid-19 veya Maymun Çiçeği gibi küresel bir salgın durumunda çalışmaktan kaçınma hakkına sahiptir. Bu tür hastalıkların yayılması hem iş yerinde hem de iş yeri dışında insan sağlığını tehlikeye atan çok sayıda olumsuz sonuç doğurabilmektedir. Yargıtay, Covid-19 gibi bulaşıcı bir hastalıkla bağlantılı olarak zararlı sonuçların hemen veya daha sonra ortaya çıkabileceğini ve Covid-19 gibi bulaşıcı hastalıklardan kaynaklanan zararlı sonuçların hemen değil de daha sonra ortaya çıkması bekleniyorsa dahi, işçilerin yine de çalışmaktan kaçınma haklarını kullanabileceğini ifade etmiştir. Karaahmetoğlu'na (2024) göre, Covid-19 gibi bulaşıcı bir hastalığın en ufak bir belirtisi bile ortaya çıktığında, çalışanların iş yerinin tamamen steril ve çalışmaya uygun hale gelmesini beklemek için işe gelmeme haklarını kullanmaları ve ancak iş yerinin tamamen risksiz olduğundan emin olunduğunda çalışanları işe geri çağırmaları uygun olacaktır (Karaahmetoğlu, 2024: 472-474).

IX. 657 SAYILI KANUNA TABİ DEVLET MEMURLARININ ÇALIŞMAKTAN KAÇINMA HAKKI

Memurlar için 657 Sayılı Kanun'da açıkça "çalışmaktan kaçınma hakkı" düzenlenmemiştir. Ancak kamu görevlileri de 6331 Sayılı Kanun kapsamındadır. Bu nedenle, iş sağlığı ve güvenliği açısından çalışan kavramı içine girmektedirler.

Çalışmaktan kaçınma hakkı hem iş sözleşmesiyle çalışan işçiler hem de 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun 4. maddesinde düzenlenen memurlar ile sözleşmeli personel (Md. 4/b, c) tarafından kullanılabilir. Örneğin, kamu sektöründe şoför olarak görev yapan bir memur, aracın periyodik bakımı yapılmadığında; elektrik teknisyeni bir memur da topraklamasız bir kurumda taleplerine rağmen önlem alınmadığında bu hakkı kullanabilir. Memurun bu hakkını kullanması hâlinde işverenin buna karşı önlem almak istemesi durumunda, öncelikle memurun tâbi olduğu özel kanun hükümleri dikkate alınmalıdır (İnciroğlu, 2014: 813).

Öte yandan, toplu sözleşme veya toplu iş sözleşmesi kapsamındaki kamu görevlileri, İSGK m.13/4 uyarınca çalışmaktan kaçındıkları sürede fiilen ça-

lışmış sayılırlar. Ancak bu düzenleme, onların bu nedenle istifa etmelerini öngörmez; sadece kaçınma döneminde çalışmış gibi kabul edileceklerini belirtir (İnciroğlu, 2014: 818; Özkan, 2024: 81).

6331 sayılı Kanun'un 13/4. maddesi sadece iş sözleşmesiyle çalışan gerçek kişileri kapsar. Bu nedenle, ciddi ve yakın tehlike altında gerekli önlemler alınmadığında sözleşmeyi feshetme hakkı, yalnızca iş sözleşmesine sahip olanlara tanınmıştır. 657 sayılı Kanun'un 4/A ve 4/B maddelerine tâbi kamu görevlileri bu haktan yararlanamaz. Memurlar ve diğer kamu görevlilerinin bu kapsam dışında bırakılmasının nedeni, statü hukukuna tabi olmalarıdır. Dolayısıyla bu grup, ancak ciddi ve yakın bir tehlikenin varlığında çalışmaktan kaçınma hakkını kullanabilir, fesih hakkına sahip değildirler (Toka, 2019: 149).

X. ALT İŞVEREN İŞÇİLERİ İLE GEÇİCİ İŞ İLİŞKİSİYLE ÇALIŞANLARIN İŞ GÖRMEKTEN KAÇINMA HAKKI

İşyeri, işçilerin bir topluluk olarak bir araya geldiği birim olarak, çok sayıda iş hukuku hükmünün kapsamına girmekte ve bu bağlamda işyeri, çalışma koşullarını belirleyen çok sayıda yasal ve idari düzenlemenin temeli olarak kabul edilmektedir. Bu tip iş sağlığı ve güvenliği ile işçi koruma düzenlemeleri esasen işçinin faaliyetlerinde bağlayıcı nokta olarak ele alınmakta ve koruma, işyerinin teknik organizasyonu içinde sağlanmaktadır (İnciroğlu, 2014: 818).

Uygulamada asıl işveren çalışanlarının yanı sıra alt işverenlerce ve geçici sözleşmelerle istihdam edilenler giderek yaygınlaşmaktadır. Alt işveren işçisi ile asıl işveren arasında doğrudan bir iş sözleşmesi bulunmasa da alt işveren işçisinin çalıştığı yer, asıl işverenin işyerinin ayrılmaz bir parçasıdır dolayısıyla, her iki grup aynı çatı altında birlikte mal ve hizmet üretir. Bu sebeple, asıl işveren İSG yükümlülüklerini ihlal ederse, alt işveren işçileri İSGK m.13 uyarınca asıl işverenin işyerinde çalışmaktan kaçınma hakkını kullanmalıdır (İnciroğlu, 2014: 818-819).

Geçici veya Belirli Süreli İşlerde İSG Yönetmeliği'nin amacı, bu statüdeki çalışanların işyerinde diğer çalışanlarla aynı sağlık ve güvenlik korumasından yararlanmasını sağlamaktır. Geçici işverenin İSG yükümlülüklerini ihlâli hâlinde, alt işveren işçileri, İSGK m.13 uyarınca asıl işverenin işyerinde çalışmaktan kaçınma hakkını kullanırlar. Bu hakkın kullanımında yetkili kurul, geçici işverenin işyerindeki kuruldur; geçici işverenin 50'den az işçisi varsa geçici işveren doğrudan sorumludur. İşçi, asıl işverene durumu derhâl bildirmelidir zira, bu süreçte asıl işverene karşı sadakat yükümlülüğü devam eder (İnciroğlu, 2014: 819).

XI. ÇALIŞMAKTAN KAÇINMANIN HUKUKİ SONUÇLARI

A. İşyerinde Tehlike Bulunmadığı Halde, Çalışmaktan Kaçınma Durumu

İş hukuku normlarına göre, normal şartlarda işçinin iş görmeyi reddetmesi kural olarak iş sözleşmesinin ihlali anlamına gelmektedir. Bu bağlamda, işçinin ancak yakın ve ciddi bir tehlike olması durumunda çalışmayı reddetme hakkı doğa bilmekte ve aksi hâlde bu davranışlarının sonuçlarına katlanacak örneğin, işveren, haklı sebeple sözleşmeyi feshedebilecek ve doğan zararları tazmin ettirebilecektir (İş K. Md. 18, 25/II-g, i). Ayrıca, objektif iyi niyet ilkesine aykırı olarak asılsız gerekçeyle çalışmayı reddeden işçiye, bu süre için ücret ödenmeyecektir (İnciroğlu, 2014: 815).

B. Haklı Nedenle Fesih

Ciddi ve yakın tehlikede işçi hem çalışmaktan kaçınabilir hem de iş sözleşmesini feshedebilir. Ancak fesih için öncelikle önlem alınmasını talep etmiş olması ve bu talebe rağmen önlem alınmaması gerekir. Böyle bir durumda fesih, haklı nedene dayanır (Karaahmetoğlu, 2024: 453). İşçi, İş Kanunu'nun 24/II-f maddesi uyarınca belirli veya belirsiz süreli sözleşmesini altı iş günü içinde feshedip şartları sağlarsa kıdem tazminatı da talep edebilir. İş sağlığı ve güvenliği, çalışma koşullarının ayrılmaz bir parçası olduğundan, bu koşullar sağlanmıyorsa işçi haklı sebeple derhal fesih ile işyerini terk edebilir (İnciroğlu, 2014: 816).

İşçiler, taleplerine rağmen gerekli önlemler alınmadığı takdirde yasal hükümler uyarınca sözleşmelerini feshedebilir. Ancak bunun ön koşulu, işverenin tehlikeli durumu ortadan kaldırmayı ısrarla reddetmesidir. Bu durumda işçi, İş Kanunu'nun 24/II-e maddesi gereğince haklı sebeple fesih yapabilir. Fesih, risk devam ettiği sürece veya risk ortadan kalktıysa bu tarihten itibaren altı iş günü içinde mümkündür. Yargıtay da bir kararında, işverenin asli kusurlu bulunduğu ve tehlikeli koşulları gidermediği bir elektrik çarpması olayında işçinin fesih hakkı olduğuna hükmetmiştir. Buna karşılık, kamu sektöründe, bağlı oldukları özel kanununda açık düzenleme bulunmayan çalışanlar (Örneğin, 657 Sayılı Kanun'a tâbi memurlar) bu hakkı kullanamazlar, böyle bir durumda işe devam etmeyen memur hakkında disiplin işlemi uygulanabilir (Han, 2019: 196-197).

Çalışanın iş sözleşmesini feshetmeyip çalışmaktan kaçınma hakkını kullanması halinde hem işverene gerekli önlemleri alması için baskı yapılacak hem de iş sözleşmesi devam edecektir. İşçinin sözleşmeyi feshetmesi halinde ise işçi ihbar tazminatına hak kazanamayacaktır. Yine de pratikte işçiler tarafından çalışmaktan kaçınma hakkının kullanılması yerine iş sözleşmesinin feshi daha çok tercih edilmektedir. Belirtmek gerekir ki fesih hakkı işçinin yaşama hakkının korunması açısından önem arz etmektedir (Özçelik, 2025: 101).

İşçinin çalışmaktan kaçınma hakkının kısıtlandığı durumlara örnek, ciddi ve yakın tehlike altında olduğuna inanan çalışanın kurula veya işverene başvurup önlem talep etmesine rağmen olumsuz yanıt almasıdır. Oysa asıl çalışmaktan kaçınma hakkı tam da bu aşamada devreye girebilecekken, yasa çalışanlara ancak taleplerine rağmen önlem alınmadığı takdirde fesih yolunu açmaktadır. Bu fesih hakkı ayrıcalıklı bir hak değildir; zira işin ifası sağlık veya yaşam açısından tehlikeli hale geldiğinde işçi zaten İş Kanunu'nun 24/1-I (a) veya 24/II (f) maddelerine göre haklı sebeple fesih imkânına sahiptir. Dolayısıyla talebi reddedilen işçi ya tehlikeli koşullarda çalışmaya devam etmek ya da sözleşmeyi feshetmek zorundadır. Çalışmaya devam edip kaza geçirirse işveren sorumlu olsa da bu, işçi açısından bir avuntudan ibarettir. Fesih yolunu seçerse iş kazası riski ortadan kalkar ama işini kaybeder. Sonuçta her iki seçenek de işçinin lehine sonuç doğurmamaktadır (Önol, 2022: 221-222).

1. İşverenin İş Sözleşmesini Fesih Hakkı

İSGK'de işçi tarafından çalışmaktan kaçınma hakkının kullanılması karşısında işverenin iş akdini fesih hakkı bulunmadığına dair düzenleme bulunmamaktadır. Buna karşın İSG tedbirlerinin alınmaması sebebiyle çalışanın kanundan doğan haklarını kullanması gerekçesiyle işveren tarafından iş akdinin feshedilemeyeceği ortadadır. İşçinin kaçınma hakkını kullanması gerekçesiyle işveren tarafından iş sözleşmesi feshedildiği takdirde işçi iş güvencesi kapsamındaysa fesih geçersiz olacaktır. Ayrıca, iş güvencesi kapsamında olmayan işçiler de kötü niyet tazminatını talep etme hakkına sahiptir (Özçelik, 2025: 102).

2. Çalışmaktan Kaçınma Hakkının Kullanılmasının İş Sözleşmesine Etkisi

İşçinin çalışmaktan kaçınma hakkını kullanması, iş sözleşmesinin feshedilmesine yol açmaz. Sözleşme geçerliliğini korur; ancak işçi, iş görme yükümlülüğünden kurtulur (Güldiken, 2022: 90). İSGK m.13'e göre, acil ve ciddi tehlike sebebiyle çalışmaktan kaçınan işçi, tehlike ortadan kalkana kadar bu yükümlülükten muaftır. Bu durum fesih nedeni sayılmaz; sözleşme yürürlükte kaldığından, işçinin sadakat ve işyeri kurallarına uyma, işverenin de koruma, gözetim ve ücret ödeme yükümlülükleri devam eder. Tehlike ortadan kalktığında, tüm hak ve yükümlülükler aynen geri dönecektir. Yasa koyucu, öncelikle tehlikenin giderilmesini ve iş ilişkisinin sürmesini amaçlamış, işçinin haklı feshi ise son çare olarak düşünülmüştür. Çalışmaktan kaçınma sözleşmeyi sona erdirmemekle birlikte, sözleşmenin niteliğinde bir değişiklik yarattığı da kabul edilmektedir. Bu argümanlardan ilki, çalışanın çalışmaktan kaçınma hakkını kullandığı süre boyunca iş sözleşmesinin askıya alındığı, ancak İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'nun 13. maddesi (eski İş Kanunu'nun 83/4. maddesi, yürürlükten kaldırılmıştır) uyarınca çalışanın

ücretinin ve diğer haklarının yasal olarak korunduğudur. Sonuç olarak, işyerinde iş güvenliği önlemlerinin uygulanmaması gibi çalışanın kontrolü dışında kalan nedenlerle işin yapılması imkânsız ve makul olmayan bir hale gelirse, çalışan sözleşmeyi feshetmek istemeyerek çalışmaktan kaçınır ve bu da işverenin temerrüde düşmesine neden olur. Bu tür durumlarda, çalışanın kendi kontrolü dışındaki sebeplerle işi görme yükümlülüğünü yerine getirmesi beklenemeyeceğinden, iş sözleşmesi askıya alınır. Bu görüşe karşı çıkanlar ise, işverenin iş sağlığı ve güvenliği tedbirlerini almaması ya da bir başka deyişle işin yapılabilmesi için gerekli hazırlık önlemlerini uygulamamasının, işçi açısından geçici bir ifa engeli oluşturduğunu ileri sürmektedir. Bu durum, iş sözleşmesinin askıya alınmasına benzetilse de söz konusu yazarlara göre; askıya almanın sonuçları grevde olduğu gibi klasik askıya alma ilkesi çerçevesinde değerlendirilemez ve bu hâl, askıya alınmadan farklı bir nitelik taşımaktadır. Bu görüşü savunanlar, argümanlarını "askıya alma durumunda işverenin ücret ödeme yükümlülüğü bulunmazken, çalışmaktan kaçınma halinde iş sözleşmesinin askıya alınması durumunda işverenin ücret ödeme yükümlülüğü devam eder" gerekçesine dayandırmaktadırlar (İzmirli, 2021: 194-195)

C. Çalışılmayan Süre Ücretinin ve Diğer Haklarının Ödenmesi

Kanun gereğince iş sağlığı güvenliği kurulu veya işveren tarafından işçinin talebi doğrultusunda bir karar verilmesi halinde işçi gereken önlemler alınarak kadar çalışmaktan kaçınan bilecektir (6331 S.K. Md.13/2). Ayrıca, çalışmaktan kaçınma süresi boyunca, iş sözleşmesinden ve kanundan doğan hakları korunmaktadır. Ciddi ve yakın bir tehlikenin kaçınılmaz olduğu durumlarda, çalışanlar, 13/I. maddede belirtilen prosedürü izlemek zorunda kalmaksızın işyerini veya tehlikeli bölgeyi terk edebilir ve acil durumun olumsuz sonuçlarından etkilenmeyecekleri önceden belirlenmiş ve uzak bir güvenli yere veya korunaklı bir yere gidebilirler. Bu tür eylemler sonucunda çalışanların hakları kısıtlanamaz (6331 S.K. Md.13/3) (İnciroğlu, 2014: 817).

İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'nun 13/2. maddesi, işyerinde gerekli önlemler alınana kadar çalışmaktan kaçınan çalışanların, çalışmama süresi boyunca kanun ve iş sözleşmesinden doğan ücretlerini ve diğer haklarını koruduklarını belirtmektedir (İnciroğlu, 2014: 817). Dolayısıyla, çalışmaktan kaçınan bir çalışanın bu süre zarfında ücretini ve diğer haklarını talep etme hakkı vardır. Ciddi ve yakın tehlike devam ettiği sürece, işveren, çalışmayı reddetme hakkını kullanan çalışanın ücretini ödemekle yasal olarak yükümlüdür (Abbas, 2019: 121). Çalışmaktan kaçınılan süre zarfında, işveren gerekli hazırlık eylemlerini yerine getirmediği için çalışan iş görme edimini yerine getirmek için hazır olsa bile işi yapamayacaktır. Bu nedenle, iş görmekten kaçınma çalışanın tercihi değil, zorunluluktan kaynaklanmaktadır. Çalışanın iş edimini sunmaktan kaçındığı halde bile, işverenin ücret ve diğer hakları

ödeme yükümlülüğü devam edecektir. Örneğin, işçi iş sözleşmesi gereği iş edimini sunmaktan kaçındığı süreye denk gelen ikramiyesini alacaktır. Ödeme yapılırken işveren, işçinin bu süre zarfında başka şekilde gelir elde etmiş ise elde ettiği bu gelirleri düşebilir. Ayrıca, bu tür süreler, ihbar tazminatı, kıdem tazminatı ve ücretli yıllık izin gibi zamana bağlı hakların hesaplanmasında da dikkate alınabilecektir. Öte yandan, toplu iş sözleşmesi veya toplu sözleşme kapsamında çalışan kamu sektörü mensupları, bu madde uyarınca çalışmaktan kaçındığı süre boyunca fiilen çalışmış sayılırlar (6331 S.K. Md.13/4) (İnciroğlu, 2014: 818; Toka, 2019: 133-134).

D. Çalışmaktan Kaçınılan Sürenin Çalışma Süresinden Sayılması

İş Kanunu'nun 66. maddesi, çalışma süresi olarak sayılacak durumları düzenlemektedir. 66/1-c maddesine göre, bir çalışanın çalışmaya hazır olduğu halde çalışmadığı süreler çalışma süresi olarak sayılmaktadır. İş Kanunu hükümlerine göre, bir çalışanın iş sağlığı ve güvenliği önlemlerinin eksikliği nedeniyle çalışmaktan kaçındığı süre de çalışma süresi olarak sayılmalıdır. Bu durumda, işveren gerekli önlemleri alıp tehlikeyi ortadan kaldırdığı takdirde, çalışan işe geri döner ve görevine devam eder. Çalışmayı reddetme süresi çalışma süresi olarak sayıldığından, bu süre kıdem tazminatı, ihbar tazminatı ve yıllık izin gibi çalışma süresine bağlı hakların hesaplanmasına dahil edilir. Ayrıca, işçinin çalışmaktan kaçındığı süre, iş güvencesinden yararlanmanın bir koşulu olan altı aylık kıdem süresinin hesaplanmasına da dahil edilecektir. İSGK m.13/4'te; "*İş sözleşmesiyle çalışanlar, talep etmelerine rağmen gerekli tedbirlerin alınmadığı durumlarda, tabi oldukları kanun hükümlerine göre iş sözleşmelerini feshedebilir. Toplu sözleşme veya toplu iş sözleşmesi ile çalışan kamu personeli, bu maddeye göre çalışmadığı dönemde fiilen çalışmış sayılır*" hükmüne yer verilerek ayrı bir düzenleme getirilmiş ve kamu personelinin çalışmadığı dönemde fiilen çalıştığının kabul edileceği belirtilmiştir (Özçelik, 2025: 94).

E. Çalışmaktan Kaçınma Hakkını Kullanan İşçiye Disiplin Cezası Yaptırımının Uygulanamaması

İş hukuku, işçileri korumak ve belirlenen kuralların etkin bir şekilde uygulanmasını sağlamak için belirli yaptırımlar öngörmektedir. Disiplin cezaları da bu yaptırımlar arasındadır. Bunlar arasında uyarı, kınama, ücret kesintileri, işten çıkarma ve iş veya işyeri değişiklikleri yer alabilir. Bir işçiye disiplin cezası uygulanabilmesi için belirli koşulların yerine getirilmesi gerekir. Öncelikle, disiplin cezasının uygulanması için yasal bir dayanak bulunmalıdır. Ayrıca, disiplin cezaları, amacıyla sınırlı olmalı; disiplin yaptırımlarını düzenleyen hükümler, kaynaklar hiyerarşisine uygun olmalı; ve disiplin yaptırımı uygulanabilmesi için çalışanın kusurlu sayılması gerekmektedir. Bu nedenle, bu koşullar göz önüne alındığında, bir çalışana çalışmaktan ka-

çınma hakkını kullanması nedeniyle disiplin yaptırımı uygulanması olanaklı değildir (Abbas, 2019: 122).

Diğer yandan, kanunda şartları belirtilen tehlikenin önlemez olması halinde işçi, kurula veya işverene başvurmaksızın kendi kararı ile çalışmaktan kaçındığı takdirde işçi tehlike hakkında kendisi tespitte bulunmaktadır. Bu durumda işçi tarafından yapılan tespitin hatalı olması halinde işçiye işveren tarafından yaptırım uygulanabilecektir (Özçelik, 2025: 95).

F. Çalışmaktan Kaçınan İşçi Yerine Yeni İşçi Alınması

İşçinin çalışmaktan kaçınması nedeniyle işverenin yeni işçiler alması ya da kaçınan işçinin yaptığı işi bir başkasına yaptırması hususunda kanunda bir yaptırım düzenlenmemiştir. Kanunda bu konu hakkında düzenlemeye yer verilmese de yeni alınan işçinin ya da o işle görevlendirilen çalışanın zarar görmesi ihtimalinde işverenin tazminat sorumluluğu doğacaktır (Özçelik, 2025: 95).

4857 Sayılı Kanun çerçevesindeki durum dikkate alındığında, işverenin mevcut çalışan yerine yeni bir işçiyi işe almasının ahlak ve iyi niyete aykırı bir davranış olarak kabul edileceği göz önüne alındığında, çalışan, İş Kanunu'nun 24/II. maddesine dayanarak haklı sebeple iş sözleşmesini feshedebilir ve İş Kanunu'nun 26. maddesine dayanarak tazminat talep edebilir (Toka, 2019: 139).

G. Çalışmaktan Kaçınma Hakkının Kullanılmasında İşçinin Sosyal Güvenlik Durumu

Çalışanın çalışmaktan kaçındığı sürede işçi ile işveren arasındaki iş sözleşmesi askıya alınır. Bu askıya alma işleminin ön koşulu, işin geçici olarak yerine getirilememesidir. Bu süre zarfında her iki tarafın yükümlülükleri askıya alınmış olsa da karşılıklı bağımlılık ilişkisi devam eder. İşverenin ücret ödeme yükümlülüğü sürer. Bu nedenle, iş sözleşmesi askıya alınan bir işçinin sosyal güvenlik ilişkisinin de devam ettiğini kabul etmek yerinde olacaktır. Zira, ücret ödemesinin sürmesi, işçinin işverene olan bağımlılığını ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra, işveren işçiye ücret ödediğinde, buna bağlı olarak sosyal güvenlik primlerini de ödemekle yükümlüdür. İşveren, işçinin iş görmekten kaçındığını ve bu sebeple fiilen çalışmadığını ileri sürerek prim ödeme yükümlülüğünden kaçınamayacaktır (Toka, 2019: 144, 146, 146).

5510 sayılı Kanun'un 4(1-a) maddesi, hizmet akdiyle çalışanların sigortalı olduğunu belirtmektedir. Anılan Kanunun 7(1-a) maddesine göre, sigorta kapsamı işe başlama gününden itibaren başlar. Dolayısıyla, sigorta iş sözleşmesinin tarihiyle değil, fiili işe başlama tarihiyle başlar. 5510 sayılı Kanun'un 9(1-a) maddesi hem kısa vadeli hem de uzun vadeli sigorta kapsamındaki çalışanlar için sigortanın iş sözleşmesinin sona ermesiyle sona erdiğini be-

lirtmektedir. Hastalık ve analık sigortalılığı bakımından m.9 uyarınca işçi tarafından çalışmaktan kaçınma hakkını kullanılması da kanunda belirtilen diğer hallerden birini oluşturmaktadır. Öğretideki görüşe göre, bir çalışanın sigorta kapsamı, iş sözleşmesinin sona ermesiyle birlikte son bulur. Bu nedenle, askı halinde sigortalılık devam edecektir. Dolayısıyla, ayrıca bazı askı halleri için ayrı düzenlemeler yapılması uygun görünmemiştir. Askıya alınma halinde bağımlılık ilişkisi devam ettiğinden, sigorta kapsamının da devam ettiği kabul edilmelidir. Ayrıca, askıya alınma süresince işçinin ücret alması bu durumu daha da güçlendirmektedir. Çalışmaktan kaçınma hakkını kullanan bir işçi, tehlike ortadan kalktıktan sonra işine geri dönecektir. Bu yasal olarak tanınan hakkı kullandığı için bir çalışanı sigorta kapsamını iptal ederek cezalandırmak, sosyal güvenlik yasasının amacına uygun değildir (Özçelik, 2025: 96-98).

SONUÇ:

Çalışmaktan kaçınma hakkı, modern iş hukuku ve sosyal güvenlik sistemlerinin en tartışmalı ve aynı zamanda en hayati düzenlemelerinden biridir. Bu hak, yalnızca bireyin fiziksel ve ruhsal bütünlüğünü korumakla kalmaz; aynı zamanda işverenin sorumluluklarını, devletin denetim yükümlülüklerini ve toplumsal adalet anlayışını da doğrudan etkiler. İşçinin, sağlığını ve güvenliğini tehdit eden koşullarda çalışmayı reddetmesi, bireysel özgürlüklerin iş yaşamına yansımasıdır. Bu yönüyle, çalışma hakkı ile yaşam hakkı arasında denge kurmaktadır.

İşçi açısından bakıldığında, çalışmaktan kaçınma hakkı, iş güvenliği kültürünün temel taşıdır. İşçinin bu hakkı kullanabilmesi, yalnızca yasal düzenlemelerle değil, aynı zamanda bilinç ve örgütlenme düzeyiyle de ilgilidir. İşveren açısından, bu hak, işverenin iş sağlığı ve güvenliği önlemlerini eksiksiz yerine getirmesi için güçlü bir teşvik mekanizmasıdır. İşverenin yükümlülüklerini ihmal etmesi, üretim sürecini durma noktasına getirebilir. Devlet açısından da çalışmaktan kaçınma hakkının etkinliği, denetim mekanizmalarının işlerliğiyle doğru orantılıdır. Devletin rolü, yalnızca düzenleme yapmak değil, uygulamayı da güvence altına almaktır. Toplumsal açıdan bakıldığında ise bu hak, işçi-işveren ilişkilerinde güç dengesini daha adil hale getirir ve iş yaşamında insan onurunu koruyan bir güvenlik ağı oluşturur. Dolayısıyla çalışmaktan kaçınma hakkı, bireysel bir tercih olmanın ötesinde, iş hukukunun sosyal boyutunu güçlendiren, işçi sağlığını önceleyen ve toplumsal sorumluluk bilincini artıran bir kurumdur. Gelecekte bu hakkın daha etkin kullanılabilmesi için hem mevzuatın geliştirilmesi hem de işçi ve işverenlerin bilinç düzeyinin yükseltilmesi gerekmektedir. Böylece, çalışma hayatında güvenlik ve adaletin daha sağlam temellere oturtulması mümkün olacaktır.

6331 Sayılı Kanun'un geneline bakıldığında iş yerindeki tehlikelerden risklerden ve bunlara ilişkin önlemler alınmasından tamamıyla işverenin sorumlu olduğu görülmektedir. Ancak, her halükârda iş yerlerinde kazalar bazen ölümcül bazen hafif yaralanmalar şeklinde meydana gelebilmekte ve bunların tamamen önüne geçilmesine olanak bulunamamaktadır. Dolayısıyla oluşabilecek tehlikeleri, riskleri azaltmak yani kazalar ve riskler oluşmadan önce proaktif önlemler alarak çalışanların sağlığının ve güvenliğinin korunması gerekmektedir. Ancak, bazen tüm önlemlerin alındığına inanıldığında dahi bazı tehlikeler ve işçinin sağlığı ve güvenliğini tehlikeye atabilecek acil durumlar oluşabilmektedir. Bu durumlarda ise işçinin çalışmaktan kaçınma hakkını kullanması ve tehlikeli bölgeyi terk ederek derhal güvenli bir alana geçmesi beklenmektedir. Bu konuda kurula başvurma veya işverene başvurma şekliyle işçilerin hayati ve acil tehlikelerden uzaklaşması amaçlanmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 17. maddesine göre; "*Herkes yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir*". Anayasanın 17. maddesi uyarınca, işçiler/çalışanlar, iş sağlığı ve güvenliği konularında sağlıklarına zarar verebilecek veya fiziksel bütünlüklerini tehlikeye atabilecek ciddi ve yakın bir tehlikeyle karşı karşıya kaldıklarında, İş Sağlığı ve Güvenliği Kanununun 13. maddesinde öngörülen prosedüre uymak şartıyla, tehlike ortadan kalkana kadar çalışmaktan kaçınabilirler. İş ilişkisi, karşılıklı borç ve yükümlülükler üzerine kurulu bir hukuki bağdır. İşçi, işverene sadakat borcu ile bağlıdır; işveren ise işçiyi gözetme yükümlülüğü ile sorumludur. Bu iki kavram, iş sözleşmesinin özünü oluşturan güven ilişkisini karşılıklı olarak pekiştirir.

İşveren, çalışanlarına karşı olan gözetme yükümlülüğünün bir parçası olarak, onların kişiliğini, sağlığını ve güvenliğini korumakla yükümlüdür. Bu gözetme yükümlülüğü, işverenin çalışanın fiziksel ve zihinsel sağlığını koruma ve insancıl bir çalışma ortamı yaratma yükümlülüğünü de içerir. İşverenin gözetme yükümlülüğü, işçinin işyerinde karşılaşabileceği riskleri önlemeyi ve işçinin onurunu korumayı içerir. Bu yükümlülük, işçinin iş görme borcunu güven içinde yerine getirmesini sağlar. Dolayısıyla işçinin yaşama hakkını elinden alma mümkün olmadığına göre acil ve yakın tehlikelerin bulunduğu durumlarda işçinin çalışmasını beklemek hukuka ahlaka ve adaba uygun olmayacak ve bu gibi durumlarda işçiler çalışmaya zorlanamayacaktır.

Ne yazık ki Türkiye'de çalışmaktan kaçınma hakkı hem işçiler hem de işverenler tarafından yeterince bilinmemekte veya yanlış yorumlanmaktadır. Birçok işyerinde güvenlik önlemi alınmamasına rağmen çalışanın "çalışmaktan kaçınma" hakkı olduğu yapay bir şekilde ifade edilir oysa işçi, işten ayrılmadan çalışmaktan kaçınabilir ve ücretini almaya devam edebilir. Toplu iş sözleşmelerinde bu hak nadiren düzenlenir; oysa sendikaların İSG kurullarında aktif rol alması gerekir. İş mahkemelerinde en çok karşılaşılan sorun,

çalışanın "tehlikenin varlığını" kanıtlayamamasıdır. İş müfettişi raporu, İSG kurulu tutanağı veya bilirkişi incelemesi bu noktada kritik önem taşımaktadır.

İş sağlığı ve güvenliği önlemlerinin yetersizliği nedeniyle çalışmaktan kaçınma hakkı, işçiler için en önemli güvencelerden biridir. Bu hak, salt bir işçi direnişi değil, işverenin İSG yükümlülüklerini yerine getirmemesi halinde devreye giren yasal bir mekanizmadır. Ne var ki, bu hakkın teorik varlığı pratikte yeterli değildir; işçilerin hakları konusunda bilinçlendirilmesi, iş müfettişliğinin etkinliğinin artırılması ve yargı kararlarının caydırıcılığı gerekmektedir. Unutulmamalıdır ki, hiçbir iş, bir insanın hayatından daha değerli değildir. İşverenlerin güvenlik önlemlerini "maliyet" olarak değil, bir "insan hakkı" olarak görmesi gerektiği gibi, çalışanların da bu hakka sahip çıkması, iş kazalarını önlemenin en etkili yollarından biridir.

İşverenlerin işletmenin sürekliliğini sağlamak ve sürekli kâr etme güdüsüyle hareket etmesi işçinin sağlığından daha önemli görülmemeli, insanın yaşama hakkı gözetilmeli ve işyerlerinde sağlık ve güvenlik önlemleri daima ilk planda yer almalıdır.

KAYNAKÇA:

Abbas, B. (2019). Türk Çalışma Mevzuatı Uyarınca İşçinin Çalışmaktan Kaçınma Hakkı, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Aksoy, N. (2020). 6331 Sayılı Kanun'un 13. Maddesi Kapsamında Çalışmaktan Kaçınma Hakkı, TAAD, Yıl: 11, Sayı: 42.

Albayrak Gül, H. (2019). İşçinin Çalışmaktan Kaçınma Hakkı, Doktora Tezi, T.C.

Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Baycık, G. (2013). Çalışanların İş Sağlığı ve Güvenliğine İlişkin Haklarında Yeni Düzenlemeler, Ankara Barosu Dergisi, 3.

Demirtaş, D. (2019). İş Sağlığı ve Güvenliği Önlemlerinin Alınmaması Durumunda İşçinin

Çalışmaktan Kaçınma Hakkı ve Hukukî Sonuçları, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara.

Doğu, D.C. (2019). 6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu Kapsamında İşçinin Çalışmaktan Kaçınma Hakkı, Yüksek Lisans Tezi, T.C. İstanbul Medipol Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Güldiken, İ. (2022). İş Sağlığı ve Güvenliği Kanununda İşçinin Çalışmaktan Kaçınma Hakkı, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

Han, I.A. (2019). İş Sağlığı ve Güvenliği Kanununun 13. Maddesi Kapsamında İşçinin Çalışmaktan Kaçınma Hakkı, TAAD, Yıl: 10, Sayı: 37, ss. 181-202.

İnciroğlu, L. (2014), İş Sağlığı ve Güvenliği Kanununda Çalışanın Çalışmaktan Kaçınma Hakkı, Marmara Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, Cilt 20, Sayı 1, 809-822.

İzmirli, M.K. (2021). İş Sağlığı ve Güvenliği Bakımından Çalışmaktan Kaçınma Hakkı, Doktora Tezi, T.C. İstanbul Aydın Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.

Karaahmetoğlu, A. (2024). Hüküm ve Sonuçlarıyla Çalışmaktan Kaçınma Hakkı, TAAD, Yıl:15, Sayı: 60.

Karacan, H. (2007). 4857 Sayılı İş Kanunu'na Göre İşçinin Çalışmaktan Kaçınma Hakkı, İstanbul Barosu Dergisi, İş Hukuku Özel Sayısı,199-223.

Kılıç, L. (2006). İşverenin İş Sağlığı ve Güvenliğini Sağlama Hükümlülüğü ve Sorumluluğu, Yetkin Yayınları.

Önol, G. (2022). Çalışmaktan Kaçınma Hakkı, TAAD Türkiye Adalet Akademisi Dergisi Yıl: 13, Sayı: 52.

Özçelik, A.E. (2025). 6331 Sayılı Kanun Uyarınca İşverenin Yükümlülükleri ve İşçinin Çalışmaktan Kaçınma Hakkı, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Yaşar Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İzmir.

Özkan, H. (2024). Türk İş Hukukunda İş Kazası ve İşverenin Sorumluluğu, Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Sarıbay Öztürk, G. (2015). İş Sağlığı ve Güvenliği Yükümlülüklerinin Yerine Getirilmemesinin Hukuki, İdari ve Cezai Sonuçları, Beta Yayınevi, İstanbul.

Senyen Kaplan, E.T. (2023). İş Sağlığı ve Güvenliği Önlemlerinin Alınmaması Nedeniyle Çalışmaktan Kaçınma Hakkı, BÜHFD, Cilt: 9, Sayı: 2, ss. 163-194.

Süzek, S. (2005). İşçilerin İş Sağlığı ve Güvenliği Konusunda Hakları ve Yükümlülükleri, Legal İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Dergisi, 6.

Yılmaz, S.; Sezen, A.; Bayır, Y. ve Adıyaman, G. (2014). Sağlık Personelinin Çalışmaktan Kaçınma Hakkı, Sağlık Akademisyenleri Dergisi 2014; 1(2):106-109 ISSN: 2148-7472, 106-109.

Bölüm 16

GÖÇ VE TURİZMİN KESİŞİMİNDE KENTSEL MEKÂNIN DÖNÜŞÜMÜ

Zeynep YILMAZ ŞİMŞEK[1]

1 Dr. Araştırma Görevlisi Zeynep Yılmaz Şimşek
Bingöl Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü

1. Giriş

Küresel ölçekte artan hareketlilik, kentlerin yalnızca yerleşim alanları olarak değil, aynı zamanda ziyaret edilen, tüketilen ve farklı sürelerle deneyimlenen mekânlar olarak yeniden şekillenmesine neden olmaktadır. Bir yandan turizm hareketleri, diğer yandan ulusötesi göç süreçleri, özellikle kentsel merkezlerde mekânsal ve toplumsal dönüşüm dinamiklerini güçlendirmektedir. Bununla birlikte turizm ve göç, akademik literatürde uzun süre birbirinden bağımsız araştırma alanları içerisinde ele alınmıştır (Rode, 2021). Turizm araştırmaları ağırlıklı olarak ziyaretçi deneyimleri ve turistik hareketlilik üzerinde yoğunlaşırken, göç araştırmaları daha çok yerleşme pratiklerine odaklanmıştır (Castilla-Polo et al., 2022). Günümüz kentlerinde ise bu iki hareketlilik biçiminin aynı mahallelerde, konut piyasalarında ve kamusal mekânlarda kesiştiği ve böylece kentsel mekânın dönüşümünü birlikte şekillendirdiği görülmektedir (Novy, 2017).

Bu çerçevede bölümün temel konusu, göç ve turizmin kesişiminde ortaya çıkan kentsel mekânsal dönüşüm süreçlerinin bütünleşik bir kavramsal çerçeve içerisinde incelenmesidir. Bu doğrultuda göç ve turizm süreçlerinin kentsel mekânı birlikte dönüştürdüğü biçim ve mekanizmalar ile bu dönüşümün, özellikle uzun süreli yerleşik nüfusun mekâna erişimi ve mekânla kurduğu ilişkiler üzerindeki toplumsal sonuçları tartışılmaktadır.

Göç, turizm ve kentsel mekânın birlikte ele alınmasının temel gerekçesi, bu olguların kuramsal ve ampirik olarak birbirine bağlı olmasıdır. Sosyal bilimlerde 2000'li yıllarda önem kazanan yeni hareketlilik paradigması, toplumu sabit birimlerden oluşan bir bütün olarak değil, insanlar, nesneler, sermaye ve bilgi akışlarıyla örülmüş bir ağ olarak kavramsallaştırmaktadır (Sheller & Urry, 2006). Bu bakış açısıyla turizm, göç, çalışma, eğitim ve gündelik hareketlilik arasındaki sınırlar giderek belirsizleşmekte; bu süreçlerin birbirine eklemlenen ve akışkan karşılıklı bağımlılıkları çerçevesinde incelenmesi gerekmektedir.

Turizm ve göç arasındaki ilişki tek yönlü değil, karşılıklı ve döngüsel bir nitelik taşımaktadır. Göç, memleket ziyaretleri, akraba ve arkadaş ziyaretleri ile ikinci konut kullanımı gibi biçimler aracılığıyla yeni turizm akışları yaratabilirken (Ferrari, 2022), turizm deneyimleri de ziyaretçilerin göçmenlere dönüşmesine ve yeni göç hareketlerinin ortaya çıkmasına katkı sağlayabilmektedir (Dwyer et al., 2014; Novy, 2017). Bu döngüselliğin kentsel mekândaki karşılığı, turistler ile yeni ulusötesi sakinlerin aynı mahallelere yönelmesi ve aynı konut stokuna talep oluşturmasıdır.

Kentsel mekânda meydana gelen dönüşümü kavramsallaştırma çabalarında turizm kaynaklı soylulaştırma tartışmaları merkezi bir konuma sahiptir. Turizm, yalnızca mevcut soylulaştırma süreçlerini hızlandırmakla kalmamakta, aynı zamanda yeni soylulaştırma biçimlerini de tetikleyebilmektedir.

Özellikle kısa süreli kiralama platformlarının yaygınlaşmasıyla konutların turizm piyasasına açılması, konut arzının daralmasına, kira artışlarına, yerleşiklerin çevre alanlara yönelmesine ve tahliyelerin yaygınlaşmasına katkıda bulunabilmektedir (Sánchez et al., 2023). Turizmin etkileri konut piyasasıyla sınırlı kalmamakta; bireyler fiziksel olarak yer değiştirmeseler dahi yaşanan mekânın dokusundaki aşınma, mekâna yönelik duygusal bağların zayıflamasına ve aidiyet kaybına yol açabilmektedir. Bu deneyim "mekâna dayalı yerinden edilme" kavramıyla açıklanmaktadır (Cócola-Gant, 2022).

Güney Avrupa kentlerinde gerçekleştirilen ampirik çalışmalar, turizm ve göçün kentsel dönüşüm üzerindeki ortak etkisini açık biçimde göstermektedir. Barselona'nın Gotik Mahallesi üzerine yapılan bir çalışma, turizm kaynaklı mahalle dönüşümünün nüfus yapısında önemli değişikliklere yol açtığını, uzun süreli sakinlerin ve sürekli ikamete ayrılan konutların azalırken daha hareketli ve geçici özellikler taşıyan genç ve ulusötesi soylulaştırıcı grupların alana yerleştiğini ortaya koymaktadır (López-Gay et al., 2020). Aynı kentte yapılan başka bir araştırma ise turizm ile ulusötesi soylulaştırmanın mekânsal olarak iç içe geçtiğini, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'dan gelen grupların istihdam olanaklarından çok yaşam tarzı olanakları nedeniyle kente yöneldiğini ve turistik alanlarda yoğunlaşarak uzun süreli sakinlerin konut piyasasına erişimini sınırlandırdığını göstermektedir (Cócola-Gant & López-Gay, 2020).

Bu bulgular, turistlerin ve göçmenlerin aynı kentsel mekânda karşılaşmasının tesadüfi bir durum olmadığını, turizm ve göç süreçlerinin birbirini güçlendirerek kentsel dönüşümün ortak üreticileri hâline gelebildiğini göstermektedir. Bununla birlikte turizm ve göç arasındaki ilişkinin kavramsal sınırları geleneksel turizm ve göç kuramlarıyla tam olarak açıklanamamaktadır (Castilla-Polo et al., 2022). Bu bölüm, tam da bu noktadan hareketle göç ve turizmi iki ayrı araştırma geleneği olarak değil, kentsel mekânın dönüşümünü birlikte üreten birbiriyle bağlantılı iki hareketlilik biçimi olarak ele almaktadır.

2. Göç, Turizm ve Kentsel Mekân İlişkisinin Kavramsal Çerçevesi

Göç ve turizm, kentsel mekânın oluşumunu ve dönüşümünü etkileyen iki temel hareketlilik biçimi olmakla birlikte, uzun süre farklı araştırma alanları çerçevesinde ve birbirinden bağımsız olarak incelenmiştir. Göç çalışmaları ağırlıklı olarak kalıcı yer değiştirme, iş gücü hareketliliği ve entegrasyon süreçlerine odaklanırken, turizm araştırmaları geçici hareketlilik, tatil pratikleri ve tüketim davranışları üzerine yoğunlaşmıştır. Bununla birlikte küreselleşme, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler ile ulaşım sistemlerinde meydana gelen dönüşümler, bu iki alan arasındaki sınırların giderek belirsizleşmesine yol açmıştır. Bu nedenle kentsel dönüşüm dinamiklerinin kapsamlı biçimde açıklanabilmesi için göçü ve turizmi birlikte ele alan bü-

tünleşik kavramsal yaklaşımlara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bölümde söz konusu çerçeve üç temel eksen üzerinden ele alınmaktadır: hareketlilik paradigmasının sunduğu kuramsal zemin, göç ve turizmin karşılıklı olarak birbirini üretme süreçleri ve turizmin soylulaştırma ile yerinden edilme dinamiklerine dönüşümü.

2.1. Hareketlilik Paradigması ve Turizm-Göç İlişkisi

Hareketlilik paradigması, sosyal bilimlerin hareketi bir istisna olarak değil, toplumsal yaşamın kurucu unsurlarından biri olarak ele alması gerektiğini savunarak turizm-göç ilişkisinin kuramsal temelini oluşturmuştur. Paradigmanın öncülerinden Urry, geleneksel sosyal bilimlerin hareketlilik olgusunu analitik amaçlarla geçici olarak "dondurarak" incelediğini; buna karşılık hareketlilik paradigmasının toplumsal yaşamın karmaşıklığını ve kendiliğinden gelişen nedensel süreçlerini görünür kılmayı amaçladığını belirtmektedir. Bu yaklaşım doğrultusunda tatil yapma, yürüme, otomobil kullanma ve uçma gibi daha önce ikincil planda bırakılan hareketlilik biçimleri, gündelik yaşamın diğer pratikleriyle kurdukları ilişkiler bağlamında bağımsız birer araştırma konusu hâline gelmiştir (Benson & Osbaldiston, 2016).

Bu paradigma doğrultusunda turizm, insanlar, sermaye, mallar ve bilgi akışlarının oluşturduğu, sınırları kesin biçimde ayrıştırılamayan ağlar bütünü içerisinde yer alan bir alt küme olarak kavramsallaştırılmaktadır. Turizm, hac ziyaretleri, ikinci konut kullanımı, "eski eve" dönüşler, eğitim, sağlık ve iş amaçlı seyahatler ile ulusötesi göç gibi diğer hareketlilik biçimleriyle pratikte iç içe geçmiştir (Cohen & Cohen, 2015). Bu iç içelik, turizm ile kısa süreli hareketlilikten kalıcı yer değiştirmeye ve gönüllü hareketlerden zorunlu hareketlere kadar uzanan yerel, ulusal ve küresel bedensel hareketlilik biçimleri arasındaki sınırların giderek belirsizleştiğini göstermektedir (Cohen & Cohen, 2014). Nitekim Cohen, Duncan ve Thulemark tarafından geliştirilen "yaşam tarzı hareketliliği" kavramı, seyahat, boş zaman ve göç arasındaki artan akışkanlığa odaklanarak iş ile boş zaman, "ev" ile "uzaklık" arasındaki ikili ayrımların aşındığını ortaya koymaktadır (Cohen et al., 2013). Benzer şekilde hareketlilik literatürü, tatil yapma, otomobil kullanma ve telefon etme gibi daha önce ikincil planda bırakılan hareketlilik ve sosyal etkileşim biçimlerinin, hem kendi başlarına hem de gündelik yaşamın diğer hareketlilik pratikleriyle ilişkileri çerçevesinde incelenmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Benson & Osbaldiston, 2016). Bu bağlamda hareketlilik paradigması, ulaşım alanındaki gelişmelerin yanı sıra tüketici taleplerindeki ve aile yapısındaki değişimlerin kentsel mekânın biçimlenmesinde belirleyici olduğunu ortaya koyan Türkiye merkezli araştırmalarla da örtüşen bütüncül bir kuramsal çerçeve sunmaktadır (Akyol Altun, 2010).

2.2. Göç ve Turizmin Karşılıklı Üretimi

Hareketlilik paradigmasının sunduğu kuramsal zemin, göç ve turizmi birbirinden bağımsız iki hareketlilik biçimi olarak değil, birbirini üreten ve dönüştüren dinamik süreçler olarak değerlendirmeye olanak tanımaktadır. Göç ve ikamet hareketliliği literatüründe göç, kimi yaklaşımlarda rasyonel karar alma ve fayda maksimizasyonu süreçlerinin bir sonucu olarak ele alınırken, Wolpert'in "yer faydası" kavramı çerçevesinde bireylerin bir konumun çekiciliğini diğer konumlarla karşılaştırmalı biçimde değerlendirmesi olarak da açıklanmaktadır. Bu yaklaşıma göre konutun veya mahallenin özelliklerinden kaynaklanan memnuniyetsizlik belirli bir eşiğe ulaştığında hanehalkı alternatifleri araştırmaya başlamakta ve bu arama süreci yer değiştirmeyle sonuçlanabilmektedir (Özgür & Yasak, 2009). Söz konusu kuramsal çerçeve, turistlerin ve yaşam tarzı göçmenlerinin mekân tercihlerini de güneş, güvenlik, maliyet ve estetik gibi unsurların bileşimine dayanan rasyonel değerlendirmeler üzerinden incelemeyi mümkün kılmaktadır. Böylece turist ile göçmen arasındaki ayrım, yalnızca hareketliliğin süresine dayalı ikili bir karşıtlık olmaktan çıkmakta; karar alma süreçleri, mekân tercihleri ve bu tercihlerin sürekliliği üzerinden yeniden düşünülmektedir.

Karşılıklı üretim, somut kentsel bağlamlarda gözlemlenebilen bir olgudur. Turizm, bir yerin görünürlüğünü artırarak o bölgede yaşamak isteyen yeni göçmenleri çekmekte; göç ise kente taşıdığı kültürel çeşitlilik, girişimcilik ve gündelik yaşam pratikleri aracılığıyla yeni turistik çekiciliklerin ve hareketlilik akışlarının oluşmasına katkıda bulunmaktadır. Türkiye'deki Van örneği, bu karşılıklı etkileşimin iki yönlü niteliğini ortaya koymaktadır. Küreselleşme sürecinde deniz, kum ve güneş odaklı turizm anlayışının yanı sıra kent, kültür, kırsal ve gastronomi turizmi gibi alternatif turizm biçimlerine yönelik ilginin artması, turizmi kentlerin ekonomik kalkınma stratejilerinin önemli bir unsuru hâline getirmiştir (Keleş Eriçok, 2019). Van'da İranlı turistlerin sayısındaki artış ise 1+1 ve 2+1 konutların üretim ve kullanım biçimlerini etkilemiş, eşyalı kiralık konut arzının genişlemesine katkıda bulunmuştur. Emlakçılarla gerçekleştirilen görüşmeler, turistlerin geliş dönemleri ve sayılarındaki artışa bağlı olarak konut kira bedellerinin yükseldiğini ortaya koymuştur (Yılmaz Şimşek & Doğu, 2021). Bu durum, turist hareketliliğinin konut piyasasını doğrudan yeniden yapılandırabildiğini ve turizmin geçici bir ziyaret biçiminin ötesine geçerek kalıcı mekânsal dönüşümlerin temel dinamiklerinden biri hâline gelebildiğini göstermektedir. Uluslararası literatürde bu tür süreçler, turizm ile soylulaştırma arasındaki kesişim bağlamında ele alınmakta; turizmin ürettiği yaşam biçimi imgelerinin yeni yaşam tarzı göçmenlerini çekmesine karşılık, yerel hanelerin farklı biçimlerde yerinden edilmesine yol açabildiği vurgulanmaktadır (Vaquero et al., 2023).

2.3. Turizm Kaynaklı Soylulaştırma ve Yerinden Edilme

Turizm kaynaklı soylulaştırma kavramı, Gotham'ın New Orleans'ın Fransız Mahallesi üzerine yaptığı çalışmaya dayanır. Gotham, turizm soylulaştırmasını, bir orta sınıf mahallesinin nispeten varlıklı ve dışlayıcı bir yerleşkeye dönüşmesi ve bu dönüşümün kurumsal eğlence ve turizm mekânlarının çoğalmasıyla işaretlenmesi olarak tanımlar. Son yirmi yılda mahallede medyan gelirler ve mülk değerleri artmış, yükselen kiralar düşük gelirli insanları ve Afrikalı Amerikalıları yerinden etmiş, turistik çekim noktaları ve büyük eğlence kulüpleri mahallenin önemli bir kısmına hâkim olmuştur. Gotham'a göre emlak piyasasına akan sermayedeki değişimlerin turizmin büyümesiyle birleşmesi, konut alanında tüketim odaklı faaliyetlerin önemini artırmakta ve soylulaştırmayı teşvik etmektedir; bu da sürecin tüketici taleplerinin ya da arz-talep yasalarının bir ifadesi olarak açıklanamayacağını göstermektedir (Gotham, 2005). Gotham'ın kent şenlikleri üzerine kuramsallaştırması da bu çerçeveyi tamamlamaktadır: Turizm, kent kültürünü turistik bir şölene dönüştürmesinin yanı sıra çatışmalı ve çelişik bir süreçtir; kent yerelliklerini güçsüzleştirdiği ölçüde yeni yerel özerklik ve direnç talepleri de doğurmakta, yerel şenlikler farklı grupların kendi amaçları için üretmeye çalıştığı "ihtilaf savaş alanlarına" dönüşmektedir (Gotham, 2005).

Cocola-Gant, turizm ve soylulaştırma literatürlerini buluşturan sentezinde, turizmin kaçınılmaz biçimde emlak yatırımı için olanaklar açtığını, ayrıcalıklı yaşam tarzlarını getirdiğini ve yerli sakinler için çeşitli riskler yarattığını; başka bir deyişle turizmin mekânın üretimi ve tüketiminde kritik bir rol oynadığını ve farklı yerinden edilme biçimlerine yol açtığını savunur. Bu nedenle turizmin bir soylulaştırma biçimi olarak görülmesi gerekmektedir (Cócola-Gant, 2018). Turizm kaynaklı soylulaştırma özellikle kentlerde dikkat çekmekle birlikte, kıyı ve kırsal bağlamları da etkilemekte ve bu açıdan "soylulaştırmanın diğer coğrafyaları" örneğini oluşturmaktadır; bazı araştırmacıların mevcut sakinlerin "yerinde kalma hakkını" turizmin tehdit ettiğini belirtmesine karşın, bu olgunun nasıl gerçekleştiğine dair kavramsallaştırma henüz tam olarak geliştirilmemiştir (Cócola-Gant, 2018). Bu alandaki ampirik kanıtlar da güçlenmektedir: Turizm temelli yeniden gelişimin işçi sınıfı mahallelerini turistlere hizmet eden orta-üst sınıf alanlarına dönüştürdüğü New Orleans'ta, ülkedeki en eski siyah mahallelerinden Tremé'de turizmle birlikte siyah olmayan nüfusun arttığı saptanmıştır (Gladstone & Préau, 2008). Dijitalleşme bu süreci hızlandırmıştır; Robertson ve çalışma arkadaşlarının New Orleans araştırması, Airbnb gibi kısa süreli kiralama platformlarının tarihi ve düşük gelirli mahallelerde konut birimlerini kısa süreli kiralamaya açarak kira açığını hızla kapattığını, bu yolla şehir genelinde yılda yaklaşık 100 milyon dolarlık önemli gelirlerin giderek yoğunlaşan bir aktörler kümesine aktığını ve konut birimlerinin kiralık piyasadan çekilmesi riskini doğurduğunu göstermektedir (Robertson et al., 2020).

Ne var ki kavramsal tartışma henüz kesinlik kazanmış değildir. Sequera ve Nofre, Avrupa kentlerinin tarihî merkezlerinde gözlenen hızlı ve yoğun turistifleşmenin yol açtığı sosyal, mekânsal ve ekonomik etkilerin mevcut kuramsal, kavramsal ve metodolojik araçlarla bütünüyle açıklanamayacağını ileri sürmektedir. Bu doğrultuda, bazı araştırmacıların "turizm soylulaştırması" olarak adlandırdığı olgunun, turistifleşmenin kentlerin sosyal, kültürel ve kentsel dokusu üzerindeki etkilerini kavrayabilmek için "klasik" soylulaştırma yaklaşımının ötesinde ele alınması gerektiğini savunmaktadır (Sequera & Nofre, 2018). Güncel araştırmalarda soylulaştırma ile turistifleşmenin ortak kökenlere sahip olmakla birlikte farklı sonuçlar üreten iki ayrı süreç olarak değerlendirilmesine yönelik bir eğilim bulunmaktadır (Vaquero et al., 2023). Bununla birlikte, turistifleşme kavramının sınırları ve kapsamı konusunda henüz bir uzlaşma sağlanamamıştır. Bu süreç, "yaşama hakkının kaybı" ve kentsel mekânın metalaşmasının bir göstergesi olarak yeniden kavramsallaştırılmaktadır (Buriticá, 2026). Alanyazının kapsamını ortaya koyan bibliyometrik bulgular da dikkat çekicidir. 2018–2023 yılları arasında yayımlanan çalışmaların incelendiği bir araştırma, soylulaştırma ile turizm arasındaki etkileşime yönelik akademik ilginin giderek arttığını; çalışmaların ağırlıklı olarak Avrupa ve Kuzey Amerika'da yoğunlaştığını, buna karşın Asya ve Latin Amerika'da da araştırmaların gelişmeye başladığını göstermektedir (Valbuena, 2024). Bu bulgular, kavramsal çerçevenin farklı kentsel bağlamları ve bölgesel özgüllükleri dikkate alacak biçimde, küresel ölçekte yeniden ele alınması gerektiğine işaret etmektedir.

3. Göç ve Turizmin Kentsel Mekânda Kesişim Alanları

Göç ve turizmin kentsel mekânı dönüştürmesi, tüketim mekânları, konut piyasası, kamusal mekân ve gündelik yaşam ile paralel birlikte varoluş biçimleri olmak üzere dört temel kesişim alanında somutlaşmaktadır. Bu alanlar birbirinden bağımsız süreçler olarak işlememekte; aksine, birbirini üreten ve pekiştiren bütüncül bir dönüşüm zincirinin unsurlarını oluşturmaktadır. Turizmin gelişimi, öncelikle tüketim mekânlarının yeniden yapılandırılmasına yol açmakta; bu yeniden yapılanma konut piyasasını dönüştürmekte ve konut piyasasındaki değişimler, kamusal mekânın kullanım biçimleri ile gündelik yaşam pratiklerini yeniden şekillendirmektedir. Söz konusu dönüşümler, kentte yeni kullanıcı gruplarının ve yeni sosyo-mekânsal ilişkilerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır. Aşağıdaki alt bölümlerde, bu kesişim alanlarının her biri uluslararası literatür ve Türkiye bağlamındaki araştırmalar çerçevesinde ele alınmaktadır.

3.1. Tüketim Mekânları

Turizmin kentsel mekânda yol açtığı en görünür dönüşümlerden biri, tüketim mekânlarının yeniden yapılandırılmasıdır. Gotham'ın New Orleans üzerine geliştirdiği kuramsal çerçeve, turizmin kent kültürünü tüketim

odaklı bir gösteriye dönüştürürken aynı zamanda çatışmalı ve çelişkili bir süreç ürettiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda kent şenlikleri, farklı toplumsal grupların kendi amaçları doğrultusunda biçimlendirmeye çalıştığı birer "çatışma alanına" dönüşebilmektedir (Gotham, 2005). Tarihî kent merkezlerinde turistlere yönelik restoranların, butik otellerin, hediyelik eşya dükkânlarının ve eğlence mekânlarının yaygınlaşması, manav, kasap ve tamirci gibi yerel hanelerin gündelik ihtiyaçlarını karşılayan işletmelerin merkezden dışlanmasına yol açmaktadır. Bunun sonucunda kent merkezi, gündelik yaşamın sürdürüldüğü bir alan olmaktan çıkarak turistik tüketimin önceliklendirildiği bir mekâna dönüşmekte; mekânın anlamı ikamet edilenden ziyaret edilene, gündelik olarak kullanılandan seyredilene doğru kaymaktadır. Söz konusu dönüşüm, turizmin mekânın üretimi ve tüketimindeki belirleyici rolünün bir yansıması olarak değerlendirilmelidir. Nitekim Cocola-Gant, turizmin ayrıcalıklı yaşam tarzlarını kente taşıdığını ve yerli sakinler açısından çeşitli yerinden edilme riskleri yarattığını ileri sürerek, turizmin bir soylulaştırma biçimi olarak ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır (Cócola-Gant, 2018).

3.2. Konut Piyasası

Kesişimin ikinci alanı olan konut piyasası, turizmin kentsel mekân üzerindeki en doğrudan ve somut maddi etkilerinin gözlemlendiği başlıca alanlardan biridir. Turizm kaynaklı soylulaştırma kavramını New Orleans örneği üzerinden kuramsallaştıran Gotham, mahallenin görece varlıklı ve dışlayıcı bir yerleşim alanına dönüşmesinde, emlak piyasasına yönelen sermaye akışındaki değişimlerin turizmin büyümesiyle birleşmesinin belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır. Bu süreç, konut alanındaki tüketim odaklı faaliyetlerin önemini artırarak soylulaştırmayı teşvik etmektedir (Gotham, 2005). Kısa süreli kiralama platformlarının yaygınlaşması ise söz konusu mekanizmayı daha da hızlandırmıştır. Robertson ve arkadaşlarının New Orleans araştırması, konut birimlerinin kısa süreli kiralamaya açılmasıyla kira açığının hızla genişlediğini, şehir genelinde yıllık yaklaşık 100 milyon dolarlık gelirin giderek daha yoğun bir aktörler kümesinde toplandığını ve bunun konut birimlerinin uzun süreli kiralama piyasasından çekilmesi riskini artırdığını göstermektedir (Robertson et al., 2020). Türkiye bağlamında Van örneği de turist hareketliliğinin konut piyasasını doğrudan yeniden yapılandırabildiğini ortaya koymaktadır. İranlı turistlerin sayısındaki artış, kentteki 1+1 ve 2+1 dairelerin kullanım biçimlerinin dönüşmesine ve eşyalı kiralık konut stokunun genişlemesine yol açmış; emlakçılarla yapılan görüşmeler, turistlerin geliş dönemleri ve sayılarındaki değişime bağlı olarak konut kira bedellerinin yükseldiğini göstermiştir (Yılmaz Şimşek & Doğu, 2021). Küreselleşme bağlamında kentlerin ekonomik kalkınma stratejilerinde turizmi merkezî bir konuma yerleştirmesi (Keleş Eriçok, 2019), bu dönüşümün yalnızca yoğun turistik çekim merkezleriyle sınırlı kalmamasına neden olmaktadır. Buna göre,

alternatif turizm biçimlerinin geliştiği farklı kentsel bağlamlarda da konut piyasasının turizm ekonomisine eklemlenmesi mümkün hâle gelmektedir.

3.3. Kamusal Mekân ve Gündelik Yaşam

Kesişimin üçüncü alanı olan kamusal mekân, turistifleşme süreçlerinin gündelik yaşamla doğrudan kesiştiği başlıca yüzeylerden biridir. Turistler, göçmenler ve yerli sakinler aynı meydanları, sokakları ve kentsel işlevleri paylaşan mekânlarda karşılaşmakta; ancak bu karşılaşmalar her zaman eşit koşullar altında gerçekleşmemektedir. Kamusal mekânların turistik tüketime göre yeniden düzenlenmesi—tarihî meydanların şenlik ve gösteri alanlarına dönüştürülmesi ve yerel ticaretin turistik kullanımlarla ikame edilmesi—yerli sakinlerin gündelik pratiklerini kent merkezlerinden dışlamakta; kalabalıklaşma, gürültü ve aşırı yoğunluktan kaynaklanan hoşnutsuzlukları derinleştirmektedir. Sequera ve Nofre, Avrupa kentlerinin tarihî merkezlerinde hızla ve yoğun biçimde gelişen turistifleşmenin ortaya çıkardığı sosyal, mekânsal ve ekonomik etkilerin mevcut kuramsal, kavramsal ve metodolojik araçlarla bütünüyle açıklanamadığını ileri sürmektedir. Bu doğrultuda yazarlar, bazı araştırmacıların "turizm soylulaştırması" olarak adlandırdığı olgunun, kentlerin sosyal, kültürel ve kentsel dokusu üzerindeki etkilerinin "klasik" soylulaştırma yaklaşımının ötesine geçilerek incelenmesi gerektiğini savunmaktadır (Sequera & Nofre, 2018). Bu eleştirel yaklaşım, kamusal mekân analizinde yalnızca mülkiyet ve fiyat mekanizmalarına değil, mekânın gündelik kullanım biçimlerine, çatışmalı pratiklere ve mekâna ilişkin anlam mücadelelerine de odaklanılması gerektiğine işaret etmektedir. Nitekim Gotham'ın kent şenlikleri üzerine geliştirdiği kuramsal çerçeve de kamusal mekânın farklı toplumsal gruplar tarafından kendi amaçları doğrultusunda üretilmeye çalışılan çatışmalı bir alan olarak kavramsallaştırılmasının önemini ortaya koymaktadır (Gotham, 2005).

3.4. Paralel Birlikte Varoluş ve Sosyal Etkileşim

Kesişimin dördüncü alanı olan paralel birlikte varoluş, turist, göçmen ve yerli sakinlerin aynı kentsel mekânları paylaşırken kurdukları etkileşim biçimlerini ifade etmektedir. Yaşam tarzı hareketliliği literatürü, seyahat, boş zaman ve göç arasındaki artan akışkanlığa ve iş ile boş zaman, "ev" ile "uzaklık" arasındaki ikili ayrımların çözülmesine (Cohen et al., 2013) dikkat çekmekte; hareketlilik paradigması ise turist ile göçmen, geçici ile kalıcı arasındaki geleneksel sınırların bulanıklaştığı yeni bir kullanıcı profili doğurmaktadır: ikinci ev sahibi, uzun süreli misafir, dijital göçebe gibi kullanıcılar, kentte kalıcı oturmayla geçici ziyaret arasında duran ara formlar üretmektedir. Bu paralel birlikte varoluş, sosyal etkileşimin biçimini de dönüştürmektedir; turist ve yerli sakin birbirine temas eden ancak derinleşmeyen, "yan yana" duran etkileşim biçimleri geliştirmekte; bu durum ise hem mekânsal ayrışmayı hem de mekâna dair anlamın paralel üretimini doğurmaktadır.

Sonuç olarak kentsel mekân, farklı hareketlilik biçimlerinin çeşitli kullanıcıları tarafından değişik biçimlerde aynı anda üretilen, paylaşılan ve tartışmalı bir alan haline gelmektedir; bu durum ise kesişim alanlarının dönüşümünü açıklamak için hem maddi dönüşüm süreçlerinin hem de anlam üretim süreçlerinin birlikte ele alınmasını zorunlu kılmaktadır.

4. Göç ve Turizmin Kesişiminde Kentsel Mekânın Dönüşümü

Göç ve turizmin kesişiminde kentsel mekânın dönüşümü, bu çalışmanın merkezindeki kuramsal ve ampirik sorun alanını oluşturmaktadır. Klasik kent kuramlarında göç ve turizm birbirinden ayrı analitik alanlar olarak ele alınmış; göç çalışmaları kalıcı yer değiştirme, işgücü hareketliliği ve entegrasyon süreçlerine, turizm araştırmaları ise geçici hareketlilik, tatil pratikleri ve tüketim davranışlarına odaklanmıştır. Oysa küreselleşme, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler ve ulaşım sistemlerindeki dönüşümler, bu iki alan arasındaki sınırların giderek belirsizleşmesine yol açmıştır. Artık turist, göçmen, ikinci ev sahibi ve yerleşik kentli aynı kentsel mekânları paylaşmakta, aynı konut stokunu talep etmekte ve aynı mahallelerin dönüşümünü üretmektedir. Bu bölüm, söz konusu kesişimin kentsel mekânı nasıl dönüştürdüğünü dört boyutta incelemektedir: mekânsal kullanımın değişimi, işlevlerin yeniden yapılanması, sosyo-mekânsal ilişkilerin dönüşümü ve turizm kaynaklı soylulaştırma süreçleri.

4.1. Kentsel Mekânın Kullanımındaki Değişim

Kentsel mekânın kullanımındaki en belirgin değişim, mekânın tek işlevli olmaktan çıkıp çok katmanlı ve çelişik kullanımlara açılmasıdır. Bir mahalle artık yalnızca oturanların değil, kısa süreli kalan turistlerin, ikinci konut sahiplerinin ve gündelik tüketim için gelen ziyaretçilerin mekânıdır. Bu durum mekânın anlamını iki yönde yeniden üretmektedir: bir yandan turistik tüketim için düzenlenmiş sahne, diğer yandan gündelik yaşamın sürdürüldüğü mahalle. Kentsel dönüşüm literatüründe "yaşam tarzı hareketliliği" kavramıyla ele alınan bu akışkanlık, kentlinin ikamet etmediği yerlerde de tüketici ve ziyaretçi olarak varlık göstermesi anlamına gelir; iş ile boş zaman, ev ile uzaklık arasındaki ikili ayrımların çözülmesi (Cohen et al., 2013), mekânın kullanımını da ikili kategorilerle açıklamanın güçleştiğini gösterir. Amsterdam'da, tüketim mekânlarının turistikleşmesi üzerine yapılan araştırma, sürecin perakende sermayesinin yoğunlaşması ve tüketim peyzajının standartlaşması biçiminde kendini gösterdiğini, ana perakende akslarında gece eğlence alanlarının, uzmanlaşmış perakende bölgelerinin ve turistik tüketim mekânlarının birbirine eklemlendiğini ortaya koymuştur (Hagemans et al., 2024). Bu, yerel ihtiyaçların karşılandığı dükkânların turistlere yönelik işletmelere dönüştüğü, mahalle ölçeğindeki ticaretin gerilediği anlamına gelir.

4.2. Kentsel İşlevlerin Yeniden Yapılanması

Kentsel işlevlerin yeniden yapılanması, dönüşümün yapısal boyutunu oluşturur. Kent merkezlerindeki eski sanayi, depolama ve liman işlevli alanlar, turizm ekonomisinin gereksinimlerine göre yeniden işlevlendirilmekte; konut stokunun önemli bir bölümü kısa süreli kiralamaya, butik konaklamaya ve ikinci konutlara dönüşmektedir. Bu süreçte konut, kullanım değeri olmaktan çıkıp yatırım ve değişim değeri nesnesine dönüşmekte; ev sahipleri konutu kiraya vererek sermayeden gelir elde etmeye odaklanmakta, konutun değişim değerini öne çıkarmaktadır. Turizm kaynaklı soylulaştırma, bu dönüşümün yalnızca bir sonucu değil, aynı zamanda yeni bir yerel ekonomi rejiminin kurucu ilkesidir: Turizmin gelişmesi tüketim mekânlarının yeniden yapılanmasını hızlandırmakta; bu yeniden yapılanma konut piyasasını dönüştürmekte; konut piyasasındaki dönüşüm ise gündelik yaşamın ve kamusal mekânın kullanımını değiştirmektedir. Sonuç, kentin farklı ölçeklerde birbirini besleyen bir dönüşüm zincirine girmesidir. Barselona örneği bu mekanizmanın çarpıcı bir göstergesidir: Turizm odaklı işletme uzmanlaşması, konut piyasası fiyatlarındaki artış, kamusal mekânın kullanımındaki değişim ve gece hayatının yaygınlaşması, mahallenin gündelik yaşam alanından bir boş zaman ve turizm tüketim deneyimi alanına dönüşmesini beraberinde getirmektedir (Milano et al., 2023). Bu süreçte esnafın turist talebine göre yeniden konumlanması, yerel hizmet kalitesinin turist öncelikli hale gelmesi ve yerleşik kültürün ziyaretçi kültürüne teslim olması, işlev değişikliğinin gündelik yüzeyini oluşturur.

4.3. Sosyo-Mekânsal İlişkilerin Dönüşümü

Dönüşümün en derin etkisi, kentsel mekânın toplumsal ilişkilerle kurduğu bağın yeniden örgütlenmesidir. Göç ve turizmin kesişimi, mekânın yalnızca fiziksel düzenini değil, kimlerin hangi haklarla mekânda var olabileceğini de dönüştürmektedir. Yerli sakinler için mahalle, belleğin ve aidiyetin mekânıyken; turist ve yatırımcı için aynı mekân, tüketilen bir deneyim ve kârlılık kaynağıdır. Bu ayrım, kentte "yerinden edilme"nin yalnızca fiziksel tahliye anlamına gelmediğini gösterir: Maliyetlerin yükselmesi, ticari dokunun değişmesi ve mahallenin toplumsal dokusunun yeniden yapılanması, sakinleri fiilen kendi mahallelerinden dışarı itebilmektedir. Sequera ve Nofre'nin vurguladığı gibi, turistifleşmenin getirdiği sosyal, mekânsal ve ekonomik etkiler mevcut kuramsal araçlarla tam olarak açıklanamamakta; bu nedenle turizmi yalnızca ekonomik bir olgu değil, kentte kimin görünür olup kimin görünmez kılındığını belirleyen bir iktidar rejimi olarak ele almak gerekmektedir (Sequera & Nofre, 2018). Nitekim kent şenlikleri ve turistik etkinlikler, kimi zaman toplumsal dayanışmayı güçlendirirken, kimi zaman yerel grupların çıkarlarının karşı karşıya geldiği birer çatışma alanına dönüşmektedir (Gotham, 2005). Böylece dönüşüm yalnızca fiziksel bir yeniden yapılanma değil, aynı zamanda kentsel yurttaşlığın yeniden tanımlanmasıdır.

4.4. Turizm Kaynaklı Soylulaştırma ve Yerinden Edilme

Tüm bu süreçlerin kesişim noktasında, turizm kaynaklı soylulaştırma ve yerinden edilme olgusu yer alır. Turizm soylulaştırması, kentsel dönüşümün mekânı değil, mekânda yaşamın kendisini dönüştürmesi bakımından klasik soylulaştırmadan ayrılır: Soylulaştırma tipik olarak bir mahallede oturan sakinlerin daha varlıklı yeni sakinlerle yer değiştirmesi olarak anlaşılırken (Gotham, 2005), turizm soylulaştırması, yerleşik nüfusun yerini almadan, kentin bütün gündelik pratiklerini turist ve yatırımcı lehine yeniden düzenleyebilmektedir. Sonuçta mahalle fiziksel olarak yerinde kalır; ancak işlevi, toplumsal bileşimi ve aidiyet bağlamında dönüştürülmüş olur. Bu dönüşümün politika karşısında işaret ettiği sonuç açıktır: Kentsel dönüşümün yalnızca konut arzı ve fiziksel yenileme üzerinden değil, turizm ekonomisinin yerel yaşamı dönüştürme biçimleri üzerinden de düşünülmesi gerekmektedir. Göç ve turizmin kesişiminde kentsel mekânın dönüşümü, bu nedenle tek bir sektörün ya da tek bir politika aracının sorun alanı değil, mekânın üretimi, dağıtımı ve aidiyet üzerine kurulu bütünleşik bir dönüşüm sürecidir.

5. Dönüşen Kentsel Mekânın Yeniden Üretimi

Kentsel dönüşümün en kritik ve en az tartışılan boyutu, sürecin bir kez başlatıldıktan sonra kendi kendini yeniden üretmesidir. Dönüşüm, doğası gereği doğrusal bir süreç değildir; kendini besleyen, pekiştiren ve hızlandıran bir döngü işleyişine sahiptir. Bu bölümde, dönüşümün nasıl kendi dinamiklerini ürettiği, hangi mekanizmalarla pekiştiği ve bu sürecin kent mekânı üzerindeki somut sonuçları ele alınmaktadır.

5.1. Dönüşümün Kendini Besleyen Yapısı: Kilitlenme ve Yörünge

Dönüşüm sürecinin en kritik özelliği, ilk yatırımın yapıldığı andan itibaren sürecin geri dönüşsüz bir ivme kazanmasıdır. Bir kentte ilk büyük yatırım (örneğin bir kentsel dönüşüm projesinin duyurulması, imar planı değişikliğinin onaylanması ya da ilk konut bloğunun temelinin atılması) gerçekleştikten sonra, tüm aktörler belediye, yatırımcı, arsa sahibi, konut fiyatlarından etkilenen komşular beklentilerini bu yeni duruma göre yeniden konumlandırırlar. Bu noktadan itibaren süreç kendi momentumunu yaratır: Yatırımın gerçekleşeceği beklentisi arazi değerlerini yükseltir; yükselen değerler daha fazla yatırımı teşvik eder; artan yatırımlar ise bölgenin dönüşeceğine dair beklentiyi pekiştirir. Mekân, ilk andaki belirsizlikten çıkıp kendi geleceğini garanti eden bir yapıya dönüşür. Bu, ekonomideki "ağ dışsallıkları" ve "yola bağımlılık" (path dependence) kavramlarının mekânsal karşılığıdır: Dönüşüm bir kez belirli bir yöne kilitlendiğinde, onu tersine çevirmek giderek güçleşir ve maliyeti artar.

Bu dinamiğin kentsel dönüşümdeki en somut görünümü şudur: Dönüşüm ilan edildiği anda, bölgedeki gayrimenkul değerleri beklentiye dayalı

olarak yükselmeye başlar. Bu yükseliş, bölgede mülkiyet hakkı bulunanları ve potansiyel yatırımcıları aynı yöne kilitler. Emlak sektöründeki aktörler, belediyenin plan onayını beklemeksizin arazi ve konut alımlarına girişir; çünkü planın onaylanacağına dair beklenti, kendini gerçekleştiren bir kehanet işlevi görür. Böylece planın kendisi, onaylanmadan önce bile piyasa davranışlarını şekillendirmiş olur. Dönüşümün "kendini gerçekleştiren" niteliği, sürecin başlangıcındaki belirsizliği hızla ortadan kaldırır ve aktörleri tek bir beklenti etrafında hizalar.

5.2. Dönüşümün Dinamiklerini Üreten Mekanizmalar

Dönüşümün kendi kendini üretmesi, üç birbirini besleyen mekanizma üzerinden işler:

Birincisi, beklenti-yatırım-değer yükselmesi döngüsüdür. Dönüşümün gelecekte gerçekleşeceği beklentisi, bugünkü arazi ve konut fiyatlarını yükseltir; yükselen fiyatlar, bölgeye daha fazla yatırım çekerek dönüşümün gerçekleşme olasılığını artırır. Bu döngü kendi kendini doğrulayan bir yapıya sahiptir: Dönüşüm gerçekleştiğinde, daha önce yapılmış yatırımların "doğru" olduğu ortaya çıkar ve bu da gelecekteki benzer yatırımları teşvik eder.

İkincisi, kurumsal uyum mekanizmasıdır. Belediye, yatırımcıdan gelen baskı ve talepler karşısında planlama süreçlerini hızlandırır, ruhsat verme süreçlerini esnekleştirir ve denetim kapasitesini yatırımcı lehine yeniden yapılandırır. Zamanla belediyenin kurumsal dili, "kentsel dönüşümün hızlandırılması" çerçevesine oturur; bu da dönüşümün bir *politika tercihi* olmaktan çıkıp bir *zorunluluk* olarak kodlanmasına yol açar. Böylece dönüşüme karşı çıkmak, giderek "kalkınmaya karşı çıkmak" anlamına gelmeye başlar — bu da eleştiriyi zayıflatan ve meşruiyet tartışmasını ortadan kaldıran bir söylem üretir.

Üçüncüsü, mülkiyet yapısının yeniden yapılanmasıdır. Dönüşüm bölgesinde mülkiyet el değiştirdikçe, bölgede yaşayanların özellikle düşük gelirli ve kirada oturanların pazarlık gücü zayıflar. Yeni gelen aktörler (yatırımcılar, geliştiriciler, spekülatörler) bölgenin geleceğine dair ortak bir beklenti etrafında örgütlenirken, mevcut sakinler dağınık ve güçsüz kalır. Bu asimetri, dönüşümün hangi kesime hizmet ettiğini belirleyen temel faktördür.

5.3. Dönüşümün Kendini Pekiştirdiği Nokta: Geri Dönüşü Olmayan Eşik

Dönüşüm sürecinde kritik bir eşik vardır: Belirli bir yatırım hacmine ve kurumsal bağlılığa ulaşıldıktan sonra, sürecin geri döndürülmesi hem ekonomik hem de politik olarak son derece maliyetli hale gelir. Bu noktadan itibaren dönüşüm kendi dinamiğini üretir; dışarıdan bir müdahale yeni bir plan, bir yargı kararı, bir siyasi irade değişikliği olmadıkça süreç kendi içinde tamamlanır. Dönüşüm, kendi varlığının kanıtını üreterek meşruiyetini pe-

kiştirir: "Dönüşüm gerçekleşti, işte somut sonuçları" söylemi, sürecin başlangıcında sorulan "Buna gerçekten ihtiyaç var mı?" sorusunu geçersiz kılar.

Bu durum, kentsel dönüşümün en sinsi boyutudur: Dönüşüm, eleştiriyi anlamsızlaştıracak biçimde kendini kurumsallaştırır. Eleştirel sesler, dönüşüm gerçekleşmeden önce "spekülatif" ve "gerçekçi olmayan" olarak damgalanırken; dönüşüm gerçekleştikten sonra artık konuşulacak bir şey kalmamıştır. Dönüşüm, kendi meşruiyetini kendisi üretir ve bu döngüsel yapı, dışarıdan müdahaleyi yapısal olarak engeller.

5.4. Dönüşümün Kendini Yeniden Ürettiği Mekanizmanın Sonuçları

Dönüşümün kendini yeniden üretmesinin kentsel mekân üzerinde üç temel sonucu vardır:

Birincisi, mekânsal kilitlenme. Dönüşüm bir kez belirli bir yönde (örneğin kent merkezinin yeniden yapılandırılması, tarihi dokunun yenilenmesi, yeni ulaşım akslarının açılması) sabitlendiğinde, alternatif senaryoların tartışılması giderek zorlaşır. Planlama süreci, "nasıl yapılır" sorusundan "ne zaman yapılır" sorusuna kayar; bu da eleştirel tartışmanın alanını daraltır.

İkincisi, toplumsal maliyetin görünmezleşmesi. Dönüşüm sürecinde yerinden edilenler, mahallesini değiştirmek zorunda kalanlar ve hakları ihlal edilenler, sürecin görünmez kurbanları haline gelir. Kamusal tartışma, dönüşümün "başarısına" odaklandığından, bu grupların yaşadıkları kayıplar görünmez kalır. Dönüşümün maliyeti, onu taşımayanların üstüne gizlice yüklenir.

Üçüncüsü, demokratik denetimin zayıflaması. Dönüşüm süreci, meclis tartışmalarından, kamusal görüşme süreçlerinden ve hukuki denetim mekanizmalarından bağımsız bir hız kazanır. Bu hız, denetim mekanizmalarının tepki verme süresini aşar; sonuçta dönüşüm, demokratik meşruiyetini tartışma sürecinden değil, gerçekleşmiş olmasından alır.

Dönüşüm, bir kez başlatıldığında kendi dinamiğini yarattığı için, eleştiri de bu dinamiğin içinden değil, dışından gelmelidir. Dönüşümün gerçekleşmesinden önce yapılmış olan itirazlar, eleştirel değerlendirmenin en değerli kaynağıdır; çünkü bu itirazlar, henüz gerçekleşmemiş olanı görünür kılar ve dönüşümün hangi bedeller ödenerek gerçekleştirildiğini ortaya koyar. Dönüşüm gerçekleştikten sonra yapılan değerlendirmeler ise çoğu zaman yalnızca sonuçları tasdik eder; sürecin kendisini sorgulamaz.

6. Sonuç ve Değerlendirme

Göç ve turizm, farklı hareketlilik biçimleri olmalarına rağmen günümüz kentlerinde giderek daha fazla aynı mekânsal, ekonomik ve toplumsal alanlarda kesişmektedir. Bu nedenle, bu iki olgunun birbirinden bağımsız biçimde ele alınması, kentsel mekânda meydana gelen dönüşüm süreçlerinin bütün-

cül biçimde anlaşılmasını güçleştirmektedir. Yeni hareketlilik paradigması, göç ve turizmin ortak bir hareketlilik sistemi içerisinde değerlendirilmesine olanak sağlamakta ve kenti farklı süre ve amaçlara sahip hareketliliklerin kesiştiği dinamik bir mekânsal düğüm olarak görmektedir.

Göç ve turizm arasındaki ilişkinin karşılıklı ve döngüsel niteliği, bu iki hareketlilik biçiminin birbirini nasıl üretebildiğini göstermektedir. Göçmenlerin geldikleri yerlere yönelik ziyaretleri ve ikinci konut kullanımları turizm hareketliliklerini destekleyebilirken, turizm deneyimleri de bireylerin belirli destinasyonlara daha uzun süreli yerleşme kararlarını etkileyebilmektedir.

Bu ilişkinin kentsel mekândaki en belirgin sonuçları tüketim mekânlarında, konut piyasasında ve kamusal mekânlarda ortaya çıkmaktadır. Turistler ve yeni ulus ötesi sakinler aynı merkezi alanlara yönelmekte, aynı konut stokuna talep oluşturmakta ve aynı kamusal alanları farklı amaçlarla kullanmaktadır. Böylece, farklı hareketlilik biçimleri aynı mekânsal kaynaklar üzerinde karşılaşmakta; konutların turistik konaklamaya açılması, ticari faaliyetlerin turizm odaklı biçimde yeniden yapılanması ve kamusal mekânların kullanım biçimlerinin değişmesi gibi süreçler ortaya çıkmaktadır.

Kentsel dönüşümün önemli toplumsal sonuçlarından biri turizm kaynaklı soylulaştırma ve farklı yerinden edilme biçimleridir. Konutların turistik kullanıma açılması doğrudan yerinden edilmeye, kira artışları ekonomik baskıya, mahalle atmosferindeki değişimler ise mekâna dayalı yerinden edilmeye neden olabilmektedir. Bu nedenle yerinden edilme yalnızca fiziksel taşınma üzerinden değil, bireylerin mekânla kurduğu aidiyet ve gündelik yaşam ilişkilerindeki değişimler üzerinden de değerlendirilmelidir.

Bununla birlikte, göç ve turizmin kesişimi yalnızca dışlayıcı sonuçlar doğurmamaktadır. Göçmen girişimciliği ile turizm ekonomisi arasında tamamlayıcı ilişkiler kurulabilmekte, akraba ve arkadaş ziyaretleri yeni turizm biçimlerine dönüşebilmekte ve kapsayıcı yönetişim koşullarında kentsel dönüşüm daha yenileyici sonuçlara yönlendirilebilmektedir.

Sonuç olarak, göç, turizm ve kentsel mekân arasındaki ilişki, yalnızca nüfus hareketlerinin incelenmesiyle açıklanamayacak kadar kapsamlıdır. Bu ilişkinin temel sonucu, kentsel mekânın kullanım, işlev ve toplumsal ilişkiler bakımından yeniden üretilmesidir. Turist ve göçmen hareketliliklerinin aynı konut stokuna, aynı tüketim alanlarına ve aynı kamusal mekânlara yönelmesi, kentsel dönüşümü ortaklaşa üreten bir mekanizma ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle kentsel mekânın geleceği, turizm ve göç hareketliliklerinin varlığından çok, bu hareketliliklerin hangi ekonomik, toplumsal ve yönetsel koşullar içerisinde yönetildiğiyle yakından ilişkilidir.

REFERENCES

Akyol Altun, T. D. (2010). *Kent Çeperlerindeki Az Katlı Konut Topluluklarının Kullanıcı-Mekan İlişkisi Bağlamında Değerlendirilmesi: İzmir Örneği*.

Benson, M., & Osbaldiston, N. (2016). Toward a Critical Sociology of Lifestyle Migration: Reconceptualizing Migration and the Search for a Better Way of Life. *The Sociological Review*, *64*(3), 407–423. https://doi.org/10.1111/1467-954x.12370

Buriticá, M. P. Q. (2026). Turistificación: nombrar y entender lo que nos transforma. *Dialnet (Universidad de la Rioja)*. https://dialnet.unirioja.es/servlet/oaiart?codigo=10618564

Castilla-Polo, A., Huete, R., Mantecón, A., & Rosa-Jiménez, C. (2022). Explaining the complexity in the tourism-migration conceptual framework. *Current Issues in Tourism*, *26*(3), 358–379. https://doi.org/10.1080/13683500.2022.2084717

Cócola-Gant, A. (2018). Tourism gentrification. In *Edward Elgar Publishing eBooks*. Edward Elgar Publishing. https://doi.org/10.4337/9781785361746.00028

Cócola-Gant, A. (2022). Place-based displacement: Touristification and neighborhood change. *Geoforum*, *138*, 103665. https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2022.103665

Cócola-Gant, A., & López-Gay, A. (2020). Transnational gentrification, tourism and the formation of 'foreign only' enclaves in Barcelona. *Urban Studies*, *57*(15), 3025–3043. https://doi.org/10.1177/0042098020916111

Cohen, E., & Cohen, S. (2014). A mobilities approach to tourism from emerging world regions. *Current Issues in Tourism*, *18*(1), 11–43. https://doi.org/10.1080/13683500.2014.898617

Cohen, E., & Cohen, S. (2015). Beyond Eurocentrism in tourism: a paradigm shift to mobilities. *Tourism Recreation Research*, *40*(2), 157–168. https://doi.org/10.1080/02508281.2015.1039331

Cohen, S., Duncan, T., & Thulemark, M. (2013). Lifestyle Mobilities: The Crossroads of Travel, Leisure and Migration. *Mobilities*, *10*(1), 155–172. https://doi.org/10.1080/17450101.2013.826481

Dwyer, L., Seetaram, N., Forsyth, P., & King, B. (2014). Is the migration-tourism relationship only about VFR? *Annals of Tourism Research*, *46*, 130–143. https://doi.org/10.1016/j.annals.2014.03.009

Ferrari, S. (2022). Impacts of Second Home and Visiting Friends and Relatives Tourism on Migration: A Conceptual Framework. *Sustainability*, *14*(7), 4352. https://doi.org/10.3390/su14074352

Gladstone, D., & Préau, J. (2008). Gentrification in tourist cities: Evidence from New Orleans before and after Hurricane Katrina. *Housing Policy Debate*, *19*(1), 137–175. https://doi.org/10.1080/10511482.2008.9521629

Gotham, K. F. (2005a). Tourism Gentrification: The Case of New Orleans' Vieux Carre (French Quarter). *Urban Studies*, *42*(7), 1099–1121. https://doi.org/10.1080/00420980500120881

Gotham, K. F. (2005b). Theorizing urban spectacles. *City*, *9*(2), 225–246. https://doi.org/10.1080/13604810500197020

Hagemans, I., Spierings, B., Weltevreden, J., & Hooimeijer, P. (2024). Geographies of touristification of consumption spaces: How retail capital shapes the effects of tourism on shops, services and hospitality businesses. *Annals of Tourism Research Empirical Insights*, *5*(2), 100148. https://doi.org/10.1016/j.annale.2024.100148

Keleş Eriçok, A. (2019). *Küreselleşme Bağlamında Van'ın Kent Turizmi Olanaklarının Değerlendirilmesi*.

López-Gay, A., Cócola-Gant, A., & Russo, A. P. (2020). Urban tourism and population change: Gentrification in the age of mobilities. *Population Space and Place*, *27*(1). https://doi.org/10.1002/psp.2380

Milano, C., Reverté, F. G., & Mòdico, A. B. (2023). The social construction of touristification. Residents' perspectives on mobilities and moorings. *Tourism Geographies*, *25*(4), 1273–1291. https://doi.org/10.1080/14616688.2022.2150785

Novy, J. (2017). 'Destination' Berlin revisited. From (new) tourism towards a pentagon of mobility and place consumption. *Tourism Geographies*, *20*(3), 418–442. https://doi.org/10.1080/14616688.2017.1357142

ÖZGÜR, E. M., & Yasak, Ü. (2009). Şehir İçi İkametgâh Hareketliliğine Kuramsal Bir Bakış. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 39–50. https://doi.org/10.1501/cogbil_0000000093

Robertson, D., Oliver, C., & Nost, E. (2020). Short-term rentals as digitally-mediated tourism gentrification: impacts on housing in New Orleans. *Tourism Geographies*, *24*, 954–977. https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1765011

Rode, N. C. W. (2021). The Tourism-Migration Nexus: Towards a Theory of Global Human Mobility. In *Figshare*. Figshare (United Kingdom). https://doi.org/10.32920/ryerson.14647041.v1

Sánchez, Í., Paiva, D., & Calvo, D. M. (2023). Ambiance, Tourism and the City. In *DIGITAL.CSIC (Spanish National Research Council (CSIC))*. Consejo Superior de Investigaciones Científicas. https://doi.org/10.4324/9781003207207

Sequera, J., & Nofre, J. (2018). Shaken, not stirred: New debates on touristification and the limits of gentrification. *City*, *22*, 843–855. https://doi.org/10.1080/13604813.2018.1548819

Sheller, M., & Urry, J. (2006). The New Mobilities Paradigm. *Environment and Planning A Economy and Space*, *38*(2), 207–226. https://doi.org/10.1068/a37268

Valbuena, C. N. A. (2024). Gentrification of tourism: a bibliometric study in the Scopus database. *Gentrification*, *2*, 52. https://doi.org/10.62486/gen202452

Vaquero, M. de la C., García, M. del C. M., & Hernández, M. G. (2023). The touristification of urban spaces: measurement proposal. *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles*, *99*. https://doi.org/10.21138/bage.3459

Yılmaz Şimşek, Z., & Doğu, A. F. (2021). *Van Kentinde Konut Üretim Faaliyetleri Ve Kentin Mekânsal Gelişimine Etkileri*.